

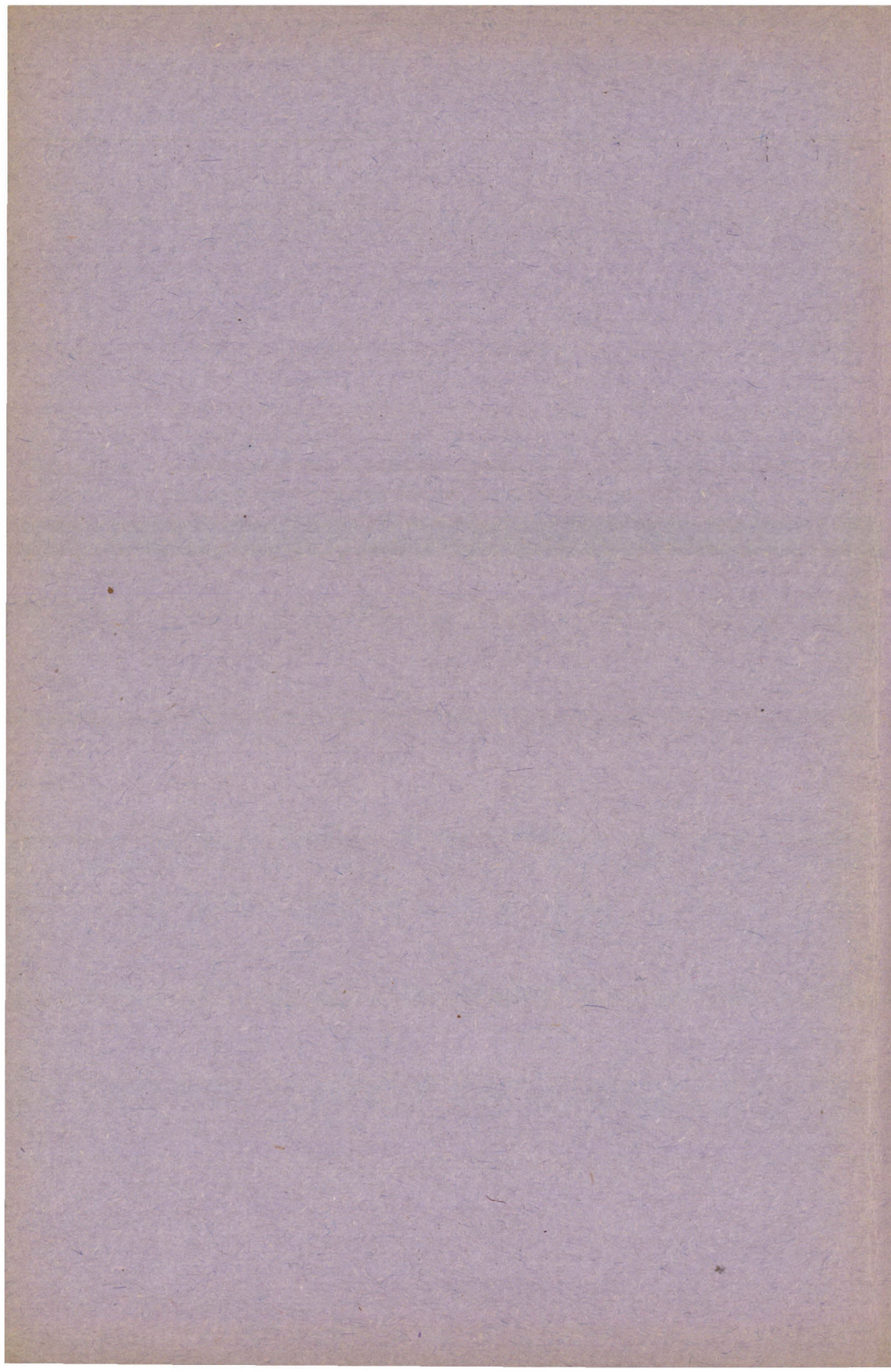
GRÓF GYULAI FERENC NAPLÓJA

1703—4.

A CS. ÉS KIR. 51. GYALOGEZRED TISZTI KÖNYV-
TÁRÁBAN VOLT I. 806. SZ. EREDETIRŐL MÁSOLTA

DR. MÁRKI SÁNDOR

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA

GRÓF GYULAI FERENC

GRÓF GYULAI FERENC NAPLÓJA

1703—4.

A CS. ÉS KIR. 51. GYALOGEZRED TISZTI KÖNYV-
TÁRÁBAN VOLT I. 806. SZ. EREDETIRŐL MÁSOLTA

DR. MÁRKI SÁNDOR

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA

1 9 2 8

DUNÁNTÚL EGYETEMI NYOMDÁJA PÉCSETT

ELŐSZÓ.

A magyar memoire-irodalomban eddig ismeretlen Gróf Gyulai Ferenc altábornagy naplóját bocsátjuk itt közre, amelyet a cs. és kir. 51. gyalogezred könyvtárában őrzött eredeti példányról, 1911-ben másolt le Dr. Márki Sándor, a kolozsvári (később szegedi) egyetem 1925-ben elhunyt nagy-érdemű tanára.

Annnyival is inkább szükségessé vált Gyulai feljegyzéseinek kiadása, mert azok eredetije, Kolozsvárnak az oláhok által történt megszállása alkalmával megsemmisült. Most már csak ez az egy másolata van meg, amelyet Dr. Márki Sándor özvegye volt szíves közlésre átengedni.

A napló írója — Gróf Gyulai Ferenc — 1674 augusztus 11-én született Torna várában.¹ 1703 április 16-án került, mint alezredes, Bagosy Pál hajdúezredéhez, a későbbi cs. és kir. 51. gyalogezredhez, amelynek toborzására 1702 december 6-án kapott engedélyt Bagosy.

Az új ezred csakhamar belekerült a spanyol örökösödési háború forgatagába. Előbb Bajorországba, majd — ezt az intézkedést megváltoztatva — Olaszországba irányították. Így jutott Gyulai az olasz harctérre, ahol Ivrea átadása alkalmával a franciák hadifogságába esett, amelyből csak 1706 végén szabadult meg.

Ugyanakkor ezredessé és az Ebergényi-féle (a későbbi cs. és kir. 9.) huszárezred parancsnokává nevezték ki.² Mint-hogy azonban Bagosy 1707-ben Rákóczihoz pártolt, helyét ugyanazon év december 20-án Gyulai foglalta el, mint ezredparancsnok és egyúttal ezredtulajdonos.

1716 május 7-én Generális-Főstrázsamesterré (vezérőrnaggyá), 1723 október 13-án pedig altábornaggyá lépett elő.

¹ *Maendl*: Geschichte des k. u. k. Inf. Regts Nr. 51. I. 587. l.

² A 9. huszárezred története *Jenő*-nek mondja. (Geschichte des k. u. k. Husz. Regts Nr. 9. 25. l.).

Hosszasabb betegeskedés után, Mantua közelében halt meg, 1728 október 18-án. Holttestét Erdélybe szállították ezredének tisztjei s előbb ideiglenesen, majd 1730 július 23-án véglegesen és nagy pompával temették el Erzsébetvárosban.³

Gyulai Ferenc óta szinte hagyománnyá vált, hogy a család katonatagjai a későbbi 51. gyalogezredben szolgáljanak. Így például Ferenc testvéröccse — István altábornagy — 1735 május 2-án, ennek fia — Ferenc tábornok — pedig 1759 március 16-án lett az ezred tulajdonosa. István másik fiát, Sámuel, 1760 május 27-én ugyanennek az ezrednek parancsnokává nevezték ki. Mint tudjuk, Gróf Gyulai Sámuel nemcsak a hadtörténelemben írta be a nevét, mint a Mária Terézia-rend lovagja, hanem a magyar irodalomtörténetben is nyomot hagyott.⁴ Utána most már Gyulai Ferenc is helyet foglal a magyar katonairók között.

Feljegyzései nem csupán azért érdekesek, mert ott a helyszínén, az események közvetlen hatása alatt készültek, hanem azért is, mert az író nem csak a hadiesemények vázolására szorítkozik. Minden más is érdekelte; megnézett alaposan mindent, ami vándorlásai közben az útjába akadt. Ennek köszönhetjük érdekes föld- és néprajzi megfigyeléseit. Minthogy pedig, Erdélyből Steierországba úztáiban, Magyarország jókora részét bejárta, hazánk akkori állapotáról is sok érdekes dolgot tudunk meg tőle.

Néhai Márki Sándor kétségtelenül nagy szolgálatot tett a magyar hadtörténet- és memoire-irodalomnak, amikor ezt a terjedelmes naplót hosszas és fáradságos munkával lemásolta s ezzel a pusztulástól is megmentette.

³ *Maendl*: i. h.

⁴ *Szinnyei*: Magyar írók élete és munkái. IV. 162. 1. — Gyulai Sámuel mint altábornagy halt meg Bervén (Erdélyben), 1802 április 24-én.

I.

Gyulai útazása Erdélyből Steierország határáig.

(1705 június 1—augusztus 6.)

Anno 1705.

1. *Juny.* Ebédre jöttem csak *Szász-Medgyesig*, holott az királybíró hozzám jövéen, meglátogatott folnadgyával edgyütt és az város gazdálkodván, illendő becsületet tett nekem. Ott ebédet éven és ott újabb posta-lovakat fogván, estvére mentem *Segesvárra*; holott midőn az városhoz közelítettem volna, keményen esni kezdett az eső; kihez képest az köpönyegben az postaszekeren betakaródzottam; azon menvén egy szász, ki is valamennyire ittas lehetett, erővel beült az szekerembe és befeküdt; kit megfogván, lehajítottuk és taszítottuk az szekérről; ki is egy rúdat fogván, keményen verni kezdett be az szekérben hozzánk. Leszállván az szekérről, kemény verés esett rajta; ki is beugordott övig érő habarékban és oda szaladott pro refugio; de onnét is kihajigáltuk, mivel be nem lehetett hozzá azon sáros habarékba menni; és kivervén onnét, az királybíró és polgármesternél hadtam rabúl tömlöcben.

2. *Juny.* Új lovakat fogván *Segesvárott*, virradta előtt megindultam, gondolván, hogy az asszonyt ő nagyságát, az öcsémet és cselédimet még ma érhetem *Andrásfalván*. Hajnalra érkeztem *Andrásfalvára*, de ott senkit se találtam, mivel gondolván, hogy én talán *Szebenből* egyenes úton fogok *Balásfalva* és onnét *Bonczida* felé menni, az asszony ő nagysága mind maga, s mind az öcsém *Bonczidára* előmbe ezelőtt két nappal megindultak volt, hogy engem *Bonczidán* várjanak meg; és minden bagácsiámat és cselédimet az régi hatlovas konyhaszekeremmel és egy 6 ökrű paraszt társzekérrel, kit az asszony ajándékozott, (az több társzekereimet *Magyarországon* készítették *Torna vármegyében*, *Nádasban*) megin-

dították. (Mely cselédek csak az *Ujlakon* háltak, mivel az asszony adta szekérnek az tengelye eltört.) Eadem 2-Junii megindultam Andrásfalváról. Ebédet ettem *Szent-Györgyön Rédei Pál* uram házánál, de maga otthon nem volt; volt, felesége beteg lévén, az feredőben. Hálni mentem *Kis-Kendre Biró Sámuelné* asszonyomhoz; mivel az ura otthon nem volt, *Csengeri István* uram lévén velem, kit hoztam volt el egy fejér szekeres lovon Andrásfalváról, magát beültetem az szekérbe velem, az lován küldöttem el az asszonyt, *Biróné* asszonyomat köszönteni, *Póstelekit*. Az malomnál az pallóról az ló az silip alá esett, de sok ember érvén, kár nélkül kivették az lovat s ott hált az asszonynál.

3. *Juny*. Megindulván *Kis-Kendről*, az *Kóród-szent-mártoni* falu végétől bocsátottam vissza *Csengeri Istvánt*. Mentem ebédre az *radnóti* rétekre, hálni m. gróf *Apor István* sógor uramhoz, honnét bocsátottam vissza az postaszekeret.

4. *Juny*. *Apor István* uram indulván *Székbe* reggel, megvártam, míg elment és az *Maroson* általkísértem. Oda az vízpartra érkezett *Kolozsvárról* egy *Unger* nevű német kapitány, ki is beszéllette nagyobb mértékben az *magyarországi revolutionnak* kezdetit¹ és hogy *Újlaknál* Magyarországon az söt strázsáló 12 németet levágták.² Eadem die mentem ebédre *Őr* és *Egerbegy* közzé az mezőre. Hálni mentem m(éltóságos) erdélyi gubernátor gróf *Losonczy Bánfi György* uram ő excellentiája udvarlására *Bonczidára*. Holott az asszonyt, az öcsémet: *Gyulai István* uramat és az hűgomat találtam.

5. *Juny*. Voltam gubernátor uramnál helyben.

6. *Juny* is ott lévén, hallatott nagyobb mértékben azon revolutio, sőt méltóságos gubernátor uram hihetetlennek mondotta eljöveteletem; én peniglen, uram szolgálatjára magamat resolválván, feltettem, hogy megindúlok és ha lehet, azon útamon várakozó rekrutákat is felviszem *Olaszországba* az regement után.

7. *Juny*. M. gubernátor uramnál ott voltam.

8. *Juny*. is M. gubernátor uramnál voltam.

9. *Juny*. M. gubernátor uramtól *Bonczidáról* megindulván, az asszonytól, az mostoha anyámtól, ki is né-

¹ A fölkelés május 21. kezdődött *Váriban* és *Tarpán*, másnap pedig *Beregszászon*.

² *Tiszaújlaknál* május 24. nem 12, hanem 16 muskátérost vágtak le.

kem olyan volt eleitől fogvást és én is úgy tartottam, mint édes anyámat, ő nagyságától is és az húgomtól elbúcsúzván, megindultam, eljövén velem gróf *Gyulai* István öcsém uram is, hogy jöjjön éppen Csehig az Szilágyba (hová az Andrásfalváról megindult cselédim, szekereim és lovaim már érkeztek volt, kiknek oly parancsolatjok volt, hogy ott Szilágy-Csehben várjanak meg). Bonczidáról mentem hálni Margitára gróf *Bethlen* János uramhoz, kinek egy lovát megszerettem; pénzen eleget kértem, de nekem nem adta, kit bátyám *Bethlen* János uramhoz nem véltem volna, az micsodás barátok és atyafiai voltunk.

10. *Juny*. Ebédet is öttem gróf *Gyulai* István urammal Margitán *Bethlen* János uramnál. Délután mentem Pánczél-Csehbe hálni, holott is találtam Szakmárról jövő németeket, kik a Magyarországon kezdetett revolútiót nagyobb-nagyobb mértékben beszéllették.

11. *Juny*. Mentem ebédre Drágba *Seredi* István uramhoz, szálltam ugyanott nála az öcsémmel együtt.

12. *Juny*. Mentem ebédre az Almás vize mellé az mezőben, holott hallván az Szakmár körül való nagyobb-nagyobb tumultusokat és *Rákóczi* uram és *Bercsényi* uram kijövetelének híret Lengyelországból,³ az öcsémet visszamenésre kértem; és onnét fordult vissza édes öcsém, gróf *Gyulai* István uram ebédután Bonczidára. Eadem die 12. *Seredi* Péter uramat találtam az Almás vize partján, ki is költözött és szaladott Göröcsönből Kolozsvárra mindenével. Az víz nagy volt, csaknem úsztatni kellett, az nyereg-szárnyat az lovaknak elérte, az Almás vizén úgy mentem által, szintén akkor jött az árja. Mentem estvére Szilágy-Csehbe, az hol az szolgálaim és szekereim s paripáim vártak. Csehben ott találtam *Posonit* az asszonyom ő nagysága levelével, hogy az mely két paripát kértem m. gubernátor uramtól, megvette 800 forinton, hanem külgyek utánna az *Delia* pej és *Fáta* nevű szürke két paripáért; kiket noha 12 száz forint alúl noha nem akart m. gubernátor uram adni, de az asszony kérésére és atyafiságára nézve 8 százon ideadta.

13. *Juny*. Küldtem vissza *Török* István uramat, *Vas*

³ *Rákóczi* Lengyelországból június 9-én indult meg, de csak egy hét mulva érkezett ki.

István és több szolgálommal, negyedmagokkal Csehből az paripákért Bonczidára. Magam ugyanott, Szilágy-Csehben vártam meg visszajövetelőket.

14. *Juny.* Csehben subsistáltam és sokféle hírek jövén előmbbe, *Solymosi* István szolgálomat elküldöttem Szakmárra és Károlyba, hogy az kuruczokról hírt hozzon.

15. *Juny.* *Balog* Péter szakácsomat Csehből küldtem Akliba, hogy az hírekről tudósítsanak.

16. *Juny.* Jött Csehbe hozzám vissza *Solymosi* Szakmárból és Károlyból való hírekkel, meghozván, hogy bizonyos *Rákóczi* fejedelem és *Bercsényi* kijövele Lengyelországból és hogy az Tisza mellyékét elfogta az hadok. Eadem die jött *Nagy* Sámuel nevű szolgálom előmbbe, az akli ménesemet hajtott Csehbe, mivel ott tovább nem tarthatták; mely ménest csapattam az csehi ménesünk közzé.

17. *Juny.* Érkezett hozzám Csehbe az én édes, kedves öcsém, gróf *Gyulai* István uram, magával hozván az gubernátor uramtól 8 száz forintot vett két paripát, az *Delia* pejt és *Fáta* nevű szürkét, véle lévén az én szolgálom is, az kiket azon paripáknak elhozására küldöttem volt.

18. *Juny.* Csehből küldtem el *Török* István uramat (ki is nékem gyermekségemtől fogvást való hiteles szolgálom volt), hogy Károlyt és *Ecsedet* megjárván, jöjjön az *Ér* mellé *Paczal*ba, az öcsém jószágába előmbbe, bizonyos és valóságos hírét meghozván az kuruczoknak. Ki is ment el negyedmagával. Ott lévén szintén nálam az paczali gondviselő is Csehben, az ismét küldöttem *Debreczen*be, hogy az is hozzon bizonyos hírt *Paczal*ba nékem előmbbe, írván általa az *debreczeni bírónak*,⁴ hogy tudósítson voltaképpen az kuruczok állapotjáról; és arról is *Káposztási* János és *Pallosics* István kapitány uraimék és az velök levő hajdú rekruták holott legyenek?

19. *Juny.* Isten kegyelmességéből Csehből megindulván, velem lévén gróf *Gyulai* István öcsém uram is, ebédre mentem *Györgytelekre* *Kengyel* uramékhoz; onnét ebédután megindultam bagázsiástól és szekereimmal együtt; mentem *Kövesdre* háltni, velem lévén *Kengyel* uraimék is és az öcsém is addig jött velem.

⁴ Dobozy Istvánnak.

20. *Juny.* Kövesdről megindulván az erdőszélről, a mezőből ment vissza édes öcsém gróf *Gyulai* István uram. Ott egymástól elbúcsúzván, elválván ott egymástól, *Kengyel* uraimék is az öcsémet visszakísérték (Györgytelekre). Ebédre mentem Bajon nevű oláh faluba, hálni mentem Paczalba. Ott találtam az odavaló paczali gondviselőt, ki Debreczenből hírt hozott, általányban mindenekről tudósítván az debreczeni bíró (Dobozi), mind az kuruczok és *Rákóczi* uram állapotjáról és hollétéről s mind azt megírván, hogy *Káposztási* kapitány uram 200 rekruta hajdúval Váradra, *Pallosics* peniglen 150 rekruta hajdúval kommendéroztatott Szakmárra, Kassai generális marchio *Nigrelli* uram ő excellentiája orderéből.

21. *Juny.* Ott voltam Paczalt.

22. *Juny.* Jött előmbe *Török* János uram Paczalba, meghozván Ecsedből és Károlyból az híreket és hogy az kurucz az Tisza mellett vagyon.

23. *Juny.* Indúltam meg Paczalból minden bagácsiástól. Ettem ebédet az Ér mellett az mezőben. Délután mentem Károlyba, holott sem az urat, *Károlyi* Sándor bátyám uramat, sem az asszonyt nem találtam, hanem csak az praefectust és az nagyasszonyt, *Barkócziné* asszonyomat,⁵ mivel Károlyi uram Bécsbe ment volt, azelőtt egynéhány nappal⁶ vervén fel az kuruczokat Dolha körül, levágván bennök 70, felest elfogván és három aranyos zászlót és közönségest kettőt nyervén. (Mely aranyos zászlókon ez volt felírva: *Franciscus Rákóczi Sacri Romani Imperii Princeps*). Ezen öt zászlót vitte volt fel magával udvarhoz Bécsbe. Károlyiné asszonyom⁷ peniglen az jászai kúthoz és Kassára volt processió-járni. Az mely kurucz rabokat fogott volt Károlyi uram, azok is ott voltak fogva Károlyban, vasban, kik között volt *Bellenyi*⁸ is fogván, ki az kuruczok között *Draskovics*nak mondotta magát lenni s nagyságoltatta, mely miatt ő oly hírt csinált, hogy már gróf *Draskovics* elől eljött az Dunán túl való uraktól követnek és rövid nap alatt mind bán úr ő excellentiája *Bottyáni* Ádám úr s mind az több Dunán túl való urak köz-

⁵ Gróf Barkóczi Györgynét, Károlyi anyósát.

⁶ Junius 7-én d. u. 4—5 óra közt.

⁷ Gróf Barkóczi Krisztina.

⁸ Bellényi András.

zójök mennének, mely miatt az öszvegyülekezett kuruczoknak szívök igen animálódott volt és *Draskovics*nak hitték lenni.

25. *eadem die* érkezett Károlyban létemben, az beregszászi páter, ki is, mint beszéllette, ő hozzá *Esze Tamás* és *Kis Albert* ment volt oly névvel étszaka, hogy mingyárást készüljön, mivel az fejedelem hívatja magához, maga mellé (mint) udvari páttert; és nekiek parancsolatjuk vagyon, hogy semmiképpen el ne hagyják, hanem elvigyék magokkal *Rákóczi* fejedelemhez, ki is, az mint őök beszéltek, az hadaival vagyon az lengyelországi szélekben. Ki is, nem hivén az ő beszédöket, tettette, hogy készül velök elmenni; azalatt hátúl az kerten kiszökvn, tőlük elszaladott; gyalog Károlyig jött. Mely páter nekem egész valóságos és bővebb informatiót adott az kuruczok mennyiségéről és hollételéről; mivelhogy ott ő körülöttük az kuruczok mindennap jártak.

23. *Juny.* Küldöttem *Szintai* Sigmond szolgámat másodmagával Szakmárra, hozza meg, az kuruczok merre nyomakodnak és menjen el Szakmárt *Pallosics* uramhoz, *Bagossi* uram kapitányához is, és lássa meg, hogy ha az velle levő hajdúság még ott vagyon-é, vagy másfelé van commandérozván; kik méltóságos generális *Nigrelli* úr ő excellentiája parancsolatjából Szakmárra voltanak commandérozván guarnizonba, úgy mint 150 köz-zoldát az *Bagossi* úr regimentjebeli és bán úr, *Bottyányi* Ádám úr ő excellentiája regimentjebelik is circiter 70, kinek bán uramnak ugyan *Pallosics* kapitány által, *Bagossi* uram gyűjtötte volt. (Az mi hajdúnk volt kékben, az báné zöldben, az nadrágok veres). Meghagytam azt is *Szintainak*, hogy annak is menjen végére, hogy *Káposztási* János kapitány uram is az velle levő 200 hajdúval, kik is ugyan cassai generális *Nigrelli* uram parancsolatjából Váradra tétettek volt guarnizonba, ott vannak-e még Váradon.

24. *Juny.* Károlyból reggel megindulván, mentem ebédre Kaplyonba óbesterné, *Bagossi* Pálné asszonyomhoz; hálni mentem Ecsedbe minden bagácsiámmal és szekereimmel edgyütt. *Szintai* *eadem die* jött hozzám vissza hozzám Szakmárról Ecsedbe, meghozván, hogy *Pallosics* uram ott vagyon Szakmárt az hajdúsággal, *Káposztási* uram peniglen vagyon Váradon az velle levő hajdúkkal, hozván magával az *Pallosics*

uram levelét is Szintai, ki is tudósított minden állapotokról mind az vélle levő, s mind Káposztási urammal való hajdúság felől, mind peniglen az kuruczok állapotjáról.

25. *Juny.* Ecsedben magam helyben voltam. *Pápai* uramnál lévén szállva, méltóságos erdélyi gubernátor úr praefectusánál. *Török* István uramat *Varsányba* hazabocsátottam, hogy míg én Szakmárt megjárom, addig *Lővei* Sámuel urammal jöjjön vissza Ecsedbe előmbe, mivel én másnap Szakmára mentem.

26. *Juny.* Az szekereimet és lovaimat ott hagyván Ecsedben, magam indultam Szakmára az *Pallosics* urammal levő hajdúságnak mustrálására. Mentem ebédre az *Domahida* felé való mezőre és onnét *Kaplyontól* nem messzéről eresztettem vissza *Sípos* Boldizsárt, az szilágycsehi gondviselőt vélle lévő hat szabadossal egyben, kik Csehtől fogvást mind velem voltak. Mihelyt ő töllem elment, mingyárt felvetődött előtem egy 60 lovasból álló sereg (kik kuruczok voltak), mely miatt lármám volt. Én onnét megindulván, út nélkül keresztül mentem az síkon *Domahida* felé. Ott általmenvén hajón az *Kraszna* vizén, estvére mentem *Bagosra* hálni; holott találtam öbesterné *Bagossi* Pálné asszonyomat, maga házánál, *Pallocsainé* asszonyommal edgyütt, s ott háltam; ott lévén az asszonynál *Viski* nevű szakmári emberséges ember is, kit öbester úr hagyott volt az asszony mellett.

27. *Juny.* Mentem bé reggel *Szakmára*; aznap meg is mustráltam mind az rekrutákat, mind méltóságos *Judex Curiae* és egyszersmind horvátországi bán, *Bottyáni* Ádám uram ő excellentiája részéről valókat, (kiket ugyan *Pallosics* uram gyűjtött volt öbester uram akaratjából, akarván véllek az bánnak kedvezni), mind peniglen az mienket, *Bagossi* uram regementjebeliüket. Az báné 70, az *Bagossi* uramé 150 ember volt.

28. *Juny.* Voltam Szakmárt gróf *Levenburg* öbester és odavaló commendáns uramnál ebéden, ki is az maga hintáját küldötte érettem és azon mentem fel hozzá és vissza is azon mentem tölle az szállásomra. Ebédután azon tiszték, az kik commendáns uramnál voltak, felesen jöttek hozzám, *hozván magokkal 6 tárogató sípost is, lévén magyar tiszték is, nálam sokat táncoltanak sípszóval.* Mihelyt az commendánstól leérkeztem szállásomra, mingyárt kezdetett oly nagy szél, jég és

záporosó, villamással és csattogással edgyütt és nagy dörgéssel, mely mind estig dúrált, kihez életemben hasonlót nem láttam; ugyannyira, hogy az szakmári torony teteiről az gombot lehajította. Ismét *Szakmár-Némethi* körül az mely pallizáda és palánk volt, kivel az város be volt kerítve, ledőjtötte az rettenetes nagy szél.

28. *eadem Juny* azon étszaka 12 hajdúnk *Szakmár-Németiből* az kerítés nem-létele miatt kuruczságra kiszökött. Az záporosó olyan volt, hogy, mint írák, majd estig tartott, kihez hasonlót nem láttam; és az mely házban nállam voltak délután az német és magyar tisztek, jóllehet jó fedele és padlása is jó volt, de általhatott azon tempestas és bokáig érő víz volt az házban; és azon tempestasnak durálására semmit nem hajtván az német tisztek, tánczoltanak, úgy az magyarok is, bokáig érő vízben. Szálláson voltam *Viski* úr házánál, maga is otthon lévén ő kegyelme. Csuda, Isten azon rettenetes tempestásában és irtózatos időben levő tánczokért és alkalmatlan cselekedetekért, kiket az tánczban és bolondságban az tisztek cselekedtek, hogy ostorát és büntetését nem bocsátotta: kiért áldassék szent neve, mert mentül jobban csattogott és villámlott, akkor bort köszönvén, annálinkább fúvatták az német tisztek az sípokat és nem nézvén, hogy az ajtón is befoly az víz, tánczoltak.

28. *item Juny*. *Eadem die* estve érkezett orderem *Cassáról* generális *Nigrelli* uramtól, hogy neki érkezett ordere az *bellicumtól*, azért az udvar parancsolatja szerént, az *Káposztási* János kapitány urammal *Váradon* levő rekrutákkal és ugyan *Szakmártt Pallosics* kapitány úr kommandója alatt levő két regementbeli hajdúsággal, úgymint *bán* uraméval és *Bagossi* uraméval megindulván *Olaszország felé*, jó orderrel úgy menjek, és útamát úgy intézzem, hogy pro 12. Julii *Csegénél* légyek, mind az *Váradról* s mind az *Szakmárról* menő hajdúk; ott tovább való ordert várjak *Csegénél*. Mely parancsolatot vévén, mingyárást *Káposztási* uramnak eodem tenore ordert írtam és *Váradra* neki elküldöttem; *Pallosics* kapitány peniglen szintén ott lévén nállam, neki oretenus megmondottam s meghadtam.

29. *Juny*. Jöttem ki délután *Szakmárról*, *Szakmárt* oly dispositiót tévén, hogy *Pallosics* kapitány úr az hajdúsággal 1. Julii induljon ki *Szakmárról* utánam *Ecsed* felé. Éppen

mikor ki akartam indulni Szakmárról, akkor jött hír, hogy g. Csáki István úr,⁹ az mely német hadakkal és szakmárvármegyei nemességgel Csegődnél¹⁰ volt, meg nem állhattak az kuruczok előtt, hanem nagy kárral és feles német veszésével visszajöttek és éppen Szakmár mellé az ágyú alá szállottak. Délután kiindulván Szakmárról, hálni mentem Bagosra.

50. *Juny.* Mentem Ecsedbe vissza és szállottam m. gróf losonczy Bánffy György uram ő excellentiája praefectusához, Pápai uramhoz, kinél azelőtt egynéhány nappal hadtam volt az bagácsiámat: mellyet helyben is találtam. Ott találtam Török István uramat is, ki is Varsányból visszajött előmbe. Lövei Sámuel uram is pro 28. eljött volt, de nem győzvéni várni, féltvén az cselédit az kuruczoktól, 30. Junii visszament, ott nem értem.

1. *July.* Én voltam Ecsedben, Pallosics peniglen az két regimentből való hajdúsággal indult aznap ki az én orderem szerént Szakmárról; véllük ment hálni Majtinba.

2. *July* ebédelőtt kimentem paripán Pápai urammal paripákat jártatni és lövöldözni, hogy az lovaim jobban szokjanak az lövéshez. Az legjobb pisztolyom széllyelszakadozott az kezemben. Ebédet ettem ugyan Pápai uramnál, Kállai uram is ott lévén ebéden, véllé délután pisztollyal czélet lövöldöztem, próbálgatván Cállai urammal, mint járt az pisztolyok és melyikünk lő jobban, Pápai uram peniglen délutáni álmodott. Mivel peniglen azelőtt való nap az kuruczok Ecsed várossára és az udvarbíróra, Szentgyörgyi József uramra reá írtak volt, Matóczról¹¹ datálván az levelet, hogy pro 2. Julii meglátogatják őket, én ordert küldöttem Pallosicsnak, hogy az hajdúsággal Majtinból odajöjjön, ki is mikor érkezett volna ebéd után az kapuhoz, nagy lárma esett az városon és nagy futás és szaladás, hogy az kuruczok jönnek, szaladván mindenféle ember, ki az régi várhelyben s ki az nádra hajókon. Magam lovon kinyargalván s megesmervén, hogy Pallosics jó két zászlóval és nem kurucz, nagy-nehezen alig csendesíthettem le az városbelieket az szaladásról, mert

⁹ Beregi és ugoctai főispán.

¹⁰ Csegöld, Szatmárvármegyében.

¹¹ Matolcs Szatmárvármegyében.

rettenetes félelem volt közöttük: szép orderrel az hadat be-
szállítottam.

3. *Julii* meg akarván indítani az hajdúságot, mikor már kin állottak és az két véllök levő zászló is kin volt, akarván *Kálló* felé indúlnom, ben az városban az hajdúság rebellált és mind fegyvert fogván s kardot rángatván, az kapitányukat, *Pallosicsot*, széllyel akarták vagdalni. Magam kimentem közzéjük, hol szépszóval, hol ígéretekkel, hol fenyegetésekkel, hol haraggal addig beszéltem nekik, hogy lecsendesítettem. Aznap meg nem indúltam, hanem az zászlókat visszavittem, mivel annyira volt, hogy utoljára az várost is fegyverbe állítottam ellene az hajdúságnak, többet 400 lakos fegyveres embernél és régi katonáknál. Látván az ő rosz szándékokat, hogy jobban csendesedgyenek, fizettem nekik egy hópénzt per fl. 3, mivel nekik kellett kedveznem, mivel hogy az egész Tisza és Szamos mellyéke már rakva volt kuruczczal és az parasztság is már melléjük állott volt. *Marton*, *Gyarmat*, *Csegőd* tájéka is már rakva lévén, sőt *Aranyosnál* is egynéhány száz kurucz általjött volt az Tiszán előmbe; és senki nem hitte, hogy azon haddal eljöhessek. Édes atyám uramat ő nagyságát gyászolván, az gyászt is ott kellett levetnem, aznap az hadaknak azon confusiójukban minden jóakaró uraimnak úgy tetczván; kit bizony nehezen tettem le, de az zenebonás idő azt kívánván és minden barátainak úgy tetczván, le kellett tennem.

4. *July*. Jó reggel az hadakat előttem kiindítottam *Ecsedből*. Ezen étszaka az tegnapi rebellió-kezdők el akartak szökni, de mindenfelé strása lévén az város lakossi közül, nem lehetett. Egy *Fejszés* András nevű, bán uram regementjebeli lévén legnagyobb indítója az tegnapi rebelliónak, az elbújt; de mivel estve megverte volt az gazdaszszonyát, az gazdaszszonya reá igazított; kit az háznak az héjáról levonván, akkor az városiak keményen megverték; és mivel már az had elment volt, kötözve vittem utánnok. Esső esvén, az had délben megszállott *Gebe* nevű faluban. Délután megindítván őket, mentem *Bátoron* által estvére *Kállóba*, mivel az praesidiális hely volt és nagy város lévén, nem félthettem őket az rebelliótól. Ott az egész hajdúság instantiát tévén, azon *Fejszés* nevű rebellió-indító hajdút instantiájokra elbocsáttottam, félvén nagyobb rebelliójoktól, ha nekik nem kedvezek. *Ecsedből* indulásom-

kor küldöttem *Török István* uramat és *Vas Istvánt* ló nélkül egy szekereimmel *Varsányba*, hogy táborra való holmit hozzanak; azt hadtam, hogy *Kállóban* előmbe jöjjenek másnap és *Lővei* uram is jöjjön oda pro 5. July.

5. July. Rosztogot¹² tartottam *Kállóban*. Az commendans nállam volt ebéden és sok nemesség. Délután az várat megjártam, ki pusztás lévén, akkor építették. *Pallosicsot Debreczenbe* az feleségéhez bocsátottam. *Káposztásinak* ordert küldtem pro 12. Fürednél menjen által. Azon étszaka 16 hajdú elszökött; kiért elküldvén mindenfelé megfogták 3 nap mulva, *Kállóba* vitték.

6. July mentem *Dorogra* az hajdúsággal, hova jöttek előmbe az úr parancsolatjából *Baranyai* kapitány és *Mészáros Gábor* hadnagy uram, bán uram velem levő hadainak eleibe.

7. July. Jó reggel jött előmbe vissza *Pallosics* kapitány uram *Debreczenből*. Mentem délre az hadakkal *Nánásra*; ott mind *Pallosicsnak* s mind *Baranyai* kapitány uramnak oly ordert adtam, hogy az véllek levő hajdúsággal pro 12. *Csegénél* az *Tiszán* általmenjenek. *Káposztási* kapitány uram eleibe is oly ordert küldtem, hogy pro 12. Fürednél az vélle levő, *Váradról* jövő hajdúsággal általmenjen az *Tiszán*, ott hagyván véllek *Nagy Sámuel* szolgámmal és *Magyar Jancsi* és *Pongor Marcsi* lovászimmal az paripáimat. Magam mentem *Dadára* több bagácsiámmal, elvivén velem az szekereimet is, hogy az mi híjjok van, *Torna* vármegyében megcsinálják: az hol az több társzekereimet csinálták.

8. July. *Dadán* voltam, várván *Török István* uramékat és *Lővei Sámuel* uramat.

9. July. Érkezett hozzám *Török István* uram *Vas István*nal és *Tót Mihállyal* *Varsányból*, hozván egy szekeren holmi táborra való készületeket. *Lővei Sámuel* uram jött volt véllek *Kállóig*, de hogy ott nem ért, visszament az cselédihez, mivel mindenütt már kurucz volt.

10. July. *Dadán* hagyván az két szekeremet, magam megindultam; az *Tiszán* kettős hajón az falunál általmenvén és költözvén, *Ptűgynél* is kettős hajót köttettem s általköltöztem az *Takta* vizén; *Szerencsen* délután két órakor postára ültem

¹² Rasztogot, pihenő napot.

(*Bakai* Ádám praefectusomat, *Morvai* István secretariusomat, *Török* István és több szolgálmat s lovaimat *Nádaskára* küldvén). *Vas* István szolgálammal estvére kapuzárat előtt egy órával *Kassára* mentem és érkeztem, kelletvén nekem fő commissarius *Svaiger* uramhoz sietnem, hogy ha valami pénzt szerezhettem volna, az regiment után az kit vihettek volna s mind az útban az rekrutáknak, hogy ha valaholott casuquo kívántatnék, s akarván egy alkalmatossággal *Nigrelli* uramnak is továbbvaló parancsolatját és orderét venni, *Czegén* túl mint marsoljak, lévén ő excellentiája partium superior et cistibiscanorum supremus generalis. Eadem die hogy az postán mentem, *Szerencs* és *Vilmány* között kiesett az kerecsentollas páros forgómból mind az két gyémánt *Golop* iránt és elveszettnek tartottam. *Vilmányban* leszállván, rázatni kezdettem apránként az szalmát; az egyik szeget az szalmában gyémántostúl megtaláltam. Az másik gyémántos szeget nem is kerestem már; azt ismét az postáné az kapuban találta meg, az mint bementünk az udvarra. *Kas* sem volt az szekeren, mégis el nem vezett; mellyet mindenek jó jelnek tartottak, hogy ezen hadakozásomnak nem leszen rossz vége, noha bajos lészen.

11. *July*. *Kassán* ebédtem főcommissarius *Svaiger* uramnál, kitől többet nem obtineálhattam, hanem adott az regimentbeli rekrutáknak, ha az úton kívántatnék valami pénzt adni, *Borsod* vármegyére 1000 forintig való assignatiót. Ott beszélt főcommissarius úr, hogy mikor *Ecsedből* kijöttem volt, *Kállóig* volt 4 sereg kurucz utánam; kik is utamban nem mertek belém kapni, hanem úgy gondolkoztak, hogy *Bátorban* vagy más helyen megszállok és ott fognak felverni; de mivel éltem én is a gyanúperrel, meg nem szállottam. Isten békével elhozott.

12. *July*. Ismét ettem ebédet *Kassán* commissarius *Svaiger* uramnál. Ebéd felett érkezik az generálistól, *Nigrellitől* (kinek reggel udvarlottam volt) order, hogy késedelem nélkül induljak és az hajdúkat *Tokajhoz* hozzam vissza. Délután sietvén az szállásomra, régtől fogvást *Kassán* tartott ládáimból holmit az útra való edgyetmásimban kiszedni akarván, érttettem *Kecskeméti* Mihály uramtól mindeniknek ellopását, hogy az gazdám feleségestől lakatossal az ládáimat megnyitvatván, többet 6000 forintot érő edgyetmásomnál kiszedvén,

eladtak. Ezen órában érkezvén *Szabó Jakab Turcsival*, *Jakabot Bakai Ádám* praefectusomért küldtem, hogy mingyárt azoknak megfogására Kassára siessen, és azt eligazítsa; *Vas István* behagytam Kassán, magamnak peniglen az order szerént indulnom kellett. Jóllehet mondtam generális *Nigrelli* uramnak, hogy az hajdúk pro 12. *Csegénél* és *Fürednél* mennek által, de utól nem érhetem; de ő azt felelte, hogy új ordert küldött utánnok, hogy Tokaj felé jöjjenek; azért az császár szolgálatja úgy kívánván, siessek. Kihez képest mingyárt postára ülvén, délután 4 órakor *Turcsival* mentem *Táallyára* virrattig.

13. *July* jó hajnalban postán *Tokajban* bémenvén, egyenesen mentem az commendánshoz, kitől tudakozódván az hajdúk felől, semmit sem tudott mondani. Ott ujjobban postára ülvén, mentem egyenesen *Nánásra*, hová délután hét órakor érkeztem. Hajdúvárosok kapitányának, *Desán* uramnak leányának lakodalma akkor lévén, maga az szállásomra jövé, kért azon, hogy menjek oda. Hozzája menvén, hét óráig voltam ott nála; ki is megmondotta, hogy *Csege* felé ment az hajdúsággal *Pallosics*. Ott *Nánáson* forspont-szekeret fogván, estvére mentem későn *Ujvárosra*, holott vacsorát ettem és éjfélután újabb lovakon megindulván, és új forspont-szekeren

14. *July* virradólag hajnalra mentem *Csegéhez*, holott hajnalban az ködben vettem észre mintegy negyvenig való lovast, kik már kuruczoknak declarálván magokat, akkor mentenek; kiket elébb észrevévén, semmint ők engemet, egy nagy nádnak az széliben kiszállottam *Turcsival*, flintákkal bevonván magamat; kik noha az szekérig eljöttek volt, de az paraszt kocsis eltagadott, hogy elmentem és ötet visszabocsátottam. *Csegénél* általmentem ebédre *Csatra*, onnét ujjabb forsponton, *Erdő-Telekre*. Ott találtam *Pallosicsot*. *Káposztási* volt *Árokszállásán*.

15. *July* *Káposztási* uramat odahivatván *Árokszállásról* magamhoz *Erdő-Telekre*, mely helyek az *Jászságon* esnek, ott *Káposztási* uramnak oly ordert adtam, hogy mentül hamarább siessen az Dunán általvinni az hajdúságot és *Budán* marsrouthát kérvén, menjen *Styria* felé véllek, vélle hagyván az paripáimat is. *Pallosicsnak* peniglen az *Kassáról* hozott 1000 forintos Borsod vármegyére szálló assignatiót kezében

adván, *Miskolczra* commendéroztam az pénznek kiszedésére. Magamnak, mivel az bagácsiám hátra volt, vissza kellettvén *Dadára* és *Nádaskára* mennem, visszaindultam. Estvére *Keresztesre* mentem, holott az mezőben találtam öt szökött katonát, az *Ebergényi* uram regementjebeliakat; kiket megfogván, az *Keresztesiek* kezében adtam és *Egerben* beküldöttem.

16. *July*. Mentem ebédre *Miskolczra*, szállván *Borsi* Ádám uram házához; holott volt nállam *Radi* Gáspár uram, *Ebergényi* uram kapitánya, ki is óbester *Ebergényi* uram regementjebeli katonákat és rekrutákat vitt *Olaszország* felé, ő is alig szaladhatván által az *Tiszán* az kuruc elől. Délután ujjabb forsponton csak *Turcsi* szolgálammal megindulván *Dada* felé, az *Takta*-parton találtam 6 kuruczot, de belém nem mertek kapni, mivel flinta 2 és 2 pár pisztoly volt velem az szekérben; eleget beszélvén véllek az *Takta*-partról, ők visszamentek: én is az *Taktán* általköltözvén, mentem estvére *Dadára*.¹³

17. *July*. *Dadáról* megindultam és magammal megindítottam az *Dadán* levő lovaimat és két szekereket, kiket az előttem ott létemben hadtam volt ott. Az szekereket az *Tiszán* kettős hajón vitettem által, az marhákat és lovakat peniglen úsztatták. *Ptűgyön*¹⁴ új forspontot rendelt az falu, rendelvén egy *Borbély* nevű otlakos embernek is az lovát (ki is, az mint azután osztán megtudtam, már alattomban kurucz volt); bezárván az lovát az istállóban, fegyverrel, mezítelen karddal és egy tőcséres karabéllyal állván az istálló ajtajában, úgy oltalmazta az falusiak és az magam szolgálaim ellen. Azalatt érkezvén magam is, megláttam és nagynehezen megfogván, *Kassára* akartam rabul küldeni; hanem az régi híres *Szócs* János kapitány¹⁵ otlakos lévén, mellette sokat instált. Sok kérésére elbocsátottam, hanem levonatván, magával csapattam *Szócs* János kapitánnyal hármat emlékezetre rajta. Új forspontot fogván, megindultam *Ptűgyről*, úgy megördögőzték az lovakat az ptűgyi vén asszonyok, hogy csak egy ujjnyi mélységű pocsolyában is úgy megakadtak az lovak és szekerek, hogy minden vizecskében, az ki az keréknek nem lepte is el az talpát, de valaholott vízben mentünk, le kellett

¹³ Szabolcs vm.

¹⁴ Pthrügy Szabolcs vármegye dadai alsó járásában.

¹⁵ Egykor sarkadi hajdúkapitány.

szedni az edgyetmást; úgy, hogy déltől fogvást estvére mentünk az *Takta*-partra, nagy bajjal.

17. *eadem July* az Taktán volt egy öreg csónak, az kin hordattam által az szekereket üresen és az lovakat is kevesenkint; midőn estve költöztem volna által, az falusi révész, az ki költöztetett, egy nagy hosszú rúdat az hajóban tett az lovak lába alá; eleget mondtam, de ki nem vétethettem véle az rúdat az hajóbul az lovak lába alól. Mikor az *Takta* vize közepin ment volna az hajó, az *Szárcsa* paripa az rúdra lépván és megtántorodván, kiesett nyergestől, aranyos szerzőstől, párpuskástól, varrott czafrangostól, aranyos hegyestőröstől, varrott iszkófiomos puskatokostól, ezüst kengyelestől, mindenestől, az mint magam alá volt elkészítve. Erős lévén az ló, ismét visszaugrott az ló az hajóba, be az vízből; de az rúd ismét az lába alá akadván, viszont kiesett az ló, az ezüst kantár megszakadozott és az torca alatt való nagy ezüst odaveszett az vízbe. Egyéb kár nem esett; mellyért az révészt egy tatárkorbáccsal keményen megeregették az egy ingben, hogy szót nem fogadott és ki nem vetette az rúdat. Általköltöztvén az Taktán, mivel nem mehettek az szekerek, az mint fellyebb íram, valamihelyt vizecskét találtak, étszaka az *Harangodon* ökröket fogattam és éjjélre érkeztem *Medgyaszó*hoz az város végire; jó fű lévén, ott háltam.

18. *July*. *Medgyaszón* új forspontot fogván, estvére mentem *Nádaskára*. Ebédet ettem volt délben *Major György*-nél.¹⁶ Az szekerek aznap helyben nem érkeztek, hanem másnap jöttek *Nádaskára*.

19. Az mely társzekereknek csináltatására Erdélyből *Szabó* Jakabot kiküldöttem volt, azokat tudakozván, hát egy sincsen készen; kihez képest *Rabrocs*, *Becskeháza*, mivel mind kerek, reájok vettem és 2 nap alatt 3 uj társzekeret csináltattam; harmadnapján *Meczenzéf*re küldvén, meg is vasztattam; negyednapján visszahozatván, kettejét veres posztóval, harmadikát gyékénnyel megborítottam és meg is rakattam mind azon szekereket s mind az vele jötteket. És tornavármegyei szolgabíró uraimnak forspont-szerzés felől parancsoltam, requirálván viceispány *Magyari* István uramat is felőlle, hogy pro 22. készen legyenek az forspontok.

¹⁶ Györgymajor.

20. Érkezett *Bakai* Ádám praefectusom Nádaskára hozzámm Kassáról, hogy jóllehet az ládáim felveréséért mind gazdám, gazdasszonyomat megfogadta,¹⁷ de többet semmit elé nem szerezhetett, hanem egy ezüst sinóröveget és egy széles lóra való szerszámomat.

21. *July*. Nádaskáról ismét visszaküldöttem *Bakai* Ádám praefectusomat Kassára, ha mit visszaszerezhetett volna azon edgyetmásimból, adván egész facultást és plenipotentiát, hogy mindent elkövehessen, az mint ő kegyelmének tetszik.

22. *July*. Nádaskán helyben voltam, várván *Bakai* uramat Kassáról, hogy mit szerezhet meg az edgyetmásokból.

23. *July* indultak meg Istennek kegyelmességéből az bagácsiám és öt társzekerem Nádaskáról Torna vármegyéből forspont-marhákon, vármegyebelieken; lévén az társzekereken kívül forspont-szekér is 6. Mivel az társzekerekre mind fel nem fért az edgyetmásom: magam aznap nem indultam meg. Délután mentem gróf *Keglevics* Ádám uramhoz bucsuzni *Tornára*;¹⁸ nálla egy órát lévén, visszamentem Nádaskára. Estve érkezett eadem die *Bakai* Ádám úr Kassáról, hogy tellyességgel semmit sem szerezhetett elé az edgyetmásban, hanem az lopókat tömlöcben hányatta és végére ment minden ellopott edgyetmások imitt-amott kikenél legyenek és az specificatióját s laistromát eléhozta. Nagy része németeknél lévén, *Nigrelli* generális ígérte, hogy fogatkozás nélkül előkeresteti.

24. *July* indultam meg tornavármegyei jószágomból, Nádaskáról Istenemnek kegyelmetességéből, kinek magamat és egész utamat ajánlottam. *Bakai* uramat ujjobban küldöttem Kassára az edgyetmásoknak kiszerezésében való munkálódásra. *Szabó* Jakabot és *Abad* Györgyöt elhadtam, hogy ha *Bakai* uram elészerezheti az ellopott edgyetmásokat, azoknak egy részét, az *Ipoly* mellett feljövén, hozzák nagy *Győr*-höz élémbe. *Török* István uramat *Dadára* és *Varsány*ba küldöttem az marháimnak félreállítására az kurucok előtt. *Morvai* István uramat *Szintaival* küldöttem *Füredre*, hogy onnét holmit hozzanak előmbe *Kövesdhez*, megparancsolván az füredieknek, hogy taxájokba bevészem, hanem valamint *Morvai* uram kíván, külgyenek és az füredi bíró és notárius

¹⁷ Megfogatta.

¹⁸ Gyulai Ferenc Torna várában 1674 augusztus 11. született.

is előmbe jöjjön. Magam Isten segítségével mentem hálni Szendrőn alól Edelyénbe. Az szekereim is ott háltak velem. Nyirő uramat hívtam hozzám Szendrőből; azt izente, hogy másnap reggel jó. Másnap is kilencz óráig váraкоztam s akkor izente, hogy nem jó.

25. July mentem Szentpéteri Imre viceispány uramhoz Szent-Péterre. Ott izente meg az miskolczi bíró,¹⁹ hogy arra ne mennek, mert egynehány száz kuruc Lucznál jött által én előmbe. Két szekerem elromolván, mivel Szent-Péteren cigány nem volt, Kazinczon csináltatta meg borsodvármegyei viceispány Szentpéteri uram. Hálni mentem Horvátiba,²⁰ megváltoztatván az utamat másfelé.

26. July. Jó hajnalban jött újabb hírem mind Miskolczról bíró uramtól s mind borsodvármegyei viceispány Szentpéteri Imre uramtól, hogy bizonyos az kuruczoknak Lucznál való általjövetele és már Miskolcz körül jár; azért, az mennyire lehet, vigyázzák. Megindulván Horvátiból, (mellyet Disznós-Horvátinak is hínak), ebédre mentem Apátfalvára, mely Egerhez két mélyföldnyire vagon; hova jöttek előmben Egerből commissariusok, kik bizonyosan beszéllették, hogy az kurucz Eger körül nyargalódzik. Ott Eger vidékén s mindenütt futnak előttök, sőt ben is félnek tőlök az városon; kihez képest mivel én is nem messze voltam hozzájuk, ott meg nem maradtam, hanem estvére mentem Lelesz²¹ nevű faluba hálni. Ott vettem Morvai uram levelét, kit Kövesdre dirigált volt nekem; de az rendelt napra hogy oda értem, hozták Miskolczra és onnét utánam; kiből írja, hogy Füredre által sem mehetett, csak az Tisza-partig volt, megértvén, hogy Füredről az dadai gondviselőmet elvitték az kuruczok és az szolgálomban megvagdaltanak.

27. July. Leleszről hajnal előtt az szekereimet megindítván, magam hátrább maradtam; mikor már napfeljötté után megindultam volna ki az faluból és mentem volna, egy raj méh akkor jövé ki az kosárjából, az utcát keresztül elfogta; lévén még magam hátra 12 lovassal, elkerülnöm nem lehetett, sokáig peniglen váraкоzni sajnáltam. Sem magunkban, sem lovainkban is egyet se mart meg, hanem neki menvén az

¹⁹ 1701-től 1707-ig Váczi András.

²⁰ A mai Disznóshorvát, Borsod szendrői járásában.

²¹ Tarnalelesz, Heves vármegyében.

sűrű rajnak, keresztül jöttünk rajta mind lovastól. Az Pudli vizslám velem lévén, azt sem bántotta. NB. Egy kuvasz utánunk jöven ugatva, az raj az utánunk ugató kutyára reámenvén, úgy elcsibdeste és mardosta, hogy az kutya az földhöz vervén magát, jajgatva ment vissza, mintha mindenütt verték volna. Melyből is hogy Istenem utamat szerencsésé teszi, ellenem támadókat, az hol én nem gondolnám is, megszégyeníti s ellenségimen szerencsésé téssen, mint egy praesagium láttatott. Eadem die 27. ebédre mentem Némethiben. Ott hoztanak egy szép magyarországi kosbárányt konyhára. Késő lévén az idő, ott meg nem ölték, hanem elvittem magammal. NB. Ezen bárány éppen felment Olaszországban *Revereig* hol gyalog, hol az saroglyában; onnét mikor Piemontban ment az armada, éppen *Stradelláig* ment gyalog az lábán; ott nyerte el az francia *Nyikita* nevű szolgálmtól. Az Gombkötőt is akkor fogták el. 27. mentem háltni *Maczára*,²² holott szaladtak már az kurucz előtt és csodálkoztak, hogy ott járok bagácsiástól.

28. *July*. Ebédre mentem *Pásztó* várossába; ott meg is háltam volna, mivel két szekerem elromlott, kiket ott megcsináltattam. Ott egy forspontot is megváltottam, hová jöttek előmbé *Morvai* uram és *Szintai* relatioval, hogy *Füredre* nem mehettek el, hanem az Tisza-partig csak, mivel az kurucz ben volt *Füreden*, honnét az dađai gondviselőmet, *Radnóti* Gáspárt elvitték; *Tarczali* nevű szolgálmat megvagdalták: kiknek *Apátfalváról* írtam volt, *Kövesdre* dirigálván, hogy *Pásztóhoz* jöjjenek előmbé. Vévén az leveletem, *Pásztó* felé akarván jönni, jöttek *Gyöngyösre*, holott *Almási*²³ uram, az *Pál Deák* óbester uram ipa, siettette őket, hogy siessenek előmben jönni hirt tenni, mert aznap estvére *Gyöngyös* és *Hatvan* tájára érkezik az kuruczság. Hálván *Morvai* uramék *Gyöngyös-Tarjánban*, magam jószágomban, oda is azon étszaka utánok küldött *Almási* János uram, hogy siessenek előmbé jönni hirt tenni, és vegyem utamat az hegyek felé, mivel bizonyosan érkezik az kuruczság. Délután ezen hírekre nézve megindulván *Pásztó* várossából, mentem estvére *Kürt* nevű faluban s ott háltam. *Solymosi* István és *Turcsi* Miklós

²² Maconka Hevesben.

²³ János.

jobbágyszolgáim, az első andrásfalvi erdélyi és másika ugo-
 csavármegyei turesi fiu lévén, kik kicsinségöktől fogvást mel-
 lettem nevelkedtek föl és mindazkettőnek lovat adván, ma-
 gok lovain szolgáltanak, — akkor azon estve az utból az tár-
 szekereim mellől lovastól elszöktének, elhagyván az szekerei-
 met; de az több szekerek mellé rendelt eselédim meghozták
 az szekereket *Kürtre* kár nélkül. *Pásztón* egy farkaskölyket
 4 polturáñ vettem volt; azt is meghozták.

29. *July*. Ebédre mentem *Vácra* az Duna-partra, ott
 akarván általköltözni az Dunán, azminthogy az ökrökben
 által is vittének volt; de szél lévén, az hajó is hitvány lévén,
 és látván, hogy az kétszeri költözésem nehezen és sokára esik
 az Dunán, elsőben az szigetben és onnét ujjobban másszor az
 más ágán az Dunát, mivel ott az Duna két részben foly, az
 már általvitt ökröket is visszahozattam és az szekereimet és
 egész bagacsiámat megindítván, meghadtam, hogy *Duna-
 Kesziben* mennyenek hálni. Magam mentem az vácsi püspök-
 höz, és az ott levő cáptalanban tettem fassiót. Magyarországi
 jószágomat gróf *Gyulai István* egytestvér-öcsémnek hagyván
 (mivel nekem anyai jószágim, az öcsémnek más anyja lévén)
 felesszámú ezer forintokban, bizonyos legalis ratiókra nézve,
 hogyha az hadban el találnék esni. Magam estvére mentem
Duna-Kesziben az bagacsiámhoz, hálni.

30. *July*. Mentem *Pestre* ebédre, az lovaimat az vicze-
 ispány *Petrovai László* uram rendelkezéséből általküldvén *Bu-
 dánál* az Dunán *Érd* nevü rácz városban az magam ökreim-
 mel edgyütt; magam háltam viczeispány uramnál. Az szeke-
 reim eleiben is nem lévén forspont, ott háltanak és másnap
 hoztak forspontokat; mind marhákat, mind peniglen szeke-
 reket.

31. *July*. Reggel általmentem Budára, délelőtt az com-
 missióhoz; és ismét főcommissárius *Svaidler* (nem Svaiger)
 urammal is akarván beszélni és az mars-routot kivenni,
 merre mentek az hadak *Caposztási* urammal és magami is
 merre mennek. Az budai commissio mars-routhot adott és
 parancsolatot az forspontról is egyfelé; az fő commissarius
 ő ismét adott másfelé. Kezemben lévén mind a két mars-
 routh, szabadságomban állott arra menni, az merre akartam.
 Az *Pásztón* vett farkasom, kit az báránnyal az saroglyában
 edgyütt hordoztattam, azalatt elszaladván az szekérről, lán-

costól, csergőstől elveszett. A pudlim is Budán töllem elmaradván, elveszett; kit noha az commendáns is eleget kerestétt, de reá nem akadtak. *Scherffenberg* uram lévén budai commendáns, az kuruczokról informált és azt is beszéllette, hogy az régi híres *Szöcs* János kapitány az *Jászságon* van feles kuruczokkal. Ott beszéltek, hogy *Budánál* is az hajduk rebelláltak volt és *Caposztási* uram az *Pallosics* uram *Borsod* vármegyéből hozott 1000 forintban adott nekik egy hópénzt s úgy vihette el őket, mert magát is megölték volna. Azalatt az forspont elérkezvén, ebédet *Petrovai* viczeispány uramnál évén, délután általmenvén mind szekereimmel edgyütt, késő estve érkeztem *Érd* rácz városban, holott találtam az lovaimat és ökreimet.

1. *Augusti*. Mentem ebédre *Pák* nevű faluban *Székes-Fejérvár* mellé; az nap ott voltam. Délután kimentem az tó mellé; feles szárcsát és vadréczét lőttem. Ez igen szép föld.

2. *Augusti* ettem ebédet *Mór* nevű faluban *Fejér* vármegyében; hálni mentem *Comárom* vármegyében *Kis-Bél*²⁴ nevű faluban.

3. *Augusti* mentem ebédre *Győr* vármegyében *Győr* mellé, *Baráti* nevű faluban, honnét küldtem bé *Morvai* uramat és *Vas* Istvánt *Győrben*, megtudni, ha *Szabó* Jakab és *Abad* György elérkeztenek-e és hoztanak-e valamit előmbé az ellopott edgyetmásimból *Cassáról*, amint nékik instrukciójok volt kiadva 24. *Julii Nádaskáról* való indulásomkor. Mentem eadem die 5. *Augusti* hálni *Árpásra* az *Mura* vize mellé *Vas* vármegyében. Estvére *Morvai* uraimék megérkeztek holmi vásárlásokkal és köntösimre való varrásokat hozván, *Kutas* István uram küldvén, kiket én-számomra vett volt, de semmit *Jacab* és *Abád* *Györgyről* nem hallhattak.

4. *Augusti*. Ettem ebédet *Vág* nevű faluban az szolga-birónál, ki is mind maga becsületes ember, s mind felesége szép és becsület-tudó, jó szívvel láttak; de sietvén, mentem hálni *Asszonyfalvára*; hova jött előmben *Tulok* nevű vármegye-commissariususa. (Az is volt).

5. *Augusti*. *Ökör*, avagy az mint most nevezik, *Ikerváron* ettem ebédet; honnét az szekerim és bagácsiám ment *Mura-Szecső* nevű faluban hálni; magam mentem vissza fogadott

²⁴ Kisbér.

apám, óbester Baron *Ebergényi* László uramhoz jó 4 magyar mélyföldnyire *Basznifalvára*; s ott is háltam nálla.

6. *Augusti*. Az szekereim és bágácsiám délre ment *Alsó-Rönök* nevű faluban; az szekereknek kettei eltörvén, ott csinálták meg és estig ott mulattak. Magam is jó reggel *Basznifalváról* megindulván, egynehány rendben az forspontot változtatván, mentem ebédre, *Murai-Szombatban*. Délután onnét megindulván, estve felé *Rönökön* utolértem az szekereimet. Jóllehet hogy már setétedett, de sietvén az hadak után, kik is már Stiriában voltak *Káposztási* és *Pallosics* kapitányokkal: megindítván *Rönökről* az egész bagácsiát, mentem estvére az commissáriussal *Füzesre*. Mely mind *Grécz*hez, mind *Regedé*hez csak két mélyföld, *Stiria* széliben esik. Ez volt utolsó statióm Magyarországban.

De comitatu Castri Ferrei.

Jóllehet ezen *Vasvármegye* nem idegen ország, hanem Magyarország, mindazonáltal, azon általmenvén siető utamban, ha mit látni méltót observálhattam, akarván elkezdeni *Vas vármegyén*, mindenütt való utazásimban, mindenik országban vagy provinciákban ha mit látni méltót observálhattam és *quoto anno, die et mense* micsoda vizeken mentem által s micsoda helyekben szállottam meg, két s három lineával felőlle írván, rövideden describálni kívántam. Ha mit látniméltót én nálamnál többet (kezdvén *Vas vármegyétől*) ezen provinciákban, az holott én járok és jártam, valaki observál akárki is, hogy mindeneket meg nem írok, meg ne ítéllyen érette; mert ha ki mindeneket le akarna írni, csak egy darab tartományt is, describtiójára egész konc papirossok kívántatnának; én peniglen hadi ember lévén, annyi sok írásoknak hordozásával magamat nem kívántam graválnom.

Legelsőbben, hogy *Vas vármegyében* jöttem, volt statióm *Árpáson*, melly vagyon az *Mura* vize partyán, de ben esik az *Mura* szigetében; utolsó statióm peniglen 6. *Augusti* volt *Füzesen* az *Bottyáni* urak falujában; és 7. *Augusti* mentem és érkeztem be Stiriában; azon étszaka utól is értem az hajdukat és *Káposztási* capitány uraimékat. Ezen *Mura folyó*

vize foly Vas vármegyén által; és azután több vármegyéken folyván által s több vizekkel öszveszakadván, mégyen az Dunában. Ezen vármegyében vagyon azon sziget, mely *Muraköz*nek hívattatik, egynehány mélyföldből álló lévén, kibensok faluk és derék helyek vannak. Ezen vármegyeye már nem olyan sík és mező, mint az Duna mellyéke Győr vagy Buda körül, hanem valamint Bereg vármegyének az sík vagy egyenes földje, avagy lapállya micsodás, éppen úgy concipiálhatni az alsó részét; az felső része peniglen éppen olyan, mint Bereg vármegyében az Krajna, vagy az mint hívattatik magyarul, az Oroszág. Mindenütt sok méltóságos urak, grófok és nagy emberek, *Bottyániak*, *Eszterháziak*, *Draskovicsok*, kinek és többek várai, kastélyai, lakóhelyei és residentiai vannak ezen vármegyében. Az alsó részében, az planitiesen, magyar lakik; az felső részében, az hegyes földön Stiria felől, mind német, de ugyan az körüllevő magyar urak jobbagyi. Határa egyfelől Horvátország, másfelől Styria. Híres Grécz várossa és Regede (németül Regensburg)²⁵ éppen az szélében esik ezen vármegyének az styriai határban. Fracnohoz, Kis-Mártonyhoz, Németh-Ujhelyhez, Austriához is közel. Vas vármegyéből három nap Dalmatiában is elmehetni; ugy az triesti híres portusra és az Fejér tengerre, melly Horvátország és Dalmatia mellett vagyon. Az Balaton és Fertő vizei is közel vannak ezen vármegyéhez. Az szántóföldei közelitenek az styriai módhoz, mivel oly keskenyek; csak annyi éppen az szélessége, az mint az arató könnyen felfoghattya: néhol egy ölnyi, néhol fél ölnyi, néhol peniglen nem nagyobb, hanem csak azmint minálunk az kertekben az foghagymagyak. Az buzáját, az mi terem, ha ki arattya az földéből, mingyarást hariskával veti be és ugyan ősszel ki is arattya: azért mondatik, hogy ott körül kétszer aratnak. Az alsó részében az magyarok között szép marha terem, mint akárhol is Magyarországbán; de az felső részében, az holott német lakik, éppen olyan marha terem, mint az Oroszágban vagy Máramarosban. Styria felől való része hegyes lévén, az fája többire inkább mind fenyőfából áll. Az nép, az hol az magyarja lakik, igen barátságos nép; s nem is csuda, mert mind urak lakván körülöttük, az emberséget megtanulták.

²⁵ Radkersburg.

II.

Gyulai Steierországban.

(1705 augusztus 7—11.)

7. *Augusti. Füzestről*, utolsó magyarországi státiómból megindulván, estvére mentem *Styriában Nász¹* nevű városban egész bagacsiástól. Az bagácsia ott hált, magam peniglen éfélkor onnét megindulván, mentem virrattig *Zvaiburg* nevű faluban, holott értem utól az rekrutákat *Káposztási János* és *Paulisics István* kapitány uraimékkal; kikkel rosztogot tartattam, hogy az bagacsiám érkezhessék. Ott beszéllették *Káposztási* és *Paulisics* uraimék, hogy az hajdúság kétszer is az úton rébellált ellenök; és az mely pénzt *Pallosics* uram Borsod vármegyéből hozott volt Svaiger kassai commissarius assignatioja mellett (kit az Slik generál regementjének assignált pénzből vett el Svaiger uram, az commissarius), azt is Pestnél nekik osztották. Új tiszteket *Szabó Pál* kapitányt és két zászlótartót praesentáltak, kik pro expectativa jöttek vélek. Beszéllették, hogy az *Bottiani* uram rekrutái töllök Gréczhez mentek és különváltak maga parancsolatjából bán uramnak, mivel meg akarta őket nézni.

8. Volt rosztag, *Zvaiburgban* és más két faluban lévén az hadak; ott utólért az bagacsiám is. Nem lévén még flintája az hajdúságnak, hanem csak kardjok (kargyok), *Paulisics* kapitány uram ment *Regensburgba²* (magyarul *Regedébe*) és onnét hozott az egész ottan levő hajdúságnak flintát, mely flinták számokra ott el voltak készítve. Mely flintákat odahozván *Paulisics* uram *Zvaiburgba*, csak öszverakattam és ki nem osztattam, mivel igen engedetlen volt az hajdúság, rebeliójoktól tartottam. Sok lévén az hajdúk közzül, az kiknek kardjok nem volt, vagy el volt törve, kihez képezt *Morvai István* uramat (ki secretariusom) küldöttem *Szabó János* nevű corporalissal *Kismartonba* az zsidóhoz, az ki csináltatott mundért az regementnek; kardokért, ott sem lévén elegendő, kellett *Győrbe* és *Komáromba* is menni az zsidóval; s onnét hoztak kardokat, lódingokat és tarsolyokat; kik *Tirolban Reveredonál* értek utól.

¹ Gnás.² Helyesen Radkersburg.

9. *Augusti.* Mentem az hadakkal *Ober Clain* és *Unter Clain* nevű helyekbe, mely magyarul annyit térszen, mint Alsó és Felső Kicsiny. Zwaiburgból mikor mentem Ober és Unter Clain felé, kimondhatatlan nagy hegyen kellett általmenni, mint Magyarországra az mint mennek Rozsnyóról az *Posárló* hegyén Lócse felé. Az szekereim nekem szélesek lévén, mint Cassa tájában vagy az Tisza mellett, rettenetes nagy bajjal és munkával lehetett általhoznom; s nem is hiszem, hogy soha magyar szekér ott járt volna, mert valaki azon hadiember masérol, keskenyebben csináltatja az szekerét és az tengely végeiben s kerék-agyában elvágat; de nekem időm nem lehetett hozzá az mars miatt. Az út oly keskeny volt, hogy két lovas egymás mellett el nem mehetett rajta. Aznap be sem jöhettek az szekereim, hanem a hegyen háltak; sok helyeken egészen fel kellett venni és emelni az aerbe az szekereket. Másnap reggel érkeztek hozzám az szekerek: ott érkeztem az *Dráva* vize mellé.

10. *Augusti.* Ment(em) March Mánt és March Maramberg³ nevű két városocskába; az hadaknak fele egyikbe, fele az másikba szállott.

11. *Augusti.* Volt rosztag March Mánt és March Marumben nevű városokban, mivel az erős márs miatt az hajdúság is megbágyadt volt; az én bagácsiám peniglent, mivel éppen Nádaskától fogvást nem volt rosztagja, éppen elbágyadtak volt lovaik és ökreik. Kihez képest pro undecima is helyben voltunk.

III.

De Styria.

Béérkezővén Styriába, jobbkézre maradott híres *Grecz* városa, balkézre *Regenspurg* vagy magyarul *Regede* városa, *Lotenberg* is,¹ Regedén túl, az is nem messze esett, az hol az híres bor terem. Mentem *Gnasz* (alias Nasz) nevű városban.² Ezen említett Gnász, Grecz és Regede nevű városoknak az környéke és vidéke olyan, mint Magyarországra az *Krajna*

³ Mahrenberg.

¹ Luttenberg a magyar határszélen.

² Radkersburgtól északnyugatra.

és oroszország: hegy, völgy mindenütt; nem havas, hanem apróbb hegyei vannak. Igen fenyőfás, de bora bővön terem. Az szőlőknek az lábán is elég fenyőfát láthatni, kit Magyarországon nem látni, mert minálunk az holott fenyőfa terem, ott bor nem szokott teremni. Zwaiburgból az mint mentem Ober Clain és Unter Clain felé, olyan hegyen mentem által, az ki nem volt alábbvaló s kisebb, sőt nagyobbbnak ítélttem lenni az Posárló nagy hegyénél, az kin általjárnak Rozsnyóbányáról Lőcse felé. Ezen nagy hegyen nagyobbára mind szőlő van és szőlők között van az út. Fenyőfa, málna és sóskafa az szőlők között elég van, melyet mondhatni, hogy sunt *contra-ria*, hogy ott szőlő teremjen, az hol az fenyőfa és málnafa terem bőségesen.

Ezen provinciának folyóvize legnagyobb az *Dráva* vize, ki mellé érkeztem *Ober Gain* nevű helynél; mely víz kezdetik Tirolisban *Niderdorff* nevű falunak az határán, az faluhoz egy mélyföldnyire az hegyek között; foly *Lencz*³ nevű tirolisi város mellett el, onnét egész Carinthián által, egész Styrián által, Horvátország szélén el és Eszéknél szakad az Dunában. Tirolisban *Niderdorff*tól fogvást *Lencz* felé és egész Carinthiában, egész Styriában valamennyi apró vizek vannak, ezen *Dráva* vizében folynak. Styriának pizstrángos vizei szépen vannak, de mivel több nagy víz nincsen ezen *Dráván* kívül, az több vizeket elhallgatom, mivel nem hajós-vizek. Az *Dráva* vize Styriában oly zöld, hogy mikor az folyását sebessége miatt nézi az ember, tiszta zöldnek látszik; kihez hasonló sebes vizet életemben nem láttam; noha úszóvíz, de ha szintén gázoló víz volna is, sem ember, sem marha, sem ló által nem mehetne rajta, elcsapná; olyan habokat hajt sebessége miatt, mint egy-egy ló s nagyobbakat is. Hidak igen szépek és erősek vannak által rajta.

Az *nemzete* Styriának mind német és az parasztság is német köntöst visel; rútvál beszélnek németül. Forrási, csorgói szépek vannak; hala elég, sere jó, bora bő és megiható, Grécz, Regede és Lotomberg táján peniglen finom borok is teremnek. Egész országa hegy-völgy s havasból álló. Szekere csúfos és igen mód nélkül keskeny, mert széles szekeren az hegyek és utak miatt az országában nem járhatna; csak

³ Lienz.

oly keskeny az szekere, mint Magyarországon többire az gyalogszán. Két lovat egymás mellé sohasem fog (kivéven az hintókat az városokban), hanem ha hat lovat, nyolczat, többet vagy kevesebbet fog is az szekerében, mind egymásután fogja. Úgy hasonlóképpen az ökrét is egymásután fogja az szekerében, sohasem kettőt egymás mellé. Az tehenét is szintén úgy befogja az szekerében, mint az ökrét, akármi névvel nevezendő munkára s úgy forspontnak is; ökre s tehene az havas-közinek olyan apró van, mint Magyarországon az alföldi esztendő ökörbornyú. Az ökrének az szarva közzé az feje teteire csinálja egy fából való jármat, kin az ő marhájok von. Noha nagyon kevés kaszállója, de azzal nem subsistálhatna, hanem az szántóföldei között némely részt fűmaggal veti be, az mint minálunk híjják, *lóhere* fűnek az magvával és mind vetett füve lévén inkább, háromszor, négyszer, néha ötször is megkaszálja. Sehol nyomása nincsen; valaholott búzája vagy egyéb gabonája volt, mihelyt felaratja, ismét mingyárást hariskával, árpával, vagy *lóhere-fűmaggal* veti be, úgyhogy minden esztendőben szántja az földét és minden esztendőben ganajozza. Observandum az vetett fű felől, hogy azhova fűvet vet, azon vetés után három esztendeig kaszálja és azután ismét újabban vagy ugyan fűmaggal, vagy egyéb-bel, az mivel akarja, úgy veti be; egy szóval: haszontalanul soha az földé nem áll. Oly sovány földé van, hogy az mi kicsiny sík földé az vizek mellett van, ott is csak fenyőfa terem. Marhát igen keveset tart, mert el nem élhetne feles marha. Fenyőfa-ágakat és faleveleket megszárazt és öszvenyomtatja, mint az búzát szoktuk nyomtatni; belőle ganaj léssen és azzal ganajozza az földét.

Tölgyfát láthatni Gnász körül, de azon belől igen ritkán, hanem csak mind fenyőfa vagyon. Az hariskáját augusztusban veti, azután, hogy kiaratja az búzáját; mely augusztusban vett hariskát újabban őszszel, mihelyt kiaratja az földéből, mingyárt azon földet újabban búzával vagy egyéb gabonával beveti, de minden esztendőben ganajozza is az földét. Mindenütt igen szép apró folyóvizei, rákos, halas, pisztrángos és egyéb apróhalas vizei, patakjai, csorgói és forrasi vannak az országban; az havasoknak az oldalaiban is mindenütt oly szép vizei vannak, kiknek másukat nem láttam; és oly magasan felviszik az csorgókat, hogy alatta áltáljár az

ember lovastól. *Malmi* igen szépek, újformák és újépületűek vannak és mind kőépületűek lévén, olyak vannak sok helyeken, hogy egy úrnak residentiának is meglehetne. Apró halastói is szépek vannak az uraknak.

Az ország avagy provincia dominiumokra vagyon osztva és az hadak menésekor az udvarbíró, avagy, az mint ők híjják, az fervalterek tesznek dispositiót és ők adnak az hadaknak az uruk jószágából intertentiót etapaliter, azaz két font kenyeret, egy font húst, fél meszely bort (noha ennél az zoldát többet költ el, de ennyi acceptáltatik a commissariatu); melyet erga quietantiam militum commendantis az provincia az dominiumnak bonificál; úgy hasonlóképpen az provinciától az udvar az ő quantumokban beveszi, melynek azon regimentnek fizetéséből az ki elköltötte, idővel defalcálják; és ez observáltatik mindenkor, hacsak 10—20, több vagy kevesebb zoldát vagy tiszt marsol is etapaliter. Forspontszekereket is azon hadnak azon dominium ad, tovább nem, hanem edgyik statiótól fogvást másikig; és úgy rendelik, hogy minden statió más dominiumban essék. Az dominiumot peniglen úgy kell érteni, hogy 40, több s kevesebb falu és városocska van egy dominiumban, melynek feje egy úrnak az residentiája és mindenben in publicis oneribus onnét függenek az praefectustól vagy udvarbírótól. Különben sok nemesember bír némely dominiumban. Az haddal mindenkor ország-commissáriusa megyen; én velem is egész Styrián által commissarius volt, melyet az greczi dicasterium (az honnét függ egész Styria) küldött volt előmben.

Jóllehet én *vadat* semmifélet nem láttam, míg általjöttem, de, az mint beszéllették, kevés-kevés találtatik; az vadászat csak az uraknak szabados. Agarát én edgyet sem láttam az országban. Fürjet sem láttam edgyet is, nem is ítélem, hogy élélhetne, mert mihelyt edgyik gabonáját kiaratja, mingyárt megszántja és újabb gabonával veti be az földét és nem volna hol élni az fürjnek. Az gabonája is igen ritkás szokott lenni. Jóllehet az Dráva vize mellett jöttem fel, de sem vadréczt, sem egyéb vízimadarakat edgyet sem láttam, sem egyéb szárnyon járó madarakat nem láttam, mint minálunk szokott lenni. Kányát láttam egynéhányat és Karinthia széliben láttam egy pár varjút az styriai határban; még csak apró madarcska is igen kevés van. Az derék emberek barátságosak és

víg emberek. Bora elég terem s megiható, de nagyobb részint sovány; sere is vagyon, de az földnek és vetésnek szűk volta és az szőlőhegyeknek bősége miatt az hadnak is inkább adnak bort, semmint sert, de ugyan olcsóbb az ser, mint a bor; de respective írom, hogy borabb az bora, mint az ser. Az szántófölde oly keskeny, néhol egy lépésnyi, néhol fél lépésnyi s néhol annál is keskenyebb. Ezt a provinciának mindenféle gabonája, szántófölde, és kaszálója be vagyon kerítve, mint Erdélyben az Székelységben szokták bekeríteni. Az patakjai mindenütt szép kövecsesek; és ha-szintén esős idő van is, sár nem szokott lenni az provinciájukban, mert az föld is kövecses lévén, lefoly. Ugar-szántás közöttük sehol sincsen, mert csak mind vetés, vagy gabona, vagy vetett fű, kit ha feltakar, újabbal veti mingyárt be. Nyomás-mező soha sincsen. Az hol réte és füve vagyon, gyakorta vízzel futtatja meg; úgy vannak árkokcsákon reá víve, hogy mind síkon s mind oldalban valamikor akarja, akkor futtatja meg a füvet vízzel, és jobban növény, gyakran kaszálja; néha oly apró füvet is megkaszál, hogy két ujjnyinál nem nagyobb az fű, de ahhoz való kicsiny kaszája lévén, megkaszálhatja és zsákban hordja haza, mert szekeren nem lehetne, mivel elhüllana az aprósága miatt.

Épületei mind szépek vannak; mind kőépületek az faluk; az hegyeknek oldalaiiban is mindenütt szép épületeket láthat az ember. Mindenütt szép castélyok, várak és urak lakhelyeivel rakva lévén az egész Styria, mind az síkon s mind az hegyeken. Néma, koldús, bolond, siket és golyvás igen sok vagyon az országban az lakosok között; mindenféle nyomorék, kivált az golyvás és görbehátú parasztember és asszony s gyermek igen sok. Az parasztembere is mind posztó köntöst visel. Az hadtól igen félékeny és minden parancsolatinak enged s nem koczódó, mint az magyar parasztember. Jóllehet sovány ország, hegyekből és havasokból álló, de mégis úgy economizálnak, hogy semmi nem szűk köztük, illendő áron mindent, valami enivaló szükséges az embernek, kaphatni közöttük s nem felettébb drágán. Vendéfgadói is mindenütt jók vannak. Az haditisztet igen megbecsülik és kedveskedni kívánnak; sok helyeken, azhol általmentem, azhol stáció nem volt is, előmbe kijövény az városok és faluk bírái, ebédre marasztottak; és sok emberséges ember találtatik közöttük.

Utolsó statió Styriában *Márch Marumberg*ben volt, mely szép városocska az apáczáké. Residentiájok kívül mingyárást a városon szép van az apáczáknak, azholott resideálnak. Az város mellett foly el az Dráva vize. Igen szép lakóhely az az városocska. Az város felett egy magános termés-kősziklán egy kis váracska vagyon. Az hegynek három oldala merő kőszikla, mint Dévának az város felől levő oldala, vagy Szepes várának, vagy Divin várának Poson mellett; az hegy felől peniglen, azhol az bejárója vagyon, az kőszikla nagy munkával ketté van vágva és onnét mély árkot csinálván, hídon jártak belé. Az város felől, noha inaccessibilisnek tartatik, mégis két hajdú azon kősziklán felment éppen az várnak kőfaláig (melyet ott mimenlomnak tartottak); mely két hajdú, edgyik *Pap*, az másik *Vékás* nevű, minekutána felmentek az kősziklán, lévén egy palaczk bor is véllek, megitták azután bolondságból nagy köveket bocsátottak alá, mely kövek bejövén az városba, házak oldalait is rontották be, kiért őket keményen megbüntetem és megcsapattam. Ezen hegy és vár sokkal magosabb Déva váránál és az kőszikla is inaccessibilisnek tartatik, azhol az hajdúk felmentek volt. Felül rajta havasok vannak. Az vár is az apáczáké. Ott az apáczák nekem igen szép piztrángokkal kedveskedtek, pénteken lévén és jó borral; s küldöttek egy kenyeret, mely igen szép volt és olyan volt az ízi, mint az kalácsnak; laposabb volt az magyarországi kenyérnél, de igen jó volt; az ízi olyan volt, kinél kenyeret jobbízűt nem ettem, mely kenyérben egy kevés ki volt vágva; pro curiositate tudakoztam, mitől van; nekem azt felelte az odavaló fervalter (avagy praefectusnak írjam), hogy az odavaló apáczák de regula valakinek kenyeret küldenek, mindenkor kívágnak benne hacsak két ujjnyit is, melyet én máshol nem observálván, méltónak ítélttem feljedzeni. Orvosságokkal és flastromokkal is kedveskedtek ott nekem az apáczák (noha én nem kérttem), mivel ezelőtt egynéhány nappal, circiter két nappal, az lábam avagy inam között fájni kezdvén nekem, olyan mirígy avagy pokolvar költ volt, kiben felettébb nagy fájdalmam volt, hogy életemet sem reméllettem. Volt az mirígy nagyobb egy lúdtojásnál. Az orvosságokkal megkentem, reménlem, azis használt; azután az parasztorvosságot vettem elé és vereshagymát süttettem meg, azt tölttettem reá; és marsban lévén, mivel sézát nem kaphat-

tam, az magam szekereim fedelesek voltak, az odavaló keskeny szekeren menni nem akartam, kihez képest paripára tolyatván fel magamat, megindultam; az vereshagyma megérlelte, az lovon való rázódás az más statióig megfokasztotta és megfokadván, egy itczényi genecegnél több ment belőle. Mihelyt megfokadott, mingyárt megkönnyebbedtem és meggyógyultam. kiért Istennek neve dicsértessék; mert azon mirígyből való meggyógyulásomat többé nem reméltem. Azután, hogy megfokadott, az apácák küldötte orvossággal kenettem és flastromot tévén reája, ugyan az apácákéfélet, egynéhány nap mulva szépen meggyógyúlt, noha mindennap marsban voltam. Én javalhatom mindenféle kelés, pokolvar és mirígy ellen az sült vereshagymát, melyet mind másokon próbáltam s mind magamon; mert akármi öszvegyúlt csomót meg szokott fokasztani; ezt hitesse el magával akárki, hogy probatum sok ízben, különben ide nem írtam volna; de ha kinek az ilyen öszvegyúlt matériát vagy miridgyet megfokasztja, azután osztán kell más egyéb eszközzel kenni vagy flastrommal kötni; mert azután is a sebet ugyancsak azzal kötni tovább is nem javalhatom, mert nem próbáltam. De az fokasztásra javallom, mert kétszeri vagy háromszori sült vereshagymával való bekötés mind öszvegyűjti s mind peniglen megszokta fokasztani és az mérgét kiszíjja.

IV.

Gyulai Karinthiában.

(1705 augusztus 12—20.)

12. *Augusti.* Béérkezhvén Carinthiába Styriából, mentem első statióra *Lavint*¹ nevű városban az Dráva vize mellé; holott noha statióm volt és az styriai ország-commissariusa is addig kísírt, mindazonáltal az város főbírája sokat osztozott velem, hogy tovább menjek és ott meg ne szálljak. Az carinthiai commissarius is, melyet az provincia küldött előmbe, már az is előmbe jövén, túl az városon declarálta volt, hogy ott azon városban lészen első statióm és oda tettek dispositiót, mégis non curatis istis, mind csak pattogott az

¹ Lavant.

bíró, hogy tovább menjek, ott meg ne szálljak. Én is látván, hogy rossz ember és fenviseli magát az bíró, in memoriam, hogy emlékezzék meg az magyaroknak ott-járásukról, maga egészségéért és az rossz emberekért egy nagy pohár vizet itattam meg véle (és neki megexplicáltam, hogy minálunk az rossz emberekért kell és szoktak vizet innya), melyet ők csodáltak, mivel Carinthiában városbíróján soha olyan nem esett: ezen bíró peniglen köztök igen aestimáltatott, mivel minden hadiemberek között keményen szokta volt magát viselni. Az carinthiai commissarius peniglen ment volt elől újjabban más helyekre dispositiót tenni, mivel velem szállott volt kívül az városon és az városban, Lavenintban, meg sem szállott.

15. *Augusti*. Mentem *Unter Troburgban*² felével az hadaknak; a felét szállítottam *Ober Troburgban*. Jött újjabban ott előmbe az ország commissarius az carinthiai gubernátortól nagy követéssel, hogy az commissarius ott nem léte miatt Lavenintban ha mi defectus esett.

14. *Augusti* mentem ad oppidum *Felchemarch*.³

15. *Augusti* mentem *Clagenfurt* nevű legfővebb és legerősebb városában Carinthiának, kiben az egész ország urai laknak többire és az ország gubernátora (vagy azmint ott híjják, az Burgraff) is, excellentissimus dominus comes ab *Ursin*⁴ *Rosenberg*, ott resideál, hol ben az városon, hol peniglen mingyárt az város mellett *Belczenek* nevűben, mely mingyárt az hostat mellett vagyon. Szép castély igen.

16. *Augusti*. Ben lévén *Clagenfurtban*, szállván az hadakkal, az gubernátor kért, hogy ott taresak rosztagot; holott maradtam pro eadem 16. Aug. Az gubernátor (avagy Burgraff) ebédre hívott, ott lévén nála az egész carinthiai uraknak az nadgya. Igen pompásan látott azon *Belczerek* nevű castélyában, ötsének is fogadott. Mind az én paripámat s mind az övéit jártattuk, de hálni bementem az városba az hadak közzé.

17. *Augusti*. Minekelőtte kiindultam az városból, osztattam az hajdúknak flintákat, mivel még eddig csak szekereken hozattam volt az flintát utánnok, tartván az confusiojuktól;

² Drauburg.

³ Völkermarkt.

⁴ Orsini.

és ugyan fizettem nekik félhónapot. Mentem hálni Clagenfurtból *Fillak* (Villach) nevű városba, commissarius lévén velem.

18. *Augusti* mentem *Spitaly* (avagy azmint némelyek nevezik, *Ispotály*) nevű városban.

19. *Augusti*. Rosztogot tartottam Spitalyban. Az ország-beli commissariussal edgyező értelemből.

20. *Augusti*. Mentem *Graifenburg* nevű városban, mely volt utolsó statióm Carinthiában. Addig velem lévén az provinciális commissarius és inéáltunk velle computust az velem levő hadnak etapáliter való intertentiójáról, húsáról, kenyéréről és seréről, mivel egész Carinthiában bor nem terem, de sere elég lévén, serrel jóval tartották az hadakat. Ezen statióm jövő utamban egy átalag tokai bort az szolgálaim roszzúl tévén fel, az szájával aláfordúlt és mind elfolyt; melyet az commissarius úgy acceptált, mintha az lakos parasztemberek az forspont mellett levők miatt ment volna el és mintha egész Carinthián való etapát magam asztalomért és szolgálaimért megfizettem volna in parata pecunia úgy quietált, melyet mindegy kérésem kívül cselekedett. Mivel peniglen utánam feles hadak jöttek, elől egynéhány compani lovas horvát és azután sok rendbeli német recruták, töllem az commissarius szépen elbúcsúzván (minekutána minden computusunkat az etapák iránt elvégeztük és edgyásnak quietát adtunk) az több hadak eleiben viszzatért az provincia dispositiójából.

V.

De Carinthia.

Beérkezzvén Carinthiában Styriából, legelső statióm volt *Lavenintban*,¹ utolsó statióm peniglen volt *Graifenburgban*. Mely provinciában ritkák lévén az falvak, kevés nap lehetett benne lennem, mert oly mársokat kellett tenni, hogy hajnalban indultam az hajdúsággal s késő estve setétben lehetett megszállani, mert az út mellett igen kevés faluk vannak. Az egész Carinthia hegy-völgy és havasokból álló és mindenütt az havasok tetein, oldalain imitt-amott széllyel van az háza

¹ Lavamünd.

az parasztságnak: valahol valami kicsiny kolálni való mező van és kopasz az havasokon, mindenütt egy-két ház van oda-építve és az egész havasokban mindenütt laknak. Szép castélyok, várak, udvarházak és szép épületek vannak mindenütt az provinciában, valaholott valami kicsiny planitiese vagyon; úgy hasonlóképpen az hegyeken is és havasok oldalaiban mindenütt az castélyok, várak és udvarházak látszanak. Ezen provinciának is, mint szintén Styriának, az Dráva vize legnagyobb folyóvize (kiről *de Styria* bővebben írtam, micsodás sebes víz és micsodás kvalitású). Mely Dráva vize mellett vagyon az ember Carinthiában is, éppen Tirolisznak Liencz nevű városáig (kivéven, hogy Clagenfurtnál egy keveset távozik az ember az Drávától, de ugyancsak ismét melléje mégyen). Mely Dráva vize Liencztől Tirolból Carinthián, Styrián, Horvátország szélénél foly és Eszéknel szakad az Dunában. Ezen víz mellékének Carinthiában vagyon kicsiny planitiese és síkja, mint Erdélyben gondolhatni *Némethi*² táját az Maros mellett, vagy Magyarországon Torna vármegyében az *Almás* völgyét; a víz mellett csak olyan tér és sík, avagy planities vagyon, kétfelől peniglen az rettenetes nagy havasok és termés-kősziklák, mint Erdélyben az szebeni, fogarasi, vagy Magyarországon az késmárki havasok. De ezen havasok oldalaiban és teteiben is, valaholott lehetett irtást csinálni, mindenütt colálják az földet és lakják, hol egy, hol két háznép; többire mint az vademberek, úgy laknak az havasokon. Minden majorkodó földé az háza mellett vagyon.

Az *nemzete* mind német és köntöse is német köntös.

Vizek ezek vannak Carinthiában, kik mind az Drávában mennek. *Gurgen* vize Clagenfurton alól egy jó mélyfölddel foly el; *Glán* vize Clagenfurtnak többire az hóstátján Belczenek nevű castélyánál az burgraffnak (avagy gubernátornak), Rosenberg uramnak ő excellentiájának, kiben vendégelt volt meg engemet és ötsének fogadott. Item van egy nagy tó, kiről alább írok. Bilaknál (Villach) foly *Szepák* nevű folyóvíz.³ Szent Paterniónál foly el az *Faisztricz* (Feistritz) vize. Spital (Spittal) városánál foly az *Liczer* (Lieser) vize, kiben mind által kell menni, némelyiken hídon, némelyiken

² Marosnémeti, Hunyadban.

³ Villach vagy Beljak a Drávánál, a Gail torkolata közelében van.

gázlókon (az nagy tón kívül). Az hol híd van, igen-igen szép munkájú erős kőhidak vannak, kikhez hasonlók az mi országunkban és provinciáinkban nincsenek sehol is.

Ezen Carinthiának legszebb városa *Clagenfurt*, mely mind situatiójára nézve oly havasok között s mind épületeire nézve, mind lakóhelyre nézve igen szép; s mind erőssége meg vagy on; az nagysága is Posonnál nagyobb. Az városnak az közepin van egy csorgó, kinél szebbet életemben nem láttam. Egy igen szép munkájú és igen nagy rézsárkány van az piacon az város közepin. Tiszta rézből van kicsinálva, nagy makhina, de igen szép munka, melyről Clagenfurtot sokan sárkányos városnak híjják. Víz nem jó ezen sárkányból, hanem másutt vannak az csorgók. Kár is volt volna ezen sárkányt vízi mesterséghez fordítani, mert igen aestimábilis állapot. Mivel az ország és lakosa mind német, úgy az guarnizon is német, kiknek nem az császár fizet, hanem az provincia fizetésén vannak és provincia hadának hívattatik.

Az provinciának fejei, mint metropolisban, mindenkor tartoznak ben Clagenfurtban lakni, úgymint az burgraff (avagy gubernátor), ország generálisa (avagy, azmint ők híjják Lancz Haubmann) és több consiliariusok és nagy rendek. Az város szép síkon esik, szép planities esik körülötte. Az gubernátornak (avagy bourgrafnak) excellentissimi domini comitis ab Ursin et Rosenberg, Belczenek nevű szép castélya mingyárt az hóstáton kívül esik, holott vendégelt meg enge met az provinciabeli uraknak az nadgya és az ország generálisa (avagy azmint híjják, ország főkapitánya, Lancz Haubman) és sok több urak is lévén nálla ebéden és igen pompásan látott s ötsének is fogadott; kerttye és egyéb mulató helyyei igen szépek vannak ott. Felyül peniglen Clagenfurton egy órányi földre vagy on comitissae Rosemberg, provinciae capitanei (aut dicam generalis, vel, uti illi nuncupant, Lancz Haubman) uxoris, comitis de *Kevenhiller* szép úri residentiója és vára, egy négy mélyföldet tartó tónak éppen az alsó végiben. Az tó igen halas, kiből az földesuraknak igen sok jövedelmök megyen be; szélessége olyan, mint háromszor az Duna szélessége Budánál, vagy talán szélesebb; az hossza négy német mélyföld.⁴ Mely tót balkézre hagyva, mellette

⁴ A Wörthi-tó 16 km. hosszú, 1—2 km. széles, 85 m. mély, terjedelme 1950 hektár.

végimentem. Az felső véginek éppen az végső partyán ezen tónak van *Vellen*⁵ vára, gróf *Detristeiné*;⁶ igen szép lakóhely. Kétfelől azon tó mellett is az rettenetes nagy hegyek vannak, mivel ott az *Dráva* vize egykevessé balkézre marad, de ismét ott *Vellenen* túl egy hegyen általmenvén, az *Dráva* mellé ereszkedik alá az ember, ki mellett osztán fel *Tirolban* *Liencz* városáig mégyen, az ki *Olaszországra* mégyen. Alól *Clagenfurton* (azmint az falunak neve eszembe jut) *Unter Troburg* (*Drauburg*) és *Felkemarch*⁷ között kellett menni egy oldalon elé az *Dráva* vize partyán, azhol oly szoros utak vannak mindenütt az oldalon, hogy az magyar módon csinált széles szekereknek lehetetlen rajta általmenni; kivált egy helyen kősziklából lévén kivágva az út keskenyen, ezen útban rúdakon felemelvén az aerben az szekeremet, edgyik posztós társzekeret bevitték volt nagy darabon, de nem lehetvén elmenni és megfordúlni sem lehetvén, nagy nehezen, sok emeléssel az farával vontatták vissza. (Az forspontszekerek keskenyek lévén ezen úthoz csinálva, eljárhatnak). Azután az társzekeret egy oldalon felvontattam és emeltetem az sok emberrel, hogy semmije sem érte az földet, sok lévén mind hajdú s mind parasztember vélek; és egy járatlan régi gyalogútforma úton nagy munkával s sok emeléssel elvittem. Ha ezen az úton elmeget az magyar szekér, munkával egyebütt mind elmeget be *Olaszorszáig*; melyet azért jedzettem fel, hogy ha ki ezt megolvassa és *Olaszországra* megyen tábozozni, vagy szekeret ne vigyen, hanem csak öszvért és málhás lovakat, vagy ha szekeret akar vinni, keskenyen csináltassa *Gréczben*, *Styria* széliben, avagy *Regedében*.

Az ország avagy provincia dominiumokra van osztva és minden contributiók dominiumok szerént folynak; az hadaknak *condescentioi*hoz forspont-szekereket az udvarbírák adnak az dominiumból más statióig; tovább nem. Minden statiókat más dominiumokban disponálnak, hogy egy dominiumban egy rendbeli hadnak kétszeri statiója ne essék. Etapát az dominium ad az hadnak, melyet az provincia bonificál; ismét az provinciától az udvar bevészi contributiójában, melyet az regimentnek (azkiből való volt az zoldát, azki elköl-

⁵ Velden.

⁶ Dietrichstein.

⁷ Völkermarkt (Velikovec).

tötte) fizetésének defalcatiojában impretálnak. Az dominiu-
mok iránt oly módot követnek, mint szintén Styriában, kiről
bővebben írtam, midőn de Styria írtam. Az dominiumok áll-
nak 40 s több s kevesebb falukból, kik között caput bonorum
egy úr vára vagy residentíája, az honnét azon faluk és váro-
sok függenek in omnibus publicis oneribus. Különben sokszor
nemesemberek is bírnak benne, de ugyanazon úrnak prae-
fectusától kell függeni. Summatim hogy megírfjam, úgy
dependeál, mint egy kis vármegye az maga főtiszteitől.

Bora Carinthiának sehol sem terem, nem lévén szőlei,
mivel hideg hely. Sere elég és igen jó van, etapáliter az had-
nak úgy adnak napjában két itse sert, két font kenyeret, egy
font tehénhúst; ennél ugyan többet költ el az zoldát, de
annyi acceptáltatik tőlle in quietantiis. Borral Carinthiát egy-
felől Tirolis, másfelől Styria tartja, szomszédosak lévén vele.
18. Augusti ért derekason az cseresnye; egyéb gyümölcs még
mind éretlen volt: olyan hideg föld. Az vadászat csakis az
uraknak szabad. Madarat semmifélet sem láttam kányánál
egyebet; azt láttam, oly szemtelen volt, hogy az piaczon az
embertől el akarta kapni az húst az kánya. Szarkát egy párt
láttam; varjút két helyen láttam az egész provinciában négyét
vagy ötöt, többet nem; nem tudom, azért-e, hogy nincsen,
avagy hogy az melegben elvonta magát az hegyek között.
Még csak verebet és egyéb apró madarat is igen keveset lát-
tam. Agarát edgyet sem láttam; de kópói vannak az uraknak,
de az is kevés. Fürjet sem láttam edgyet is, mivel nehezen is
élne el.

Szintén oly csúfos és igen keskeny szekerek vannak itt
is, mint Styriában. Az szekérben egy lovat vagy ökröt fog az
két rúd közzé, a többit annak eleibe mind edgyenként fogja,
ha hat vagy nyolc vagyon is; és nem fog kettőt-kettőt egymás
mellé, mint minálunk, mert az szoros útakon el nem járhatna.
Az tehenet is szintén úgy minden munkájára befogja, úgy
forspont alá hasonlóképpen. Az ökre és tehene ennek is apró,
mint Styriának; ritkán látni nagy ökröt. Az ökrének s tehe-
nének az feje mind fehér és nagyon hódos; ha az marha veres
vagy fekete, az hódgya fehér; ha az marha fehérszőrű, az
hódgya ismét fejeőbb. Az ökrének az fejére csinál egy fából
jármot és azon vonson az marhája.

Az egész provincia rettenetes hegyekből és havasokból

álló; sok helyeken nemcsak az teteiben, de majd az allya felé is havat láthatni az hegyeken. Nagy része az hegyeknek és havasoknak termés-kőszikla, hogy tellyességgel fű sem látszik rajta csak annyi is, az kit az marha felharaphatna, hanem csak kő és fenyőfa. Tölgyfa igen ritka. Láttam Carinthiában egy erdőt, azki mind csak tiszta nyírfa volt egy egész oldalon, kiben csak egy szál sem volt másféle fa sem nadgyában, sem aprajában az fáknak. Az utak mellyékén mindenütt málnafa és sóskafa vagy on, sem tövis és csipkefa, mint minálunk. Az mint sokszor már írtam felőle, az hariskáját augusztusban veti; ily hideg föld lévén, mégis megéri őszig. A mezők vagy oldalakban valaholott valami kis földé vagy on, azkinek másképpen nem vehetné hasznát, kővel keríti be és mégis megszántya és excolállya. Az havasokon, völgyeken, oldalakon és síkon s mindenütt igen szép forrási és csorgói vannak. *Folyóvizek* is igen szépek vannak benne; szép tiszták mindenütt. Pisztrángos vizei is bőven vannak. Styria felől legelső passusa Carinthiának *Clausa* nevű hely, Unter-Troburghoz^s nem-messze, mely igen nagy fortalitiom volt; egészen egy nagy hegyen lévén, az allyától fogvást félignél folylyebb majd az tetejéig bekerítve és mindenütt sűrűn reguláris bástyák építve az termés-kősziklákra; de az régi hadakozásokban (azmint az lakosok mondották), Atilla elrontatta. Most is még vagy on ott egy város, éppen az hegy avagy havas töviben; egyfelől az havas, másfelől az Dráva vize van, az Dráván túl ismét meg mingyárt havas. Ezen városnak most is szép fortalitiomja vagy on és bástyái vannak; s praesidiom vagy on mindenkor benne; de az hegyeken való erősségi romolva lévén, nem oly erős mint azelőtt volt; de most is defensióra való és szép fortalitiom. Ez oly helyen vagy on, hogy senki Styriából Carinthiába más úton nem mehet, és ezen várost és passust el nem kerülheti, hanem az közepin kell általmenni s ott mindenkor megvizsgálják, ki honnét jó s hová megyen. Az Dráva vize végig folyván, Tirolistól fogvást egész Carinthián általmenvén, mind mellette mentem fel, mely vizet mindenütt balkézre hadtam; sehol által nem mentem rajta Carinthiában. Túl az Dráva vizén egész Styriától fogvást éppen Tirolisig mindenütt azon havasok mennek

^s Unter-Drauburg.

elé, az mely havasok megszakasztják Carinthiát Carniolától; rettenetes termés-kősziklák, kik Carinthiának mellette mennek fel éppen az Tirolisi havasokig. Az Dráva vizének sebességéről de Styria írtam; itt annál is sebesebb, kihez hasonló sebes vizet nem láttam. Ugy lövődik az víz, mintha ugyan öntenék (sic loquendo mint az nyil). Itt is úszóvíz; kő-lábakra szép deszkás hídak vannak reá csinálva. Egész Carinthiában igen szép épületű hídak vannak minden vizeken, hol kőből, hol peniglen kőlábakra deszkázva, fából.

Sem vadréczt, sem egyéb vízimadarat nem láttam sehol is az vizekben. Az havasoknak sok helyeken olyan omlási, szakadozási vannak és vízmosási, hogy az egész hegyoldal is csak tiszta fejrnek látszik; sem fű, sem fa egy szál sincsen rajta; sok helyeken csak apró kövecse, mint minálunk az sebes patakoknak az apró kövecse, úgyhogy távolról hónap mondaná az ember lenni. Minden gabonája és veteménye többnyire kővel van bekerítve az provinciának; minden tábla vagy hold föld külön-külön, mintha kertben volna. Malmai igen szép épületűek vannak és minden, akármi kis vizecskére is malmot csinál. Ha kicsiny az víz, csak apró kerekét csinálja az malomnak; sok helyeken nincsen is kereke, csak az keréknek az gerendelyéből olyan kupácskák vannak ki és azokra menvén az víz, hajtja az kereket, vagy mondjam az keréknek az gerendelyét; és olyan mesterségesen van csinálva, hogy felényi víz vagy kisebb is mint Magyarországon, elhajtja az malmot és őröl rajta. — nem rosszabbul, mint az minálunk lévő malmokon.

Néma, siket, bolond, golyvás és koldus sok van az provinciában.

Az utakat igen curálják, azhol roszak, az oldalakon hogy szakadások volnának, kőfalakat csinál; oly mélységekből is, mint az torony magassága, kőfalt hoz fel és úgy megcsinálja az utat, hogy az ő keskeny szekerök folyvást mehet, az lovas peniglen annál is inkább. Esős időben sár nincsen, mivel hol kövecses, hol fövényes az föld. Az lent így áztatja: kinyővén, az lent az földből viszi az kaszálójában és ott markonként vékonyan lerakván, elteríti az földön az fűvön, melyet három hétig ott tart; mely len az fűvön az harmattól úgy megázik és olyan jóvá lészen, sőt jobb mint sem az melyet vízben áztatnak, azután illendőképpen megtöri,

mint minálunk szokták megtörni és munkálódik belőle. Carinthiában az havasok oldalaiban sok helyeken vannak olyan patakok, kik az havasok tetein fakadnak és valamely kősziklán folyván alá, mint négyszer, ötször vagy többször mondanók Erdélyben, az fejjérvári tornyot, egyenesen foly alá az kőszikláról, mintha csorgóból jőne, melyet magam láttam sok helyeken az útról, mellette jöven el. Pisztráng minden vizeiben elég vagyon. Az patakok folyási mind tiszta kövecsesek, mint szokott havasok között minálunk is lenni. Az havasok tetein házak, templomok s szép épületek vannak. Asztagok is látszanak az havasokon, ott teremvén az gabonája. Disznót nyájastól sehol sem láttam, de keveses minden embernek van. Juhot, kecskét egyet sem láttam alatt; az kinek van, az havasokon tartja fen. Ökre, lova, tehene igen kevés vagyon, mert semmiféle járómarháját fűvön nem tarthatja (nem úgy mint Magyarországon, holott mi magyarok csak vesztegetjük és gázoltatjuk az jó füveket). Ben tartja minden marháját, kinek zsákban vagy tarisznyában hoz fűvet. Az mely füve terem, az igen jó fű. az mi földünkön termett fűnél és szénánál hasznosabb; abrak nélkül is meghízik az ló és marha az szénájától. Az mi szénája terem, nem rakja buglyában, hanem az mezőben szénaházakat csinál deszkákból és abban rakja, hogy takarékosabban kelljen. Az népe jó emberek, de igen fél az hadi embertől az lakos parasztember. Az közember rút, de az városokon szép emberek vannak és fejjénepe is az városokon szép vagyon.

VI.

Gyulai Tirolban. — Trient ostroma.

(1705 augusztus 21—szeptember 25.)

21 *Augusti* érkeztem tirolisi provinciában, holott legelső statióm volt *Liencz* (Lienz) nevű híres városban.¹

22. *Augusti*. Rosztag volt; holott mind az odavaló főcommissarius, egy Baron s mind az lakosok azon voltak, hogy rosztogot ne tartsak, mivel Tirolban az bavarus akkor bejött

¹ Lienz Tirol keleti határán, a Dráva és Isel összefolyásánál.

volt² és Tirolisnak fővárosát, *Insprugot* megvette,³ *Koffstain*⁴ nevű híres várral együtt; úgy *Vandon* (Vendôme) herceg is, az francziáknak főgenerálisa, majd 100 ezer emberből⁵ álló armádjával Olaszországból bejövén Tirolba (ki magát az bavarussal akarta conjungálni), ki az lovas hadát szárazon, az gyalogját peniglen és munitióját s élését az *Laco de Garda* nevű tengerszemen hozván,⁶ *Arko* nevű híres erős várát⁷ és *Rivát* megvette;⁸ kihez képest az egész tirolisi jó puskásokat a sicereket (Schützen) akkor szedték fel és odafordították, nem sufficiálhatván az ellenségnek az császár tirolisi reguláris hada. Liencz is száz puskást adván ezek közzé, aznap kellett volna azoknak is megindulni; kik addig indulni nem akartak, míg had lészen a városon; de elbágyadván az had aznap el nem mentem, mert igen megbágyadtak volt az hajdúk az nagy mársban. Liencz városa szép kerített város, de erőssége csak olyan, mint Magyarorszában *Nagyszombat*-nak, vagy Erdélyben *Medgyes*nek (az várán kívül). Ezen Liencz városánál hagytam el az Dráva vizét, ki mellett jöttem Styrián és Carinthián által éppen eddig, mindenütt bal-

² Junius 17-én Miksa Emánuel bajor választófejedelem, kit Rákóczi magyar királynak szemelt ki, 11.800 bajorral és 2500 franciával tört be.

³ Junius 26-án Mühlaunál, Innsbruck közelében ütötte föl főhadiszállását s a magára hagyatott fővárosba július 2-án vonult be. (Danzer, Feldz. des Pr. Eugen, V. 444—448.)

⁴ Kufstein junius 20-án, Rattenburg 23-án esett el. (U. o. 429—444.)

⁵ Vendôme herceg 32 zászlóaljjal, 29 svadronnal, 21 ágyúval és 2 mozsárral, összesen csak 20.000 emberrel, XIV. Lajosnak július 15-én kapott határozott parancsára hagyta oda a Po és Secchia vidékét, amelynek védelmét Charles Vaudémont hercegre bízta. Egyik hadteste Mendavi tábornok vezetése alatt július 19-én, a másik — melynek élén ő maga állt — másnap indult meg Tirol ellen.

⁶ Ez téves. Mendavi 10 z. a. gyaloggal és 7 svadron lovassal a nyugati, Vendôme maga 22 z. a. gyaloggal és 22 svadron lovassal a keleti tóparton nyomult előre; vizen csak a podgyászt, ágyúkat, szekereket szállították. (Feldz. V. 173.)

⁷ Mendavi tábornok 16 zászlóaljjal, 7 svadronnal, 15 ágyúval és 2 mozsárral augusztus 8-án érkezett Arco, a Sarca-völgy legnevezetesebb vára alá, melyet báró Fresen alezredes 8 század Nigrelli-gyalogossal s 200 paraszttal, összesen alig 800 emberrel, 50 mezei és 14 sáncágyúval védett; de 18-án már kénytelen volt feladni a várát. (Bővebben: Feldz. des Pr. Eugen, V. 193—199.)

⁸ Ezt augusztus 8-án a császáriak üresen hagyták s Arcoba vonultak vissza. 18-án a franciák egy zászlóalj őrséget vetettek belé.

kézre hagyván az Drávát. Itt egy igen szép és hosszú kőhidon jöttem által rajta, mely éppen az város kapujáig tartott; szép épületű széles és hosszú híd. Ezen víz, azmint de Styria et de Carinthia felőle írtam, oly sebes, kit sebessége miatt meg nem gázolhatni; ugyan hajítódik, nemcsak foly, oly habokat hajt, mint egy ló; színe zöldszínű az sebessége miatt.⁹ Eadem die jártam meg Liencz várát, mely az várostól egy hegyoldalban távol vagyon. Azelőtt volt püspök residentiája, de most az császár magának tartja. Szép épület, méltó megjárni. Erőssége szép van, piacza van az közepin; az házak 4 contignatoria építve; szekeren nem lehet bemenni, csak lovon s gyalog. Gvarnizon parasztemberből való provinciabeli had van, mundér nélkül. Itt találtam fogva Baron Pongrácz Gáspárt, *Andrási* Pál Oberslejtinanját,¹⁰ ki az őbestere passusával generálisok híre nélkül Olaszországból Magyarországra indúlt volt.

25. *Augusti*. Megindulván Lienczből, mentem egy igen szép épületű, qualitású és nagy consideratiora méltó erős passuson által, kihez hasonló passust nem láttam, kiről alább de Tirolí írt írásimban¹¹ bővebben írtam. Mentem az hadakkal *Silion*¹² avagy magyarul *Sion* nevű faluban és más két faluban is lévén és szállítván az hadaknak egy részét.

24. *Augusti*. Mentem *Nider Dorff* (magyarul *Alsófalva*) nevű faluban hálni. Mindenütt etapaliter gazdálkodtak.

25. Rosztog volt *Niderdorffban*; azholott több szolgálím között *Porteleki* forgóson lévén, az bírónak az unokája, ki is

⁹ A gleccser-vizek rendes színe.

¹⁰ Gróf Starhemberg Guido tábornagya a tirolí hadjárat kezdetén 1703 május 26. lelkére kötötte a fegyelemtartást báró Pongrácznak s ugyanakkor Vaubonne vezérőrnagyot is utasította, hogy az Andrássy-ezredet rendben tartsa, de bizonyos tapintattal és kíméléttel, hogy ez a nemzet ne veszítse el kedvét mindjárt a Tirolba való benyomulásnál, hanem inkább azzal lelkesítsék, hogy szerencsésen portyázva, elég zsákmányt ejthet. (Feldz. des Pr. Eugen, V. 152.) Az Andrássy-ezred két zászlóaljában akkor 1536 ember volt. (U. o. 164.) Pongráczot utóbb Bécsbe vitték, hol kegyelmet nyert. Ekkor kuruc lett, de Rákóczi is elfogatta. Kalandos életéről l. Gyulai naplóját a 80. és 81. lapon.

¹¹ Ezen napló 82. és 83. lapján írja le a lanbergi passust, vagyis a Lienzer Klausét, amely valóban nehéz út; a vaspálya 1 : 40 emelkedéssel halad rajta.

¹² Sillian, a Dráva balpartján.

szép személyű leány volt, megszeretvén ezen inasomat, hozzá ment volna, ha amaz bolond elvette volna; mely leánynak volt készpénze 4000 forintja, ott szép épületű kőháza és kővel kerített kertje. Az bírónak gyermeke és unokája volt életben való 75 személy; mely bíró oly jól bírta magát, hogy minden gyermekének és minden unokájának adott két-kétezer forintot és még magának elég volt; háza is ott egynéhány szép épületű volt az faluban. Az erdélyi gubernátortól vett lovam, az Delia pej, az kemény útban úgy elromlott, hogy tovább nem hozhattam, kihez képest itt Niderdorff mellett *Svelperg* nevű faluban egy kovácsnál elhagytam *Szintai* Zsigmond szolgálommal azon paripámat, kit 12 forintért gyógyított meg és napjában két lónak adott szénát 22 crajcárért. Az szolgálomnál, Szintainál, mind ló abrakjára s mind az maga ételére pénzt hagytam. Belekerült ezen lovam szolgástól, míg utánam jött, száz tallérban.

26. *Augusti*. Mentem *Szent Lőrincz* nevű faluban.¹³

27. *Augusti*. Mentem *Prixin*¹⁴ nevű nagy városban, mely szép hely és városa nagy vagyon, de nincsen derék erőssége; hóstátja is nagy vagyon, majd mint az városa. Az hóstáton is sok szép épületek vannak.

28. *Augusti*. Rosztagot tartottam. Ebédre hívatott fel az prixinai fejedelem (mely is pap),¹⁵ kinek körül sok várai és városai vannak; az egy testvéröccsét is,¹⁶ az tirolisi Lancz haubmant (magyarúl annyit tészén, mint országcapitánya vagy generális) és több provinciabeli tirolisi urakat is hívatván magához (velem lévén az én tiszteim között is *Pallosics* kapitány uram), igen pompáson látott az fejedelem; és minden ceremóniája s apparátusa megvolt fejedelmi módon,

¹³ S. Lorenzen a Rienz és Gader összefolyásánál.

¹⁴ Brixen (Bressanone) az Eisack mellett.

¹⁵ Brixen 1805-ig, kilenc századon át, herceg-püspökségnek s azután is egy püspökségnek székhelye. A herceg-püspök ebben az időben gróf *Künigl* Gáspár Ignác volt, hazafias érzésű, de mégis inkább a maga és a székeskáptalan érdekeire ügyelő főpap. Már azelőtt sokat panaszkodott a csapatok átvonulásával járó terhek miatt; eleinte semleges akart maradni a háborúban s jobbágyait eltiltotta, hogy akár a császárt, akár a francia királyt segítsék, de később megáldotta a császári táborba vonuló parasztokat. (Feldz. des Pr. Eugen, V. 178.)

¹⁶ Tirol Landeshauptmannja (főkapitánya) gróf *Künigl* János György Sebestyén, a honvédelmi bizottság elnöke.

mint németek között szokott lenni. Kerekded asztalnál ülünk, de étke csak hét tál étke volt, id est 7 sültestől és salátástól. Az vára vagy residentiája az várostól külön van minyárt az város mellett, mely igen királyi és szép épület, aholott lakik és resideál. Kurva az anyja az olyan fejedeleme nek, az ki ily királyi épületekben lakik, feles jószágokat hír és mégis csak hét tál étket készített, mikor sok vendége van s nem többet. Itt vettem puskaport az commissariustól az hadaim számára. Golyóbist nem adtanak; azt mondotta az fejedelem és az Lancz haubmán, hogy nincsen; de hazudtak.¹⁷ Az francia akkor ben lévén Tirolban, ezek igen hozzá vontak.

29. *Augusti*. Kiindulván Prixinből, mentem *Kolmán*¹⁸ nevű faluban az hadakkal.

30. *Augusti* mentem *Poczenben*,¹⁹ mely város nemcsak Tirolisban, de egyéb provinciákon is híres helynek tartatik;²⁰ szépsége is megvagyon, de commerciomjára nézve igen híres, mivel egész Olaszországból, Francia- és Németországról, Venczéből, Genevából, Törökországról és mindenünnet mindenféle commerciomokat oda elegendőt hordanak és nem feltébb drága semmi is. Tigris, párducz, hiúz, nyuszt, nyest és egyébféle bőrök olcsók szoktak lenni. Poczenben felmentem az Lancz haubmán fervalterhez, (ki annyit téssen, mint vicze Lancz haubmánhoz) és vele beszéltem, gróf *Volkesteinnel*,²¹ hogy mivel az francia *Trienthez* közelít és obsideálni fogja, nekem peniglen oda kellettik mennem, azért az bagácsiámat mind be nem vihetem; kinek mint becsületes ember, az várossal egyező akarathól quártélyt rendeltek; holott hagytam *Nagy Sámuel* nevű szolgálmat 4 társzekeremmel, 24 szarvasmarhámmal, vagy írjam ökrömmel, 12 lovammal, kilenc szolgálammal, kik ott voltak mindaddig, míg *Trientet* és *Tirolist* megszabadítottuk az francziától és kihaj-

¹⁷ A fegyvert hiában sürgető nép utóbb a Passeyer-völgyben, St. Martin faluban St. Leonhard közelében agyon is verte a készülletlenség okának tartott Hohenhauser Domokost, a népfelkelők őrnagyát.

¹⁸ Kollmann (Brixen és Bozen közt) az Eisackba ömlő Grödener Bach torkolatával szemben.

¹⁹ Bozen (Bolzano) az Eisack és Talferbach összefolyásánál.

²⁰ Tirolnak most is legnevezetesebb kereskedő városa.

²¹ Gróf Wolkenstein volt Trient városi kapitánya, aki a népfelkelést a környéken is (a Val di Ledroban s a Guidicariában) szervezte.

tottuk az francziát. Azután *Baranyai* hadnagy és *Pallosics* kapitány uramékkal hozattam volt utánam bagacsiámat.

31. *Augusti*. Az Potzeni hostátnál általmenvén az *Laisok*²² vizén, mentem *Branczol*²³ nevű faluban az hajdúsággal, lévén velem még tizig való lovam; az többi peniglen és az egész bagacsiám már Poczenben (Bozenben) elmaradott volt; kinek ott etapaliter gazdálkodtanak Potczenben és úgy tartották.

1. *7bris*. Branczólnál feles szálfá lévén, szálakat köttettem öszve. *Pallosics* capitány uramat, velem levő egynéhány lovammal és az tiszték lovaival küldöttem az szárazon, magam peniglen *Caposztási* capitány és *Szabó* Pál kapitány lejtinánt és több tisztekkel, az hajdúsággal együtt szálakra ültem és az *Encz* vizen (másképpen *Adige* vizének híjják deákúl) *Trient* felé alá indultam. Mikor már *Trient*hez mintegy fél német mélyföldre lettem volna, az francia feles hadat commendérozott előmben, egy részét az szárazra az *Encz* vize partjára, ismét 300 egy szigetecskében. Megértvén, hogy az francia az vizet előttem elfoglalta, az franczián felül egy jó stuczlovésnyire kikötöttem és ott háltam.²⁴ Onnét generális *Solarinak*, akkori trienti generális commendansnak,²⁵ megírtam, hogy eddig érkeztem. Azalatt *Solari* uram is izent, hogy az francia elvette előttem az vizet, magamra vigyázzak, (de ekkor már én ki is kötöttem volt) és *Trient*nek is éppen az eleiben szállott,²⁶ úgy hogy ő is, a generális, az városnál az alsó kapunál lévő szép fedeles kőhidat felégettette²⁷ és elrontatta, mert nem tarthatta az francziától. Láttuk mi is az füs-

²² Eisack.

²³ Branzoll, Bozentől délre 11 km., hol az Etsch már hajózható.

²⁴ Az Etschen jobbspártján levő *Traversara* közelében, hol *Solari* tábornok a francziák útját már bevágatta.

²⁵ *Savoyai Jenőnek*, mint a haditanács új elnökének, az volt első dolga, hogy a császárnak báró *Gschwind* tábornok helyett, *Solari* tábornokot ajánlja tiroli főparancsnoknak; a császár azonban gróf *Heister Sigbert* tábornoszernagyot nevezte ki.

²⁶ *Vendôme* 5 zászlóaljjal valóban épen szeptember elsején szállotta meg *Cadinét*, hol főhadiszállását felütötte; csapatai még aznap elfoglalták az onnan délkeletre eső *la-scalai* szorost, *Sardagna* és *Pié di Castello* halmokat, s magát a *Dos Trento*-halmot is, mely *Trentótól* északnyugatra alig ötszáz lépésnyi távolságban emelkedik.

²⁷ Az Etschen át kőlábakon nyugvó fedeles fahíd vezetett a trienti *San Lorenzo*-kapuhoz. Ezt a hidat gróf *Wolkenstein* városkapitány a francziák közeledtének hírére lerontatta és felégette.

tit, de nem tudtuk, mi ég. Mihelyt odaérkezett *Vandom* herceg az francia armadával, mingyárt az hídat akarta elvenni, vele lévén az herceggel az sabandai hercegnek is az hada; mely kétféle had 130 regimentnek mondatott lenni.²⁸ Az híd előtt levő nagy paskomot is Solari generális elégettette, ki szintén akkor égett a trienti kapu és híd előtt. Azon kikötött helyemben ott háltam jó vigyázással, fegyverben. Étszaka küldött ki éjfélután *Solari* generális, hogy siessek bemenni, mert kevés praesidiom van,²⁹ az városok és az lakosok is igen kimentek belőle.³⁰

2. *7bris.*³¹ Jó hajnalban az szálfákat egymástól elvagdaltatván és az partra kivonatván, magam is az hajdúsággal bémentem Trient városában. Az francia már akkor az elégett híd és clastrom körül volt és onnét puskázott az városra. Az alatt az hátramaradott része is az francziának elérkezvén, az egész tábora megszállott az hegy megé, mely hegynek mivoltáról is alább mindjárt írok. Mihelyt én beérkeztem az hajdúsággal Trientben, mingyárást puskázni kezdvén az hajdúság, az francziát úgy elpuskázta, hogy alatt az síkon sehol egy francia sem maradhatott meg, sem nem járhatott: fel kellett menni az Trienttel általellenben levő hegyre. Én is aznap ajándékoztam meg egy francia óbestert egy golyóbissal az stuczomból legelsőbbben.³²

Ezen *Trient* városa igen nevezetes hely. Alatt van az Encz (avagy Adige) vize partján, mely víz végigmenvén Tirolicson, az velenczések között is végig, Velenczétől nem messze szakad az tengerben. Trient síkon lévén, avagy inkább írjam planitiesnek, mert egy álgyülövésnyire mindenütt rettenetes hegyek vannak. Erőssége olyan van, mint Erdélyben Bresterczének, vagy Magyarországon Lócsének. Az város az

²⁸ Mint a 44. l. 5. jegyzetéből kitűnik, Vendómenak és Mendavinak együttvéve sem volt többje 20.000 embernél, a savoyai herceg pedig nem vett részt az expeditióban.

²⁹ Szeptember 2-án Solarinak 2000 rendes katonája és ugyanannyi népfölkelő lövésze volt. Az Eur. Fama (1703. XIX. 552.) hatezer emberről beszél.

³⁰ Csak a nők és gyermekek; a férfiak fegyvert fogtak.

³¹ Trient ostromának (szeptember 2—11.) leírása Danzertől, Feldz. des Pr. Eugen, V. 206—210.

³² Erről Danzer nem szól. U. o. V. 207.

trienti püspöké;³³ különösen szakadva van az vára, avagy püspök residentiája³⁴ az várostól, mely oly szép residentia, hogy árkusok kívántatnának az descriptiójára. Az várossal általellenben van egy kerekded hegy,³⁵ melyet, azmint beszéltek, azelőtt Tiroltól és az trienti püspöktől kérte az francia király sok milliókon; ugyan az Velenczés is egynéhány millión kérte és azonkívül oly vastag aranylánczczal körülkerítette volna, mint egy ember lábaszára. Ezt az lakosok beszéltek (sit fides penes legentem), de az császár nem engedte odaadni. Egyedül ki van ezen hegy válva az több hegyektől; kerekded, köröskörül inaccessabilis, sehol egy útnál több reá nincs; az tetein az püspök mulatóhelye van és lakóhelye is; széles az teteje, egy kisdud város elférne rajta. Szép forrás van az tetein.

Ezen Trient városa az, azhol az trientumi concilium volt az reformatiókor.

5. 7bris. Étszaka az francia sánczokat és bateriákat csinálván,³⁶ kezdett ágyúval lőni az városon, Trienten felül, az Encz vize mellett levő sánczokra. Mivel innét az mieink az vízen, mindenütt az vízparton elé sánczokat csináltak volt³⁷ és hol császár hada, hol peniglen tirolisi parasztság őrzötte, sűrű lévén az strázsa az víz mellékén, hogy valahol az francia által ne jöhessen, tartván egynéhány mélyföldet, aholott az mieinknek kellett vigyázni az sánczokban. Mely lineákban egynéhány ezer ember kívántatott, kik között kevés volt zoldát, hanem csak mind parasztember. Mindenütt az hegyeket³⁸ túl a vízen is Trient iránt az szorosútakon és

³³ Trienti hercegpüspök ekkor gróf Spaur János Mihály volt, ki a káptalan és a hatóság tagjaiból már julius 14-én védelmi bizottságot alakított.

³⁴ A Buon-Consiglio a város fölött emelkedik; most kaszárnya.

³⁵ A Doss Trento, melyet a rómaiak Verrucának (szemölcsnek) neveztek, 289 m. magas szikladomb, melynek lombdős tetején alulról alig látható erősség van.

³⁶ A Feldz. szerint (V. 207.) a franciák szeptember 3-án építettek ágyútelepet a Della Scalán, honnan körülbelül 400 tüzes golyót röpítettek a városra és a campo-trentinói táborra. A Fama szerint (1705. XIX. 553.) 4-én kezdődött a bombázás.

³⁷ Még az Etschnek a Vella-patak torkolatával szemben fekvő szigetén is volt sánc a gázló védelmére.

³⁸ A Della Scalától északfelé a Laco Santo felé.

passusokon az mieink állották el, hogy Trienten felül meg ne kerülhessen és által ne jöhessen az francia az Encz vizén. Innét is az víz mellett Trienten felül fél vagy egy mélyfölddel³⁹ kezdetvén az sánczok és vigyázók, az víz mellett alá Trienten alól egész *Reveredoig*, *Alláig* és *Csuza*⁴⁰ nevű híres Velenczés passusig kellett vigyázni és oly sűrűn lenni, hogy egyik sánczból az másikban láthassanak.

Aznap az várossal általellenben levő kerekded hegyre,⁴¹ kiről feljebb szólottam és írtam, felment az francia az püspök mulatóhelyében és ágyúkat vonván oda, s sánczokat az tetőn csinálván és bateriákat,⁴² az püspök residentijában avagy mulatóhelyében, az Fejér háznál talált feles bombát és egyéb munitiót (kivel mingyárt aznap bennünket vesztgett, kész provisiója lévén). Némelyek azt beszélték, hogy azelőtt régenkor, mikor Trientet lőtte az francia, akkor hagyta volt ott az földbe ásva az régi hadakozásban; némelyek peniglen azt beszélték, hogy ex factione az tirolisi urak szállították oda és készítették, hogy mikor Trienthez érkezik az francia, lehessen mingyárást mivel lőni az várost. Szállították-e, vagy találta az francia, Isten tudja; de az látható volt, hogy az tirolisi urak váravárták az francziát. Az parasztság peniglen hű volt az császárhoz. Trientben, mikor beérkeztem, nem volt 200 zoldátból álló reguláris had; az urak és főrendek is mind kimentenek belőle.

5. *7bris*. Eadem die generális *Solari* úr parancsolatjából commandéroztam ki *Káposztási* János capitány uramat 90 hajdúval, Trienten alól egy német mélyfölddel *Madarel*⁴³ nevű falunál lévő három sánczban az Encz vize partjára, mely vizet alább Adige vizének hínak Olaszországban. Lévén általellenben véllek az francziáknak is sáncza, melyet akkor épí-

³⁹ Körülbelül Gardalotól kezdve. A balparton legjobban Trient közvetlen környékét, a Fersina völgyétől északra a Monte Calis és délre a Terra rossa nyugati lejtőseit kellett biztosítani.

⁴⁰ Roveredo, Ala, Chiusa az Adige völgyében egymástól délre esnek. Körülbelül 50 km. hosszú szakaszon. Az utóbbinál van a híres Chiusa di Verona, melyben Wittelsbach Otto 1155-ben megvédelmelte Barbarossa Frigyes seregét a veronaiak ellen.

⁴¹ A Dos Trentora.

⁴² A franciák négy mozsarat s hat nehéz ágyút vittek fel és két ágyútelepet készítettek.

⁴³ Matarello, Trienttől 7 km.

tett; mely sánczban való kimenésekor Káposztási uramnak olyan helyen kellett elmenni, hogy éppen az orra előtt az francziáknak, csak egy hajításnyira tőlök; kihez képest új lévén az had, hogy jobb kedve légyen, magam mentem ki vélek; holott az útban puskázva kellett elmenni és az ellenség túl az vizen, mi innét lévén, de közel lévén egymáshoz, hogy hajítva is öszvehajíthattunk volna kővel is. Kivívén őket és ott hagyván, lévén paraszthad is, ki ott maradt Káposztási uram commendója alatt 200, magam, orderem szerént, visszamentem az városban. Generális uramhoz menő útamban lovas óbester gróf *Folkestain*⁴⁴ uramhoz bétértem, kinél ebédet is ettem.

Délben kezdett az francia legderekasabban löni; és mikor estvefelé legderekasabban lőtt, hirtelen oly rettenetes záporosó, dörgés, villámás és csattogás volt, mely irtóztató volt, úgyhogy az francziának is meg kellett szüntetni az lövést az rettenetes, irtóztató tempestásban; melyet mingyárt tartottam jelnek, hogy Isten mi álalunk Trient városát megtartja és az ellenség kezében nem adja.

Eadem die az trienti fejedelem (vagy írjam, püspök) residentiáját (vagy írjam Trientnek belső várát) principalem residentiam megjártam, kinek is szépségét alig lehetne describálni, micsodás épületek.⁴⁵ Külön-külön három udvara vagon; az középső udvara feljebb van az többinél. Mind külső, belső és felső épületei igen királyi épületek. Az spaliérek benne éppen hozzávaló szépek az házakban; kertje és minden commoditása olyan, melyet akármely sok országot és épületeket látott ember méltán megdicsírhet.

4. *7bris.* Apró puskával az hegyen lévő Fejérházról, mely Trient városával általellenben vagon, és az Fejérházon alól az hegy oldalában azmely bástyaforma épület van az kősziklára építve, arról és annak az kapujából kezdett az francia lövöldözni; mely oly messze esett, hogy lehetetlennek ítéltém volna, hogy onnét puska elhasson; de az ő golyóbisok mihozzánk, a mienk őhozzájok jól elhatott és azkit ért, megölt; holott azt reméltem volna, hogy szakállos golyóbisa is alig hatna el oly messze. Ágyúval is ugyan ismét onnét kezdett

⁴⁴ Wolkenstein.

⁴⁵ A hercegpüspök kastélya a Castello di buon consiglio a mostani Piazza d'armin, jelenleg kaszárnya.

lőni az francia szaporán, úgy hasonlóképpen az mi pattantúsink is viszontag reájok legderekasabban akkor kezdettek ágyúval lőni; holott én borraivalóval megajándékozván az pattyantúsokat és annak többet ígervén, azki találja az Fejérházon alól az hegyoldalban lévő egy épületnek kapucskáját, mely egy kősziklán bástya-forma volt és annak volt kapucskája, kit is az mi pattantúsinkkal belőttem az francziákra.

Eadem die kezdett ismét alájönni az francia az víz melékén lévő házakban és az városhoz közelebb, közelebb jöven, velünk jobban-jobban puskázni. Item kezdett az Fejérházon felül is, az várossal általellenben lévő híres és kerekded hegy tetein újabb nagy sánczokat és bombáknak való bateriákat csinálni, melyen igen sok emberrel munkálkodtatt, keményen fasinákkal és erős töltésekkel csinálván; ahonnét osztán annakutána legjobban lőtt mind ágyúval s mind az bombát onnét hányta sűrűn reánk, az városra, Trientre.

5. 7bris. Az híd eleiben. az égett paskomban jött puskázni és az víz mellett lévő házakban hajnalra az francia, honnét jóreggel egynéhány németet is lőtt meg. Eadem die délelőtt 10 órakor kezdette hányni az bombát,⁴⁶ kiknek az legelső bombája hozzánk nem penetrált, hanem az Encz vizében esett. Az velünk belévő pattyantúsok és papok bánták, hogy bé nem hatott az bomba, mivel ők azt tartották, hogy ha az legelső bombának valamely darabját felvehetik, misét mondanak reája és azután úgy megcsinálják, hogy az több következendő bomba semmit sem ártana. Én peniglen reá azt mondtam, hogy inkább az Isten azzal is mutatja, hogy Trient az ellenség kezében nem adatik, hanem miáltalunk megtartatik, mivelhogy az ellenségnek legelső bombája is haszontalan volt és az vízben esett s nekünk semmit is nem ártott. Második bombája az ellenségnek bejött az városra, mely esett az én szállásom eleiben (az ő kívánságok szerént); kárt is tett mind épületben s mind emberekben ölt meg. Az-

⁴⁶ Vendôme szeptember 4-én 400.000 forint hadisarcot követelt a hercegpüspöki kormánytól, mely azonban elmenekült, minek következtében Solari megizente, hogy a püspök válaszát öt napnál előbb nem közölheti vele. Mivel ismételt felhívásra sem adott más választ, 5-én a Dos Trentoról folytatta a város bombázását.

után mind ágyú s mind bomba az ellenségtől szaporán és sűrűn continuáltatott, úgyannyira, hogy teljességgel szünete nem volt. Nekünk is mindenféle munitiónk, porunk, bombáink, golyóbisunk és egyszóval minden provisionk elég volt. Annyi volt kin is rakásokban az utczákon az bomba és golyóbis, hogy egynéhány száz szekér sem vitte volna el; de ágyúnk nem volt több öreg kettőnél s egynéhány apróbb, mivel mind széllyel, az kívülvaló sánczokra hordották és osztották volt, holott az francia általjöhetett volna az vízen. Azzal mi is lőtettünk. Estve felé oly sűrűn kezdette hányni mind az bombát s mind az tüzes golyóbisokat az francia és sabandiai herczeg ellenünk való hada, hogy szünete nem volt. Az mieink is az két ágyúval lőttek.

5. 7bris. Eadem die estve oly záporosó volt, hogy egyik fél sem subsistálhatott, mind az két félnek szüntetni kellett az lövést; majd 4 órákig sem löni, sem bombát hányni nem lehetett; melyet is én mind jó jelnek tartottam és az többit is biztattam (nem lévén az generális után elébbvaló tiszt ben nálamnál), hogy Isten mi általunk Trientet megtartja és az francia meg nem veheti tőlünk. Étszaka 12 órakor ismét continuáltatni kezdett az derék ágyúlövés és bombahányás. Én lévén az város közepiben egy grófnak palatiomjában,⁴⁷ az én szállásomat egynéhány bomba ütötte meg és az udvaromra is feles hullott be. *Solari* generális parancsolatjából 100 hajdúnak készen fegyverben az én szállásom előtt kellett mindenkor lenni; hová szaporán hullván az bomba, sokszor éppen közzéjük esett, mégis Istenemnek kegyelmességéből egy ember-kárt sem vallottam. Éjfélután egy órakor egy tüzes golyóbist lövén be az többi között az ellenség, az én szállásomon az istálló híjjára esett, mely szénával teli lévén, meggyúladott. Nagy *vizipuskákat* hoztak elé, mely bőrből van csinálva, szekéren vagy talyigán viszik és az torony teteiben is fellőhetik az vizet, mely oly sebesen mégyen, hogy akár-mely tüzet megolt. Igen sok víz mégyen belé és mikor vele lőnek vizet az tűzre, úgy mégyen, mintha cseberből töltenék; és olyan vizipuskákkal lövöldözvén, megaludt az tűz. Az golyóbist azon melegen behozván az borbélyom, Kállai *Borbély Pál*, küldtem az mi pattyantúsinknak és másnap *Vandom*

⁴⁷ A Thun-palotában?

herceg és az több francia generálisság járván az magok bakteriáját, Vandom (Vendôme) herczeghez lőttetem, ötet köszöntetem vele, et pro mea servatione ex tormento remisi globum, unde venerat; mely éppen közzéesett az francia generálisságnak.

5ta 7bris. Itidem eadem die ismét lőtt volt be egy tüzes golyóbist az francia, mely az én látomra (kin állván magam is az utcán) ütötte az szállásom mellett lévő háznak az szegetit. Az golyóbis egy faragott követ ütvén meg, róla visszapattant éppen előmben; onnét újobban felugrott és az utcán végigdörgött az földön; egy hajdúval szemben menvén az tüzes golyóbis, az köpenyegét eleiben tartotta bolondságból az recruta-hajdú, azzal akarta megtartani; az köpenyegét szélllyelszaggatta az golyóbis, az hajdú is hátraesett, de magában nem lett egyéb nyavalyája. Tanulja meg azt akárki is, hogy az földön csak alig látja is, hogy mégyen az ágyúgolyóbis, lábát, kezét vagy valamijét eleiben ne tartsa, mert bizony odaszakad. Eadem 5. 7bris a vespertino tempore usque ad 6. 7bris usque ad matutinam 6. horam egész éjszaka az francia oly sűrűn continuálta az lövést, hogy azon egy éjszaka estvéli hat órától fogvást másnap reggeli hat órakorig csak praecise az én szállásomra 87 bombát hajított be, kik közzül 14 éppen be a szállásomra esett, melyet egészen öszverontott; még sem mentem ki belőle, hogy ne mondhassák azt, hogy az magyarok egy s két bomba előtt elszaladnak. Talpon állván, fegyverben magam is kin állottam és mikor láttam, hogy jó s hova akar esni, előtte félreállottam. Ezen én szállásom Trientben volt az városnak az közepiben az jesuiták temploma⁴⁸ és az nagy templom⁴⁹ között levő nagy utszának⁵⁰ éppen az közepiben, egy grófnak⁵¹ az házában, mely éppen centruma volt az bombának, úgyhogy az bombának az ereje csak addig penetrálhatott és gyakrabban ott esett le, vagy be az szállásomra, vagy eleibem, vagy az háta megé; ha pe-

⁴⁸ A mostani seminariumi templom.

⁴⁹ Ez a székesegyház, mely a Piazza grandén áll, bizánci stílusban épült háromhajós márványtemplom, a X—XVI. századból. Mostani főoltárát a lakosok épen az 1705. évi ostrom emlékére, fogadalomból építették.

⁵⁰ Via Lunga.

⁵¹ A Thun-palota (?)

niglen tovább akarták volna vetni, csak az aerben szakadozott el az bomba.

5. *7bris* mivelhogy legsűrűbben mind az én szállásomra hányta az francia az bombát, az trienti papok és városbeliek azt mondták, hogy onnét vagyon, hogy egy francia generális volt ott Trientben rabúl, ki is csak 15 nappal ezelőtt szabadult meg és az tudja, hogy mindenkor főtiszték szoktak lenni azon palatiomban, aholott én voltam szállva és az hányatja oda az bombát. De én inkább ítélem, hogy csak centruma volt, hogy addig jöjjön, mikor legbeljebb akarta vetni az városban. Sziüntelen hullván az tüzes golyóbis és bomba egész étszaka és noha legtöbb az én szállásomra hullott, mégis mindazonáltal az velem levő tiszték, *Pallosics* István capitány, *Szabó* Pál capitány-lejtinánt és több tiszturaimék az más házaktól mintegy pro refugio étszakára az én szállásomra jöttek mindenkor; az sűrű bomba egyben sem tett kárt az velem valók között és senkit mást meg nem sértett, hanem mellettem *Szabó* János zászlótartónak (ki az régi időkben más regementekben hadnagy volt) ütötte meg az lábán az nagy húst; az sebesedett meg, több egy sem; de ennek sem lett nagy sebe; sokszor peniglen éppen közzénk esett és ott sült el az bomba s ott szakadozott széllel; mely kegyelmességeért Istennek életemnek minden rendiben igyekzem hálát adni; és legyen áldott szent neve érette.

6. *7bris* oly sűrűn kezdette az francia Trienten bé arra az utczára hányni az bombát, hogy semmiféle ember azon utczában meg nem maradhatott, hanem csak én voltam az hajdúsággal. Az generális *Solari* szállása sokkal távolabb volt, mindazonáltal oda is két bomba esvén közel az generális szállásához, az generális *Solari* uram onnét elköltözött, mind peniglen az derék strázsát, mely az piacon⁵² volt, magával onnét elvitte és felment az felső városában az püspök, avagy fejedelem residentiájában,⁵³ melynek szép épületiről és mivoltáról felebb írtam; mely esik az várostól mint egy különösen és túlsó oldalában az városnak, hová sem ágyú golyó-bisa, sem bombája nem penetrálhatott az francziának, messze esvén attól a kerekded hegytől, aholott az francia bateriái

⁵² A Piazza grandén.

⁵³ A piazza d'armira.

voltak; mely hegynek is kvalitásáról feljebb írtam. Délben 12 óra között és egy óra között sűrűn hullván az bomba⁵⁴ az udvaromra, udvarom eleiben, háta mögé az szállásomnak, hol peniglen éppen felettem az épületre és házakra (mivel már az több házait, avagy szobáit az szállásomnak mind az nyakamra rontotta volt), alászállottam az negyedik contignatióban;⁵⁵ ben azmely házban⁵⁶ voltam szállva, ebédet ettem, mely ebédnek alkalmatosságával ugyan nem nyughattam asztalnál, mintha toszigáltak volna, hogy keljek fel; melyet az tiszteknek is mondtam asztal felett, hogy nem tudom, mit érzek, de nem nyughatván asztalnál, mintha toszigálnának, hogy keljek fel, kire nézve csak hamarjában ettem ebédet és igen hamar felköltem az asztaltól. Azonban az szolgálaim mentek mind enni más házban, kivívén az étket, az tiszték is, kicsiny lévén az ház, a hol ettem volt, mind kimentenek az házból és kívül állottak az ajtón, úgy discurrálván egyről-másról. Magam is az ajtót megnyitván, félig kívül állottam az ajtóban, az ajtót fogván az kezemmel; ezalatt jött egymásután két bomba egyszersmind; az házakat bérántotta reám és már a mint feljebb is íram, mivel az előtteni bombák már három contignatiót bérántottak volt, alatt az negyedik contignatióban bolthajtásos házban voltam; béütvén azon hirtelenséggel az több házakon által, az negyedik contignatiót is, mind az két bomba egy nyomon jött egymásután; az mely asztaltól az ebédemtől felköltem azelőtt csak fél fertályórával, egyik bomba ütötte azt az asztalom közepit, általjövén az bolthajtásokon és az asztalt izzé-porrá rontotta; az másik bomba belől az ajtó mellé esett, úgyhogy az ajtót bécsapta és azmint az ajtóban állottam, engem az ajtó, mikor bécsapódott, kitaszított és csak az ajtó volt közöttem és az bomba között, csak egy arasznyira esvén le többire mellettem. Az másik bomba, azki az asztalomat ütötte és öszverontotta, az sem volt másfélölnyire, mivel kicsiny lévén az ház, az asztal is közel esett az ajtóhoz. Mely két bomba egyszersmind esvén le és az boltokat mind öszverontván, mégis Isten megoltalmazott, semmi emberkárt nem vallottam és noha mindenem

⁵⁴ Danzer szerint (Feldz. V. 207.) eznap (szeptember 6-án) a tüzelés kissé gyöngébb volt. Gyulai naplójegyzetei mást bizonyítanak.

⁵⁵ T. i. a földszintre.

⁵⁶ T. i. szobában.

ben volt azon házban, fegyverem és háló egyetmásim, az másikban mellette egyéb bagácsiám, de még csak egyetmásomban sem lett semmi kár. Egy darabig nem is lehetett bemenni az házban az rettenetes mézspor miatt, azmint az boltok öszveszakadoztak. Mely akkori szerencsés megmaradásom és egyetmásimnak is csodálatos megmaradása, mindennek többire miraculumnak láttatott lenni. Én is ebből azt reménlettem, hogy Istenem, ingyen való kegyelmességéből, minden veszedelmek között engemet meg fog tartani és dolgaimat vezérelvén, még édes hazámban visszaviszen; ezen az idegen földön reám gondot viselvén, szerencsésen megtart, kiért mindörökké áldassék az ő szent felsége dicsőséges szent neve.

6. 7bris. Eadem die érkezett három compania lovas horvát Horvátországból, kik Tirol segítségére jöttek, kik Trienthez két mélyföldnyire megszállván, az tisztí elöl bejött generális *Solarihoz* ordert venni; én is szintén ott voltam akkor generális uramnál és belső váracskában az fejedelem residentiájában. Azon estve érkezett hírünk, hogy generális *Haizter* jó segítségünkre 9000 emberrel, azzal az haddal, az kikkel az bavariai rebellis electort (azmint mi köztünk az németek nevezték) kihajtotta Tirolból,⁵⁷ *Insprugot* visszavévn tőlök⁵⁸ és *Kopffstain*⁵⁹ nevű erős vár alatt (kit is az bavariai elector megvett volt) blogvadát hagyván, nagy szerencsésen Bavariának nagy részét öszvepusztítván és majd az bavariai elector residentiájáig Bavariát öszverontván, égetvén:⁶⁰ úgy annyira, hogy az elector ménesét is elhajtották, kinek jóvát kifogdosták és aljasát 15 ezer rénes forint váltságon adták

⁵⁷ Miksa Emánuel bajor választó megtizedelt seregével Tirolból, melyet Kufstein kivételével elvesztett, már augusztus 21-én Münchenbe érkezett s azonnal összeköttetésbe lépett Villars-ral, hogy ötfelől fenyegetett országát megvédje.

⁵⁸ Gróf Guttenstein vezérőrnagy már július 27-én bevonult a fellobogózott Innsbruckba.

⁵⁹ Kufstein parancsnokát, báró Seefeld ezredest, Heister még október 25-én is hiában intette a vár feladására, de még október 31-én is csak a várost foglalhatta el. A gyorsan megjelenő bajor fölmentő had innen is elvonulásra kényszerítette.

⁶⁰ Augusztus 31-én a választófejedelem értesült róla, hogy Heister hadteste elhagyta az Ammergaut s augusztus 27-én Bajorország déli részeit elárasztotta. (Eur. Fama, 1705. XVIII. 478.)

neki vissza; mely pénzt fordították az hadak fizetésére; rettetes praedával és nyereséggel jöttek vissza. Mely had hogy segítségünkre jó, ezen napon hallottuk meg, kin mind hadiembernek s mind lakosnak öröme volt. Eadem vesperi az francia beküldött, hogy Trient alól kész elmenni, csak adjanak neki százezer forintot és nem rontja bombával az várost tovább, hanem elmegyen. De semmi jó választ neki nem adtak; megizenték *Vandom* herczegnek, ki is az ellenség táborát commendérozta, hogy többször ne is küldjön be, mert segítségünk jó s nem félnünk tőle. Estve 9 órakor ritkábban kezdett az francia löni; megtudván, hogy segítségünk jó, az bagacsiáját elől az francia az *Laco de Gardo* tengerszemre *Arkohoz* küldötte, az hadának is nagy részét alá az Encz vize mellett *Reveredo* felé indította. Trientnél csak kevés hada maradott.⁶¹

7. 7bris. Adatott orderem generális *Solaritól*, hogy *Haiszter* generális orderét vette, kinek ténora szerént mindjárt induljak az velem levő hajdúsággal és az madarelli sánczokban levőkkel generális *Fobonhoz* (*Vaubonne*) *Reveredohoz*, mivel az francia Trient alól arra nyomakodván, sietve kívántatik az had. Eadem die 11 órakor érkezett bé generális *Haiszter* Trientben az véle levő hadakkal.⁶² Egyik kapun generális

⁶¹ Vendôme a Feldz. des Pr. Eugen szerint (V. 209—210. l.) csak másnap, amikor Trientet még hevesen bombáztatta, egy svájci tisztől tudta meg, hogy a bajor választófejedelem kivonult Tirolból, Villars tábornagy Bajorországban álló hadát Lajos badeni örgróf és gróf Styrum tábornagy fenyegeti és Vittorio Amadeo, a savoyai herceg, szakított a francia szövetséggel. Csak ekkor (tehát egy nappal később, mint Gyulai írja) tett előkészületet Trient ostromának abbahagyására; másnap (8-án) szabad égetést és pusztítást engedett Trient környékén hadainak, melyek a dos trentoi püspöki kastélyt is elhamvasztották, estefelé megszüntette Trient bombázását, a mozsarakat és az ágyúkat Vezzano felé küldte, s több napi pusztítás után a sereg csak szeptember 11-én kezdte meg a visszavonulást Desenzaño felé, mert Cadineban aznap kapta meg XIV. Lajos parancsát, hogy elhagyja Tirolt s összeköttetésbe lépjen a San Benedettonál álló Vaudémont herceggel.

⁶² Ezzel szemben Danzer (u. o. 211.) azt állítja, hogy Heister a Bayreuth-dragonosezreddel és egy zászlóalj hajdúval akkor ért be Trientbe, mikor a franciák már Cavedine és Vezzano környékét is elhagyták. Az Eur. Fama szerint (1705. XIX. 553.) Heister szeptember 9-én érkezett Trienthez, de Vendôme nem várta meg, hanem még reggel elvont az ágyúival, mivel egy bombája sem maradt. Ilyen ellenmondások mellett jobb elfogadni a szemtanú naplórónak, Gyulainak chronológiáját.

Haiszter jött bé hadastól, az másik kapun én mentem ki az hajdúsággal, *Reveredo*⁶³ segítségére sietvén. Érkeztem délután 2 órakor *Madarelhez*,⁶⁴ azhol az három sánczban volt száz hajdú *Káposztási* capitány urammal; azokat is magam mellé vévén, megindultam; ott peniglen az sánczokban újabb németet hagytam az *Haiszter* generálissal jött hadak közzül. Onnét mentem az *Encz*⁶⁵ vize mellett alá *Reveredo* felé és értem egy sánczot, mely igen rendes épületű erős sáncz volt⁶⁶ hitták. Azon sánczban ágyúk is voltak, de csak tiroli paraszt puskások voltak benne, három compánia. Notandum, ezen insurrectio alkalmatosságával felkölt parasztság szintén úgy obestereket, obestlejtinántokat, obestvactmaisztereket, capitányokat, hadnagy, zászlótartó, strásamester, corporalis és minden tiszteket szintén úgy tett, mint az reguláris hadban szokott lenni és zászlókat is csinálván, úgy jártak flintáson és stuczosan, mivel Tirolban sok stucz vagyion, de koszpergyek nem volt, hogy kiismerszenek, hogy ők nem reguláris hadak, hanem paraszthad.⁶⁷ Azon alól ismét egy hegyoldalban hagytam igen szép várat, ki is praesidiális hely volt,⁶⁸ nevűt. Ott a mezőben találtam generális *Fobont*,⁶⁹ ki az strásákat járván, nekem azt parancsolta, hogy Reveredon túl az város mellett vagyion *Bottyani*, *Andrasi* és *Bagossi* regementjéből commendérozott 800 ember, azokhoz szálljak; kiket az én commendóm alá adván, odaszállottam.

8. *7bris*. Reveredónál helyben voltam. Lévén feles sáncz az víz mellett alá készen, melyeket az parasztság készített volt, és valamint Trienttől fogvást hogy Reveredoig voltak, úgy Reveredotól fogvást alá éppen az velencei ditioig voltak; kikben generális *Fobon* parancsolatjából 200 hajdú

⁶³ Roveredo (Rovereto) Trienthez délfelé 18 km-re van az Adige és Arsa összefolyásánál.

⁶⁴ Mattarello Trienthez 8 km-re délre az Adige mellett.

⁶⁵ Adige.

⁶⁶ Az eredetiben is kipontozva. Callianot érti (Trienttől 16 km.), mely fölött Beseno vára emelkedik.

⁶⁷ Ezeket Heister szeptember 25-én, meleg köszönettel, hazabocsátotta. (Feldz. V. 213.)

⁶⁸ Az eredetiben is kipontozva. Volanot érti, Callianotól délfelé 3 km. az Adige val-lagarinói szakaszának kezdetén.

⁶⁹ Vaubonne.

commendéroztam, lévén már velem több 11 száz hajdúnál. Eadem die vesperi szaporodván Trient felől az franczia és elfogván az Encz vizének túlsó oldalát, kellett ismét 200 hajdút véllek puskázni commendéroznom.

9. *7bris.* Mind az commendók helyben voltak, mind mi s mind az franczia.

10. *7bris.* Az hegyoldalban túl az Encz vizén egy hegyecske felvont az franczia egy ágyút, kit egyenesen szegzett arrafelé, azhol én voltam az hajdúsággal Reveredón alól, kinek az porsákját felporozván, fellobbantotta, de nem sült el, mivel nem is volt megtöltve, hanem csak jelt adott véle; melyre mindjárt az hegy tetein fellobbant egy nagy tűz és égni kezdett; mely után mingyárást egész Trienttől fogvást azon hirtelen valaholott várok, castélyok, városok-udvarházak, faluk és akármi épületek is voltak, föl az Encz vizén meggyujtogatta az franczia és rettenetes égetést tett, melyet pogánynak is sok lett volna cselekedni; mely kezdetett estvefelé 6 óraker. Reveredóhoz egy jó stuczlovésre volt az Encz vize partján egy *Sako*⁷⁰ nevű falu, holott repülőhídunk volt által, holott mindenkor commendérozott had volt; túl az víz partján az franczia felül is volt egy falu,⁷¹ melyet is az franczia meggyujtván, nagy lármánk lett, hogy által akar jönni az franczia; az generális is, *Fobon*, futva jött; legelől én érkeztem az hajdúsággal, és mingyárt eltakarodott az repülő hídtól az franczia. Estvére visszazállottunk helyben.

11. *7bris* helyben voltunk: mi innét az vizen, az francia tábor peniglen túl az Encz vizén, ki rettenetes égetést és pusztítást tett.

12. *7bris.* Azhol még valami épület maradott volt meg, mindenütt pusztította az franczia és égette.

13. *7bris.* Keményen égetett és takarodott az franczia, úgyannyira, hogy azt beszéllették, hogy Tirolisnak majd felét elégette; mi peniglen csak helyben voltunk.

Eadem die érkezett generális *Haiszter* és *Solari* hozzánk

⁷⁰ Sacco, akkor még hajóállomás, Roveredo és Isera közt, az Etsch balpartján.

⁷¹ Isera, Roveredoval szemben. Kissé emelkedettebb helyen, boráról híres.

az armadával,⁷² mivel már Trienttől mind eltakarodott volt arrafelé hozzánk Reveredóhoz az francia és már odaháttra nem volt szükség az hadakra, hanem ide elé. Eadem die érkezett hozzám *Morvai* István uram, secretariusom, kit Styriából küldtem volt vissza az sidókhöz Kis-Martonban és Győrben, mundér(t), kardot, tarsolyt és lódingot hozván egynéhány százat utánam, az velem levő recruta-hajdúknak, forspontszekereken.

14. 7bris. Megindult és elment égetve és pusztítva az Francia.⁷³ *Arcoban*, *Rivában*, *Torboléban* erős praesidiumot⁷⁴ hagyván, mely három hely az *Laco de Gardo* nevű tengerszem partján van és igen közel egymáshoz, hogy ágyúval öszve lehetne löni. Az francziáknak az lovasa az szárazon ment alá az parton,⁷⁵ az gyalogját és munitióját peniglen hajókon takarította az Laco de Gardón bé Olaszország felé, *Mantua* felé.⁷⁶ Eadem die érkezett hozzám *Baranyai* hadnagy uram óbester *Bagossi* Pál uram levelével, hogy siessek bé Olaszországban az derék armadára, hozván generális *Haiszter* uramnak is *Gvido Staromberg* uram Ő excellentiája orderét (ki fő commendérozó generális volt Olaszországban), hogy ne tartóztasson *Haiszter* uram.

15. 7bris. Egész estvétől fogvást takarodott az had az repülő hidon⁷⁷ és azonkívül egynéhány nagy hajókon az Encz

⁷² Danzer tehát téved (Feldz. V. 212—213.) hogy Heister 12-én indult a Cavedine völgyébe, mert 15-án érkezett Roveredoba s onnan, illetőleg Saccotól, csak 15-én kezdte meg saját vezetése alatt a Tirolban maradt alig 5000 főnyi francia sereg üldözését. Gyulai szept. 15—16. naplójegyzetei Heister magatartását még siralmasabbnak tüntetik föl, mint amilyenek Danzer tartja.

⁷³ Vendôme herceg szeptember 12-én Drenanál volt, a Cavedine déli kanyarulatánál, de még estére Rivába ért, hol másnap megírta jelentését XIV. Lajos számára. Csapatai, lassabban járhatván, Drenától 15-án mentek át a Sayca völgyébe, Cenigánál s 14-én keltek át Arconál a Sarcán, ahonnan azonnal tovább vonultak Riváig.

⁷⁴ Mendavi hadtétéből 1—1 zászlóalj. Ugyancsak 1—1 zászlóalj vetett Nagoba és Tennoba is. Mind az öt hely a Garda-tó északi részét biztosította. Ennél több hada nem is maradt Tirolban.

⁷⁵ Nem lévén elég hajója, Vaubécourt vezetése alatt egész lovasságát, sőt a gyalogság egy részét is, a Val di Ledrón át (mely a Garda-tó északnyugati részébe torkollik) küldte Lombardiába.

⁷⁶ Desenzanoba, a Garda-tó délnyugati kikötőjébe. Csak ő maga ment egyenesen Mantovába.

⁷⁷ Sacco és Isera közt.

vizén által és mentünk generális *Haiszter*, *Solari* és *Fobon*-nal circiter 11 vagy 12 ezer emberrel (azmint mindenfelől öszvegyülekezhattünk, mi ugyan mondtuk, hogy 15 ezer ember, de 11 ezer és egynéhány száz volt csak), mind reguláris haddal paraszthad nélkül, az francia tábor után.⁷⁸ Túl menvén azon az helyen, azhol az francia tábor feküdt, mentünk éppen az völgy szorosáig, holott az generálisok beszéllették egymás között, hogy az francia ármáda igen nagy lévén⁷⁹ és még közel lévén, ne siessünk annyira közel: ki tudja, 30 vagy 40 ezer embert visszacommendéroz és mi nagy kárt vallhatunk; hanem úgy resolválták, hogy másnap induljunk utánok; kihez képpest onnét éppen az hegy alól az völgy szorosától, azmint járnak Reveredoból az Laco de Gárda és Arco vára felé, az kősziklák alól visszafordultunk, éppen az kősziklás szorostól és szállottunk vissza Reveredo iránt *Sáco* nevű faluval általellenben az repülőhídnál, az mely falut elégetett volt az francia; ott az egész hadaknak port és golyóbist osztottanak. Eadem die érkezett *Mészáros* Gábor, méltóságos gróf *Bottyányi* Ádám⁸⁰ Judex Curiae Regiae és egyszersmind horvát országi bán uram ő excellentiája regementjebeli⁸¹ hadnagy 160, ugyan *Bottyányi* uram regementjebeli recrutával, kit is ugyan az én commendóm alá adtanak generális *Haiszter* és *Solari* uramék.

16. *7bris.* Helyben voltunk azon égett falunál:⁸² az előtt peniglen csináltatott és készített volt Tirolis ezen hadak számára feles zászlókat, melyeket odahozván, kiosztották ezen császár hadainak; minden regementbelieknek adtak 4 zászlót, tafotából való matériából valókat, újakat; énnekem is adtak az velem hajdúságra 4 zászlót; egyik volt tiszta fejér (mint az Laib-compániáknak szokott lenni), melyet pro memoria meg is tartok, ha csak el nem nyerik az köntösös ládámmal

⁷⁸ Ez fontos adat. A Feldzüge szerint (V. 214.) Heisternek mindössze 7000 rendes katonája és 6000 paraszt puskása, összesen 13.000 embere volt.

⁷⁹ Ugyanazon számítás szerint már csak 5000 francia volt Tirolban; ezt tehát könnyen tönkretették volna.

⁸⁰ Azt még nem tudhatta, hogy gróf *Batthyány* Ádám augusztus 26-án meghalt

⁸¹ *Batthyányt* a katonai schematizmus nem sorolja fel az ezredtulajdonosok közt.

⁸² Sacconál.

együtt. Az hármat peniglen úgy rendeltem, hogy az óbesteremnek fogom ajándékozni, ha bémegetek Olaszországban. Mint azután úgy is cselekedtem. Ezen zászlókat azért osztották, hogy Tirolisban több regiment nem volt zászlóstól, hanem csak az *Nigrelli* gyalog regimentje,⁸³ melyeknek 13 compániáját 13 zászlóval *Arcoban* az francia rabbá tette volt már;⁸⁴ nem maradt meg nekik több, hanem 4 compániájok és 4 zászlójok, az kik Reveredoban voltak commendérozva; az többi, úgymint 15 compánia óbesterlejtinántostól (ki ugyan arcoi commendans volt) és minden tiszttestől s zászlóstól *Arcoban* rabbá lett; mely regimentnek, mikor completé van, szokott lenni 17 compániája. És mikor az francia után mentünk, mind csak recruta és commendérozott had lévén az mi táborunk, nem lévén zászlóink, hogy nagyobb apparentiája légyen, azért adtak zászlókat; mely zászlókat minden regimentbeliek mindaddig viseltek, míg beérkeztünk Olaszországban az armadára minden regimentben való recruta és minden commendérozott, kiki az maga regimentjéhez. Az zászlók három szélben voltak; az középső fejr, az két szélső sárga tafota.

16. *7bris.* Eadem die generális *Haiszter* uram *Solari* generálissal egyező értelemmel ismét discurrálván, úgy végeztek, hogy még se siessenek utána az francziának; ki tudja, ha csak finta ez, azmint az francia cselekszik, hogy elmentté tettei magát és minket reá ne végyen; azért aznap is helyben voltunk. Az generálisok bémentek étszakára Reveredoban, által az Encz vizén; az hadakkal csak mi maradtunk obesterlejtinántok és óbesteractmaiszterek⁸⁵ s alábbvaló tiszték. Éfélkor hívatott engemet generális *Haiszter* és *Solari* uram, kik adtak az bavariai nyereségből két héti pénzt az hadaknak és nékem is adtak az hajdúságra, szintén úgy mint az németeknek és nemcsak az *Bagossi* regimentjebelieknek, hanem *Andrási* és *Bottyáni* uraiméknak valót is az én kezem-

⁸³ Gróf *Nigrelli* Ottavio tábornag 1682—1703-ig volt a mostani 27. stájer gyalogezred tulajdonosa.

⁸⁴ Vendôme még a felvonuláskor, augusztus 17-én vette be Arcot s a *Nigrelli*-ezredből 600 embert hadifogollyá tett. (Fama, 1703. XIX. 551.) Danzer szerint (Feldz. V. 199.) Arco aug. 18-án kapitulált 500 *Nigrelli*-katonával és 140 tirolai puskással. A védelemben 20-an estek el.

⁸⁵ Őrnagyok.

ben adták és nekem parancsoltak azokról is mindenkben. Irhatom, oly rettenetes setétben és záporosóban hívatott az generálisság és egy kis magyar mélyföldet kellett mennem Reveredóig; oly setét volt, hogy az előttem álló embert sem lehetett megesmerni s oly eső esett, hogy egy tenyérnyi száraz bennem nem maradt; és vizen is repülőhídon kellett bemenem, által az Encz vízén. Azon étszaka ismét vissza is kellett mennem. Mivel jó hajnalban megindultunk, az pénzt ki nem osztottam, hanem azután die 21. praesentis osztottam ki.

17. 7bris. Indultunk mind az egész hadakkal az francia után generális *Haiszter*, *Solari* és *Fobon* uramékkal együtt. Ott mindjárt az falunál az rettenetes nagy hegyeknek fogtunk; egy rettenetes nagy meredek és havasforma hegyen fel;⁸⁶ mindenütt szőlők között. Az hegyeknek az tetei alatt az kőszikla oldalában van egy⁸⁷ nevű vár, kiben császár praesidiomja van. Inaccessibilis kősziklán van ezen vár, mely várnak alatta mentünk el. Bé az várba kősziklából vágott gyalogút vagyon. Oly magos hegy ez, hogy hajnalban indult az armáda és azmint lassan szoktak másérolni az regementek, délután 4 órakor érkeztünk hajnaltól fogvást fel az hegyre. Ott egy falut értünk, melyet is elégetett volt az francia; holott az had, armáda és az regementek egymást öszvevárták, mivel csak egyes gyalogúton mentünk. Mind elérkeztvén az had, estvefelé ismét mentünk feljebb egy hegyen fel. Lévén az hegynek avagy havasnak tetein szántóföldek, ott az hadat kirendelték, mintha harcznak akartunk volna menni és batáliában állott az egész had. Elöttünk az völgyben *Arco* vára és városa, oldalfélt *Riva* lévén, kikben francia gvarnizon volt. Ott az hegynek az *Arko* felől való szélire az élen elé⁸⁸ úgy állították az hadat, hogy Arkoból láthassák. Engem állítottak meg, azmint ment az hajdúság, az bal szárnyán második lineában; valamint ment és másérolt, úgy kellett hirtelen megállani. Feles lévén az hajdú, két nyakon esett az általállásunk; mintha még több lett volna odahátra, úgy látszott az francziának.

⁸⁶ A Monte Stivo 2044 m. magas.

⁸⁷ Castellano?

⁸⁸ Bolognано mellett, Massone és Vignole közt, a Sarca völgylapályának (Oltresarca) legkeletibb részén. Danzer is (Feldz. V. 213.) erre a napra teszi Heister megérkezését.

18. *7bris.* Indultunk és mentünk alá azon nagy hegyről (kinek magassága nagyobb volt, mint Torna vármegyében gondolhatná az ember háromszor az Barkai-hegyet), mely hegyre azelőtt való nap mentünk volt fel és fen háltunk az tetein kirendelve és harczhoz készülvén az egész hadak; mi peniglen azmint mentünk, csak menvén, azmint az márs volt, úgy kellett megállani az hajdúsággal az balszárnyán, hogy akármerre mindjárt indulhassunk; és úgy esett volt az mi szállásunk, hogy két völgyecskén⁸⁹ és két nyakon⁹⁰ esett által nyulásunk az hajdúsággal, úgy hogy az hátulját az francia nem láthatta és azt gondolhatta, hogy még több had is van oda hátra, mivel az hadnak, az mely hátulját (azaz minket) láthatta az ellenség, az mársban látzott. Ma indulván az hegyről, rettenetes meredek és kősziklás ösvenyen mentünk alá, mely oly meredek volt, mintha ház sendelyezésén ereszkedett volna az ember alá. Gyalog is egyenként kellett alá menni, az ló peniglen seggen csúszott. Az hegynek az alján az közepitől fogvást szép gesztenyés erdő között mentünk alá és legalján peniglen szép szőlők voltak mindenütt egyelesen az szántóföldek között; mely tirolisi szőlőknek mivel-táról alább *de Tiroli* írok; mert Tirolisban oly szép szőlők vannak, kinél képíró sem írt soha szebbet, és néhol oly nagy szeműek találtnak, mint egy kisdud dió, kit alig lehetne elhinni.

18. *7bris.* Minekutána az hegyről alámentünk,⁹¹ ott az egész had egymást öszvevárta, ott batalliában rendelvén az hadat, magunkat harcznak készítettük, hogy ha az francia rajtunk jó, harczot álljunk, mivel szaladva lehetetlen lett volna ott visszamennünk, azhol lementünk. Az generálisok ott kirendelvén az hadakat, mentünk *Arco* nevű vár alatt el, éppen mellette,⁹² kiben noha francia volt, de edgyet sem lőttenek ágyúval hozzánk, holott flintával is közzénk lóhettenek

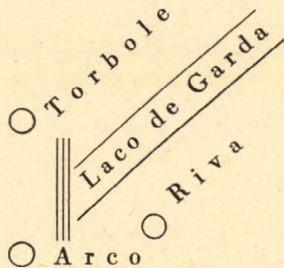
⁸⁹ A bolognanói és a vignolei patakon.

⁹⁰ A Monte Stivo és a délibb Monte Creino közt.

⁹¹ Az Oltresarca lapályára.

⁹² Heister tulajdonképen meg akarta lepni Arcot, de az odavaló Franzini testvérek elárulták tervét Arco parancsnokának, Durepaire ezredesnek s a Rivában időző Mendavi tábornoknak, akik tehát készen tartották csapataikat.

volna.⁹³ Elmenvén az vár alatt, tovább egykevéssel szállottunk meg lineában Arco, Riva és Torbole⁹⁴ nevű három fortalitiom között, oly közel, hogy mind az három fortalitiomból lőhetett volna az francia bennünket, ha akart volna lőni; és azmint lineákban, batállíában voltunk szállva, minden szempillantásban vártuk az ágyúszót, mivel keresztül járhatott volna az ágyúgolyóbis az lineáinkon mind az három helyből: Arco, Riva és Torbole nevű fortalitiomok (kikben francia volt) és az Laco de Garda tengerszem között való szállásunk

ilyen formában esett,⁹⁵ az mint leírtam; az hármás linea peniglen jelzi az táborunknak az három vár és Laco de Gárdo között való táborhelyét és lineákban való szállását, hova mind az három helyből közzénk lőhetett volna az francia, ha akart volna, köröskörül peniglen oly rettenetes hegyek és havasok voltak, kikhez hasonló hegyeket nem jártam. Az francziának az munitiója és minden bagácsiájának az neheze, úgy ágyúi is már az Laco de Gardón takarodott és el is haladott volt, hogy nem láthattuk az hajóit (lévén ott hadihajó is, avagy gallyái az francziának,⁹⁶ azok is elhaladtak volt), az

⁹³ Ellenben Danzer szerint (Feldz. V. 215.) a franciák a híd mellett levő két ház és a kapucinusok kolostora közt felállottak ugyan, de 30 emberük elvesztésével vissza kellett vonulniok. Ezt a magának és nem feljebbvalóinak író Gyulai nem igazolja.

⁹⁴ Riva a Garda-tó északnyugati, Torbole pedig annak északkeleti kikötője.

⁹⁵ A vázlatot azonban úgy kell érteni, hogy Arco északon, Riva délnyugaton, Torbole délkeleten, a Garda-tó délen van. A három város közt levő három párhuzamos vonal a császáriak hármás hadvonalát jelenti.

⁹⁶ „Ugy látszik — gúnyolódott a Fama (1703. XVIII. 473.), hogy mostantól fogva Vendôme a vízen akar félelmissé lenni, mivel idáig a

lovasa peniglen akkor takarodott az oldalakon az Laco de Gardo mellett alá. Mi úgy mentünk, többnyire desperate, hogy ha megfordul az franczia, harczot álljunk, aut vincendum, aut moriendum cum honore, mert azholott lementünk, ott szaladva vagy sietve nehéz lett volna visszamenni, csak gyalogösvény lévén és igen meredek, mind az ház sendelyezése szokott lenni. Aznap ott voltunk és ott is háltunk. Eadem die két hajdút az faluban megfogott az patroréložó német, hogy miért járnak kívül az regimenten, kit ijesztettek, hogy fel fogják akasztani; ki megijedvén, azmint árestomban hozták eőket mezítelen fegyverrel, az edgyik az Arko mellett elfolyó vízben, mely neveztetik *Sarca* vizének, beléugordván, általment az francziák közzé, noha többet lőttek 30-nál hozzája s utána, de ugyan elment. Az másikat az generalátus kezemben küldvén, éppen Olaszországig vittem volt rabúl s ott gratiáztam meg.

19. 7bris. Reggel az egész franczia infántéria visszafordult hajókon és gallyákon az Laco de Gardon, holott láttott 30 s 40 gallya és apróbb hajók is, azmint jötenek vissza; és *Riva* az Laco de gardo-parton lévén, egy része *Riva* városában takarodott,⁹⁷ másrésze peniglen kötött ki *Torbole* vára alatt és takarodott az várban. Az lovasa is megfordult, mivel az francziának oly híre volt, hogy Arcot, Rivát és Torbolit akarjuk megszállani és megvenni és arra nézve fordult vissza azoknak segítségére. *Torbole* várának alatta szép városa is volt, melyet szemünk láttára az franczia meggyujtogatott és öszveégetett. Látván mi, hogy az francziának elég segítése jön, visszatértünk. Az lovashad ment vissza azon meredek ösvenyen *Fobon* generálissal, azkin tegnap leereszkedtünk volt; mi peniglen az egész gyaloghad, *Haiszter* és *Solári* generálisokkal mentünk *Torbole* vára felett az Maximi-

szárazföldön még nem-igen reszkettek tőle. Ez (a Garda-tó) olyan víz, a melyen biztos lehet, hogy sem az angol, sem a holland flotta nem veszi úzóbe. ... Egy szóval Vendôme hg ura a Garda-tónak, ámbár idáig nem lehetett ura a harcmezőnek; és ahogy a velenceieké a dominium maris Adriatici, talán olykép szeretné ő, hogy az övé legyen a dominium lacus Gardensis.“

⁹⁷ Ez tehát a Danzer előtt (Feldz. V. 214.) ösmeretlen idő, midőn Mendavi tábornok kardcsapás nélkül bevonult Rivába s hajón a Garda-tó déli partján levő Desenzanoba indulhatott.

liánus császár uttyán,⁹⁸ melyet oly helyen vágatott volt ki terméskősziklából, mint Erdélyben az *Torda* hasadékjának, vagy Magyarországon az *szádeli* hasadéknak Torna vármegyében levő kőszikláknak mintha az közepin csináltak volna ösvént, mely ösvénnek ez világon is kevés lehet mássa. Egy singnél néhol nem szélesebb az ösvény; alá irtóztató mélység és ha ki megtántorodnék, darabonként szakadozna. Az egész gyaloghad ezen takarodott el és feles ló is, az tiszték paripái; de lovon nem lett volna az az ember, ki mert volna mindenütt menni. Gyalog is hogy mentünk, az kősziklához és abból kijött s nőtt fűszálakhoz fogódzottunk sok helyeken és alá nem néztünk sok helyeken, hogy az feje el ne szédüljön az embernek és le ne essék az mélységben. Az generálisok ezen hegyeken való mársban mind öszvéreken jártak, mert az öszvér jobban járja az lónál az kősziklás helyeket. Háltunk az hegy⁹⁹ tetein egy pusztá várnál, melyet az francia égetett és rontott el.¹⁰⁰

20. 7bris. Az hegy tetein levő pusztá várnál való táborhelyünkről megindulván, ereszkedtünk alá ezen havasról avagy hegyről és mentünk vissza az Encz vize mellé (mely víz Adige vízének hívatik alább Olaszországban, mint az mappáról is megláthatni), Reveredo iránt *Sáco* nevű faluval és az compal (komppal) általellenben levő égett falu mellé.

21. 7bris. Estig helyben voltunk és azmely pénzt 16. 7bris adtanak volt 16 napra valót, per 4 crucigeros számlálván, aznap kiosztottam mind az három regimentből velem levő hajdúságnak, Bottyáni, Andrási és Bagossi regimentjeiből velem levőknek. Aznap csináltak ott az Encz vízén egy hidat által, kin éppen estve naphaladatkor kezdtünk költözni és mi lévén, az hajdúk, utolsók, mihelyt általköltöztünk, azon étszaka el is rontották az hidat mingyárt. Szállott az mi táborunk Reveredón alól mingyarást az város mellé azon helyre alá, végig az víz mellett, azholott én azelőtt egynéhány nappal voltam szállva, mivel én Arco felé való indulásomkor az

⁹⁸ Nagò felé, hová most is egy megerősített kapun keresztül lehet jutni. Az út iránya: Torbole, Nagò, a Monte Creino déli lejtősége, a Monte Bijaino, Isera, Sacco. Tehát nem azt a jól járható utat választották, amely Torboleból Nagòn át a Loppio tava és Mori felé vezet az Etschhez.

⁹⁹ A Monte Bijaino.

¹⁰⁰ A Castell Albano, Mori fölött?

maródit és bagácsiát ott hadtam volt, én csak visszazállottam az magam helyére. Ott az szántóföldek között is egyiránt lévén az szőlők, az had jól volt az szőlővel, mely oly ért volt, hogy lehetett volna mingyárást szedni és szűrni. Ezen estve az generálisok valamin egymás között öszveháborodván, oly parolát adtak ki, kihez hasonló nevetséges parolát nem hallottam. *Hancz szelber musz; unt Verona.*

22. *7bris.* Haiszter generális maradott Tirolisban, mint Tyrolnak generális commendánsa. Nékünk peniglen jött orderünk Gvido *Starembeg* uramtól eő excellentiájától, hogy generális *Fobon* és *Solari* bizonyos számú hadakkal mingyárt induljanak az olaszországi armadához *Revere* és *hostiaihoz*¹⁰¹ az Po mellékére, azhol Staromberg uram maga is ott volt;¹⁰² kihez képest generális *Fobon* az lovas haddal megindulván, ment egyenesen az cavalleriával *Verona* felé és ment bé Olaszországba az mi armádánkhoz el, az Mantua mellett levő francia tábor mellett szerencsésen. Mi az infanteria generális *Solarival* 7 battalional megindulván mi is bé Olaszország felé az nagy armadához, mentünk az nap hálni *Hallán* alól az mezőben. Ezen *Halla*¹⁰³ városában csinálják az bársonyt és talám ez világon sehol sem olcsóbb mint itt. Az selymet is itt körül mindenütt csinálják, igen bővön lévén az selyemeresztő bogár egész Tirolisban. Ezen *Halla* városához az bagácsia és maródiak aznap oda nem érkeztek, mivel az bagácsia és maródik vizen indúltak és csak estvefelé indúltak volt meg.

23. *7bris* megindulván *Halla* (avagy azmint némelyek nevezik *Alla*) nevű város mellől az mezőről, mentünk alá az Encz víze mellett (mely víz ide alá már Adigye vízének hívatik Olaszországban) és értünk egy hegy oldalában egy erős passust és sánczot az víz mellett, az melyet¹⁰⁴ hínak, melyet parasz(t)ság őrzött. Ismét alább éppen Tirolisnak az

¹⁰¹ *Revere* és *Ostiglia* egymással szemben, a Po két partján, Mantovától délkeletre.

¹⁰² Gróf Starhemberg Guidonak itt az öreg Vaudémont herceggel szemben juniustól szeptember közepéig tétlenül kellett állania, mert Vaudémont nem mozdult ki san benedettoi (Mantovától délre a Po jobbpartján levő) táborából. Az önkéntelen fegyverszünetet csak egyes portyázások zavarták. Vaudémont épen mostanában, szeptember 16-án, el is utazott Milanoba s onnan fürdőzni a Como-tóhoz.

¹⁰³ *Ala*, az *Etsch* V. *Lagarina* szakaszában, Tirol déli határán.

¹⁰⁴ Az eredetiben is kipontozva. *Borghetto*?

határában avagy határának az széliben értünk újabban más erős tirolisi passust és sánczokat,¹⁰⁵ nevűt, melyet is tirolisi parasztság császár hadával egyelesen őrzött; mely mindkét rendbeli passus szoros helyben¹⁰⁶ lévén, igen erős szorosban esvén egyfelől az Encz víze, másfelől meredek hegy lévén, kikben ágyúk is vannak. Ezen két passuson általmenvén, érkezünk az velencei ditióknak határában, holott értünk mingyárást egy *Csuza*¹⁰⁷ nevű velencei erős passust, honnét mentünk az *Argerus kertihez*¹⁰⁸ *Batonban*¹⁰⁹ hálni, kikről alább szólok. De már de bello Tiroli isto ano transacto fogok keveset írni és ugyan Tirolisnak is kvalitásáról.

VII.

De bello in Tirolí.

Az bavariai herczeg és imperialis elector,¹ ki is az császárnak² az első feleségétől való leányát,³ de filia regis Hispaniae⁴ született archiducissát vette volt el feleségül, kitől volt egy fia is⁵ az electornak (de már mind az electorné az

¹⁰⁵ Az eredetiben is kipontozva. Ossenigo?

¹⁰⁶ A Lessini-hegyek az Adige partján ma is csak szűk helyet hagynak a vasútnak és az országútnak. Szemben a jobb parton, a Monte Baldo csúcsai emelkednek. Az Adigenek ez a szakasza (Roveredo és Rivoli közt) a Val Lagarina.

¹⁰⁷ Chiusa, Rivolinak déli tőszomszédja.

¹⁰⁸ A XVII. századból maradt reánk a mondának első ismert magyar feldolgozása Gyergyai Alberttől „História egy Argirus nevű királyfiról és egy tündér szűzleányról“ címmel. V. ö. Heinrich Gusztáv: Argirus, Budapesti Szemle, 1889. LIX. kötet és Binder Jenő, Gyergyai Argirusának forrása; Philologiai Közöny, 1894.

¹⁰⁹ Ponton (?) az Etsch balpartján.

¹ Az eredetiben is kipontozva. Miksa Emánuel, született 1662., Bajorországban uralkodni kezdett 1679.; meghalt 1726.

² I. Lipótnak.

³ Mária Antóniát, ki osztrák-spanyol örökösödési jogáról egybekelesek lemondott, de ezt a spanyol király s a cortesek el nem ismerték.

⁴ I. Lipót első felesége (1666—1673.) Margit volt, IV. Fülöp spanyol király és Mária Anna osztrák főhercegnő leánya.

⁵ József Ferdinánd, II. Károly spanyol király törvényes örököse.

császár leánya⁶ s mind attól született fia megholt volt).⁷ Ezen veji az császárnak csinált valamely praetensiót első Leopoldus császár ellen, az ipa ellen, hogy Magyarorszáiban, az török ellen való hadakozásban ő egynéhány companiát tévén és az császár armadáját commendérozván, költötte el bizonyos számú millió pénzét, kiért őneki nem lévén semmi contentuma és consolatioja, refusióját kívánja; mert ő egyéb refusiót nem kívánt volna, ha az császár őtet tette volna királlyá, de nem tekéntvén az ő hűséges szolgálatját, sok költőségét s hogy nemcsak maga személyében hadakozott, de országabeli hadait is maga fizetésén vitte és tartotta Magyarorszáiban az török ellen, sőt megszűkülvén az császár hada, azoknak is egynéhány millió pénzét fizette ki ő felségéért, mégis az császár nem őtet, hanem az saxoniai electort⁸ tette királlyá Lengyelországban azért, hogy lutheránusból catholicussá lett és religióját változtatta. Ismét az brandenburgiai electort is bizonyos consideratiokra nézve prussiai királlyá tette.⁹ Azért kívánta az bavarus is, hogy az császár megfizesse neki azon summát, az melyet ő elköltött az ő felsége szolgálatjában, vagy őtet is tégye királlyá és országot is adgyon; ha mást nem adhat, adgya Csehországot. Látván ezen nagy praetensiót az udvar és maga is az felséges *Leopoldus primus* császár, kérte az bavariai electort mint vejit, hogy ezt ne kívánja; kész illendőképpen neki is mindenekben complacálni; de az francia király, *Ludovicus decimus quartus*, ki most hadakozik (praetendálván az unokájának,¹⁰ Dux de Anjunak, vagy már azmint most nevezik, Philippusnak az spanyol királyságot, Carolus secundus spanyol király halálának alkalmatosságával tett valamely testamentoria dispositio mellett¹¹ az császárral, izgatta az bavarust, hogy kérje annálinkább

⁶ Mária Antónia meghalt 1692-ben.

⁷ József Ferdinánd meghalt 1699-ben, egy évvel II. Károly spanyol király halála előtt.

⁸ I. Ágost (az erős) szász választófejedelem; 1697-ben II. Ágost néven egyúttal lengyel király lett.

⁹ III. Frigyes brandenburgi választófejedelem, 1701. januárius 18-án I. Frigyes néven alapította meg a porosz királyságot.

¹⁰ Lajos dauphinnak, XIV. Lajos és Mária Terézia fiának, három fia volt: Lajos bourgognei, Fülöp anjoui és Károly berryi herceg.

¹¹ A végrendelet Fülöp javára 1700. október 1-én kelt, maga a király nov. 1. halt meg.

Csehországot, kit ha az császár nem ad, eő vagy csehországi királlyá teszi, vagy peniglen magyar királlyá, szintén most lévén Magyarországon is az francia factiojából az revolutio és azmint nevezik, az rebellió, mely kezdetett *Rákóczi* Ferencz fejedelem és gróf *Bercsényi* Miklós által. Kapván az francziának ezen oblatióján az bavarus,¹² absoluté kezdette kérni satisfactióját, melyet nem cselekedhetvén az császár, hogy Csehországot akkordéban kiadgya az kezéből,¹³ az bavarus fegyvert fogott és az francziával correspondeálván, Ulmát¹⁴ és több más imperialis derék városokat csalárdsággal megvett szép szín alatt, ily praetextus alatt, hogy az francia azon városok felé armádát küldött; azon alkalmatossággal az bavarus azt mondván, hogy eő mint az császárnak veji és az imperiumnak is membrumja, imperialis herczeg és elector lévén, az francziától oltalmazni akarja, nem lévén sem Ulmában, sem az több imperialis városokban ott körül császár hada, mivel ott ellenségtől nem félték, hanem csak magok tartottak az városiak gvarnizont az kapukon. Minekutánna szép szín alatt bepracticálta mind Ulmában s mind az több városokban az bavarus az maga hadát és derék gvarnizont tett beléjek, úgyhogy az maga országa és Franciaország között levő helyeket megvévén, az maga birodalmát az francziájéval öszveszakasztotta, azután magát császár ellenségének lenni declarálta és az francia királlyal correspondeálván, úgy végzett, hogy eő Bavariából mégyen 50 ezer francziával¹⁵ és maga hadával 40 ezer emberrel; Olaszország felől peniglen mennyen *Vandon* herczeg,¹⁶ ki az francia királynak fő com-

¹² A bajorok 1701. március 9-én szerződtek a francziákkal.

¹³ I. Lipót Miksa Emánuelnek, ha elszakad a francziáktól, a németalföldi helytartóságot ajánlotta fel, s hajlandó volt, hogy 100.000 forintot fizessen neki és spanyol adósságáért három millió forint erejéig kezeskedjék. Anglia őt a siciliai királysággal kecsegtette, ha Bajorországot Ausztriának engedi át.

¹⁴ 1702. szeptember 8-án Pechmann ezredes néhány tiszttel, parasztruhában ment a várba, a kapuőrseget levágták s az elbujtatott katonákat beeresztették.

¹⁵ Villars francia hadai először 1703. május 9-én Riedlingennél, a Duna mellett, egyesültek a bajorokkal, kiket Schlick Passau, Gschwind Tirol, Herbeville Csehország és Styrum a Felső-Pfalz felől fenyegetett. Az egyesült francziák és a bajorok hadilétszámáról Gyulai jól értesült.

¹⁶ Louis Joseph duc du Vendôme született 1654. július 1., mh. 1712. június 15.

mendérozó generálisa Olaszországban (kinek az édes atya ugyan az francia királynak, az mostani királynak az édes attyának fattyúfia volt¹⁷ és mivel Franciaországban az nagyemberek fattyúfiai nagy becsületben vannak, ha legitimállya az, aki csinálta és maga fiának lenni agnoscállya, úgy Vandonnak az attyát is a megholt király maga fiának agnoscálván, herczeggé tette és legitimálta, excepto, hogy az corona nem illetheti és maradéka sem praetendálhattya, ha successori volnának is), mennyen ezen Vandon herczeg az egész országban levő francia hadakkal és az sabandiai herczegnek is¹⁸ velle levő egynéhány ezer emberével, kik Tirolban *Prixin*¹⁹ városánál edgyezzenek meg és ott conjungállják magokat az bavariai electorral. Tirolist elvévén, azon 50 ezer francziával és 40 ezer bavariai haddal maga mennyen az bavariai herczeg Magyarország felé, ki Bécsnél az magyarokkal meg edgyezvén, Bécsét obsideállya és megvévén, magyar királyná választassék. Vandon herczeg peniglen 150 regementtel, melyet az francziák 100 ezer embernek mondottak (de volt híjja) Tirolban maradván, Carinthiát, Stiriát és Carnioliát hódoltassa az francziához. Mely szándék és edgyezés nem succedált, mint alább megláthatni, mindazonáltal az edgyezés és dispositio szerént az intentiót az bavariai elector megpróbálta; és nem lévén hirtelen ott körül sok hada az császárnak, az bavarus az maga 40 ezer emberét az 50 ezer francziával összeconjungálván, ment Tirolisban, Insprugot, Tirolisnak fővárosát és Koffstain nevű erős várát megvévén, bellyebb-bellyebb ment és egész Tirolist (mely az császárnak haereditaria provinciája) el akarta foglalni. Vandon herczeg is az francia armadával és az sabandiai herczeg velle levő hadaival Olaszországból megindulván, az lovassát hozván fel az laco de gardo tengersizem mellett, az egész munitióját, magazinnyát, ágyúit, lövészszámaikat az laco de Gardón szállította fel és híres Arco várát Tirolisban, mely egy hegyen,

¹⁷ Nem az édesapja, hanem a nagyapja, Cézár, aki IV. Henrik királynak és Gabrielle d'Estréének volt törvénytelen fia. (Született 1594., mh. 1655.)

¹⁸ II. Vittorio Amadeo született 1666., mh. 1732. Savoyán 1675 óta anyai gyámság alatt, 1680 óta önállóan uralkodott. Felesége, Anna, XIV. Lajos unokahúga volt, egyik leánya XIV. Lajos unokájának, V. Fülöpnek, a másik a burgundi hercegnek felesége.

¹⁹ Brixen (Bressanone).

mint Déva vagy Divin vára, úgy volt, különösen az hegyek végiben, nem messze az Laco de Gardohoz, ezen Arcot és más két alábbvaló erősséget, Rivát és Torbolit, ugyan az Laco de gárdo mellett, Vandon is megszállván, megvette (mely vélle lévő francia had 150 regimentnek mondatott lenni); az gvarnizont rabbá tévén (kiben volt commendáns *Nigrelli*²⁰ obestlejtinántya *Fresing* 13 compánia, Nigrelli úram regyementyebeli muscatélyosokkal), onnét Arcotól, készült Vandon Trient várossa alá (ez az az Trient, holott volt az reformatiókor concilium Tridatinum); mely Trient várossát ha megvehette volna, ment volna az dispositió szerint Prixin várossához, az bavarussal magát conjungálni. Ez oly dolog volt, kit ha az bavarus és francia véghez vihetett volna, az császár birodalma eltöröltetett volna és Csehországban is nagy rebellio fogott volna lenni, úgyannyira, hogy az Ausztriai ház egészen eltöröltetett volna. Medio tempore az császár is iminnét, amonnét, azhol mi kevés hadai voltak, ott az körüllevő provinciákból öszveszedvén, az recrutákat is, azhol mi volt, oda fordítván és egész Tirolisban minden falukra és városokra secundum proportionem bizonyos számú puskásokat vetvén fel, azkit adgyanak az provinciának liberatiojára, mivel az tirolisiak igen jó puskások és feletté sok jáger, avagy azmint eők híjják, sok siczer (Schütz) van, kik mind stucz(cz)al lövöldöznek, azokat mind öszveszedvén és az pasusokra és szorosokra rakván, Isten oly szerencsét adott, hogy az mieink generális *Haiszter* commendoja alatt mindenütt az hegyekből az szorossokon puskázván, sok kárt tettenek az francziában és az bavarus hadaiban; melyre nézve nem subsistálhatván, magát Tirolból az bavarus retrahálta és visszanyomult Bavaria felé. Kinek mindenütt utána lévén generális *Haizter*, majd *Minikig* (Münchenig), az bavariai electornak residentiajáig felette sok kárt tévén, egész Bavariát öszveégette, pusztította, sőt az bavarusnak az maga ménességét is elnyerte; kinek az jóvát kifogatván, az császárnak is küldött *Haiszter* generális benne; az többit, circiter 150 darabot, sok kérésére az bavarusnak, 15 ezer forint váltságon visszaadta. Ezen residentiajában az bavarus több kárt vallott, mint egy harcban vallott volna. Mely után Insprugot, Tirolisnak fő-

²⁰ Nigrelli Oktáv őrgróf, kassai parancsnok, mh. 1703. szeptember 23-án és 28-án temették el Kassán, hol ezredének egy részével maradt.

várossát, Haister generális mingyárt visszavette. Koffstain híres erős hegyen levő vár alatt blogvadászt hagyott (kit is az mieink kevés idő multán osztán megvettének), maga peniglen Haiszter generális visszafordult, meghallván, hogy Vandon herceg az francia armádával megvette Arcot, Rivát, Torbolét és hogy Trient alá készül. Azalatt nem tudván semmit benne Vandon francia herceg, hogy az bavarus visszaszaladott, Trient várossát megszállotta és löni, bombázni kezdette rettenetesképpen; mely obsidióban mik lettenek, fellyebb megláthatni; in mense Septembri 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7. usque ad 15. mensis ejusdem anni praesentis 1705. ban lévén magam is azon obsidióban, bőven describáltam, mint volt.

Medio tempore az császár, az anglus, hollandus és az egész confoederátusok, az sabandiai herceggel, Victor Amadeussal, ligát és confoederatiót csinálván és neki bizonyos földet, ducatum Alexandriae et Montisferrati (vagy, mint köznévvvel híjják, Monferrat) ígérván, velle ligát csináltak; mely sabandiai herceg nem nézte, hogy az francia királynak fiának dauffinnak (vagyis, mint köznévvvel híjják, delfinnek) lévén három fia, az nagyobbik *Dux Burgundiae*, ki francia király leszen, ha él; második *Dux de Anjo*, ki már spanyol király²¹ és kiért van ez a mostani Spanyolországért való hadakozás, most Philippus V. hivattatik; harmadik *Dux de Berri*, ki még ifjú és nőtelen. Az két nagyobbik: *Dux Burgundiae* et *Dux de Anjo*, mindzkető vette el ezen sabandiai herceg leányát, mely leányoktól mindzketőknek gyermekek is van; mégis maga két leánya, gyermeki és két veji ellen az császár mellé állott és az confederátusokkal ligát csinálván, el akart állani. Észrehevén az francia király, Vandon hercegnek megírta, hogy magára vigyázzon, mert az sabandiai herceg alattomban confederatiót csinált az császárral, anglus, hollandus, portugallus, imperiális hercegek és electorokkal, és az egész confederátusokkal, ki ha rebellál, ide hátra Olaszországban nagy confusio leszen. Azért mennyen vissza Olaszországban, mert az bavarust is visszaverték és az sabandiai herceg hadait, kik velle vannak és eddig francia szolgálatban voltak, tegye rabbá, egy részét peniglen reformállya; mely állott 14 regementből. Megértvén Vandon, hogy az sabandiai herceg, kihez eő legjob-

²¹ Fülöp anjoui herceg.

ban bízott, az francia királynak két fiának feleségének apja, el akar állani és megértvén, hogy az hada is rebellálni akar; megtudván azt is, hogy az bavarust kiverték Tirolból és sok kárral retirálta magát, sőt Baviariát is az császár hada öszveégette; megértvén azt is, hogy Haiszter generális jó azon győzedelmes haddal, azki az bavarust kiverte Tirolból: Trient alól die 8. et 9. 7bris. A. 1703. magát retirálván és egész úttýában mindenütt minden helyeket felégetvén, úgy annyira, hogy úgy tartatott, hogy Tirolisnak felét felégette. Azzal táborát az Láco de Gárdo tengerszemhez retirálván, Arco, Riva és Torboléban derék praesidiomot hagyván (mely fortalitiomokat, mindazhármát, azután egy holnappal minákkal felvettétvén, egészen elrontott), az lovassát az hadának szárazon és Láco de Gárdo mellett, az gyalogjit, ágyújit, munitióját, bagácsiáját és egész provisióját, az Láco de Gárdón hajókon Mantua felé elszállítván, kevés kárával elment, kinek mi is utánna voltunk az Láco de Gárdóig generális Haiszterrel és Arcoig elmentünk volt, mint ezt fellyebb megláthatni, in A. 1703. diebus 15., 16., 17., 18., 19. et 20. Septembris. Honnét mi visszatértünk az egész, Haiszterrel levő armadával Reveredohoz. Azalatt az francia is, minekutánna az mináit elvégezte volna, Arco, Riva és Torbole fortalitiomit felvettétvén, kiment belőlök és ment Olaszországban Mantuához s Tirolist üresen hadta; és így Tirolist megcsendesítettük, kikergetvén az francziát, vagy írjam: Isten kivitte magától. Onnét Mantuától indította Vandon bellyebb az *Szecse* vize mellé az sabandiai herczeg francia armádán levő 14 regyementyét az *Szecse* vize mellé, kikkel ott az fegyvert lerakattván, az tiszteit tömlöczre, úgy sokakat az zoldátokban is hányatván, az több köz zoldátot és regyementeket maga hadaira dividálta és így francia regyementekre reformálta. Ebben az időben az sabandiai herczeg maradott minden had nélkül, kit mint segítettünk meg azután Gvido *Staremborg* feltmarsall urammal eő excellentiájával az császár parancsolattyából, A. 1703. die 24. Xbris indulván segítségére, alább megláthatni. Kihez béeérkezvén, conjungáltuk velle magunkat die 13. et 14. Januarii. 1704. Cané nevű városnál. Ez egynéhány lineát írtam de bello Tirolensi. Immár Tirolisnak mivoltáról és qualitássáról is írok egynehány szóval.

VIII.

De Tirolis.

Tirolist azki járta, méltán dicsírheti, mivel ez igen nemes ország avagy provincia mindennel bővölkedik és méltán számlálhatni az provinciáknak az igen jova és nemesse közzé. Úr, főrend, nemesség sok lakja; szép népe vagyon és complementumos; az hadi embert igen becsülli. Az lakos embere igen gazdag és pénzes. Mindenféle victuale olcsó szokott lenni békességes időben, az császárnak igen nagy jövedelmei mennek bé belőlle; hallottam lenni egy rézhámort míveltető parasztembert, az kinek két leánya volt és az két leányával, azt mondotta, az ki elvészi, 200 ezer forintot ad, edgyikkel, edgyikkel. Item az niderdorfi bírónak (mint erről 24. et 25. Augusti 1703., azon elmenvén, írtam) volt 75 személyből álló leányi, fiai és unokái, mely Niderdorf is ezen Tirolban esik; az bíró minden gyermekeinek és unokáinak két-kétezer forintot adott ajándékban minden személyre, még magának is elég maradt; és ott, az faluba, is egynehány házat gyermeki számára, derék, kőépületűeket csináltatott és építtetett, kikben Magyarországban urak is ellakhatnának. Maga és felesége már öregrendűek voltanak. Ezen Tirolis egészséges és jó előföld, nem betegesek az emberek és hosszszúéletű emberek vannak közöttök és szép fejér emberei, leányi, gyermeki és aszszonyemberei vannak; egy szóval szép nép lakja és nem vad, hanem conversativusok.

Ezen provincia hegyekből és havasokból áll egészen és mindenütt az rettenetes hegyekkel és havasokkal vagyon megrakva, úgyannyira, hogy az erdélyi rendszerént való hegyek nem assimiláltathatnak nagyságra az tirolisi hegyekhez, mivel itt az rendszerént való hegyek is nagyobbak Erdélyben az Abruk Bánya körül való hegyeknél; sőt azt írhatom inkább, hogy az Szeben és Fogaras tájéki, avagy Magyarországon Turócz és Liptó vármegye tájéki havasoknál nem kissebb, ha nem magosabbak is: Az hegyek, avagy havasok rettenetes terméskősziklások, kivált Liencztől fogvást Silion nevű helyig (némelyek ezen Siliont hívják Sionnak) és attól fogvást Niderdorf felé az ki mégyen, balkézre oly rettenetes havasok és kősziklák látszanak, és vannak, hogy terméskő-

sziklánál egyebet semmit sem látni; az magassága peniglen olyan, hogy az fellegeket (azaz azt az aërben fön járó ködöket, kit mi fellegeknek hívunk) meghaladni láttatik. És fen az havasok oly hideg helyek, hogy 24. Augusti, mikor Niderdorf és Sillion (vagy magyarul Sion) nevű helyyeknél jöttem, az völgyön esső esett, az havasokban peniglen mindenütt hó és mindenütt fejérek voltak az hegyek alatt is, ugyannyira, hogy alatt az vizek mellyékéröl azmint egy stuczczal fel lehetne lőni az hegyoldalakra, oly alatt is mindenütt hó esett és hó volt.¹

Ezen országnak vagy provinciának, jóllehet sok városi vannak, de legnevezetesebb várossai ezek. Legelső és fővárosa Tirolisnak Insprug (mellyet az bavarus megvett volt és csak most hajtották ki vissza belőlle, kivervén generális Haiszter Tirolból az császárnak bizonyos számú ezer emberével és ugyan Tirolisból és Carinthiából is felszedvén az egész paraszt jó puskásokat, jágereket és sicereket az carinthiai gubernátor, avagy Burg Graff, kik edgyütt lévén az császár hadaival és generális Haiszterrel, az bavarust kikergették Tirolból és Bavariában is sokat égettek, és pusztítottak. Melly had Insprugot visszavévén, mint ezt megláthatni De Bello in Tirolis, ezen császár hadaival Trient várossát is Haiszter megsegítette és Vandon franczia herceget és az franczia ármádát Trienttől is éppen az Laco de Gardo tengerszemig az velenczés ditio szélig elkísérte, mint ezt fellyebb 6., 7., 8., 9., 10., 11., 12., 13., 14., 15., 16., 17., 18. 7bris A. 1703. írt írásaimban megláthatni).

Második fővárossa Tirolisnak Prixin, holott lakik az prixinai püspök avagy fejedelem, kiról, in Aug. 27. és 28. Anno 1703. ott lévén magam is két nap benne, írtam. Harmadik fővárossa Tirolnak Poczen² várossa; igen derék hely és minden országookról való kereskedőknek locus depositionis, és mindent illendő jó áron találni benne. Negyedik fő várossa Tirolnak Trient. Ez az a város, az holott az Tridentinum Concilium volt tempore reformationis; mely Trient várossát Vandon herczeg ez napokban megszállván, én is ben lévén ezen mostani obsidióban, in Septembri 1., 2., 3., 4., 5., 6. és 7. Anno 1703. felőlle írtam és mind az püspök avagy trienti fejedelem

¹ Ez a Lienzer Klause, melyet a tiroliak 1809-ben hősiiesen védtek.

² Bozen.

kiváltképpen való szép residentiájáról, mind peniglen Trienttel által ellenben való kerekded hegyről.

Ötödik fő várossa Tirolnak Liencz, nem Lincz, mivel Lincz Bécsen felyül vagyon Felső Ausztriában az Duna mellett, hanem az Liencz, némellyek Lencznek nevezik. Hatodik Reveredo. Ezeken kívül több szép várai és várossai is vannak.

Ezen tirolisi provinciában hogy bémentem, legelső stíom volt az említett Lencz, avagy Liencz várossában, mely derék város és szép hely, kiről 21. és 22. Augusti A. 1705. írtam. Ezen sokszor említett Lencz várossa nem-igen erős, csak mint Erdélyben Szász-Medgyes, vagy Magyarországon Lőcse. Vára különösen van egy hegy oldalában, egy kis taraczk-lövésnyire az várostól, mely azelőtt volt püspökök residentiája, de most az császár magának tartja. Urakat sokszor tartának fogva benne, az kiket az császár kemény rab-ságban akar tartani, kibem találtam fogva Báron Pongrácz Gáspárt, Baron Andrási Pál úr magyar gyalog avagy hajdú regimentjének Oberstlajtinántját, ki betegesnek mondván mind magát s mind feleségét, az Obesterétől elkéredzett vele, hogy Posonban mégyen, avagy Bécsben magát gyógyíttatni, és megindulván Tirolisból (holott volt akkor az Andrási uram regimentje), az generálisoktól passzust nem vett volt és utánna curiert küldvén, itt megárestálták és fogva tartották, azt praetendálván az generálisok, hogy Magyarországbem az mostani háborúban siet az magyarokhoz és Rákóczi fejedelemhez; kit parasztemberek őrzöttek mind feleségestől; nemcsak az várból nem bocsátották ki, de mind bem és házában belől az ajtón s mind peniglen kívül az ajtón duplás strása állott fegyverrel. Maga pénzén kellett élni és mindent az strása vásárlott neki s mindent négy áron adtak, úgyhogy két vagy három holnap alatt mindenéből kifogyott és az bagácsiáját, az mi kevés volt (mivel az derék bagácsiáját még Tirolban eladta volt helyben az ármádán) mind el kellett vesztegetni, két szolgálja és egy szolgálója lévén velle, az felesége is halálos beteg volt, ki azután egynéhány nappal meg is halt. Ezen Pongrácz Gáspár Oberstlajtinánt reménykedvén, hogy szabadítsam meg, vagy vigyem végben, hadd vigyék Bécsben, sok reménykedésére nézve írtam az carinthiai Burg grófnak, avagy gubernátornak, ki fogadott bátyám lévén gróf Rosemberg uram eő excellentiája, ki az császárnak is minisz-

tere (kiról 15. és 16. Aug. A. 1703. írtam), azon levelemre Bécsben küldötte Pongrácz Gáspárt; én azon kérvén, hogy küldje Bécsben, ha büntetést érdemel, ott hadd büntetődjék, ott lévén az *bellicum consilium*; ha szabadulni való, ott van az császár, az ki kegyelmes úr lévén, el fogja bocsáttatni; ki mellett írván gróf Rosemberg, gubernátora Carinthiának, Bécsben és ugyan Bécsben is küldötte árestomban mingyárt az én requisitiómra, Bécsben vivén, ott az császár meggratiazta és elbocsáttatta; ki ugyancsak követte az maga szándékát, mert minekutána elbocsátották, lekéredzett Magyarországra és az mostan fegyvert fogott magyarok közzé ment és az császár ellen ő is az több magyarokkal fegyvert fogván, hadakozott. Ezen Obestlajtinánt Pongrácz Gáspár felől írhatom, hogy ez már sokszor vétett ollyakat, kiért az császár megfogatta, de másoknak instantiájokra mindenkor meggratiaztatott és jóllehet rabságokra nézve szerencsétlen volt, mert sokszor vétvén (és oly ember volt, ki az maga apját, anyját, attyafiait, hugait és az maga apjának egész udvarát, castélyát is felverte volt, tolvajokkal edgyütt) sokszor raboskodott, de másképpen szerencsés volt, mert minden dolgaiból és rabságából még eddig megszabadult; tovább vége mi lészen, ki tudja, mivel mihelyt általment az mostan fegyvert fogott magyarokhoz, ott is Rákóczi fejedelem valamely vétkéért ismét megfogatta és most is rabságban vagyon még eddig. Ezen Lencz vára, az hol Pongrácz fogva tartatott, szép helyen vagyon; erőssége is alkalmas, hegyecskén van építve, nem meszsze alatta az várossa és közel az Dráva vize is. Épületei szépek, 4 contignatoria építve; piacza az közepin vagyon, de beléje szekeren nem járhatni, hanem csak gyalog és lovon is meglehet, melyről 21. és 22. Augusti 1703. írtam. Ebben az Lencz várossában láttam legelsőbben egy szőlőfát, kihez hasonlót eddig az ideig nem láttam volt (de azután Olaszországban eleget láttam mindenütt). Az szőlőfa egy ablak alá volt ültetve az városon; oly magassan nőtt fel, hogy 4 contignatiós épületnek az felső ablakában is gerézdék voltak. Az fa úgy el volt terjedve, hogy feles ember alája állhatott volna s nem verte volna meg az esső. Ezen az Lencz várossánál általmenvén kőhídon az városnál az Dráván, ott az vizet jobbkézre hagytam. Lencz várát is hagytam jobbkézre és mentem egy völgyecskén egy fél német mélyföldet,

holott értem egy igen szép és emlékezetes passust, az kihez hasonló szép és erős passust többet nem láttam; ezen passus van egy szorosban, mivel mindenütt Lencz körül nagy havasforma hegyek vannak. Lencz vára mellett el azmint ezen passus felé mentem, egy kisdud folyóvíz mellett kellett elmenni (mely víz Lencznél szakad az Drávába) igen keskeny és szoros útban és mély völgyön menvén, csak belébotlik az ember. Az passussal által ellenben oly rettenetes meredek és kősziklás havasok vannak, kihez hasonlót sohasem láttam, úgyhogy csak tiszta termés kősziklák látszanak, sem fű, sem fa nincsen rajta úgyannyira, hogy lehetetlen az kősziklás és meredek volta miatt az oldalon elmenni. Az havas aljában, éppen az töviben vagyon ezen folyóvíz, úgyhogy az víz mellett az havas alatt lehetetlen csak gyalogembernek is elmenni. Innét felől ismét az oldalában az havasnak vagyon ezen passus, mely oly szoros helyen vagyon, hogy felyül ezen váron avagy passuson el nem mehet lovasember; az kerítései és az bástyái éppen az vízpartig mennek alá, úgyhogy lehetetlen egyébütt elmenni, hanem azki ezen akar elmenni, az passuson az várnak az alsó várán éppen által kell menni.² Három rendben vagyon alább-alább az oldalon az vára; derekas bástyái vannak és árka is, kit nagy munkával lehetett régenten elkészíteni, házak és tisztességes palotái vannak, kőkerítései erősek és mindenkor van benne praesidium; de csak paraszt puskások voltak benne most, kiket az ország tartott és tart benn. Ezen vár vagy passus hivattatik *Lenberg* várának, mely ad Archiepiscopum Salisburgensem pertinet. Az ki ezen passusra megyen, másutt el nem kerülhet, hanem az várán kell általmenni, az mint fellyebb is írtam, az passusra hegyre kell felmenni, nem alatt, hanem fenn az oldalsban lévén az kapuja; általmenvén rajta, ismét mingyárt alá ereszkedik azon víz mellé az ember. Itt az hegyek úgy öszveszörülnek, hogy alatt tellyességgel sem szántó föld, sem peniglen kaszálló egy sincsen, hanem fellyül az passuson jobbkézre fen (mert túl az vizen balkézre csak mind terméskősziklából voltanak az havasok) az havasok oldalain, tetein és mindenütt az havasokon derék szántóföldek, derék kaszállók és derék épületű házak vadnak imitt-amott széllyel, de alatt nagy darabig csak az szoros út. Ezen passuson mindgyárt innét

² Ez a Lienzer Klause, melyet a tiroliak 1809-ben hősiessen védtek.

láttam egy erdőt, nem síkon, hanem az havas oldalában; mind tiszta égerfa volt, semmi másféle fa nem volt közötté, holott kősziklás helyeken nem szokott volna az ilyen fa teremni. Ismét innét egy darabbal láttam ugyan az havasoldalban egy nagy oldalt; ott ismét csak tiszta nyírfa volt mind az egész oldal; ott sem volt egy szál is másféle fa. Egész Lencztől fogvást Silion (vagy magyarul Sion) nevű faluig mind szoros helyen és havasok között mentem; kétfelől az rettenetes hegyek, havasok és termés kősziklák, kivált balkézre, mivel jobbkezre fen, az havasok tetein, az mint fellyebb is írtam, derék házak, épületek, sőt faluk, templomok, tornyok, kaszálók s szántóföldek vannak helyel-helyel. Az holott fája van, oldalakon csak fenyőfa és alatta csak annyi fű sincsen az fáknak, az kiből az marha haraphatna. Ezen említett Silionban láttam juhot és kecskét seregestől, különben Styriától fogvást Carinthián által egész eddig nem láttam, mivel csak fenyőfa terem mindenütt és fű sincsen, az hol az oldalakon legelhetne, hanem azoknak van, fen az havasok tetein meszsze tartja, de az városokon és falukon az útban nem tartanak sehol. Ezen említett Silion (vagy Sion) nevű faluban oly ujságot láttam, hogy az hol szállva voltam, az gazdámnak az konyháján az pecsenyesütő nyársának kereke volt, kit víz hajtott, mint az malmot és az víz forgatta az pecsenyesütő nyársat. Az mint mentem Siliontól Niderdorf felé (magyarul Alsófalva); ott is az rettenetes havasok oly magosak voltak, hogy délben az nap úgy látszott, mintha csak akkor jött volna fel, mint minálunk reggel szokott látszani, úgyhogy azki az álomból ekkor költ volna fel és az napot nézte volna, reggelnek gondolta volna lenni, úgy bútt ki az nap az havasok mellől. Az fellegeket az havasoknak magassága meghaladta. Az havasok oldalaiban sok helyeken olyan mosások voltak oly darab helyeken is, mint egy-egy város, hogy csak tiszta fejérség látszott, köves és palakő az havas alja felé; az tetei peniglen mind kőszikla. Néhol az havasokról, az kősziklákról egyenesen csurgott alá az víz és patakok, és néhol oly magas helyekről és kősziklákról, mint négyszer vagy ötször gondolhatni valamely magas tornyot és csak egyenesen folyt avagy csorgott alá; némely helyeken az magasságról olyan vizek is csorgottanak avagy folytanak alá, hogy osztán alatt mingyárt malmokat is hajtottanak. Láttam itt Niderdorffnál,

hogy 24. Augusti 1703, vetették az árpát, mellyet még azon az őszön, azt mondták, hogy még ki is aratnak. Ugyanitt Niderdorfon 25. Aug. 1703, azon éjszaka az egész hegyeket ellepte az hó; oly hó esett 25-re viradólag, sőt oly alatt is hó volt, hogy az hegy aljáról stuczczal is fellőhettem volna; alatt peniglen az faluban hideg eső esett. Ezen Niderdorff oly helyen esik, hogy kívül rajta az határán két derék és nevezetes folyóvíz fakad. Edgyik az Dráva vize, mely foly Lencz felé Tirolison, Carinthián, Styrián, Horvátországon és Magyarországon által és Eszéknél szakad az Dunába. Az másik víz az Encz vize, mely mégyen Prixinára, onnét Poczen híres várossa felé, holott szakad öszve az Adige vizével és Laisok vizével, mely Tirolisban ugyancsak megtartja az nevet; Encz vizének hívattatik, de mihelyt Olaszországot éri, neveztetik Adige vizének, mint ezt a mappákból is megláthatni; mely három víz edgyütt aláfoly Trient, Reveredo és Halla vagy Alla városi felé Tirolban. Onnét menvén Olaszországban az velenczések territoriumja felé, Verona nevű híres velenczés városnak az közepin által folyván, mégyen Velence híres várossához nem messze Bouche nevű helynél az tengerben. Ezen tirolisi provinciában az selyem igen bő és olcsó, kivált egész Trienttől fogvást bé Olaszország felé. (Olaszországban is igen olcsó, mint erről alább de Italia írni fogok).

Selyemesztő bogarat minden ember tart és az igen nagy kereset. Eperjfat mindenütt sokat tartanak, az földeknek az barázdái is mind azzal vannak inkább beültetve és eperjfaléval tartják az selyemesztő bogarat. Az selyem az egész világon sem lehet olcsóbb, mint Tirolban és Olaszországban. Az bársonyt is itt Tirolisban (úgy Olaszországban is) csinálják és itt Alla várossában oly olcsó az bársony, hogy réfit harmadfél forinton megvehetni és ott sokat csinálnak. Bora Carinthiának mivel nem terem, úgy Tirolisnak is, Carinthia confiniumaiban nem terem egész Prixina várossáig, túl peniglen Prixinán Olaszország felől és Prixina vidékén is mindenütt elég terem úgynnyira, hogy valaholott szántóföldei vannak, mindenütt fél lugasra az barázdák szőlővel vannak béültetve és edgyütt terem az kenyere avagy buzája az borával; alatta az lugasnak megszántja és búzával veti, mely így van egész Prixentől fogvást, Poczen, Trient, Reveredo,

Alla, Arco várossai és az Laco de Gardo körül is mindenütt, egész Tirolisban. Sehol különös szőlő nincsen, hanem valaholott barázdája van, mindenütt szőlő van az egész határán és hegyek oldalain; és noha az hegyek felette nagyok és havasoknak láttatnak lenni, de kivált Prixin várossától fogvást egész Olaszországig az alja az hegyeknek igen jó búza- és bortermő föld és igen híres borai teremnek Tirolisnak: sok is, jó is; nagyobb részén az bora mind veresbor. Azmint Prixina felé mennek Niderdorfftól, sok helyeken lévén rossz út, kővel egész utakat padimentomoznak meg és sok helyeken padimentomos utakon kell menni; azhol peniglen szakadások vannak az oldalakon, sok helyeken éppen az aljától fogvást két s három kopiányira is kőfalt hoz fel és jó utat csinál az oldalakon, mintha híd volna. Az földe sok helyeken csak mind apró kövecs, úgy, hogy csak tiszta kövecset szánt és semmi föld nem látszik közte; mégis jó gabonája terem. Az egész országban, valaholott hídjai vannak, mind nagy s mind apró vizein, mind Dráva, Encz, Adigye és egyéb vizein (azhol oly vizei vannak, az kikre hídat csinálhatni), mindenütt kemény, erős és szép épületű kőhídjai vannak, néhol peniglen kőlábakra fából, de igen szép hidak, kikhez hasonlót nem láttam még eddig, azhol jártam; Olaszországban hallok szebbeget lenni. Prixinában mikor mégyen az ember, közel az városhoz menvén, egy hegyoldalban vagy az barátoknak egy kővel kerített szőleje, avagy szántóföldnek írjam, az földet szántják, az barázdákon lugasokra (csak fél lugasra) mindenütt szőleje van, az út, azkin el kell menni, felül megyen el rajta az oldalon, mely mind kővel padimentomozva van, az clastroma peniglen vagy az alatta, az Encz vize partján. Ez oly királyi hely, kit az ki le akarna írni, sokat foglalna be; mely clastrom Prixina várossához csak egy ágyúlovésnyire esik. Itt kezdetnek az szőlők Tirolban és ezen túl mindenütt Olaszország felé elég bor terem, de Carinthiától fogvást eddig az clastromig Tirolban sem terem bor, valamint Carinthiában hogy nem terem; ezen túl peniglen már jobb föld. Itt már elég terem olajfa, kiknek olyan az fája, mint az fűzfa éppen; úgy citrom, narancs, pomagránát, fige, malosa szőlő, apró szőlő, mondola, gesztenye, egy szóval minden terem, valami Olaszországban terem (riskásán kívül). Noha Olaszországban bővebben terem az ilyen gyümölcs, mint ezt Olaszországról

való írásimban megláthatni. Az citrom- és narancsfát is beviszik télben házakban, egyéb fa az földében teel.

Prixin esik az Encz vize partján. Ez szép város, kiről fellyebb is írtam; és az prixinai fejedelem residentíája, erőssége csak olyan van, mint Erdélyben Szász-Medgyesnek. Az fejedelem residentíája igen királyi épület és különösen van az várostól, melyről 27. és 28. Augusti 1703. lett írásimban bővebben írtam.

Tovább menvén alá az Encz vize mellett, értem *Poczen* nevű híres várost, mely igen nagy és nevezetes kereskedő helynek tartatik; az Encz Adige és Laisok vizei itt szakadnak öszve, mely odale Adige vizének hívatik. Noha szép város, de erőssége semmi sincsen; mely városról 30. Aug. A. 1703. bővebben írtam, mely mercatorum locus depositionis rerum mercantium és minden olcsó s mindent találni; többire írhatni, Európában az mi szokott lenni, ott találni, úgy tigris, párducz és egyéb bőröket is és semmi nem-igen drága.

Továbbá *Trient* tájéka, ez ennél is jobb hely földére s melegebb is, noha itt körül is mind olyan nagy hegyek vannak, mint egyéb részeiben Tirolisnak. Ezen Trientről eleget írtam in A. 1703. diebus 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7. Septembris tett írásimban, kit méltó megolvasni, az ki Trientről curiosus akar lenni, én szintén lévén ben az obsidio alkalmatosságával, mikor az francia megszállotta volt. Erőssége Trientnek is csak olyan rendű, mint Erdélyben Beszterczének, vagy Magyarországon Lőcsének vagy Eperjesnek. Vára is van, mely külön van az várossától; mely vára mondatik az fejedelmi residentíának, holott az trienti püspök (és egyszersmind fejedelem) lakik. Nem erős, de igen királyi épületek, kiknek mását nem láttam, kiről a 2. 7bris usque ad 7. 7bris A. 1703. eleget írtam, mind Trientről s mind az vele által ellenben levő hegyről, micsodás kvalitású, kit méltó megolvasni akárkinek is; azért itt nem recenseálok, hanem relegálom oda magamat. Ezen Trient várossában celebráltatott volt régenten concilium Tridentinum az religió dolgában és voltam azon pálátiomban is. Ezen Trient tájéka is mindenütt oly hegyes, mint egyébütt Tirolis és oly havasforma hegyek láttatnak; de már Trienttől fogvást melegebb és, írhatom, oly meleg, hogy in mensibus junio, julio et augusto alatt az völgyeken az melegség miatt nem

laknak az városokon és falukon az urak, főrendek, elévaló emberek, vagy még csak kereskedő emberek is, paraszt és munkás embereken kívül, mert az meleget nem szenvedhetik az völgyekben, az falukban és városokban, hanem mind az hegyekre mennek fel lakni, az holott mindenütt szép castélyok, várak, residentiák és mulató helyek vannak már nyárra készítve. Egész Prixinától fogvást Poczen, Reveredo, Alla, Riva, Arco, Torbole tájéka és az Laco de Garda tájéka mind illy meleg és mindenütt bora elég terem s mind veres inkább.

Particularitásokat ezeket observáltam Tirolban. Az útja szélesebb valamivel Tirolisnak, mint Styriának és Carinthiának volt; ahhoz képest az szekere is szélesebb, de igen csúfos. Az szekérének oly magasan felcsinálja az alját, hogy az magyar szekérnél két araszszal is magasabb az alja; az kerekei igen aprók; az tengelye, az mint van, arra csinál felül nyujtót és azon ismét felyül az fergettyút vastag fából; és osztán igen magassan esik az alja; felyül reá apró lajtorjátat tészén és azt írhaton felölle, hogy 4 tirolisi szekér, vagy talán 8 sem viszen el annyi terhet, mint minálunk egy jó magyarországi vagy erdélyi 8 ökrös szekér.

Az városokon kívül falui is vannak, alatt is az völgyekben Tirolisnak, az vizek mellyékén, az útban; de ritkák az faluk, hanem mindenütt laknak az emberek az egész hegyek és havasok oldalaiban és valahol valami kis colálni való földje lehet, ház van mellette, egy s két ház egy-egy helyen. Mindenütt, mind havasokon s mind alatt az vizek mellyékén az sok szép várak, castélyok, udvarházak, templomok, tornyok, és épületekkel rakvák meg az hegyek oldalai is.

Az lakossa Tirolnak Trient tájékáig német, de ott osztán Trient, Arco, Riva, Reverédo, Alla körül olasz. Az hegyek oldalaiban az templomok, tornyok, és egyéb épületek szépen látszanak, és órák vannak az tornyokban; meghallik alá az útra, a mint vernek az hegy oldalaiban az órák, úgyhogy mindenkor tudhatja az úton járó ember, hány órakor van. Sehhol szalmával fedett ház nincsen, hanem deszkával van fedve, melyet nem szeggel szegez be, hanem laposan csinálja az házak fedelét és kővel nyomtatja le, nagy köveket felyül rakván az deszkákra és az az fedése az házaknak. Deszkafűrész igen sok és szép munkájuk vannak az országban. Mindenütt igen szép vizei, forrásai, csorgói vannak, mind fen az

hegyekben s mind alatt. Patakjai bővek, szép tiszták és kicsinységéhez képest halas patakjai is vannak. Pisztráng elég terem mind vizeiben, de csak az uraknak szabad halászni, paraszt embernek nem. Az népe szebb, mint Carinthiának és Styriának lakosi. Malmok igen szép épületűek vannak, de az kerekei igen aprók, kihez képest (mivel igen sebesek az vizek is) igen kicsiny víz elhajtja. Az nagy vizekre sok helyeken vízhányó malmokat csinál és az árkokon aztán rétére, malmára, udvarára és az hová akarja, odaviszi az vizet. Azhol források vannak, néhol oly magasra viszi az csorgókat csöveken és válúkon lábakon, hogy az országútja alatta mégyen el. Láttam azt is Sczvelsperg nevű faluban (Niderdorff mellett van ezen hely), hogy az házának az padján vitte által az folyóvizet mesterséggel. Fellyebbvaló írásom szerint mivel még az magas havasok tetein is, egy szóval valaholott valami kevés colálni való földé vagyon, ott lakik mellette az paraszt embere, az csűrit így csinálja, nem különösen, hanem az háza héjjára vagy padlásának írjam, ilyenformán házat csinál magának és elkészülvén az háznak az dereka, azmint az ház héjjának kellene lenni, az az csűri; két felől az ház padjának az végiben bérakja az gabonáját, az közepin csűrmódon hagyja s ott csépel, más csűri nincsen; ha peniglen valaholott másutt kin az mezőben rakja is öszve az gabonáját, ugyancsak oda hordja az héján az házának csépelni; mely oly nagy dörgéssel van, hogy fél német mélyföldre s tovább is elhallik. Sok peniglen közzülök valaholott terem az gabonája, ott rakja öszve; nem asztagokban, sem csomókban, hanem két magas fát felás és felállít három vagy 4 ölnyire egymástól; az két fán által léczeket von által és annak rakja közzéje az búzáját vagy egyéb gabnáját; hová noha kevés fér egy-egy helyre, de hogy az esső ne érje, mégis besendelyezi az teteit. Azhol kaszállói vannak, azokra gyakran vizet bocsát és az kaszállóiban szénaházakat csinál, vagy rótt fából, vagy deszkából, és abban rakja az szénáját, nem boglyákban; azhol peniglen vetett füve van, azt hazahordja, mert az becsebb. Tűzre oly kazal vágott fákat készít, mint egy-egy kazal széna; azzal tüzel, mivel soha nyers fával nem tüzelnek, hanem aszszú-fával. Az lent így áztatja: az fűvére az kaszállójában rendiben vékonyan eltéríti, három hétig ott hagyja; az harmattól ázik, az napfény szárasztja; szépen ott mind

megázik s mind megszárad, ez az áztatása; megtöri azután és munkálkodik belőlle.

Az szántóföldei mindenütt inkább kővel vannak bekerítve, kivált az utak mellyékén, hova lovas ember bé sem mehetne azon az úton kívül, az mint eők szántani szoktak bé-menni; melyet azért cselekszik, hogy az úton járó meg ne étesse, vagy el ne tapodtassa. Sok helyyeken az havasok oldaliban az szakadások között is kőfalt csinál, földdel feltölti és gabonatermő földet csinál belőlle, melyet, ha meg nem szánthat, kapával is megkapálja és heverő földet nem hágy.

Az havasoknak az tetein is akárhol is, ha kaszállója van, tót módon és székely módon békeríti derék fenyőfadeszkekkel, néhol peniglen azt is kőfalakkal keríti bé.

Láttam két helyylen akasztófát úgy csinálva Tirolisban, hogy két kőlábat csinált és vastag vasrúdákat tett keresztül az tetein és az volt az akasztófája.

Az patakjai mivel sebessek és az hegyekből is mivel néha nagy vizek jönnek, azért hogy kár ne essék az földében, sok helyyeken kőfaloczkát rak az patakoknak az oldaliban, mely miatt az földét nem szaggathatja, sem ki nem önthet az víz az patakokból, ha szintén nagy víz jőne is az hegyekből.

Az gabonájának az kévéje felette kicsiny, többire egy jó marok, melyet nem rak csomóban vagy keresztben vagy kalongyában, hanem, mint az kendert és lent szokták minálunk rakni, úgy rakja és állítja fel, lábbal fel az kévéit, míg megszárad, az mely nékem csodásnak látszott, hogy úgy len- és kender-módon állottak az búza és gabona felette kis csomóban való kévéi.

Az egész tirolisi provincia, valamint Styria és Carinthia, dominiumokra van osztva és nem vármegyékre; ha mi impositiók vannak, az dominiumokra vetődnek; főispány, viczeispány, szolgabírák etc. nem kellenek, hanem mindennemű onust az gondviselő, praefectus (az mint eők híjják, az ferveálterek) és egyéb urak tisztjei visznek végben, kik nem húzzák, vonják az szegénységet, mint mi nálunk az vármegyék tisztjei. Az hadak menésekor is az had alá forspontot az ferveálterek adnak azon dominiumból és nem tovább, hanem csak más státióig, úgy étapát is azon dominiumból adnak az hadaknak.

Az vadászat, halászat és madarászat csak az uraknak szabad, nem minden embernek. Nevezetesebb vizei Tirolisnak

ezek: az Inn vize, mely Insprug városánál foly és azután megyen Bavárián által és szakad, avagy foly az Dunába. Ismét az Dráva vize, kinek sebes és tiszta voltáról már egynéhányszor írtam. Vagyon ugyan az Encz vize, mely kezdetik ugyan Tirolban ugyan az niderdorffi határon, azon falunak határa, azhoi az Dráva kezdetik. Ezen víz igen sebes víz lévén, sok károkat tenne, kivált Poczen körül, hanem az tirolisiak úgy élnek véle, hogy sok helyeken egy szakállós lövésnyire is kőfal közzé vették az nagy erős sebes vizet (mely víz sebességre nézve oly sebes, mint az Dráva, kiről fellyebb írtam eleget); azhol peniglen nem győzik mindkét felől kőfalak közzé venni és nem is lehetne mindenütt, olyan helyeken imittamott kőfalakat vetnek neki, csaptatni szegeletesen; néhol peniglen nagy erős rét borona-fákból gátokat csinálnak, melyet kővel megtöltvén, azzal csaptatják és úgy megorvosolják, hogy az víz sehol arra nem mehet, az merre akarna. (Ezen fellyebb említett Encz, Adige és Laisok vize Poczennél azmint öszveszakad, ott van Liechtenstein nevű hely, az honnét az Liechtenstein fejedelmek íratják magokat az Laisok vize partján; mely Liechtenstein csak falu, nem város; sem vára, sem castélya egy csepp sincsen). Ezen vizekben szakadnak ismét más újabb vizek, Trienten felyül szakad az Noce vize Salorhon alól Cowigszerg nevű hely iránt; Nevis (avagy, azmint némelyek nevezik, Lavis) vize szakad öszve ugyan Nevis (avagy Lavis) nevű helynél, mely vizek mind együtt mennek alá Trient, Reveredo és Alla felé; onnét az velencezi ditiót érvén, Verona nevű híres nagy városnak az közepin foly által, mely várost kétfelé hasít és mind együtt Véronánál és azon alól Adige vizének hívatik; mely víz Poczentől fogvást alól hajós víz; és végigfolyván az velencezi ditió, Velence városához nem messze Bonche, Bebbo és Fosone nevű helyeknél szakad az tengerben. Továbbá itt kezdetik Tirolban az Laco de Gardo híres tengerszem is; Tuen és Mulven nevű helyekről indulván két kis vizecske, Sarca nevű helynél neveztetik Sarca vizének, azon alól lévén egy tó belölle, hívatatik Laco de Cavade, melynek az folyása továbbá ismét folyóvizecskévé lészen és foly el Arco vára alatt az város mellett és Riva városánál szakad avagy foly az Laco de Gardo nagy és híres tengerszemben. (Ezen Arcot és Rivát az francia az mostani hadakozásban megvévén, el is

rontotta). Mely Laco de Garda olyan nagy, hogy hadihajók jártak rajta az mostani hadakozásokban. Igen halas víz ez és nagy mint ezt az mappákban is megláthatni; mely kifoly Peschiera nevű velenczés fortalitiumnál és mihelyt kijő az Laco de Gárdoból, azon folyó víz neveztetik Mintius vizének, mely alá foly Goito felé; onnét híres Mántua városánál egy tót avagy lacust csinál ezen Mintius vize, melynek az közepiben van Mántua. Onnét alább foly és mégyen az Po vizében, mely Po vizéről De Italia fogok írni, mert nagyobb az Dunánál és foly alá az velenczések és pápa földje között s szakad az tengerben. Tirolból jő ki az Astego folyóvize is, Vigolo felől alá folyván; mely foly Olaszország felé és Vicenza nevű híres velenczés város felé folyván, foly Este nevű ugyan velenczés városhoz, holott több vizekkel öszveszakadván foly alá és végtére szakad az Adige vizében, kivel együtt mégyen az tengerben ugyan az velenczei ditióban. Vannak több elég vizek is, kik Tirolban kezdettettek, mint pro exemplo az Navilio, mely víz Vigo és azután Castel Románo felől folyván, léssen belölle Lac de Idro; onnét tovább folyván, foly alá az velenczei ditióon Monte Chiáro és Asola nevű helyek felé és szakad az Oglióban; mely Oglioval együtt az Poban mégyen és azzal az tengerben. De több hajós vizek Tirolból nem jőnek azon kívül, kikről oda fellyebb írtam.

Pro curiositate akartam ezt is feljedzeni, hogy Tirolis felettébb hegyes, köves, kősziklás és havasos lévén, az öszvér igen becsben van előttök; s akármily úr is, mikor az hegyeken jár, azon mégyen. Mikor Arco felé jártunk, mint erről fellyebb 15., 16., 17., 18., 19., 20. 7bris A. 1705. írtam és ugyan de bello in Tiroli ott is írtam, micsoda hegyeken és meddig jártunk, azon alkalmatossággal, hogy generális Haiszterrel és Solari s Fobon velünk voltanak, lévén Haiszter az generális commendáns, Solari commendérozta az infantériát, Fobon az cavallériát. Azon alkalmatossággal az egész tirolisi hegyeken mind az három generális öszvéreken jártanak. Én mivel többet nem láttam volt, hogy oly generálisok öszvéreken jártanak volna, nekem csodásnak látszott, de azután ebben az hadakozásban eleget láttam. Puskások Tirolban igen jók vannak mindenütt és egyes golyóbissal, stuczczal lövöldöznek; kevés flintát és egyéb puskát látni, hanem mind stuczot hordoz az parasztember is és minden faluban sok jó puská-

sok vannak, mely jágereket avagy puskásokat (az mint ők Tirolisban nevezik, siccereket), mivel az mostani alkalmatossággal fel kellett volt szedni és mivelhogy Insprug körül sokat szolgált ezen országbéli felszedett paraszt puskás az bavarusnak kibajtásának alkalmatosságával, írhatom, hogy oly kevélyek voltak, hogy az földesurakat semmire sem becsülték, sőt szemekben szitták az nagyurakat, hogy az urak mind franciások, csak ők hívek az császárhoz (azminthogy igaz is volt, mert az urak mind félen vonták magokat az parasztság penig oly hűségét mutatta az császárhoz, hogy nem lehetett tőlök többet kívánni) és kicsinben mult, hogy az parasztság az urakra támadván, meg nem ölte őket, sőt az eő bolond paraszti eszek szerint írtanak volt az császárnak, hogy mivel az urak nem igazak, ha megengedi, mind megöli eőket és kívánták, hogy többé ne szolgáljanak az földesuraknak; kikkel az udvar politice szépen bánván és se nem biztatta, se rossz választ nem adván, magoktól szépen alája adták magokat az uraknak ismét.

Az égésről is Trientben szép rendet láttam, mivel az városnak oly dipositiója van, mely perpetuo observáltatik, hogy mikor égés van, valamely ember az égéshez szekeren legelső kád vizet viszen, fizetnek az első kád víztől tíz tallért; az ki utánna más kád vizet viszen, fizetnek tíz forintot. Az ki harmadik káddal viszen öt forintot, azután az többiért minden kád vizért három-három forintot; és az mellett edényekkel minden embert odahajtanak vízhozni és oltani. Az kád vizekért peniglen fizetnek annak az jószágából, az kitől az gyuladás kezdetett; de az obsidiokor az város fizetett az vízért is; örülvén az szegénység az fizetésnek, bővön elég vizet hordottanak szekereken, mihelt gyuladás esett valahol.

Tirolban az hadak condescensioi miatt az istállók oly büdösek voltak, hogy valamennyi lovam volt, mind megbetegedett, kik közül meg is döglött; némelyike félesztendőre épült ki belőlle. Voltam 28 lóval, de az Szárca lovam egyedül, hogy beteg nem volt, az többi mind beteg volt; azért az ki nyárban Tirolban masérol, javallom, istállóban ne kösse az lovát, hanem kívül az udvaron inkább, vagy más helyre. In Augusto 24. 1705. hogy jöttem, ültem az Szárca lovamon és egy kígyóra tapodván az úton az lovam, az kígyót öszverontotta és semmi nyavalyája nem lett az lovamnak; az kiből

azt ítéltém, hogy Istenem ellenségemen szerencsésné téssen, és az kígyó-módra ellenem ravaszkodó embereket is megségényíti, ezen idegen országban kegyelmesen gondomat viseli és minden dolgaimat maga igazgatván, megtart; kiért áldásék szent neve mindörökké.

IX.

Gyulai Olaszországba érkezik.

(1703 szeptember 23.)

Anno 1703.

23. *Septembris* mentem bé Olaszországban és Allától aznap megindulván, jöttünk által generális Solarival és az velle levő infanteriával azon két tirolisi passuson, kikről fellyebb in Tirol eadem die 23. 7bris Anni 1703. írtam. Azután értünk az velencei ditióban Csuzá nevű híres és nevezetes erős passus, mely Tirol felől legnevezetesebb passusa az velenczéseknek. Ezen passus van egy szorosban; egyfelől vagon az Adige vize, mellyet fellyebb Encz vizének hírnak, mely Olaszország felé menvén Tirolból jobbkézre esik; balkézről vannak az hegyek, alatt az víz mellett szoros úton kell menni az hegyek alatt alá. Mikor ezen passushoz közel érkezik az ember, oly szoros úton kell menni egy darabot, azhol két lovas nehezen mehet el és az út tiszta kőszikla, úgy hogy csak kősziklán mégyen az ember, de az ki van vágva, hogy lehessen rajta járni, de oly sík, mintha jégen menne az ember és patkótlan lovon nem is mehetne el az ember az síksága miatt, mert mindegyre elhullana az ló. Az szekerek mikor ezen mennek, mindenkor gyalog emberek szokták ezen kövön elvonni fizetésért; egy szekértől egy tallért szoktak adni és fizetni. Az mint ezen köves út végződik, ott van az passusa avagy fortificatioja mingyárt, egy kőszikla oldalában, ilyen formában. Gondolja akárki az Torda hasadékjában való kősziklát Erdélyben, vagy Magyarországnak Torna vármegyében az szádeli hasadékot és mintha annak az töviben raktanak volna egy kised castélyt és az házakat s épületeket az kősziklához ragasztották volna sok contignatoria, úgy van az épület az kősziklán felrakva és hozzá ragasztva.

Ez igen erős hely, úriépületek vannak benne, kiben az velenczéseknek mindenkor derék praesidioma szokott lenni; most is lévén, hogy azon maséroltunk, dobbal kiállván, úgy acceptáltak bennünket, míg eltakarodtunk. Ez legelső kezdeti Olaszországnak. Ezen passuson túl van már az velencei ditio, az hová tartozó ezen passus is. Túl peniglen az velencei ditióon vannak mantuai, mirándulai, modenai, régioi, gvastalli, páрмаi, piáczenzai, mediolánumi, alexándriai, monferráti, piémonti, sabandiai, genevai, massai, florentiai és több ducátusok; hasonlóképpen az egész pápa territoriuma Neapolissal és Siciliával együtt mind Olaszország. Ezen passuson valaki általmegyén, osztán ben Olaszországban mindenütt síkon járhat Monferráton és az tenger mellyékén kívül, az genevai ditióig és az sabandiai hegyekig, mivel azok ismét hegyesek, mint alább megláthatni, midőn azokról írni fogok. Mentünk hálni ármádástól Baton nevű helyhez in territorio venetorum, holott az faluban ben volt az Haub Quartely. Solari generális, ki volt commendánsunk, szállott egy kastélyocskában, mely be volt kerítve kőfállal. Ez szép residentia volt, kinek felette nagy kőfállal kerített hosszú és széles kertje volt, úgy hogy már most szántóföldek vannak az nagy kőkertben. Az kertben igen szép czedrus, cziprus, fige, mondola, czitrom, narancs, pomagránát és mindenféle szép gyümölcsfák vannak. Azon nagy kőkerthen igen szép pizstrangos patak foly által; ben a kertben tója vagyón és vízi mesterségek s mulató helyek igen szépek vannak benne. Az kert hármason van építve. Az mint az palotákból belé léptem, volt egy igen szép kis kert; fel volt töltve magosan, mely fellyebb esett az több kerteknél, kiben mind virágok és éppen az palotáknak az ablakja alatt szép vízi mesterségek voltak. Onnét azmint bellyebb kellett menni, hat fog garádicson kellett alámenni. Ott volt más hasonló virágos kert; az is töltött kert volt, de alacsonyabb volt az másiknál; ebben is szép vízi mesterségek és szép statuák voltak. Abból ismét nyolc fog garadicscsal alább menvén, ott volt az fellyebb describált nagy és szép s kővel kerített királyi kert, kiben mindenféle szép gyümölcsfák voltak; kin pizstrángos víz folyt által és szép halastó is volt benne, mellyek most is megvannak, de az nagysága miatt már most colálni nem győzik, hanem nagy részét szántják és gabona terem benne.

Tudakozódván rólla, micsoda nagy királyi kert volt ez, ott beszéllették, hogy bizonyosan ez az az kert, az holott *Argerus* lakott és ezen kertből ment volna el *Argerus* az tündér leány után bujdosni, és úgy ment volt Erdélyben az Fekete városban, mellyet (ha igaz az *Argerus* históriája) magam is elhiszek, mert az eő históriájában így describálja az kertet, az mint én itt láttam ezen kertet és residentiát. Ha igaz, hogy ördögfiakra akadott útjában, kellett Tirolisban az Niderdorff körül való hegyeknek lenni, mert nagyobb s kősziklásabb havasokat nem láttam azoknál.

24. *7bris.* Mentünk Bárone¹ nevű városocskához; Vérona mellett az is velencei ditio, holott is az tiszték szállottanak az városra, ben lévén az Haub Quartely; az had szállott kívül az város mellé az mezőre.

25. *7bris.* Rosztog volt; aznap osztottak port és golyóbist az hadaknak, mind 50 lövést egy-egy személyre. Ezen hely lévén az Adige vize partján, az mely bagacsiák vizen jöttek Tirolból, itt jöttek hozzánk és ott kötöttek ki.

26. *7bris.* Baronétól megfordulván, kellett volna általjöni Vérona nevű híres és igen nagy velencei ditióban lévő városon, ki igen nagy, szép és erős város; az Adige vize (mellyet Tirolban Encz vizének híttanak) a közepin foly által és az várost kétfelé hasítja; de az velenczések által nem bocsátottanak az városon, azt praetendálván, hogy ők neutrálisok és sem nekünk, sem az francziáknak az városon által utat nem adhatnak, mikor hadak masérolnak; hanem az szőlőhegyeken kellett elkerülni és keresztüljönnünk valamely gyalog ösvenyen; mely hegyeknek az fája mind olajfa volt, mely fa olyan, mintha fűzfát látnál, de igen szagos fa. Megkerülvén armádostól Verona híres és nagy városát, jöttünk Szent Márton nevű faluhoz; ott szállottunk meg.

27. *7bris.* Mentünk hálni Albarétó nevű faluhoz, ugyan az Adige vize partjára, hová az szályak is érkeztenek az bagácsiakkal, kik így referálták, hogy mikor Veronán általjöttek az szályak, egynehány ezer ember állott ki nézni, és meg nem engedték, hogy fegyveres ember egy is üljön az hajókban (tartván az veronaiak attól, hogy szép szín alatt valamint az császár hada belé ne menjen Veronában és tőlök

¹ Bárone = Parona all'Adige, Veronától ény.-ra 5 km.

el ne végye, mivel Verona volt tirolisi város régenten és az császárok adták zálogban az velenczéseknek, kit azután ki akartanak váltani, és az pénzt meg is küldötték az velenczéseknek, mely most is ott van Veronában, in loco depositionis; de az velenczések az várost azolta sem adták vissza, kiből idővel még valaha ellenek hadakozása lészen az császárnak); hanem az hajóban lévők az fegyvereket eldugták, egyetmást hányván reája és sem vizen alámenni az városon, sem szárazon fegyveresen bémenni senkit sem engedtenek tiszteken kívül. Az én társzekereim, paripáim és bagácsiám, az kik Poczenben voltak Quartélyban, kiért Reverédóból küldöttem volt vissza, Pallosics capitány és Baranyai hadnagy urammal s egész cselédimmal, ott értenek utol. Mivel nagyok voltak az szekereim és másfelé el nem jöhettének, az veronaiak az egész bagácsiámat az városon eresztették által, oly emberséget cselekedtenek velem. Szintai Sigmond szolgám is az Gubernator féle Delia nevű paripámmal, kit Tirolban Sczvelspergben hagytam volt az kovácsnál, kiért Morvai István secretáriusomat küldöttem, ott értenek utol engemet s minden bagácsiám egy szóval mind vizen s mind szárazon jövő, ott utolért.

28. *Zbris* jó hajnalban megindulván, in territorio venetorum kezdettünk az Adige vizen általköltözni; generális Solari egy részével az hadnak költözött által Albaréto nevű helynél repülő hídon, én megintem (mivel az generális után sem Obester, sem Obestlejtinánt más én rajtam kívül nem volt elébbvaló, vagy hasonló tisztt) három batallion német gyaloggal és az egész velem lévő hajdúsággal, mely 1100 embernél többől álló hajdú volt, mentem Albareton alól fél német mélyfölddel és ott költöztem által öreg hajókon. Innét az vizen egy kis német mélyfölddel az had mind öszvevárta egymást és Solari hozzánk jöven, ott háltunk az mezőben, egy kis német mélyföldnyire az francia armádától, mely francia több volt 100 ezer embernél. Ott velencei commissáriusok voltak, kik kenyeret és szénát administráltak az hadnak. Aznap ott hálván, másnapra virradólag megindulván, beérkeztünk az mi első passusunkhoz, Ponte Molinohoz, az mantuai territoriumhoz, azhol az mi armádánk volt Revere és Hostilia körül generális Gvido Staremberggel.

X.

De ditione Venetorum.

Velence várossa az mely helyen vagon, volt régenten az az hely tenger szigete, nem messze bé az tengerben, hanem közel az szárazhoz; hová valamely futásnak és hadakozásnak idején gyülekeztenek emberek, kik ott megtelepedvén, házakat kezdettenek csinálni; idővel eők erősödvén és szaporodván, nagyobbították az helyeket és midőn bételt azon sziget házakkal, látván, hogy békességes hely, több több lakossa kezdvén gyülekezni, midőn már az hol az sziget volt, több ház nem fért volna, az vízből is fudamentumokat hozván fel, nagy mesterséggel szaporítani kezdték az házakat, azután addig szaporodott, hogy éppen kihozták és az szárazzal öszveszakasztották az házakat, az mint hogy Velenczének az utczáin az ki jár, vizen kell járni mivel az tengerre lévén az városnak nagyobb része építve, szárazon nem mehetni, hanem hajókon kell járni edgyik utczáról az másikra. Minekutánna ezen város már megsokasodott volna, kezdettenek magoknak több falut szerezni Olaszországban, azután is kit pénzzel, kit ravaszszággal többítették az birodalmokat; és az tengeren is megerősödvén, szerzettenek magoknak szép szigeteket és nagy fortalitiomokat az tenger szigetei között, azután Dalmatiának is nagyobb részét magokévá tették és mindennap erősödtenek. Az császároktól is megvévén és zálogosítván Vérona várossát, kiről alább szóllani fogok, Pádva és Viczenza nevű provinciával, mely Pádva, Vérona és Viczenza Tirolhoz való voltanak. Annakutánna Bressia, Créma és Bergama nevű városokat provinciájokkal edgyütt az császártól magoknak mind hadakozás s mind szép szín alatt és pacificatioval magoknak appropriálván, mely esik Olaszországban, mind tengeren, mind Dalmatiában s mind Olaszországban megerősödvén és sokat bírván, lett belőlök egy nagy republica, mely igen erős republica. Az tenger szigeteiben és Dalmatiában való birodalmokról nem írok, mivel mindent írni és mindenről szóllani ha ki akarna, egész könyvek lennének belőlle, hanem mivel énnékem az intentióm, hogy azholott járok, azokról az országokról szóljak, és azokat

is csak breviter tángáljam, Olaszországban az velenczések az mely helyeket bírnak, azokról írok breviter.

Várossai az venetusoknak Olaszországban ezek: Első és fővárossa *Velence*, mellyet ex fundamento szigetből magok építetnek, mint erről fellyebb írtam. Utánna való fővárossa *Vérona*, mely város Tirolhoz való volt és régenten volt zálogban vetve az velenczéseknek; annakutánna a császár ki is akarta váltani és az pénzt érette meg is küldötte, mellyet az velenczések fel nem vettek; látván az császár, hogy nem akarják felvenni, az pénzt ott hagyatta, mellyet az velenczések most is ott tartanak in loco depositionis in Arena. Mit térszen az az Arena, alább írok felölle. Már most az velenczések az várost is bírják provinciájával edgyütt, az pénz is nállok van és ha idővel az császárnak alkalmatossága lészen, nekiek hadat fog érette declárálni. Provinciája ezen Veronának szép van, hová az mint jó az ember Tirolból, ér legelsőben *Csuza*¹ nevű erős passust. Ezen Csúza és Vérona várossa között van egy *Baton* nevű hely, mely is véronai provincia, mint erről 25. 7bris A. 1705. írtam.

Vérona igen nagy, híres és erős város s szép is; az Adige vize keresztül foly rajta az közepin által; mind az két-felől egyiránt derék fortificatioi vannak. Igen nevezetes kereskedő hely és nem drága. Valami Európában van, valamint szintén Velenczében, úgy itt is mindent található és jó áron, nem drágán. Ebben az Vérona várossában van az *Aréna*, az kiről az az proverbium: Una arena, idest in mundo; mellyet úgy gondolj: van egy castély az város közepin, kiben az régi pogány császárok vadakat tartottanak, mindenféle fenevadakat és feneállatokat s oroslányokat is; és mikor valamely embert büntetni akartanak halállal, idevetették az vadaknak, úgy sokszor csak magok mulatságokban is az embereket, néha ökröket s néha egyéb állatokat vetetnek az vadaknak; és úgy volt ez az aréna csinálva, hogy hetvenezer embernek lehetett egyszersmind nézni azon mulatságot, mikor az vadakkal valamit szaggattanak az császárok; de ez volt az régi pogányok idejében. Továbbá vannak az velenczések kezében ugyan Tirolhoz való és az császárt illető városok, *Padva* híres várossa és *Viczenza* s ott

¹ Chiusa.

körül több apróbb városok, mellyeket is mind az császártól bírtanak, mellyek derék városok. Ismét Bressia, Bergama, Créma derék városi és hozzátartozandó vidéki avagy provinciái; azok is mind az velenczések kezében vannak, mely noha Olaszország, de ezen három város és vidéke s provinciája is mind az császáré volt, de már régtől fogvást az velenczések magokénak appropriálták és már velencei ditióknak mondatnak. Jóllehet most ezen transitusomban minden részét mind az velencei ditióknak s mind egyéb s több részeinek Olaszországnak mindenütt meg nem járhattam; de azután egynehány esztendő töltevén Olaszországban való hadakozásomban, hol egy részét s hol más részét megjártam és nagyobb részében voltam.

Vizek vannak ezek a velencei ditióban: Legnagyobb az *Po* vize, mely Piemontból kezdetvén és egész Olaszországon végigmenvén, szakad Velenczéhez nem felette messze az tengerben, mint az mappából megláthatni. Ez az *Po* nagyobb az Dunánál és igen halas víz; keczegén és vizán s tokon kívül mindenféle hala elég terem benne. Utánna való nagyobb víz az *Adige* vize, mely is hajós víz, az mely jó Tirolisból, mely víz is halas víz és szakad az velencei ditióban az tengerben. Azután van az *Mintio* vize, mely jó az Laco de gardoból, melynek az ere jó Tirolisból, azután mégyen az Laco de gardóban. Mely Laco de gardo tengerszem oly nagy, hogy hadihajók járnak rajta minden lövészszámostól, sőt az mostani hadakozásban az francia gallyákat is tartott rajta, ezen Laco de gardonak az Tirolis felől való végi esik tirolisi határban, de az többi, az egész lácus, vagyon az velencei ditióban, kiből kijövé, az *Mintius* mégyen Mántuára; ott az várost körülfolyván, mégyen oda alább az Poban és azzal az tengerben. Az *Oglío* vize is, mely jó az svajczer országi havasokból, ezen foly el; Laco Dise² nevű tót csinálja, onnét alább menvén, foly az *Po* vizében és azzal a tengerben. Az *Ada* vize is foly el éppen az széliben, mely megszakasztja az majlandi határt az venetusokétól; mely jó az laco de Como és Laco de Lecco nevű lácusokból. Az *Astego* vize is foly által az venetusok határán, mely Tirolból jó, mely Este nevű velenczés városon alól szakadván az *Adige* vizében, azzal ed-

² Lago d'Iseo.

gyütt jó alá és az tengerben foly. Ezeken kívül vannak több folyóvizei is az venetusoknak; de nem hajós vizek lévén, mindenikről nem is írok. Lévén *lacusok* is még többek is ezeknél, azkiket elészámláltam, mint ezt az mappákból is, az ki curiosus akar lenni, megláthatja, mindazáltal az venetusoknak vizeit, lacussit (avagy írjam, az mint híjják, tengerszemeit), úgy hasonlóképpen fő és derék várossait egy-egy szóval említem, az neveket leírván, praecise csak azoknak, az kik Olaszországban esnek, és nem azokat, azkik másutt, mivel az venetusok más provinciákban is bírnak, mind Dalmatiában és az tenger szigetiben.

Várossi ezek az venetusoknak Olaszországban: *Velence* várossa, mely feje az többinek. *Vérona*, *Bressia*, *Créma*, *Bergamo*, *Padva*, *Vicenza*, *Basáno*, *Trevigero*, *Este*, *Peschiera*, *Sabioneta*, mely erős vár, *Rovigo*. Ezeken kívül sok derekas várossi és szép fortalitiomi is vannak.

Folyóvizei, kik az territoriomán elfolynak: Az híres és nagy *Po* vize, mely is az velenczések földén szakad az tengerben. Adige vize, Mintio, Oglio, Ada, Brembo, Serio, Naviglio, mely jó ex Laco Lidro, Lagva, Astego, Brenta, Piane, Livenza vize és több apróbb vizei is vannak, kiket mind nem recenseálok. *Lacussai*, avagy az mint híjják, tengerszemek, ezek vannak: Legnagyobb az híres Lago di garda, Laco Dise, Laco Lidro, Laco Spino, Laco D'Angvillara, Rota Sabadino és több apróbbak.

Az venetusok földje igen meleg föld és semmi része Magyarországnak ily meleg nincsen; nemhogy az derék vizek megfagynának, de csak az föld sem fagy jól meg télben is. Télben, ha hó esik, egy-két hétig tart, tovább nem. Az állóvize ha megfagy is, nem tartós, hanem elolvad. Az marhája, azhol avar van, akár egész télen kinjárhatna, mivel az hadakozásban eők is nem colálhatták úgy az földet és mind le nem kaszálhatták az füveket, tudván, hogy szénául is elhordja kétféle tábor; ahoz képest mindenütt elég avar volt. Czitrom, narancz és mindenféle kigondolható gyümölcse elég terem, de az czitrom- és naranczfát őszzsel házakban viszik bé telelni, lévén ahoz készített házak, kiket télben melegítenek, kovácszenet vívén bé az házban és tavasszal újjobban kirakja az kertjeiben. Fige, mondola, pomagranát és egyéb fák s úgy az olajfák kin telelnek. Az olajfák mind az hegy-

oldalokban és szőlőhegyeken teremnek, mellyeknek Verona körül nagy bősége vagyon, de osztán alatt az síkon olajfa nem terem. Az olajfa éppen olyan színű s levele is olyan, mint az fűzfa. A pomagránát fája oly nagy, mint egy jó szilvafa. Mindenféle gabonája jó terem, noha ganéjozni kell az földét, mivel minden esztendőben szántja és sohasem nyugszik az földe. Az barázdákon mindenüvé eperjfát, diófát, vagy egyébféle fákat ültet rendiben és minden fa mellé egy-egy szőlőtövet, mellyet külömben nem kapál, hanem mikor gabonának megszántja az földét, akkor az szőlőtövet is körüljárja az ekéje. Sehol semmiféle fája egyéb nincsen, sem erdeje nincs, hanem mint írák, az szántóföldei barázdáin az mely gyümölcs- avagy eperjfái vannak, vagy egyéb szép fája ültetve, az kik tartják az szőlejét, mely szőlőfák az nagy gyümölcsfáknak és egyéb gyümölcsfáknak az tetejéig felfutnak és oly vastag némellyike, mint egy embernek az dereka, kikről egyről-egyről egy-egy magyarországi gönczi hordó bor is meglészen. Más fái nem lévén, azon gyümölcs vagy egyéb ültetett fáknak az ágaiból és az szőlővenyikéből fasinákat csinál s azzal tüzel. Ugyan az velencei ditióban az Láco de gárdo körül terem az Vinum Sanctum és Muscét vasin (magyaról muskotály bor), mely az egész világon nagy becsben tartatik és jó bor, kiben itt körüljártomban eleget ittam. *Vetett füvet* itt is tartanak, mint Styria, Carinthia és Tirolisban, de nem anyit, mert jó s bő lévén az földe, másféle füve is elég terem. Riskásája és egy szóval minden gabonája bővön terem. Czedrus- és cziprusfák szépek vannak az derék kertekben. Az *lakossa* mind olasz, kiáltó és sokbeszédű nemzetség s ravasz s sidótermészetű emberek; mind kalmár. Az asszonyt és az leányt úgy félti, mint az török. Kurvás és parázna nemzetség; az asszonyában és leányban ritka az jámbor és tisztaéletű, csakhogy vigyáznak reájok; az nagy városokban publice ezrek az kurvák; szépek, magok kellett-tetők, de sok van franczus közöttök. Ezen velenczéseknek igen szép és nagy territoriomok vagyon, mely elnyúlik az tirolisi hegyek alatt elé, az májlandi provincia mellett elé és Svajczerországgal is határos. Szép, bő, jó, gazdag és nemes földe Olaszországnak az velenczések territoriuma. *Hala* bővön vagyon, mind tengeri s mind folyóvízbeli s mind peniglen tóbeli, úgy apró, patakbeli halai. *Selyme* igen bővön van,

mivel minden ember termesztí a selymeresztő bogarat és azért is tart annyi eperjfat az szántóföldei között, kiknek sok hasznát veszi: 1.) minden szántóföldek barázdáin lineán lévén az fák, senki egymás földét el nem szántja és érette pere nincsen. 2.) Az gabonáját az rettenetes hévségben árnyékban tartja, nedvesben, hogy ki ne száradjon. 3. Az selymeresztő bogarat azon eperjfák leveleivel tartja. 4. Szép árnyékban sétálhat az gabonája között és ha arat is, mindenkor árnyékban arathat az hívesen. 5. Mivel minden fa mellett egy-egy tő szőlő van, sok bora terem, úgy hogy az parasztember is mindenkor bort iszik, mivel felette bő az bora; noha azt cselekszi az borával, hogy az közrendnek ritkán van tiszta bora, hanem vizet tölt az bora közzé; de mivel igen sűrű és mind veres bora van, nem is esmérszik meg, hacsak sok vizet nem tölt. Az uraknak jó borai és tiszta borai vannak. Mindenféle materiát és bársonnt eleget csinálnak s nem drága. Ugy szintén az aranyas matéria is nem drága közöttök, mivel itt csinálják. Ökre, tehene elég van és nagyobb s vastagabb, mint az magyarországi szokott lenni, de igen drága. Juha igen szép van, ménese, diszna és mindene egy szóval elég van. Falui, várossi jók, nagyok és sűrűk s mind szép kőépületűk. Cassinái (mivel az cassina annyit téssen, mint egy ház) sűrű, sok és szépek vannak mindenütt az mezőben. Oly casinák vannak, az kik minállunk castélyoknak tartatnának és valaholott gabonatermő földje van, mindgyárt egy szép casinát csinál melléje, kit parasztembere lakja. Az vizeket és patakokat canalisokon úgy kivészik, hogy valamikor akarja, mindenféle földét vízzel megfuttatja, mind szántóföldeit s mind réteit; valamikor akarja ismét, semmi vizet ki nem bocsát. Az canalisok duplason, kettesével is vannak egymáson. *Hadat* tart az velenczés 24 ezer embert, mely dalmatából és horvátból álló derekasabban. Köntöse kinek horvátos, kinek magyaros, kinek törökös; szabad véllé az hada, az ki micso-dás köntöst visel. Kék pántlikát kell viselni az kalapján vagy süvegén, mivel kék az velenczéseknek az jelek. Vannak német köntösű lovas hadok is; azok németes mundérban járnak. Az urak előtt az hadiembernek kevés becsülleti, az kik az eő szolgálatjokban vannak. Csak egy nobilis venetus is igen reá-tartja magát. Olasmódra complementizál, de minden gratificatioja nem egyéb, hanemha tobákkal kínálja az barátját.

XI.

A mantuai hercegségben.

(1705 szeptember 29. 30.)

29. *Septembris.* Érkeztem bé az mantuai ditióban avagy ducatusban generális Solarival és az vélle lévő corpussal Ponte Molino nevű passushoz, mely csak egy torony és kapu s egy sánczocska volt, de az vizekkel és lápokkal igen erős volt. Kivül Ponte Molinón többire csak egy jó ágyúlövésnyire jöttünk el az francia tábortól. Ponte Molinohoz jöttek előnkben az egész Olaszországban az mi armádánkon lévő generálisok és fejedelmek Reveréből és Hostiliából, az Haub Quartélyból. Megszállítván az mi hadainkat, mentem bé az generálisokkal Reverben. Ebéden voltam Obester Pál Deák uramnál. Délután felmentem az commendérozó főgenerálishoz, Gvido Staremberg uramhoz, kinél mikor fen voltam, találtam 12 generálist és Liechtenstein és Vademont hercegeket; és azonkívül sok több cavallérokot, kik mind felgyülekeztenek volt, lévén parolának (azaz parancsolatnak) ideje. Jóllehet az hadak messze széllel voltak szállva, de ugyancsak az főtisztek az commendérozó generálishoz felgyülekeztenek és feljártanak neki udvarlani. Onnét estvére visszamentem az hadakhoz az táborhelyre, azhol szállva voltunk: már ott voltunk apud armadam.

30. *Septembris.* Megindulván Ponte Molinótól, Hostiliához érkezvén, ott az hadakat rendben vettük, tovább mulatván egy óránál; megindulván, általmaséroltunk Ostilián az Po vize partjára, mely van kétakkora víz mint az Duna, holott már kész híd volt derék hajókon, kin állván az egész generálisság és fejedelmek, rendben maséroltattuk az hadakat, magam is gyalog masérolván az hídon által az hajdúság előtt, Reverén is által. Mely Ostilia és Revere városi úgy vannak, mint Buda és Pest, úgy van az Po vize mellett és ott volt által az híd az két város között. Mind az hídon s mind Reverén hogy által maséroltunk, ott az hadak szélyel oszlottanak, kiki maga regementjéhez, külön-külön lévén szállva Szece nevű víz partján az regementek lineákban úgyannyira, hogy az mi armádánk feküdt 6 magyar mélyföldön az lineákban. Bottyáni és Andrási úr regementjebeli hajdúkat, ott az

mezőn tölloek elbucsuzván, bocsátottam az magok regement-jéhez. Az mi regementünkbélieket ismét másról indítván, magam mentem az commendérozó generálishoz, Guido Staremberghez vissza ebédre Reverben, kinél találtam Obester Andrási Pál uramat is és sok több magyar tiszteket. Onnét délután megindulván és az mi hajdúinkat, kik megindultanak volt ebédelőtt, utolérvén, véllek maséroltam Poggio nevű faluig, kik ott megháltak, véllek hagyván Káposztási capitány uramat is az több tisztekkal; magam mentem estvére az Szecse vize partjára Obesterem Bagossi Pál uramhoz és az regementhez Concordia nevű város mellé Gabania nevű faluban, az mirandulai ditióban.

XII.

De ducatu Mantua.

Az mantuai herczegség avagy ducatus szép herczegség, kinek két provinciája vagon; edgyik ducatus Mantuae, másik ducatus Montisferrati, melyben az mantuai herczegeknek absolutum dominiumja volt s vagon, jóllehet edgyik provincia messze van az másiktól, de szabados birodalmában volt. Ezen mantuai herczeg, ki az *Gonzága*-házból való, ebben az hadakozásban állott az francia mellé, ki bévette Mántua város erős és nagy várossában és citadellájában és több Mantua körül való fortalitiomban az francia gvárnizont, úgyszinten Monferrátban is Casálban és más váraiban bevévén, az francziával edgyütt lett császár ellenségévé. Mind az mántuai s mind penig az monferrádi ducatus volt régenten feudum imperiále, mellyeket az császárok adtanak pro fidelibus servitiis ki az magok kezéből és úgy csináltak volt herczegeket benne. Monferrátot elhallgatom itt, csak szólok az mántuai ditióról.

Az mántuai ditionak fővárossa híres *Mántua*, mely igen kiválóképpen való nagy erősség; várossa nagy, citadellája is à parte igen nagy, mint egy kis város. Az Mintio vize, mely jó az Laco de Gárda híres tengerszemből, ott Mántuánál csinál egy nagy lápot, mint az eczedi láp, melynek az közepin ott vagon Mantua és inexpugnábilisnek tartatik, mivel mindenfelől láp van körülötte; mely felől az tartatik,

hogy Mántua kolcsa Olaszországnak és az kijé Mántua, azé Olaszországnak nagyobb része. Azután vannak több apró városi és fortalitiomi is, úgymint *Castilione delle stivére*, *Solferino*, *Goito*, *Gubernulo*, *Burgofort* és több apróbb helyek, de nem comparibilisek Mántuához. Derék vizek ezek folynak el az mántuai dition által: Első az nagy és híres *Po* vize, mely két annyi, mint az Duna Budánál; mely jó az piemonti havasokból, Olaszországnak az közepin végig, alá az tengerben folyván. Második folyóvize az *Oglio*, mely jó az Laco Dise tengerszemből avagy lacusból, mely Toglio nevű helynél szakad az Poban. (Némellyek nevezik Tor de Ogliónak ezen falut). Harmadik az *Mintio* vize, mely reá jövén az Laco de Gárdoból híres Mántua várossára, az mely víz csinálja az lápot Mántua körül, mint erről fellyebb írtam és Guverculonál szakad ez is az Poban. Negyedik vize az *Fosso rosa* és *Sechia* vize öszveszakadván, mennek az modenai földről az mantuai ditio széliben alá és szakad az *Po* vizében.

Van még egy kis ducatus, *Gvastalla* nevű, mely is régen ten excindáltatott az mántuai ditioból és most is más ducája van; arról is másutt szóllok.

Mantuánál van egy sáncz (mellyet magam is láttam sok ízben Mantuában létemben, nem mostani Olaszországba bemenetelemben, hanem azután in A. 1706. et 1707.), mellyet az magyarok csináltak volt, mikor *Atillával* Olaszországban hadakoztanak; mely olyan sáncz, kinek nem hiszem az egész világon hogy mássa volna; oly nagy töltés, hogy város körül is elég töltés volna és az földhányás magos, az földben való árka mély, úgy hogy három kópiánál is mélyebb az árka és víz van beléje véve; mellyet különben nem concipiálhat az ember, hanem ha az mappát kezében vészi. *Sancta Maria della Gratiae* nevű híres és nevezetes clastromhoz közel, *Curtalone* nevű helytől fogvást az mantuai láptól kezdetik ezen sáncz és az burgoforti fortalitiomnál szakad az *Po* vizében. Oly nagy hely belől, hogy egynehány százezer ember elfér benne. Nagy legelő mezők, sok szép casinák és faluk vannak benne. Egyfelől ez az árok, másfelől az Mántuától lemenő láp és *Mintio* vize, harmadik felől az *Po* van és sehonét beléje nem mehetni híd nélkül. Ehez az sánczhoz jött volt Rómából az római pápa Atillának eleiben, magának és Róma várossának grátiát kérni; kiknek grátiát adott és nagy becsü-

lettel látta Atilla király, mivel, azmint az históriája vagy, álmlában szintén olyan embert látott volt azon étszaka Atilla és megintetett, hogy azon embert megbecsülje. Reggel látván Atilla a pápát, ki nagy alázatosan ment eleiben gratia-kérni magának és provinciáinak, megemlékezett álmaról és nagy becsülettel fogadta s semmi alkalmatlansággal az római territoriomot, sem egyéb pápát illető provinciákat nem illetett és nem bántott.

Midőn én bejöttem generális *Solarival* és egynehány ezer emberrel ide Olaszországban, az császár armadájára, mint ezt itt fellyebb mingyárt 29. et 30. 7bris A. 1705. megláthatni bővebben, értük az *ponte molinoi* passust, mely volt egy torony és valami cassina, holott van egy lápos hely, mely lápok Mantuától jőnek alá és ott hídak vannak az lápokon csinálva; az természet s vizek csináltak ott erősséget, mert télben is soha bé nem fagy. Ezen túl volt *Ostilia* várossa, mely csak mezőváros, de esik ezen lápok között, az hol Ponte Molino; holott Ponte Molinótól fogvást mind lápos hely van. Gabonája kevés terem ott, hanem kaszállók vannak egész Ostiliáig. Ostiliánál az Po vízén volt derék deszkás híd hajókra csinálva és az másik partján volt *Revere* várossa; ez is mezőváros volt. Mivel az mantuai ditioban minden helyekben, városokban, castélyokban mindenütt franczia volt, ezen Ostiliát és Reverét az császár hada fortificálta; ott volt az Haub Quartély; mellyeknek nem volt kőkerítése, hanem sánczokkal, azaz földtöltést csinálván, azzal fortificáltak. Mirándula is mienk lévén in ducatu Mirandulae, mint erről alább szöllok, az mi hadunk feküdt Ponte Molinótól fogvást Ostiliáig és ismét Revertől fogvást az Po mellett fel az Szechia vizéig, ismét az Szechia vize mellett fel Concordiáig és attól fogvást fel az canális mellett Miranduláig, mindenütt lineákban. Armada commendánsa volt Gvido *Staremborg*, az austriai provinciából való gróf, ki volt szállva Reverben, lévén ott az mantuai ducának valamely palatiomja, az kiben az mi commendérozó generálisunk szállva volt; az több generálisok némellyek voltanak az lineákban az regyementekkel, némellyek Reverben, némellyek Ostiliában.

Revere az szárazabb helyen van, de Ostilia oly lápos és alacsony hely, hogy most esztendeje *Vandon*¹ franczia her-

¹ Vendőme.

czeg megszállván az francia armadával 60 ezer emberrel Ostiliát, kinek akkor sáncza sem volt, hanem csak mezőváros volt és az császár benne levő armadáját, mely 8 ezer emberből állott, rabbá akarta tenni, akkor jövén szintén az pápa hada közzől egy olasz lejtinánt az császár szolgálatjára, ki oda méráriai fi lévén, mely közelesik Ostiliához, tudta az vizeknek az járását és egy étszaka ezen lejtinánt (azaz hadnagy) canálisokon az Po vizét úgy kibocsátotta, hogy reggelre az egész francia had nyeregszárnyáig állott az vízben; az gyalog hátrább lévén, az is övig állott az vízben; honnét futva szaladott el az francia nagy kárral.

Mindenképpen vesztegette eőket az császár hada, sőt mind is oda veszthették volna, de ha nagyobb vizet bocsátottanak volna ki, Merára környékén is, az pápa földén nagy kár esett volna az falukban és városokban.

Ezen mantuai ducatus határos az velenczés territoriommal és igen hasonló, mind planities, sehol hegye nincsen. Mindenféle marhája, ménesse, ökre, tehene, juha, diszna szép terem, hasonló az magyarországihoz, mint szintén az velenczéseké. Két ökrön vagy két tehenen eleget szánt. Mindenféle gabonája elég terem. Szamárt felette sokat tart, mint szintén az velenczések, és azon hord mindent; mivel, kivált őszszel, oly sáros, hogy szekeren nehéz járni, mindenfél számaron kereskedik. Természeti olyan, mint az velenczésnek; igen gyilkos, tolvaj és parázna nemzetség.

Az népe olasz. Az fejér cselédit félti, mint az török. Embert ölni véteknek sem tartja. Egynehány fontot (egy font térszen harmadfél garast eőközöttök. Majlandi font hatodfél garas, piemonti egy font 8 garas, francia font 10 garas, modenai és parmai font 2 garas) fizet, ha embert öl s ment ember. Mindenféle citrom, narancz, fige, gyümlöcsfája van és szőleje, az gabonák között levő ültetett fájín elég van. Vizeken való canálissai, riskása-termő földje és egy szóval mindene hasonló az velenczések ditiojához; kiről bőven írtam de ditione Venetica; kihez hasonló lévén, itt mindent nem recenseálok, kivévén ezt, hogy itt a mántuai földön pomagránát és olajfát nem látni egyebütt, hanem csak az nagy kertekben, de in ditione Venetica bővön volt. Cziprusfák itt oly magosak nincsenek, mert az velenczések között oly magosak is voltak, mint egy falusi torony minálunk. Selyemeresztő

bogár itt is elég van. Az utak mellyékén rettenetes árkok vannak mindenütt, hogy nemhogy lovas, de gyalogember is nehezen talál helyet, azhol által mehessen rajta. Canálissai is sokak és széllyel kivészi az vizet, azhová akarja. Lápos és erdős helyei is vannak. Őszszel oly sáros az föld, hogy szeren nem is járhatni, agyagos földé lévén, hanem számarokon, öszvéreken és lovakon hord mindent. Hala elég terem, télben elég vadlúd van és egyéb vadmadarai. Nyúl, fácán elég van, de csak az herczegnek szabad. Mind kőépületei vannak. Az mezőben is szép vár, castély és udvarház-forma casinák vannak. Az búzák barázdáin oly sűrű az fa, utak formán ültetve és minden fa mellé szőlő van ültetve s oly sűrű, hogy mind árnyék alatt járhatni. Ugy az úton is mind árnyék alatt járhatni. Itt nyárfát és akármicsoda haszontalan fát odaültet lineákban és melléje szőlőt; s felettébb sok bora terem. Az parasztember is mindennap bort iszik cselédestől. Itt nagyobb, vastagabb és termettebb az szőlőfa az velenzei territoriomon levőknél.

XIII.

Események 1703 október 1-től december 24-ig.

1. *Octobris*. Érkezett Káposztási kapitány uram, Pallosics, Szabó Pál, Oláh Farkas, Szabó János és több tiszt uramékkal, az velem feljött recrutákkal és Letenyei hadnagy uram is az Tirolban commendéroztatott hajdúsággal, kiket velem hoztam be Tirolból és ez estve hagytam volt el őket Poggióban, idest ultima Septembris. Véllek együtt lévén az én paripáim és társzekereim, azok is együtt jöttek vélek és érkeztenek az regimenthez, Concordia városa mellett Gábánia nevű falunál, azholott az Szece vize mellett volt szállva az regiment az lineában; némely része penig az regimenthez nem érkezhetett az cselédimnek, bagacsia nehezének és az maródiaknak, mivel azokat Albaretotól vizen hozták és még hátra volt.

2. *Octobris* helyben voltunk. Aznap tette Obester Bagossi Pál uram az öcsét, Bagossi Lászlót, ki az Obestvactmaister Rafanides János companiájában eddig hadnagy volt, Kende

ur helyében kapitánynak, mely Kende Sigmond uram fia volt és ezelőtt hatodnappal holt meg, kit el is temettenek tisztességesen Reverben.

3. *Octobris*. Jóllehet az tabellákban fel voltam téve, de mivel még az regimentnél nem voltam, lett instellatióm Obestlejtinántnak; mely nem lett volna szükséges, de Bagossi uram akart az regimentnek mintegy bemutatni; kiállott dobokkal, zászlókkal az egész regiment. Több instellatiók is voltak aznap, apróbb tisztéké. Mind nállam voltak ebéden az egész tiszték: obester urammal együtt.

4. *Octobris*. Ferencz napja lévén, nállam volt Obester uram és az egész regiment tisztjei. Ebergényi úr regimentjéből is gróf Csáki György úr és Sigmondi uram, kik mind az ketten capitányok voltak.

Eadem die kültem az Obesteremnek egy Vércse paripát széles aranyos szerszámostól, aranyos nyergestől, pár puskástól, egész készületivel.

5. *Octobris* helyben voltunk; aznap mustrálta meg commissarius Aigner az recrutákat és az Tirolból visszajött hajdúságot is.

6. *Octobris* is helyben voltunk Gabaniánál.

7. *Octobris* is helyben voltunk. Akkor érkezett el az Albareto-tól vizen hozott bagacsiám és az maródiak is, kik Ostiliáig jöttek vizen; oda magam szekereket kültem vissza az bagacsiámért s úgy hozattam az regimenthez.

8. *Octobris* helyben voltunk, Mentem ebédre generális Herbersteinhez, ki volt szállva Concordia mellett egy gróf casinájában, ki akkori brigadérosunk volt, kinek commendója alatt voltunk 10 regimenttel.

9. *Octobris* mind az mi regimentünk s mind az több körüllevő regimentek valamennyien az Sechia vize mellett voltunk; mind paratsaftban állottunk. De helyben voltunk, se hova sem mentünk.

10. *Octobris* is helyben voltunk, de paratsaftban állottunk mind mi s mind az lineákban levő több regimentek. Eadem die indította az Feltmarssall generális Gvido Staremburg az generalatussal egyező akarathól az császár parancsolatjából generális marchio Viscontit 14 száz némettel, commendézott jó lovasokkal és ismét Ebergényi és Pál Deák regimentjéből ugyan Ebergényi úr Sigmondi nevű kapitá-

nyával 100 katonával az sabandai herceghez Piemontban. Mely hercegnek noha két leánya van az francia király fiának két fiánál feleségül, edgyik dux burgundiae, az ki francia király lészen idővel, az másik dux de Anjo, ki most spanyor király, ezen két ifjú az francia királynak, Ludovicus decimus quartusnak unokái, mivel az királynak fia dux daufin, kinek van három fia: edgyik dux burgundiae, másik dux de Anjo, kik mindketten ezen sabandiai herceg leányit vették el; harmadik fia is van dux daufinnak, az francia király fiának, kit hínak dux de Berri, de ez még nőtelen. Ezen herceg az francia király ellen (kivel eddig confederatioja volt) támadott és az maga két leánya és két veji ellen s lett az császárnak confederatussává; mely sabandiai hercegnek hadai is voltak az francia mellett, kiknek észrevéven az francia dolgát, hogy ellensége akar lenni, az hadait reformálta s némely részét rabba tette, mint erről írtam in fine de bello in Tirol.

11. *Octobris* helyben voltunk. Jött hírünk, hogy generális Visconti békével elhaladott az francia első passusin és általment köztök.

12. *Octobris* helyben voltunk. Eadem die az generális marchio Visconti nyomán által az Seche vizén (vagy némellyek írják, az Szecse vizén) adtanak szabad futrácst és commendérozott hadat is küldöttek egynéhány százat által az funaczérosokkal, kik minden étellel megterhelve jöttek vissza, azkik francia rabokat is hoztanak; az apró sánczokból az francia ki is szaladott előttök.

13. *Octobris* helyben voltunk.

14. *Octobris* helyben voltunk.

15. *Octobris* helyben voltunk.

16. *Octobris* helyben voltunk.

17. *Octobris* helyben voltunk.

18. *Octobris* helyben voltunk.

19. *Octobris* helyben voltunk.

20. *Octobris* helyben voltunk, de a. 12. mindennap általjartanak funáczra az Szecse vizen az mieink.

21. *Octobris* helyben voltunk. Volt nállam Viszlai uram ebéden, az Pál Deák uram Obestlejtinántja.

22. *Octobris* helyben voltunk. Voltam ebéden generális Herberstain uramnál, ki most brigadérosunk itt az Szecse

mellett levő 10 regementeknek. Délután hazamenvén, az szál-
lásom ablakán kinézvén, az francia úgy lőtt, hogy az ujjam
mellett csapta az golyóbissa az ablakot, úgy hogy az ujjamat
félen taszította az szele.

23. *Octobris* helyben voltunk. Küldte Óbester úr egy áta-
lag tokai boromat Martini generális commissariusnak rege-
ment nevével, másikat az Amt secretáriusnak; azaz general
commissariátus secretáriusának, mely Amt secretáriusnak
hívattatik.

24. *Octobris* helyben voltunk.

25. *Octobris* helyben voltunk.

26. *Octobris* helyben voltunk.

27. *Octobris* helyben voltunk.

28. *Octobris* helyben voltunk.

29. *Octobris* helyben volt az regement és mentem gene-
rális Herberstain uramhoz az betegeknek casinát kérni, mivel
az hidegen nehéz volt az betegeknek lenni. Generális Herber-
stain uram írt méltóságos generális gróf Starembergnek,
mely levelet kezemben adott és javallotta, hogy magam for-
dúljak be véle Reverben az Haub Quartélyban.

30. *Octobris*. Indultam bé Reverben generál Gvido Sta-
remberg uramhoz az betegeknek casinát kérni; elvivén ma-
gammal az Herberstain generális uram levelét is; Óbester
Bagossi uram is bejött, de nem jött fel Staremberg uramhoz,
hanem szállott Pál Deák Óbesterhez. Én ebéden is fen voltam
az feltmarsalcnál; aznap ott háltam Reverben. Az regement
helyben volt.

31. *Octobris*. Felmentem ujjobban commendérozó fő gene-
rálisunk gróf Gvido Staremberg uramhoz, kinél ebéden is fen
voltam. Casinát adatott az commissariátussal az beteg hajdúk
számára Reverhez két olasz mélyföldre, mely fél német mély-
földet tészén, Marchesáni in Piáve nevű faluban. Eadem die
érkezék valamely pénz az hadaknak; meghallván, én is oda-
mentem és vettem fel az hajdúknak precise (és nem az tisz-
teknek) 2920 forintot, mind spanyor duplául; mellyeket min-
gyárást adtam Óbesterem Bagossi uram kezében, ott Rever-
ben, ki volt az Pál Deák szállásán. Délután kiindúltunk és
visszamentünk Óbester urammal edgyütt az regementhez,
Gabaniához, az Szece vize mellett lévő lineában. Láttam
31. *Octobris*, hogy jöttenek darvak Magyarország felől Tiro-

lison által Olaszországra, kiről mi úgy beszélgettünk egymás között és úgy ítéltünk, hogy telelni jönnek ezekre az meleg országokra. Jóllehet, hogy Magyarországon úgy volt híre, hogy ide Pádova tájékára jár telelni az gólya és daru, de nem igaz, mert télre ismét elmégyen Ásiában és Africában; hanem vadlúd elég van télben is, tűzokot is látni néha. Az római territoriumon az tenger mellett Bolonián belől ott télben elég vadlúd és tűzok van; de darú és gólya ott sem telel.

1. *Novembris* helyben voltunk. Fizetett Óbester uram az Regementnek az én tegnap hoztam pénzből; más regementeknek is mind fizetnek az egész ármádán.

2. *Novembris* helyben voltunk.

3. *Novembris* helyben voltunk. Ebéden voltam generális Herbersteinnél, ki Concordia mellett volt szállva egy gróf casinájában.

4. *Novembris* helyben voltunk.

5. *Novembris* helyben voltunk. Hanem az mi ármádánktól commendéroztatott el Vademont herczeg 6000 emberrel Alabastiának felvesésére, mely vagy az modenai földön és hozzánk circiter két német mélyföldnyire esett; kibem volt Albergolti francia generális, ki olasz fi, bolonai és volt ben 3000 francia, mivel ott volt az francziáknak edgyik magazinja és prófontháza. Ezen commendo iránt étszaka 3 órakor érkezett az mi regementünkhöz is order, hogy mingyarást commendéroztassék mitöllünk is az Obestvactmaister és 2 kapitány, 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 strásamester, 40 corporális, 400 közsoldát, kik is azon 6000 emberrel fognak menni Vademont herczeggel. Brigadérosa azon gyalog infanteriának volt Obester Kribbaum, ki ugyan mingyarást generális is lett. Ezen hadak oda voltanak és pro octava Novembris re infecta jötenek haza, mert észrevévén, az francia segítséget küldött Alabastiának.

6. *Novembris* helyben volt az regement, én peniglen mentem Querendula nevű faluban, mely mihozzánk egy német mélyföld volt, azaz 4 olasz mélyföld, holott volt Óbester Ebergényi uram, az maga magyar lovas regementjével; ki is az tegnapi commendóra oda lévén Vademont herczeggel, regementestől ott nem találtam, csak az bagácsia és maródiak lévén az táborhelyen Óbestvactmaister Splini László urammal. Akkor igen nagy árvizek voltak, úgyhogy Mirándola

körül az szántóföldek mindenütt vízben állottanak. Mentemben, jóllehet, hogy több vadrczét seholsem láttam, hanem egy előmben szállott egy kis vizecskében az barázdában; velem lévén Szántó capitány és Gulácsi s Radványi zászlótartók, kapván az pisztolyomat, edgyes golyóbissal meglőttem, mellyet edgyütti az Óbesteremmel ettünk meg vacsorán; ki-ből is Istenem kegyelmességéből jó szerencsémét reméllettem Olaszországban, hogy azmely madárhoz legelsőbben lőttem s még penig pisztolylyal, az el is esett. Estvére hazamentem az regementhez.

7. *Novembris* helyben voltunk. Eadem die Nagy István (alias Földvári István) lovászmesteremet tette Óbester uram az én tekéntetemért zászlótartónak. Eadem die hallottuk, hogy az mely commendo 10. 8bris elment volt generális Viscontival az úton, az francia felverte s egy részét Genevához az tenger mellé szorította.

8. *Novembris* helyben voltunk. Eadem die jötenek vissza az 5. 9bris Vademont herczeggel elment commendérozott 6000 ember, kiknek az híreket megvitték az parasztemberek, hogy mégyen az német és mingyárást commendérozott ujobban az francia Alabastiaban Albergottihoz ujobban 6 ezer embert; és így már 9 ezer francia volt benne, mivel azelőtt is 5 ezer volt. Melyet megtudván az mieink, éppen az város mellől tértenek meg. Jövet az német szabad prédát engedett az hadaknak; éppen csak az templomhoz való eszközöket tiltották meg. Nem állhatván az hajdúk, templomokat is vertek fel némettel egyealesleg és miséhez való eszközöket, papi felsőruhákat, ezüst pohár és tányérokat hoztak el; melyet midőn minden regementeknél kerestének volna, találtak egy hajdúnál egy szál cordát, olyan stolához való kötelet, melyért az generalatus az mi Obestvactmaiszterünket is arestomban tétette, az hajdút az regementhez küldén fogva, negyed nap mulva meg kellett lövöldöztetni az generálisok parancsolattyából, az egy cordáért. Az ki sokat vitt el, reá nem akadván, megmaradott; ez az kicsinyért megholt; ilyen az hadi regula.

9. *Novembris*. Helyben voltunk. Én mentem volt Herberstein generális uramhoz, kinél nem sokáig mulattam; mingyárt visszamentem az regementemhez.

10. *Novembris*. Casinákra szállították (vagy, az mint kel-

lenék mondani, quartélyban, de nem volt quartély, mert egyéb hasznunk nem volt a bészállásban, hanem éppen hogy fedél alatt voltunk, puszták lévén az casinák) mind az egész hadakat és regementeket. Gabaniában esvén az mi szállásunk, mi Óbester Bagossi urammal szállottunk egymás mellé két cassinában, lévén gazda is azon házakban. Úgy estenek ezen cassinák az Szecse vize partján, hogy csak az víz folyt közöttünk. Innét az vizen mi voltunk, túl az vizen az francia volt egynéhány cassinákban és sánczokban oly közel, hogy el lehetett egy almával az én szállásomról az francia sánczában és casinájához hajítani, mivel az víz nem felette széles volt. Magam multságában mindennap puskáztam vélek. Aznap tette Óbester úr Morvai István secretariusomat az én tekéntetemért quartélymesternek. Aznap vígan voltunk: török-sípoltattuk és doboltattuk magunkat s éjfélig táncoltunk, úgyannyira, hogy az francia megsokalván az vígságot, általkiáltott és tudakozta, mitől vagyunk olyan igen vígan, talán valami felettébb való jóhírünk érkezett, vagy peniglen jó fizetésünk, mivel ilyen vígságát ott az lineákban még az császár hadának ők nem hallották.

11. *Novembris* helyben voltunk. Jóllehet mi azonkívül is Óbester urammal mindenkor edgyütt voltunk, vagy Óbester uram énnálam, vagy én eő kegyelménél mindennapon ebéden, de akkor ugyan specialiter akarta Óbester uram az Szent Márton lúdgját elkölteni és sok tiszték voltak eő kegyelménél német regementekből is, Lutring, Solari és Kribbaum regementyeiből és igen vígan voltunk s tánc is sok volt. Duernek ajándékozott *Bagossi* uram akkor egy ezüstös lóra való szerszámot, eő ismét Bagossi uramnak egy pár úri puskát.

12. *Novembris* helyben voltunk. Ebédre Óbester urammal mentünk Prukkentálhoz, Kribbaum uram Obeslejtinántjához; ott lévén maga Kribbaum uram maga is ebéden; tárogató sípszónál és mindenféle musicánál vígan voltunk. Sok szép paripákat aznap jártattunk. Aznap ajándékozott Bagossi uram nékem egy szép pár puskát.

13. *Novembris* helyben voltunk: volt futrácz az Seche vízén által, honnét az mi regementünk tisztinek az szolgái francziát hoztanak, fogtanak, vágtanak, marhákat hajtottanak. Az németek 500 marhánál többet hajtottanak, mivel az modenai föld lévén, rebellis földnek tartatott. Az modenai her-

czeg császár sógora lévén, hív volt, de az földe az francia mellett fegyvert fogott volt. Az herczeg ment lakni Boloniában futva.

14. *Novembris* helyben voltunk.

15. *Novembris* helyben maradván az regiment, mi Óbester Bagossi urammal mentünk ebédre Ebergényi László magyar Óbester uramhoz Qverendulában, mely hozzánk 1 német mélyföld volt. Odajött ugyan magyar Obester Pál Deák úr is; vígan lévén aznap, mindnyájan ott maradtunk.

16. *Novembris* hazamentünk, vissza az regimenthez, Bagossi urammal; Pál Deák uram is velünk megindulván haza az regimentjéhez, midőn töllünk megvált, lovastól megesett; alig hogy meg nem halt, sokáig feküdt bele.

17. Az egész armáda granatérossát és véllek 2000 lovas németet által commandéroztanak az Seche vizén, szabad futrácz is engedtetett utánnok; mi peniglen, az Herberstain generális brigadája, az 10 regiment gyalog, Parátsaftban állottunk (4 nap és 4 étszaka kellett úgy állanunk), harcához készülve. Estvére mind kin maradtanak az commendérozottak.

18. *Novembris*. Parátsaftban állottunk. Az commendérozottaknak egy része visszajött, nagyobb része ott kin maradt, kiknek igen nagy praedájok volt. Mivel küldtünk az mi 10 Parátsaftban álló regementeinkből az commendérozott had után futráczra, az mieink is hússal, borral, abrakkal, szénával, lisztel megrakodva jötenek haza.

19. *Novembris*. Parátsaftban állottunk mégis az 10 regimenttel. Az generalátus felszabadította az futráczot, hogy szabad az francziákra kiment hadaknak, az modenai földet Carpiig és Alabastiáig, kikben francia volt, elpusztítani; hová az gyalog hadban is felette sok zoldát ment ki, szökve is, az regimentektől.

20. *Novembris*. Parátsaftban állottunk mi az Herberstain generális brigadája alatt levő 10 regimenttel. Az futraczérosok és commendérozottak (sok lévén olyan is, az ki commendérozás nélkül és hír nélkül is ment ki az nyereségért az hadakban) egészszen elpraedálták azt az felszabadított földet Carpiig és Alabastiáig; éppen csak az templomokhoz való eszközök voltanak tiltva, de különben az templomokat is szabad volt felverni és belőlle mindent elhozni az templombéli eszközökön kívül; sőt az németek olasz papokat is egy-

néhányat vágtanak le; mivel az modenai duca az császárnak sógora lévén, eő elszaladott az francia előtt és az maga ducátussát is elhagyta; igaz hűségét tartván az császárhoz, Bologniában lakott az pápa földén; az urak és parasztság peniglen mind fegyvert fogott az francia mellett és azért büntetődtenek ezen futráczezal.

21. *Novembris* helyben voltunk. Az futrácze megtiltatott és béjöttenek az commendérozottak is, az regimentek is vissza, helyökre szállottanak. Eadem die jött az regimenthez Aigner commissarius, ki 4 nap mulatván, egész Magyarországtól fogvást való etapékról az regimenttel számot vetett.

22. *Novembris*. Minekutána bétakarodott az commendérozott had, mégis minden regimentekből feles had maradott ki, az kik alattomban mentenek volt ki hír nélkül, kik közzül az francia sokat fogott el, nem lévén már commendérozott had kin; az mi regimentünkből is húszat fogott el az hajdúk közzül az francia. Mellyet megtudván generális Herberstain, ujabban 2000 embert commendérozott vissza; az francziát visszanyomták és akár németet, hajdút, katonát, az kiket túl az vizen találtak, mind megfogták; az mi regimentünkből is 130 személyt hozott árestomban az commendérozott had; kiket az generális árestom alatt az regimenthez küldött, holott büntetésök lett mindnyájoknak pácázással, hogy túl maradtanak az vizen azután is, hogy az commendérozott had betakarodott, mely commendérozott had 4 nap volt kin. Óbester uram meg akart bennök lövöldöztetni, de az én kérésemre mind megengedett nekik és csak megcsapták eőket. Estve későn hivatott generális Herberstain uram és megparancsolta, hogy ne hadgyuk szélljeljárni az hajdúságot, mert most is sokat fogott el bennök az francia és szégyen az regimentnek. Eadem die Óbester Pál Deák uram maga lovas regimentjével (kik Revernél voltak szállva, eljött) szállott mellénk két olasz mélyföldnyire Szent Possidion nevű faluban Quartélyban, az generálisok parancsolatjából.

23. *Novembris*. Helyben voltunk. Estvefelé hívatta generális Herberstain uram eő excellentiája Obester uramat, hogy miért nem refrenálja jobban az kijárástól az hajdúságot, mert sok kár esik az ellenség miatt az hajdúkban; mert az zoldát örülvén kevés nyereségnek, kimegyen, semmit se nyer s maga

is odavész miatta. Hazajövéen Óbester uram, Obestvactmais-
ter Rafanides János uramat tette egy hétig árestomban, neki
imputálván, hogy annyira kijárt és kiszaladott volt ez na-
pokban az hajdúság.

24. *Novembris* helyben voltunk.

25. *Novembris* is helyben voltunk és csak magam mulat-
ságában is mindennap puskáztam által az vizen az francziá-
val 30. s 40. magammal.

26. *Novembris* helyben voltunk.

27. *Novembris* is helyben voltunk. Eadem die az én szál-
lásom előtt egy hajdú ittas lévén, felment az víz töltésére az
sánczra félfelé való dolgát végezni; közel lévén az francia
sánczához az én szállásom, mint fellyebb is írtam, hogy az
francia sánczában almával is általhajíthattam volna az ví-
zen által, seggel fordúlt az francia felé és dolgát végezte;
kit úgy lőtt az francia, hogy mingyárást hanyattá dőlt és
mingyárt meg is holt.

28. *Novembris* helyben voltunk.

29. *Novembris* helyben voltunk. Mentem reggel generális
gróf Herberstain uram udvarlására, kinél nem maradtam
meg ebéden, hanem visszamentem Óbester uramhoz Gabaniá-
ban, azhol regimentestől voltunk Quartélyban. Ezen Gabania
Szent Catherina nevű clastromhoz való hely az mirandulai
fejedelemségben, kiknek nagy faluja nincsen, hanem csak
imitt-amott egy-egy casina széllyel, nem messze egymástól,
az szép ültetett fák között; mely fák rendiben vannak min-
den barázdán ültetve és minden fa mellé egy-egy szőlő, mely
oly termett: egy fáról egy gönczi hordó bornál többet szűr-
hetett; ez igen világi hely volt békességes időben, de most
rettenetes kára lett; ott lévén szállva az had, igen levágta az
élőfáit. Eők egy fát szőlőstől legalább 30 rénes forintra be-
csüllöttek, sőt jóakarattjából többért sem engedett volna
egy-egy fát kivágni.

30. *Novembris* helyben voltunk oly szép csendességgel,
mintha körülöttünk ellenség sem lett volna. Az strásák azért
kiállottak az víz mellett az sánczokban vigyázni.

1. *Decembris*. Óbester Bagossi urammal voltam Pál Deák
Óbester uram Oberstlajtnantjánál Viszlai András uramnál
Szent Possidonion nevű faluban, ki az Szent András napját

arra halasztotta volt és András poharát akkor adta meg. Az nap ott háltunk.

2. *Decembris.* Ott lévén Pál Deák Obester uram is szállva Szent Possidoniában betegen, reggel meglátogattuk Bagossi urammal edgyütt. Aznap hazamentünk Gabaniában az rege-menthez.

3. *Decembris.* Szabad futrázst adtanak ujjobban által az modenai földön az Szecse vizén által az egész armádának, feles lovas és gyalog kommendérozott hadat is küldvén által az futrazsérosokkal, kik között az *Kribbaum* és *Kinigszeg* regementjebéli kommendérozott gránátérosok az *concordiai* hídon általmenvén, az víznek az túlsó partján alájöttek az én szállással általellenben lévő francia sánczáig és casináig; kikre kimenvén az francia, kezdvén őket puskázni, az német vissza kezdett nyomakodni, feles lévén az francia; mellyet én meglátván, feles hajdúval, az kit kaphattam, fel-futván az szállásom előtt való sánczra az vízpartra, kemény tüzet adattam által az vizen; és kezdvén hullani az francia, sokaknak elesésével viaszaladott azon francia az sánczokban és az fortificált casinában. Azután az hajdúság egész compániánként jöven, kiállítottam az sáncz teteire és oly lövést tettem, hogy sem az sánczokból, sem az casinából egy francia sem merte magát is mutatni. Utoljára Obester uram is meghallván, kijött hozzám és edgyütt voltunk osztán kinn Obester urammal. Az német is túl, megbízáván magát, estve-felég ott állott az francia sáncza előtt.

4. *Decembris.* Helyben voltunk. Lévén nállam ebéden *Nagári* az *Lutring* gyalog-regementjebéli Obestvacmaister több tisztekkal edgyütt, beszéllették, hogy az sabandiai herczegnek (ki ez napokban állott az császár mellé) nagy készületi vagyon az francia ellen és hogy generális *Visconti*, ki 10. 8bris 1400 némettel és 100 katonával commendéroztatott volt el, hogy ő is marchio *Visconti* már magát coniungálta az ducával, kit noha útjában felvert volt az francia, mint erről fellyebb írtam, és szorította volt Genevához, de oda az sabandiai herczeg kalaúzokat küldött eleiben, kiket az kalaúzok az havasokon és hegyeken Piemontban szerencsésen bevittének. Ezen Generál *Viscontival* való császár-hada három hé-
tig lakott Genevánál, holott mint neutrális respublicának földén az császár hadát az francia sem bántotta, hanem körül-

fogta volt, hogy akármerre induljanak, elfogja; de az duca kalaúzzi szerencsésen elvezették őket.

5. *Decembris*. Indultam pénzért az regement számára Reverben. Ebédre mentem Generális *Fobonhoz*, ki volt Szent Joannál szállva egy casinában. Addig Óbester uram is eljött velem. Ebédután Obester uram visszament az regementhez, én peniglen mentem Reverben s aznap ott háltam.

6. *Decembris*. Voltam Gvido *Staremborg* commendérozó főgenerálisunknál ebéden. Aznap délután percipiáltam az regementre Fl. R. 1500.

7. *Decembris*. Mentem vissza Reverből az regementhez; az pénzt átadtam az Óbester uram kezében.

8. *Decembris*. Helyben voltam az regementnél.

9. *Decembris*. Helyben voltunk. Aznap osztott Óbester uram pénzt az regementnek.

10. *Decembris* helyben voltunk.

11. *Decembris* helyben voltunk. Ezen éjszaka látszott Mirandola városa iránt által mintegy Róma felé az pápa territoriumán egy égi jel, ilyen formán: Az ég hirtelen nagy fényességgel megnyílt és úgy állott egy óráig; az égből egy nagy jel az nyilásból kezdett alájönni, mint egy nagy tüzes czeber és leszállott majd az földig; mely czeberforma jeltől füst ment ki, mely füstképpen az édig, vagy égen való nyilásig volt. Ki is egy óráig úgy állván és azután azon czeberforma jel az füsttel edgyütt lassan-lassan kezdett felfelé nyomakodni és az ég felé vonódni; és felment és elmúlt; mellyet sokan láttanak, kivált az egész strásák. Mely igen nagy csudálatos dolog volt; mit jelenthet; az egy élő Isten tudja.

12. *Decembris*. Mentem Mirandolában azon szép fortalitiomnak és fejedelmi residentiának megnézésére és járására. Gabaniából Concordiáig lovon mentem; ott fedeles szép hajóra ülven, az canálison mentem éppen Mirandolának az kapuja eleiben. Megjáván Mirandolának az fortalitiomát és az fejedelmi residentiát is, aznap visszamentem az regementhez.

13. *Decembris* helyben voltunk. Eadem die hívatta magához generális gróf *Herberstain* uram Óbester *Bagossi* Pál uramat és meghagyta, hogy az mi regementünk márshoz készüljön. Az mi lovaink és marháink, mind az egész regementé, fűvön lévén, behajtattuk. Ezen az földön még akkor

jó fű volt, hóharmat sem járt; nem is szokott derék hó lenni, azmint az lakosok beszéllették.

Eadem die hallottuk, hogy az magyarok Generális *Slic* hadát és *Forgács* Simont megverték¹ és *Lévát*² s *Zólyomot*³ megvévén, mindennap szaporodnak s hogy már oly erőssek, hogy az császár hadai teljességgel semmit sem tehetnek nékik.

14. *Decembris*. Jött parancsolat és az egész betegeket gyalog meg kellett indítani Marchizáni in Bieve nevű faluban; az felettébb betegeknek egy részét prófont-szekereken küldtük el; mely hely Revere mellett vagon. Kik mellé rendeltetett *Kazinczi* hadnagy, hogy gondjokat viselje.

Eadem die kicsapott az francia Alabastiából Szent Posidonion felé, azhol az Pál Deák uram magyar lovas regimentje volt; kiknek nagy lármája volt; de semmi kár nem esett az mieinkben. Az francia is visszament.

15. *Decembris*. Hívatta be Generális Feltmarsalc Gróf *Gvido Staremborg* Reverben Generális *Herberstain* uramat, hogy az mársról dispositiókat tehessenek. *Herberstain* uram hagyta maga helyében *Kribbaum* Óbestert brigadérosnak. Adtanak egynéhány prófont-szekeret, hogy az elmaradott betegeket és az holtak köntösit az több beteg hajdúkhöz küldhessük; aznap el is küldtük.

16. *Decembris*. Parancsoltanak, hogy marshoz készüljünk és fegyverben háljanak mind az regimentek.

17. *Decembris*. Parátsaftban készen voltunk, mind az regimentek márshoz készülve.

18. *Decembris*. Mentem ebédre Gvastallában *Baron Andrási* Pál Óbestert uramhoz; aznap vissza is mentem az regimenthez. Otthon találtam parancsolatot, hogy egy szekérnek sem engedik meg, hogy eljöjjön, hanem Reverben maradnak az szekerek.

19. *Decembris*. Indítottuk szekereinket Reverben; én is otthagytam három rakott társzekeremet mindenestől, marhástól, Nagy Sámuel és más 6 szolgálammal, mely megért volna 3000 forintot. Többé semmit sem láttam benne. Oda veszett.

¹ Forgáchot Zólyomnál nov. 15., mire Schlick még az éjjel kifutott Besztercebányáról.

² Ocskay László és Andrássy Miklós nov. 27. foglalta vissza.

³ Nov. 19.

20. *Decembris* helyben voltunk márshoz készülve.

21. *Decembris* helyben voltunk. Óbester *Bagossi* urament Reverben az generálisokhoz. Estvére vissza is jött.

22. *Decembris* helyben voltunk. *Herberstáin* midőn bement volt az Feltmarsalc hívatására Reverben, hagyta maga helyében Óbester *Kribbaum* uramat brigadérosnak; *Kribbaum* uramat is mai napon behívatta az generalátus postán; ki is aznap vissza nem jött; az Adjutantok elmentenek ugyan paroláért hozzája, és ott várták a szállásán éppen viradtig, de hogy meg nem jött, ezen brigáda alatt levő 10 regement parola nélkül volt ezen étszaka.

23. *Decembris*. Készen voltunk, márshoz készülve. Étszaka 12 órakor érkezett egy óra való pénze az egész regementnek, mind tisztnek s mind zoldátnak; mellyet másnap reggel ki is osztottanak.

24. *Decembris*. Hajnalban mind kiállították rendben az egész regyementeket és estvefelé meg is indultunk Piemont és Sabandia felé, mint ezt alább megláthatni.

De elébb breviter szóllok és írok itt már az mirándulai ducatusról és fejedelemségről, holott a 1. 8bris usque ad hodiernum diem voltam szüntelenül, miolta Olaszországban jöttem.

XIV.

De ducatu Mirandulae.

Ezen mirándulai ducatus igen kicsiny fejedelemség. Szélessége és hosszúsága egyforma. Sem széli, sem hossza nem nagyobb három magyar mélyföldnél. Várossa kettő vagyon; edgyik *Mirándula*, második *Concordia*; több város nincsen az eő ducatusában, mivel nem nagy föld. Faluji is kevéssek vannak. *Mirándula* várossa szép város és igen erős hely, ki nek az egész várossa körül széles, mély árka van, mely vízzel teli vagyon; város körül annál mélyebb vízi árkot sohasem láttam. Residentiája az herczegnek szép vagyon, különösen ben, az városnak edgyik oldalában, mely mintegy napnyugatról esik; az benne lévő praesidiom császár német hada és az herczegnek maga hada olasz had volt, maga territoriumabeliek.

Ezen herczegséget én csak úgy concipiáltam, mint nálunk egy jó grófságot; melly noha földre nézve kicsiny hely ugyan, de sok ezereket importál, mert Olaszországban csak egy jó cassina is importál egynehány száz aranyat s némelly 1000. is s annálinkább ennek nemcsak cassinái, hanem körülötte jó falui is vannak. Ezen herczeg maga most csak 15 esztendő. Az anyja özvegyasszony. Lévén Mirandulában is francia gvarnizon (melly akkor ment volt belé, mikor Olaszországban bejövén az francia, minden helyekben gvárnizont tett volt); most három esztendeje az herczegné feles fegyvert lopatott be szekereken széna és egyéb edgyetmások között az maga residentiájában (mivel az residentiában maga lakván, ott francia nem lakott); elég fegyver lévén ben, az parasztságot begyűjtötte, azután az francia tiszteteket mind vendégségben hívatta és mikor legjobb kedvek volt, nekiek arestomot imponált és megmondotta, hogy ha ki fegyvert fog, mingyárt megöleti; ne féljenek, mert őket elbocsátja, de az várat és várost az császár hadai kezében adja. Elküldvén sietve császár német hadaiért, az német belé ment (mivel csak 2 magyar mélyföldre volt az császár tábora Reverénél). Az francziát békével kibocsátották belőlle, jövendőt gondolván, hogy ha valaha az francia megvénne, akkor szebben bánják ezen helyel. Ezen Mirándula várossa nem felette nagy hely, sem nem igen szép, de igen erős város. Lápos helyen esik; körülötte igen mély és széles vízi árka vagyon; oly hely, ha akarják, az egész vidéket körül egy mélyföldig vízzel elboríttatják, ha megbocsátják az canálisokat és gátokat elvagdaltják, úgy hogy vizes időben obsidiója nem lehetne meg, csak közel sem lehetne hozzá hadnak és ellenségnek menni. Esik az mantuai és modenai ducatusok között; Rómában is 4 nap szárazon elmehetni innét. Második várossa (több várossa nincsen is kettőnél) *Concordia*, kinek kerítése nem volt, hanem az német bésánczolván, erős praesidiomot tett belé és így csinált magazinomot az armadáának.

Concordiából Mirandulában öreg hajókon, canálison járhatni, mellyet *Atilla canalissának* mondanak lenni, hogy Atilla csináltatta volt azért, hogy Concordiához az hadaknak Mirandulából hordhassák az élest és prófontot hajókon; mely noha nem meszsze van egymáshoz, de sáros időben, kivált ősszel és télben is (mivel ott soha az föld meg nem fagy)

szekeren az sarak és lápok miatt lehetetlen járni. Ezen canálison Concordiából az Szece vizétől éppen Mirándola városának az vizes árkában és éppen az város kapujában járhatni hajón. Concordia vagy az Szece vize partján; noha az város nem derék hely volt Concordia, de itt az herczegnek igen szép és királyi épületű palatiomja és residentiája vagy; erőssége nincsen, sem bástyái, hanem csak palatioma. Itt az palatiom mellett Concordiában az herczegnek olyan szép kertje van, kiből eleget sétáltam, kihez hasonlót egész Olaszországban nem tartottanak. Ezen ducatusban *folyóvíz* több nincsen, hanem vagy az *Szece* vize, mely Szece vize jó az modenai ducatusból és az mirándulai ducátust az modenaitól elválasztván, foly alá az mántuai földön, szakadván az Po vizében. Mely hajós víz, de néha megapad, hogy hajón nem járhatni; néha peniglen olyan nagyon megárad, hogy az körülötte való helyeket mind elborítja és felette sok károkat tész. Egész faluk is vízben állanak. Töltést nagyot tartanak mind az két felől mellette, mely egy kopiányi töltésnél magossabb; oly széles, hogy az szekerek az töltésen felyül eljárhatnak, mégis sokszor elszakasztja az töltéseket és úgy folyja el az földet. (Második vize azon canális, az kin Concordiától Mirandoláig járhatni; ennél több hajós vize azon ducatusnak nincsen). Ezen Szece vize partján, elé Concordiától fogvást, az mint az Szece vize aláfolly éppen az Po vizéig, *St. Benedekig*, (mely *St. Benedek* egy clastrom, az Szece vizén túl esik, nem innét, azhonnét ezen alább írt sáncz van, hanem túl, általellenben) rettenetes nagy sáncz vagy, az mellyet *Atilla sánczának* híják, mivel itt feküdt *Atilla* egy darabig hadastól, mellyet akkor *Atilla* sáncznak csináltatott volt; most peniglen már conserválják az vízáradás ellen; melly töltés egy kopiánál magossabb. Vastagsága olyan, hogy egy szekér folyvást elmehet rajta az tetein. Ezen sáncz avagy töltés mellett mindenütt feküdt Concordiától fogvást az császár hada ezen mostani hadakozásban, az Szece vize mellett alá éppen az Po vizéig; onnét az Po mellett lineákban Reveréig, Revertől és Ostiliától fogvást ismét Ponte Molinoig (kiről in ditione Mantuae írtam, mivel Revere, Ostilia és Ponte Molino in ducatu Mantuae vannak). Az víznek az túlsó partján ismét mindenütt feküdt az franczia, hasonlóképpen lineákban; és csak az víz volt

köztünk; melly Szece vizének árka mélyl vagyon, de nem széles, és oly közel feküdtünk egymáshoz az francziával, hogy által az vízen egymáshoz almával is leheteti hajítani. Én laktam ott egy cassinában éppen az sáncz oldalában; az regyement volt mingyárt az háta megett az cassinának. Pus-kázás mindennap volt és egy nap sem mulatta el, hogy a francziával nem puszkáztunk volna; de embert ritkán ejtet-tünk el egymásban. Ezen Szece vize szélessége csak olyan, mint az Vág vize Magyarországbán (de nem sebes víz), vagy Erdélyben az Küköllő. Mi az innetső parton voltunk, az franczia az túlsón; mi felőlünk az *Atilla* csináltatta magos sáncz, avagy víz mellett való nagy töltés volt az víz mellett alá; az franczia felől hasonló magos sáncz avagy töltés volt, mellyet csináltak és vetettenek volt *Atilla* ellen, melly töl-tést most mind kétfelől az víz mellett, az víznek árjának conservatiojára conserváltak az lakosok. Ez az Mirandula és Concordia tájéka igen sáros, vízes, semlyékes, marasztos, erdős, lápos föld és igen egésségtelen föld. Az lakossa is nyár-ban halvány és beteges.

Mivelhogy itt az lineákban voltunk szállva, az hadak úgy holtanak, hogy az három magyar gyalog regyementből *Bottyáni*, *Andrási* és *Bagossi* regementjéből edgyikből edgyikből egy-egy holnapban 110, 120, sőt 130 személy is megholt betegségben, úgy, hogy in Julio az mi regyementünk volt 1800, in Xbri nem tölt 1000 emberre. Az németek között is az új had úgy holt, hogy, pro exemplo írom, *Liechtestein* fejedelem gyalog regyementjében hoztanak tavasszal 900 recrutát, in Decembri csak öt, idest 5 élt, az többi elholt. Az lovas had mégis jobban megmaradott, de az is igen beteges volt.

Ezen mirandulai territorium avagy ducatus semmiben nem különböztetik az mantuaitól, egymás mellett is lévén, közel egymáshoz, egy nyelven, egy szokáson, egy természetten, egy valláson vannak, egy iránsu, természetű nemzetség, egy iránsu termésű föld lévén, fája, termése, gyümölcse, szőlője, mezőkön lévő casinája, füve, marhája és mindene, egy szóval úgy megedgyez, hogy semmivel nem különböztetik edgyemástól; azért erről itt nem írok: láthatni bővebben de ducatu Mantuae.

Selyemeresztő bogara ennek is van, de kevés. Riskása itt

nem terem. Bora Concordia körül terem bővebben, mert Mirandola körül az víz elrontja; az bora szegényebb, mint másutt. Melegsége olyan, hogy az marhája télben is kijár. Az földé erőssen soha meg nem fagy; hó, ha esik is, három-négy nap tart s elolvad. Vadlúd, túzok és afféle madár télben elég van; de gólya, fecske télben itt sincsen, sem vadgalamb. Ezen az földön mikor hajtja az marháját szekereiben vagy ekéjében, jobb felől áll az marha mellé, nem balról, mint minálunk és úgy nevezi s hajtja az marháját: Ebergényi, Radi, Corviayi, Petrovai, Fái s több afféle neveket ad az marháinak; az melly minekünk nevetségesnek látszott, hogy magyar neveket adott az marhájának. Ezen modenai ducatus között lévő kis mirándulai ducátusra az más kettő pusztítani úgy jár hadakozásnak idején, mint ellenségére és sokat szenved az más két nagy ducátustól.

XV.

Események 1703 december 24-től 29-ig.

24. *Xbris*. Hajnalban mind kiállították mindenütt levő regimenteket Parátsaftban. Feltmarsalc Gvido *Starembeg* uram lévén az commendánsunk, ilyen fintát csinált. Azelőtt való napokban az utakat háromfelé csináltatni kezdette; edgyik utat Tirolis felé vissza Németországra és az velenzéseknek mindenütt megparancsolta, hogy Veronáig jó utakat csináltassanak; másik utat csináltatta Mérára felé és onnét alá az Po mellett, mintha az pápa territoriumának egy részecskéjén el akarna menni, által az venetusok földén Carniolia és Horvátország felé. Harmadikat csináltatta egyenesen Mantua felé az ellenségnek Hauht Quartélya felé. Mivel peniglen az armada nagy szükségben, nyomorúságban, fizetés nélkül volt minden ember, úgy reméllette, hogy nem subsistálhat Olaszországban tovább, hanem vissza kell Németországra mennünk; mert fizetetlen és igen rongyos volt az had; az regimentek eléheztek, elbetegeskedtenek volt, úgy annyira, hogy azmint feljebb is de ducatu Mirandulae írtam felőlle, az mi regimentünk in Julio volt 1800 ember, in Xbris 1000 embert alig haladta meg, mert noha Concordia tájéka

igen egészségtelen hely, de kivált azért holt az had, hogy Landor Fejérvárról hoztanak feles lisztet, mellyet az császár ott vétetvén, az törökök amaz régi roszt lisztet adták el az császár commissariusainak, az mellyet azelőtt az török tábornak készíttetnek volt és már roszt volt; mellyet az Száván szállítottanak fel Horvátországig, onnét az tenger mellé Triesthez hordván, hoztak Velenczéig, onnét az Po vizén hajókon éppen Reveréig. Az liszt oly roszt volt (kiben talán valami étető forma is lehetett), hogy mikor két nap állott az kenyér, mingyárt oly veressé lett, mint az minium. Sok szegény zoldátot láttam magam, mikor megholt, hogy mint az veres posztó, olyan veres tajtékkal jött ki az szájából az prófont. Mint holt az had, feljebb de ducatu Mirandulae bővebben írtam, hogy Lictestein herczegnek hoztak volt 900 recrutát az regimentjében tavasszal; ősszel úgy elfogyott, in Xbri csak öt élt benne; úgy az több regimentek is, holtanak, kivált az gyaloghad. Ezzel nem gondolván *Staremborg* Feltmarsalek uram, akarván az udvar parancsolatjának eleget tenni, hogy Piemontban az sabandiai herczeg segítségére bemelessen, választott ki az infanteriából 8 német regimentet; az három hajdú-regiment Bottyáni, Andrási és Bagossié közül az mienket, az Bagossiét és így választott ki 9 gyalog regimentet; az lovas közzül 10 német regimentet és ismét az két katona regyementet Ebergényi és Pál Deák uram regyimentjét, in summa 21 regyementet, úgymint 8 német gyalog regyementet, egy hajdú regyementet, 10 német lovas és két magyar lovas regyementet, kiknek megparancsolta, hogy az maródiakat és minden nehéz bagacsiát Reverében küldjenek, az regyementek peniglen Concordiához gyűljenek az Szece vize mellé.

Eadem 24. Az több regyementeket, az 21 regyementen kívül az kik voltanak, *Staremborg* uram helyből mind megmozdította Reverehez; az lovassát maséroltatta *Ponte Molino*-hoz és onnét ki, mintha vagy Verona, vagy Mantua felé akarna menni; az gyalog regyementeket peniglen síppal, dobbal, kieresztett zászlókkal hajókkal felindította *Burgo fort* felé, mintha fel akarnának Mantua felé menni és azt az sánczot akarnák elvenni Mantua mellett, kiről fellyebb írtam de ducatu Mantuae, micsoda nagy és erős sáncz az, hová jött volt Atillához Rómából az pápa. Látván az francia ezen

sokfelé való masérolásunkat, inkább Mantua felé vigyázott. Az francia több volt 100 ezer embernél; mi maródiakkal edgyütt sem voltunk 30 ezeren. Az francziáknak az dereka mind takarodván fel Mantua felé, hagyta Feltmarsalck *Staromberg* az ott maradandó circiter 14 ezer embernél az maródiakkal edgyütt commendánsnak generális *Strautmanstorff* uramat egynéhány lovas és gyalog regyementekkel, kik úgy tettették, mintha ők mind az Po vizén fel hajókon s mind szárazon masérolni akarnának Mántua felé. Bocsátottak valamely hadat Verona felé is, hogy úgy lássék, mintha arra is Tirol felé akarna masérolni valamely had: és Mantua felé s Verona felé vigyázott mindinkább az francia. — Azalatt az már *Piomban* destinált regyementeknek ordere ment, hogy délben induljanak meg és mind az concordiai Szece vizén levő hídhöz menjenek estvére. Mi is, az mi regyementünk, estvefelé megindulván Gabániából, mentünk Concordiához az híd eleiben, az mint oda fellyebb is írtam. Mivel meg volt hagyva, hogy az szekerek és nehéz bagácsiák Reverben maradjanak, az maródiakat, szekereinket és bágácsiánkat már mind Reverhez küldöttük volt; én is három posztós társzekeremet, ökreimet, vágóknak való teheneimet és minden bágácsiámat *Nagy Sámuel* nevű szolgálammal, sütőmmel, edgyik szakácsommal és más hat, marhák és szekerek mellé való cselédekkel elküldöttem volt oda, az hol Rever mellett az mi maródi hajdúink voltak, majd 200 való, *Kazinczi* hadnagy urammal *Marchezáni in Biève* nevű faluban; semmit el nem vittem magammal, hanem csak az mit lóháton, málhás lovakon, hat szekeres lovamon lehetett elvinnem. Indultam meg én is 19 lóval és 15 szolgálammal. Estvére az destinált 21 regyement érkezett Concordiához, úgymint karácsony estin. Késő estve az egész artelleria és 170 prófont-szeker is érkezett. 10 órakor estve érkezett az egész generalátus, az kiknek el kellett jőni, úgymint maga g. *Starembeg* úr, ki is infanteriából való; item g. *Daun*; *Lichtenstein* herczeg; gróf *Solari*; Baron *Kribbaum*; ki akkor resolváltatott generálisnak. Lovas generálisok: *Vademont* herczeg, g. *Fobon* és g. *Felsz* és az *Lotring* herczeg, ki is kevés idő mulva generálissá lett, az császárnak egy testvérnénjének fia, de még eddig csak óbester volt, kinek egy lovas és egy gyalog regyementje volt, de az lovasban tett szolgálatot, nem az gyalogban. Eze-

ken kívül sok főtisztek, kik kevés napok mulva generálisokká lettenek óbesterekből. Voltunk circiter 16 ezer ember harcra menő zoldát bagácsiakon kívül az 21 regyementben; 170 prófont-szekér és 30 mezei ágyú és ahoz való munitio és por, feles munitiószekereken. Az munitio és ágyú előtt mind lovak voltak, az prófont-szekerekben mind ökrök. Éjféiben 12 órakor kezdett, legelő az granatéros, két hídon általköltözni az Szece vizén; általmenvén az granatérosok mind, azután az alsó hídon Concordián alól az gyalog had takarodott, az felső hídon felül Concordián az lovas regyementek. Addig bagácsiámat nem engedték általmenni, valameddig az regyementek mind által nem mentenek az hídon és absolute szekeret senkinek sem volt szabad vinni az császár prófont-és munitiószekerein kívül. És azonkívül is voltak az hídhordó szekerek, mivel feles rézhajó volt velünk, olyan réz pléből valók, de azokból az úton nem is csináltak hidakat; hanem voltak ismét bőrből, bagariából való hajók és mindenféle hídhöz való gerendák és deszkák, kikből az úton minden vizeken hidakat csináltak mingyárást, oly szapora eszköz, hogy két s három óra alatt akarmely folyóvizen hidat csináltak, ágyúk és az egész armáda folyvást mehet rajta. Ezen hídhöz való készülétek alá is feles szekér volt velünk, az kik ezen hidakat hordozták. Éjfélután, mikor legjobban takarodott az had, ott alván mi is óbestereimmel, Bagossi urammal, egy madaracska repült, egyenesen Bagossi uramnak Laib companiája zászlótartójának, *Gulaczi* Ferencz uramnak az mellére (melyből is hogy Isten szerencsésen beviszen és útunkban megőriz, reméltük); mely madarat megfogván, Bagossi uram és én egy darabig, majd egy óráig nálunk tartottuk, azután azon pinytt (pinty) nevű madaracsokát ismét elbocsáttuk; szabadon elrepült. Jött parancsolatunk, hogy mi, az Bagossi uram regyementje, retrovardiában maradunk az egész armáda és szekerek után. Egész éjjel takarodott az tábor által az hídon; éppen virradtig, sőt nagy része másnap ment által; mi parátsaftban állottunk.

25. *Xbris*. Mivel fellyebb, 24.-én levő írásom szerint estve, karácsony-estén szállott az egész had az concordiai két híd eleiben, éjféiben 12 órakor kezdvén takarodni, egész étszaka mind takarodott által az Szece vizén, lévén 21 regyementtel, 10 lovas német regyement és 8 gyalog német regement; és

ismét Pál Deák és Ebergényi magyar lovas regyementje és az mi magyar gyalog regyimentünk, az Bagossié (elmaradt helyben az Andrási és Bottyányi uram hajdú-regyementje tőlünk az ott helyben maradott regyementekkel). Mikor már az had mind általment, azután mentenek az munitió, prófont- és hídhordó szekerek; legutóbb mi mentünk által, az mi regyementünk, éppen délben az hídon, mikor már sem bagacsia, sem munitio, sem egyéb, semmi hátra nem volt. Étszakára ment az armada Revereto nevű nagy cassinához szállani, mely az modenai ditióban vagyon.

Itt az Szece vize mellett az francia az egész derék lineáit elhagyta és olyan sánczokat, redutokat, kerített cassinákat hagyott el, hogy ágyú nélkül meg nem vehettük volna; de mindenütt elszaladott előttünk.

Eadem die St. Benedektől az francia általcsapott, az mitőlünk elmaradt hadat akarván az lineákban megpróbálni; az Szece vize mellett ment Qvestella nevű városocskára, az hol az Andrási hajdú-regyementje volt szállva; holott mikor az puskázás volt, érkezett casualiter 2 regyement német gyalog, kik Reverbe voltak commendérozva és azon maséroltanak, secundálván az hajdúkat, sok francia veszett és sok derék francia tiszteket fogtanak; mellyet estvére mi is az táboron megtudtunk.

26. Xbris. Mentünk az modenai ditióban Carpi nevű város mellé hálni, kiben derék francia praesidiom volt; holott midőn meg akartunk volna szállani táborostól, az francia előnkben szállott, az mely hadait hozhatta hamarjában Duca de Vandon francia herczeg (mivel az dereka az francziának Mantua felé vigyázott az mi magát Mantua felé mutogató armádánkra, kik *Strautmanstorff* generális commendója alatt voltak) és harczhoz készülve, rendelt seregben úgy állott előnkben az francia, mely is több volt, mint az császár hada. Ezt látván az mi commendérozó főgenerálisunk, G. Gvido *Starembeg* Feltmarsalch, éppen csak egy hajításnyira rendelte armádánkat az francia eleiben; de későn érkezvén az mi hadunknak az dereka, aznap harczhoz nem foghattunk, hanem ágyúval kezdtünk öszvelőni, mind az két részről.

Estve generális gróf Gvido *Starembeg*, az maga gyalogregyementjebeli Obestlejtinantot, *Samnicz* nevűt (ki soproni,

magyarországi fiú volt, igen tanult, okos és derék ember volt, kinek az öcse volt az *Krikbaum* uram regyementjében capitány, ki is ugyanezen mársban Bormiónál elesett az harczon, kit is alább említék) elküldött, hogy menjen el ötödmagával recognoscérozni, mint fekszik az francia. Ki midőn ment az strásák mellett, esett az francziától egy lövés, mely Samniczot megsebesítette; ki visszament Staremberg uramhoz sebben és meg is holt. Sokat igyekezett Staremberg uram rajta, hogy legyen catholicussá halála óráján az armáda fő paterjével edgyütt, mivelhogy lutheránus volt; ki ezt felelte: quousque vixi, vixi uti honestus homo et honestus miles imperatori, jam in morte moriar Deo et Deum meum non dene-gabo. Azon étszaka egymás mellett állottunk az francziával, harcshoz kirendelt seregekben, in forma bataille. Reggel harcot reméltünk.

27. *Xbris.* Jó hajnalban kiállottunk éppen eleiben az francziáknak, de nem aggre-diálhattuk, mivel azon étszaka az francia egy canálison által retirálta volt magát, mely miatt neki nem mehettünk. Az francia ágyúval, mind golyóbissal, mind kartácscsal, keményen lőtt reánk; mi is egynéhány ágyút elérhetővé, löni kezdtünk véllek öszve ágyúval. Nem lévén alkalmas helyünk, hogy megharczolhassunk az canális miatt, melly ugyan folyóvizecske, *Fosso Roso* nevű, melly miatt mi az francziának nem mehettünk; az francia is látván, hogy resolute vagyunk, az harcztot kerülte. Kihez képest, majd dél-tájékig, vesztegettük egymást ágyúval. Látván mi, hogy az francia kerül az harcztot és az víz miatt neki nem mehettünk, az mi ármádánk csak mársot veretett és megindult az maga útján Piémont felé. Az francia is kétfelé válván, egy része velünk oldalfélt s egy része hátul utánunk masérolt, de egymásra vigyázott, hogy valamely részét meg ne csaphassuk. Az mi generálisunk is, az derék országútján megindítván az prófont- és artellériához való szekereket, ágyúkat és az egész munitiót, az masérolt az úton, az harcshoz való had pedig oldalfélt masérolt az út mellett az francia felől. Az mi regementünknek fele maradt az szekerek mellett, fele legutól retrogvardiában. Magam leghátul maradván 25 személlyel, az retrogvardiának is atána, az Pál Deák katonáit, az *francia kuruczczal egye-lesleg lévén*, éppen reám hajtotta; kiket megsegítettem és az

franciát visszapuskáztam. Az *kuruczot* úgy értse akárki, ezek desertor magyarok az francziánál.

Eadem die adtának szabad égetést, pusztítást, embervágást és mindeneknek elkövetését megengedték az egész modenai ducátusban az császár hadainak; mert noha ezen herczeg az császárnak sógora, Hannover-leányt vett el, *Joseph* királynak, vagy írjam császárnak feleségének egy testvérnénjét; *Joseph* császárnéval egy testvér ezen herczegné és hív is az császárhoz maga személlýében; de minekutána az francia egész Olaszországot elvette, az ő váraiban is praesidiomokat rakott. Maga az modenai herczeg nem akarván, az császár barátságáért, az francziát uralni, az maga provinciáját elhagyta és ment Bologniába a pápa provinciájában lakni; azalatt az lakos parasztság és urak olly francziásokká löttének, és fegyvert fogván az francia mellett, mindenütt ölték az császár hadát és az vízmelléki lineákat modenai parasztság őrzötte, szintén annyi kárt tett az németben, mint az francia és az maga urát sem becsülte, sem semmit az urának nem contribuált; s ezért büntették.

Felmenvén mindenütt az fellyebbírt Fosso Roso nevű folyóvíz, avagy canális mellett, délre érkeztünk *Corregio*hoz táborostól, mely fortaliciumocska volt, de előttünk kiszaladott az francia belőle; mellyen általmasérolván, az hadnak az eleje szállani kezdett az fortalitim mellé. Az hátulja az hadnak az prófont-, munitiós szekerekkel és artellériával éfélre érkezett el; az munitió, ágyú és prófont szekerekkel az mi regyementünk lévén és retrogvardiában is mi; éfélre érkeztünk el. Oldalfélt az munitiónak, ágyú- és prófontszekereknek, generális Fobon masérolt az egész német cavalleriával. Fobollal oldalt masérolt az francia s egymás mellé is szállott az két tábor.

28. *Decembris*. Egész nap szintén úgy maséroltunk, mint tegnap az francia táborral egymás mellett és mentünk az regioi ducátusban (mely is ugyan az modenai herczegé avagy fejedeleme, egymás mellett lévén ezen két fejedelemség avagy ducátus). Mentünk aznap táborostól Szent Márton nevű városhoz, egy fél német mélyföldnyire. Rettenetes praeda volt mindenütt, az hol elmentünk; az lakos ember lehetetlennek hitte, hogy az német odamehessen; mindenével otthon volt; az francziától nem félt, mert vélle volt; az német

gondolatjában sem volt, hogy oda mehessen, sőt úgy remélték, hogy Olaszországból is kimegyen; kihez képest mindenével bátran lakott: minden szabad lévén, az mi hadunk az emberében sokat levágott és mindenét elpraedálta, marháját elhajtotta, több volt az marha, mint az zoldát; mely miatt sok kárt is vallottunk, mert sok zoldát maradott el, az praedát nem bírván, mellyet az francia oda hátra mind elfogott.

Eadem die *Concordiára* reámenvén oda hátra az francia más rendbeli haddal, Andrási uram regimentjebeli 200 hajdút elfogott és levágott sok tiszteivel egyben, tollók *Concordiát* megvette, mivel az tábor eljövetele után Andrási uram regimentjebeliakat commendéroztak volt *Concordiában* az mieink: keveset tartották, hamar feladták az Andrási hajdúit, az mieinknek nagy kárára; és ágyúkat is nyert benne az francia.

29. *Decembris*. Estve későn elment volt mingyárt az mi cavalleriánknak egy része és Szent Mártonban belé szállott. Ezen Szent Márton kerített város. Régenten derék fortalitiom lehetett, de az bástyái elromlottak; körülötte mély árok vagon, széles, teli vízzel, de ágyú, munitio, francia gvarnizon nem volt benne; mellette mély canálisok vannak, teli vízzel. Gondoltuk azt, hogy ezt a derék passust előttünk az francia elfoglalja és itt impediál, hogy el ne mehessünk. De ide is az mi cavalleriánk az két magyar lovas regimenttel edgyütt elébb érkezett félórával az francziánál; mely Szent Mártonban beszállván, az körülötte levő canálisokat, passusokat, útakat és vizek mellékit elfoglalt; azután félórával érkezett az francia is, de már az mieink benne lévén, haszontalanul járt. Látván az francia, hogy meg nem előzhetett, oldalfélt szállott és utánunk maradott; többször az megelőzést nem próbálta, mert az canálisokon, vizeken és passusokon nem mehetett folyvást előnkben. St. Márton mellett elmenvén (kiben már az mi hadunk volt), jöttünk *Reggio* nevű városhoz, mely feje az reggioi ducátusnak; kiben noha francia volt, és derék erősség, lövészerszám benne, mégis az egész táborral minden ágyú, munitió, artellaria, prófont, szekerek és bagacsiakkal az bástyák alatt csak egy pisztoly-lövésnyire jöttünk el; az kapu előtt jöven által az *Trasimára* (némely mappában írják, *Crosto* folyó vize) vizen; eleget lőttenek ágyúval hozánk, de nem lett egyéb kár, egy lovat lőttenek el. (Ott nekem

is az hátam megett az lovam farán felül ment el az golyóbis, öreg ágyúgolyóbis, de Isten megtartott). Az város nagy, szép és formális erősség; minden requisitum elég benne. Ott az francia megszállott és hátul maradt; mi mentünk Szent Illiriához az parmai ducátus széliben; ben az páрмаi ducátusban szállottunk.

XVI.

De ducatu Modenae.

Az modenai ducátus régenten constált három ducátusból; első volt az modenai, második ferrarai (most pápájé), harmadik az regioi ducátus; melly három ducátusnak egy hercege avagy fejedelme volt. Meghalván az mostani regnáló hercegnek az nagyatyjának az édesatyja, gyermeke nem maradt életben, hanem az felesége maradt terhesen. Az akkor regnáló pápa az özvegy hercegnében belégarázdálkodott, hogy nem az urától való az gyermeke, hanem ura holta után csináltatta és tölle az ferrarai ducátust elvette (mely ducátust most is praetendálnak vissza az modenai hercegek, azt praetendálván, hogy ha nem igaz gyermek volt az successor, mindeniket el kellett volna venni vagy az pápának, vagy az császárnak, az kit jobban illetett volna; ha peniglen igaz fia volt az megholt hercegnek, nem kellett volna az pápának az ferrarai ducátust elvenni). Mivel most az ferrarai ducátus az pápájé, most írok breviter csak de ducatu Modenae (avagy, az mint némellyek nevezik, de ducatu Mutinae) et Regij, mely egy fejedelemség alatt vagyon. Elfoglalván az francia egész Olaszországot, ezen hercegnek is várossiban és fortalitiomiban mindenütt francia gvarnizont tett; megakarván ezen modenai herceg maga hűségét tartani az császárhoz, Leopoldus primushoz, sógora is lévén egyszersmind az császárnak, mivel az császár vett feleséget magának az neuburgumi házból az imperiomból, mely herczegaszszontól (vagy írjam már most, az mint híjjuk, császárnétól) lett Leopoldus császárnak mostan élő fia, Josephus primus, Romanorum et Hungarorum rex, második fia ezen császárnétól Carolus, kit, ha Isten secundál, lészen rex Hispaniarum; ezért az Carolus királyságáért lévén az mos-

tani hadakozásunk; és ezenkívül az császárnak, Leopoldusnak, leányi is lettenek ezen házból való feleségétől. Ezen neuburgomi aszszonytól Leopoldus császárnak nagyobbik fia, Josephus primus, vett feleséget magának az imperiomból, hannover leányt. Ezen fellyebbemlített modenai herczeg is vett hannover leányt és így az modenai herczegné nénje Josephus primus feleségének; és ugyan educáltatott és tartatott leánykorában Josephus primus felesége itt Olaszországban Modenában, az modenai herczegnénél; és innét jedzette el Josephus és ugyan innét Modenából vitette Bécsben nagy solemnitással Josephus primusnak feleségül, nagy pompával.

Ezen modenai herczegnek modenai és reggioi ducátusában *főbb városai* ezek: Modena, Regio, Bresello és Carpi. Apróbb városi és fortalitiomi Final, Modena, Scheravál, Bonport, Alabástia, Szent Felix, Corregio, Régiolo, Szent Márton és több apróbb helyek. Legnagyobb fortalitioma Modena várossa és az modenai citadella. Palatiomja is Modenában olyan van, mely ha elkészülhetett idővel, minden olaszországi hercegeknek palatiomit meghaladja. — *Vizek* ezek vannak az modenai és reggioi ducátusban: Az Szecscia vize és abból kimenő canális, melly Modenán felyül kétfelé válik; edgyik egyfelől, másik másfelől foly el Modena mellett; melly mindzakkettő hajós víz és az Po vizében szakadván, azzal edgyütt mégyen az tengerben. Az Fosso Rosso nevű víz is folyóvíz, de nem hajós víz, melly az Szecsiában foly. Regionál foly az Crosto vize, némellyek Trasinára vizének is híjják, mely Gvastalánál szakad az nagy Po vizében.

Az híres és nagy Po vize is mellette mégyen el az modenai ducatusnak és egy darabját bírja az modenai herczeg egyfelől az Po vizének.

Az Lenza vize is az szélin foly el az parmai és modenai ducatus között.

Lenza, Crosta avagy Trasinára, Fosso Rosso, Szecscia és Canal vizei mind kezdetnek az modenai ducátusban; az Geneva felé való hegyek közzül folynak alá. Az Szecscia vize leglassúbb és az Canális, mellyet felette nagy töltéssel kellek mindenkor tartani és ha elszakad, oly károkat téssen, hogy egész falukat ront el és ha egyszer kiszakad, három esztendeig is nehéz reparálni. Mind az Szecse és mind az Canális mellett mind az két felől egy copiányi töltést tartanak

és oly széles, két szekér elmehet egymás mellett. Az hajók az tengerről Velenczéből feljönnek az Pón, onnét az canálison éppen Modenáig, melly az országnak nagy commoditássára van; egy lovon hajón annyit vontat fel, az mellyet tiz szekér sem vinne el. Szomszédi ezek, az kikkel vicináltatik: az mantuai, gvastallai, novellárai, mirándulai, pármái, genevai, florentiai, massai, bologniai (melly pápájé), ferrárai ducátusok és dominiumok vannak körülötte; Genua felé az tenger hozzá nem messze, úgy Velence is hozzá közel, az ferrárai föld van közte. Az ő dominiumja bemégyen keskenyen éppen Florentia provinciájában és ott ben is in ducatu Toscanæ bír egy¹ nevű fortalitiomot hozzávaló nyolcvan falujával. Ennek földje kétféle; egy része hegyes, az florentiai és Geneva felé való része, de az is jó föld, noha igen hegyes, köves, de kereskedésre jó, nem messze lévén az tenger hozzá. Az több része egyebütt mindenütt szép lapály, avagy írjam sík és olyan sík volna, mint az Alföld Magyarországnban (az mint egész Olaszország is többire olyan volna), ha az ültetett fák nem volnának; de minden szántóföldeinek, minden hold földnek az közin lineákban vagy az fa ültetve és minden fa mellett egy-egy tő szőlő. Felette sok bora terem. Ott terem az bora, azhol az gabonája s igen jó bora terem s felette sok. Gesztenyéje és minden gyümölcse sok terem, kivált az hegyek körül. Az hol hegye van, mind gesztenyeerdő. Házai, cassinái s annál inkább várossi és falui mind tégláépületek, cserepesek. Az mezők rakvák cassinákkal, kiket mind laknak. Ott tolvajnak nincsen helye, mert egy-egy cassina egy hajításnyira van egymástól, és mind az egész mező rakva házakkal s lakos emberekkel.

Ennek az földje nem olyan lapos, mint az mántuai avagy mirándulai ducátusban és az víz nem térszen olyan sok kárt (hacsak az Szece vize gátja ki nem szakad). Canálissa sok vagy az. Szép munkák és szélessek, kiben az árvíz elfolyhat. Malmai jók vannak. Minden névvel nevezendő gabonával abundál (riskása hogy nem terem). Fűve, szénája, bora, fája, mindenféle gabonája elég terem. Szántófölde és legelőmezeje illendőkép az elég vagy az. Az szántóföldet olly aprókban szántja, csak egy singnyi a földeknek az szélessége; egy hold

¹ Az eredetiben is kipontozva.

földet 10 s 12 darabokban szánt, mint az hagymaföldet. Az bora az szántófölde között terem, nem kell karózni az szőle-jét, mert állófák az karók, kiknek az teteit levagdolja, hogy nagy árnyékot ne tartson az gabonájának. Egy fáról egy gönczi hordóbornyit s többet is megszedsz. Az földét minden esztendőben szántja. Minden esztendőben vékonyan ganéjoz. Tehene, ökre, juha, lova, számára, öszvére, juha, diszna, tyúkja, lúdja, pulykája, réczéje, nyúla, fogolymadara, császármadara és egyéb vadmadara elegendő vagyon; vízima-dara kevesebb. Őz és szarvas, farkas, medve nincsen. Fáczánnal is bővös. Az vadászat csak az herczegnek szabad és az uraknak is az magok territoriomán, másutt nem; mely úgy practicáltatik egész Olaszországban. Az urak úgy élnek mind itt s mind egész Olaszországban, mint minálunk az jó városi emberek; egy-két szolgálja van, az nagyjának egy pár szeke-res lova s szolgálója.

Népe bő vagyon. Az ki valamire való ember, mind az városokon lakik. Az complementumot nem kiméli, de különben az urakban is kevés az barátság; csak az complementum, magaaajánlás az egész olasz nemzetben az barátság. Magok multságára öszvegyűlnek conversatióban, mindennap az urak és úraszszonyok edgyütt kártyázni, ostáblázni és egyéb multságokra. *Kertek* szépek vannak és palatiomi szépek. Békességes időben az duca haserosokat tartott és egynehány szekérbeli lovakat és színesebben élt az több ducáknál. Lakó-helyei is egynehány helyen voltanak az maga ducátussá-ban. Kopót, agarat nem tartanak; egy-két vislát tartanak csak az urak is, mert eő nállok olly vadászatok, mint minálunk, nincsenek.

Ritkán találtatik köztök hadakozni kívánkozó ember.

Ezen modenai földön mikor mentünk, mihelyt beértünk, mingyárt szabad praedát hagytanak, mivel mihelyt az franczia elbírván Olaszországot és az modenai ducátusban levő fortalitiomokban gvarnizont tett, akkor az modenai herczeg hív akarván lenni az császárhoz, elhagyta provinciáját és neutrálissá lett volt s ment Bologniában lakni az pápa földére. Látván az földnépe, hogy az herczegjek elment, az francziához nemcsak odahajlott, de fegyverrel az lineákat is szintén úgy őrzötte, mint az franczia, és ölte, azhol németet kaphatott. Mellyért most úgy büntetődtenek, hogy az hol el-

mentünk, mindenek praedára ment s sokat az emberekben is levágtak.

Irhatom, hogy ez miatt nagy kárt vallottunk az hadban, mert az had az nagy praedálásnak esvén és maradozván, vallottunk majd 3000 ember kárt; az kik elmaradozván, imitt-amott fogdosta az francia őket és az parasztság is sokat ölt meg. Az had úgy meg volt rakodva, hogy az praedát nem vihettük. Több volt az praedamarha, mint az zoldát, úgyannyira, hogy azután meg kellett parancsolni az hadnak, hogy az praedált marhát nem lészen szabad hajtani velünk az táborral és az Párma földén eladták osztán mind, ezután következő két vagy három mársban. Volt olyan zoldát elég, az ki csak arannyal, volt olyan, az ki csak folyó pénzzel rakodott, mert az föld (népe) otthon volt, nem tudott félni az némettől, nem is gondolta, hogy valaha német odamehessen. Még az templomokat és clastromokat is szabad volt az hadnak felverni; az hogy fel nem szabadították, de nem tiltották, az had peniglen tudja azt, hogy szabad akkor minden, mikor semmit nem tiltanak. Ezen ducátusban igen szép és nevezetes erősség volt *Bresello*, mellyet magyarul Berczelnek hívunk; az Po-parton volt, mellyet ez nyáron az német az éhség miatt feladott az francziának és az francia funditus elrontotta még az fundamentumát is, hogy még fortalitiomnak sem látszik jó formában, hogy lett volna.

XVII.

Események 1703 december 30-tól január 2-ig.

30. *Decembris*. Szent Illiriától megindulván reggel az armadával, jöttünk és akadtunk mingyárt abban az útban, melly római útnak, másképpen platea magna, úgy hívatatik. Ez mind csinált és töltött út; olly széles, hogy négy szekér egy széltében elmehetne rajta; mely úthoz hasonló egész Olaszországban nincsen és az egész olaszországi derék városokból, Majlandból, Paviából, Novarából, Comoból, Verczelből, Casalból, Alexandriából, Tortonából és más több derék városokból jövő utak Piacenza nevű nevezetes városnál meg-edgyezvén, onnét edgyütt az egész utak jönnek Parmára, on-

nét Regióra, Regióról Modenában, onnét Bologniában és azután mind az római territoriumon megyen ezen derék csinált út egyenesen híres Roma Városában. Itt már utunkat Piemont felé continuálván, Romát vissza, hátunk megé hagytuk.

Masérolván Sz. Illiriától ezen római úton, avagy írjam, platea magna nevű híres, nevezetes úton, értük reggel az Trema vizet, mellyen régenten olly hosszú kőhíd volt, hogy egy szakállossal által nem lehettenek volta rajta. Szép épületű, kőlábakra rakott széles kőhíd volt valaha, de az régi hadakozásban, circiter 200 esztendővel az francia elrontotta volt és csak az ruderák extáltak. Ezen víz sokszor szárazságban ki is szárad, de noha igen nagy, az folyása igen széles és kövecses; most száraz ősz járván, kicsiny volt és nem mély. Lévén velünk készen az armadával szekereken való hidak, étszaka hidat verettünk, reggel az lovas gázlóban, az gyalogság hídon ment által.

Ezen vízen általköltözvén, aznap az armada majd 4 magyar mélyföldnyit masérolt mind ezen platea magna nevű római úton; kétfelől az út mellett mind casinák, hegyek s palatiomok voltak s vannak s úgy látszik, mintha mind egy faluban menne az ember végig. Ezen út felől úgy tartatik, hogy hozzá hasonló hosszú és szép csinátú út az világon nincsen; melly éppen Romáig megyen.

Eadem die értük el az *Lenza* vizet, melly víz hasítja el egymástól az regioi és parmai ducatum. Eddig az vízig az egész regioi és modenai ducatumon szabad volt az praeda. (Azt írhatom, hogy mikor Regionál eljöttünk volt az táborral, nemhogy az közzöldát károkat nem tett volna, de még az főtiszték is mindent rontottanak és éggettenek, míg az had takarodott; megszállván az regioi hostátban az ágyú alatt mingyárt az kapún kívül mi is óbester *Bagossi* urammal, egy szép palatiomban valamennyi szép aranyos székek, armariomok és egyéb aranyos eszközök voltak, pro recreatione egy rakásra hordván, mi is megégettük és többet 2000 arany érő citrom és narancs s egyéb drága fáknál összevegdaltattuk; melly nekünk mulatság, de az gazdának, az kié volt, felette nagy kár volt). Itt az *Lenza* vizénél megtiltatott, hogy ezen túl az parmai és piacenzai ducatumban senki semmit el ne vegyen; ezen víz hasítván egymástól el az regioi és parmai ducatum.

Eadem die ezen Lenza vizen jöttünk által oly hosszú kőhídon, hogy egy szakállós lövésnyit tartott az híd; igen szép épületű széles kőhíd ez, hogy két szekér s három is szélteben mehet rajta; bolthajtásokra lévén az alja csinálva, alatta az bolthajtások között foly el az víz. Fen az hídnak mindenütt övig való pártázatja van, hogy se ló, se ember, se szekér semmiképpen le ne eshessék róla. Az víz sebes víz; jó ki az Genova felé való tengerszem-melléki havasokból és aláfolván, Bersello (másképpen Bresel) városánál szakad az Po vizében, melly Po vizének nagyságáról fellyebb írtam, hogy van olyan, mint az Duna. Ezen hídnál három ágon foly az Lenza vize; az híd hívatik Ponte de Henza (magyarúl Henza hídja). Ezen Lenza vizének az folyása kövecses; mikor nagy árja van, széles, mint az Duna, de hamar elmegy az árja; most nem volt nagyobb, mint Erdélyben Balásfalván alól az két Küköllő vize edgyütt, vagy az Hernád és Sajó Ónadnál Magyarországon. Mikor ezen hídon takarodott az armada, hátra lévén még az bagacsiának nagyobb része, az francia az lovas retrogvardiát utánunk nyomta; kihez képpes az armada csakugyan ment, hanem az mi hajdú-regementünket visszacommanderózták az hídhöz és velünk *Liectestein* herceget. Mi az hídat és passust elfoglalván, ott voltunk, éppen estig várakozván, míg az armadának az hátulja és az egész bagacsiák eltakarodtanak.

Eodem tempore megvártuk, míg mind általtakarodott az armada, még az retrogvardiát is elbocsátottuk előttünk által az armada után és mi maradtunk regimentestől retrogvardiában. Generális Gvido *Staremborg*, mint armada commendantusa, csak masérolt az armadával, hanem az egész armadából való granatérosokat az hídtól fogvást éppen az tábornak szállóhelyéig, híres *Parma* városáig elrakta az út mellett minden cassinákban s árkokban, hol 100, hol 200, hol 50, hol többet s hol kevesebbet, hogy ha minket az francia megnyomna és az hídtól az tábor felé nyomakodnánk, minden árkokból és cassinákban ujjabb-ujabb succursusunk lehessen. Az armada eadem die Parmán túl szállott; az egész had, egész armada éppen az kőfal alatt, éppen az bástyánál takarodott el Pármánál, jobb kézre az város mellett, balra maradván az város. Az parmaiak senkit sem bocsátottanak be az mi armadánk közzül az városban az commissariosokon kívül,

kik bemenvén, az egész armadának provisiót csináltak kenyérről, az parmai herceg adván bort és kenyeret az armadának; hús nem kellett, mert mindennek elég volt, aznap is az nagy kőhídig, míg az modenai és regioi fejedelemség tartott, szabad lévén az praeda. Az parmai ducatusban minden tiltatott, sőt az modenai praedát az parmai parasztság vette meg az hadaktól, némettől s magyartól.

Estve felé takarodtunk Parma mellett armadástól, (mi peniglen, az mi regimentünk, mivel retrovardiában voltunk, majd éjjelután érkezünk az táborhelyre). Parmában ben az városon két víz szakad öszve; edgyik a Parma vize, az kiről Parma városa neveztetik; másik Braganza vize, mellyek az városban be szakadnak öszve és kétfelé hasítja az várost, hogy két városnak látszik, mint Buda és Pest; de az víz nem nagy, csak mint Erdélyben az Küköllő, vagy Magyarországbán az Sajó, vagy Hernád. Az városnak az közepin van kőhíd által az vízen. Mind az két városa nagy, szép és erős hely, onnét neveztetik az ducatus is parmai ducatusnak. Az város balra maradván, mingyárt az bástyák alatt csináltak nekünk hidat és azon ott, az kőfal alatt, maséroltunk által armadástól. Az herceg maga is most benne volt; hogy peniglen ő mind az császártól s mind az francziától jobban megmaradhasson, neutrális akarván lenni, az pápa praesidiomát vette be és az pápa protectiója nevezeti alatt van. Ezen duca is az császár sógora, házasodván az neuburgomi házból és az felesége egy testvér lévén Leopoldus császárnéval. Szállott meg az egész armada Parmához 2 olasz mélyföldnyire Belegára és Párma közzé az mezőben és ott háltunk. Az franczia jött csak az Lenza vize hídjáig aznap.

31. Decembris. Reggel 10 órakorig helyben volt az armadánk Parma városa mellett és megizente Generális Feltmarsalch gróf Gvidó *Staremborg*, az mi armadánknak fő commendérozó generális, az pármai hercegnek, hogy elpraedáltatja mind az pármai s mind az piacenzai ducatus (melly két ducatus az parmai hercegé), ha contributiót nem ad az herceg. Ezen dolgot járták reggel 10 órakorig és ígért az herceg százezer tallért anticipato az contributioban, ea conditione, hogy azután többet is fog adni; mely 100 ezer tallért Genevában ígért, hogy leteszen (hova nem messze, mintegy 8 magyar mélyföldnyire kellett minekünk elmasérolnunk).

És azonkívül is megígérte, hogy az császár ellen legkisebbet sem cselekszik, sőt hűségét tartja. Melyhez képest mi is azon két parmai és piacenzai provinciában semmiféle kárt nem tettünk. — Eadem die 10 óra után megindulván délelőtt egy kevéssel az mi armadánk, mentünk által az *Taro* vizén, mely is kicsiny lévén, az lovas had gázlóban ment, az gyalognak pallót csináltak. Ezen *Taro* vizének folyása kövecses és oly széles, mint Posonnál az *Duna* folyása, de most szerencsénkre igen kicsiny volt. Régente oly hosszú kőhíd volt rajta, hogy stucczal sem lehetne végiglőni rajta, de most csak az ruderaí exstálnak, az régi hadakozásban az francia elrontotta. Mingyárt azon túl értük *Castel Gelfót*, az mely castélyban lakott Gelfius, kinnek hírét hallhatni és olvashatni az római históriákban, qualis fuit factio avagy rebellio Gelfiana. Ezen castély magánosan van az mezőben. Régi módon épített roz castélyocska. Azon túl értük az *Porolario* vizét *Badia di Fontana* nevű falunál, kin hídon mentünk által. Aznap *Strona* vizén is általmentünk, kin is jó híd volt. Mentünk hálni armadástól *Borgo Sancto Donnino* nevű városocskához ezen parmai dicsóban. Az francia penig nyomunkon masérolt utánunk.

Anno 1704.

1. *Januarii. A. 1704. Borgo Sancto Donnino* városkája nem felette nagy hely, de lakni igen jó hely. Itt az jesuiták kívül az városon felettébb nagy épületet kezdettek csináltatni, mely igen szép és nagy leszen. Ezen *Borgo S. Donnino* városában az piaczon van egy templom, holott az templomban bemenő ajtó avagy írjam kapu előtt levő tornácban, két felől az templom mellett két oroslán van kifaragva, melly igen gyönyörűséges és ad vivum van leírva. Innét jóreggel armadástól megindulván, aznap mentünk által az *Ongina* vizén *Chiaraval* városán fellyül. Aznap az *Gratando* vizen és *Larda* vizen is általmentünk *Fiorenzula* városa mellett el. Aznap az *Ravacolla* vizén is általmentünk. *Chiavenna* vizén is aznap mentünk által. Item fen az hegyek alatt *Vigolotól* jó alá egy víz *Paderno* felé; azon vizen is aznap általjöttünk, mely alább az *Chiavenna* vízében szakad. Aznap híres *Ponte naro* hosszú hídján is általjöttünk, mely az

Nura vizen van. Ezen vizek között még egy sem volt igen felettebb nagy és mind jó kőhidak voltak rajtok. Mentünk hálni az armadával *Sancto Paulo* nevű faluhoz, mely magyarról Szent Pálnak hívattatik.

Mivel az francia utánunk jött, küldött vissza portát az generalátus és az Chiavenna vize partján az hídnál öszveakadván az mi armadánkbeli porta, az francia előljáró commendérozott hadaival *Radi* nevű hadnagy, Ebergényi uram regyementjebeli, *Radi* Gáspár capitány uram öcse, azon az hídon öszvepuskázván az francziával, ott esett el.

2. *Januarii*. Szent Páltól megindulván in ducatu Piacensino, mely is az parmai herczegé, mivel neki két ducatusa van, Ducatus Parmae et Ducatus Piacenzae, reggel mentünk által az *Risme* vizen, mely is nem felette nagy víz, meggázolhatni. Értük *Piacenza* (vagy másképpen Placentia) híres városát, mely szép, nagy és erős város. Az Po vize mellette foly el; mivel, azmint fellyebb is írtam, ezen parmai herczeg neutralis akarván lenni, hogy mind az császártól s mind az francziától az fortalitiomi jobban megmaradhassanak, minden fortalitiomiban pápa gvarnizonját vette be; úgy itt is pápa hada és gvarnizonja volt, és kiizentek Piacenzából, hogy az város kőfalaitól távolabb járjunk, mert az armadát az kőfal alatt el nem bocsátják, azminthogy hozzánk is lövöldöztenek az bástyáról, apró puskával egynéhányat lóvén. Melyen megharagudván az mi armadánk commendánsa, generális Gvido *Staremborg* Feltmarsalck, éppen az város árkában vitte végig az mi infanteriánkat, az egész gyalog regementeket és azt izente: az világon az császárnál nagyobb urat s magánál Olaszországban nagyobb generálist nem tart, mivel eő commendánsa az császár hadainak és ott masérol el, azhol akarja; s ha többet lőnek hozzánk, az vidéket elpusztíttatja. Eadem die kezdett hajnalban az hó esni és másnap virradtig mind esett; ez volt legelső hó ezen az őszön és télen Olaszországban; szárközépig érő hó esett, mely öt nap alatt elolvadt és az vizek megáradtanak miatta s az utak is megroszszúltanak. Eadem die mentünk által az *Trebia* vizen, mely széles és lator víz, ezen *Trebia* vize. Item *Naretta* vizen, item *Tidone* vizen mind aznap jöttünk által, az lovas gázlóban, az gyalogság híidakon szállottunk Castély *Szent Joához*, az hó hátára armadástól, utolsó Piacentiához való városhoz.

XVIII.

De ducatu Parmae et Piacenzae.

Ezen parmai és piacenzai ducatus igen szép és jó föld és Európának nincsen olly szép része, az kivel fel nem érkezik. Olaszország tartatik Európának legszebb részének, de ez Olaszországnak ismét legszebb és jobb része. Ezen herczegség constál két ducatusból: ducatus Parmae et ducatus Piacenzae (némellyek nevezik Placentiae). Az földnek egy része az tenger felé hegyes völgyes és nagy havasok, az több része mind sík. Mind hegyes, mind völgyes része igen bő termőföld és mindennel abundál. *Határi és szomszédi.* Az hegyek és tenger felől határos az genevai republicával és az florentiai ducatussal (mellyet másképpen hínak magnus ducatus Toscanae); másfelől az majlandi ducatussal; harmadik felől az Po hasítja ugyan az majlandi ducatusból és ugyan az mantuai ditióban egy szegeledecskéje is az Po mellett Berselnél határos. Negyedik felől szomszédja az modenai ducatus, éppen fel a florentiai ducatusig. Ezen ducatusoknak az közepin van egy kis provincia, az mellyet status *Parlavicin* nével neveztetik és éppen az közepin esik az parmai és piacenzai ducatusnak és ugyanezen herczeg bírja. Maga az herczeg házasodott az neuburgi házból és Leopoldus primus császárnak sógora; az császárné is neuborgi házból való lévén, ezzel egy testvér.

Főbb várossi és helyei ezek: Legderekasabb Parma és Piacenza (vagy, az mint némellyek híjják, Placentia), mely régenten az jó és szépségéről neveztetett olaszúl Piacenza, deákul Placentia várossának. Ezeken kívül oly memorábilis erősség, vagy nagy hely nincsen benne, hanem apró városok, mint pro exemplo Castely Szent Joan, Borgo Sancto Donnino, Fiorenzala, Chiaravalle, Busetto és ezekhez hasonló sok városocskák vannak benne. *Folyói-vizei,* elkezdvén számlálni az modenai ditiótól fogvást az majlandi statusig, ezek: Trema, Lenza, Párma, Bragánza, Táro, Porelario, Strona, Ongina, Larda, Rovacolla, Chiavenna, Paderno, Nura, Riscue, Trebia, Naretta és Tidone folyói vizei, melly vizek mind jőnek az havasokból az genevai határ szélből és végigfolyván az parmai és piacenzai ducatuson, folynak az Po vizében, mely Po

vize végigfoly ezen provincia mellett s mindenütt alá és azzal edgyütt az tengerben. Ezen fellyebb nevezett folyóvizek (az Po vizén kívül, mert az Po igen nagy víz) mind igen sebes vizek, de egy sem hajós víz, az kin kereskedő hajók járhatnának alá s fel s néha igen nagyok, néha igen kicsinyek. Az alja kövecses mindeniknek. Az hegyekből jövéen, hamar áradnak s hamar apadnak. Egynehány vizen közzülök olly széphosszú kőépületű, bolthajtásokra csinált híd vagyon, kiknél szebbet eddig az ideig nem láttam. Némellyiken nincsen, mert az előtteni hadakozásokban az francia sokakat elrontott. Kiken van híd s mellyeken van elromolva, és mellyik vizen mint jöttünk által, ezt mingyárt itt fellyebb megláthatod és méltó is megolvasnod in A. 1703. die vero 30. et 31. Decembris et item consequenter Anno 1704. die 1. et 2. Januarii. Parma mellett van mingyarást Castel Gelfo (vagy Castellum Gelfy), mely római ember lévén, indított volt nagy rebelliót az római birodalomban, mint erről az római históriákban olvashatni. Ezen castely magánosan van az mezőben régi módon, de az mostani időben erősségnek tarthatni ágyú ellen.

Ezen ducatusokon éppen általmegyén kezdettől fogvást végig, az majlandi statustól fogvást az modenaiig és onnét Rómáig azon híres *római út*, melly úgy hívatik Platea magna; melly útnak nemcsak Olaszországban, de ez világon is mássa nincsen. Töltött, kővel rakott és felyül megfödelt út, kin soha sár nincsen, oly széles, 4 szekér széltiben elmehet. Az út mellett mindenütt kétfelől cassinák vannak, mintha faluban járna az ember. Ezen útról fellyebb is írtam breviter A. 1703. die 30. Decembris. Ezen az úton kívül is mindenütt ezen herczegnek territoriumában valamerre megyen az ember, mind nagy országútjai s mind apró útjai úgy vannak egyenesen lineában csinálva, mintha nyilra vagy sínorra vették volna; az utak mellett kétfelől árkok, hogy ki ne mehessenek mindenütt belőlle; az út mellyékén mindenütt kétfelől öreg nagy fák vannak ültetve, hogy árnyékban jár az ember. Az alja az fáknak galagonya vagy egyéb fával sűrűn be van ültetve, mellyet minden esztendőben mind megnyírnak; és olyan az mező, mintha kertben spalierék és árnyékos fák alatt sétálna az ember. Földe jó; minden névvel nevezendő gabonája, minden névvel nevezendő gyümölcse, mindenféle, minden névvel nevezendő barma és marhája bővön elég van és elég terem.

Bora bő, jó és nagy bőséggel terem. Az hegyes földön karózza az szőlejét, de egyebütt mindenütt az szántóföldeinek az barázdáin lévén ültetve nagy fák és minden fák lineákban lévén ültetve, minden fa mellett egy-egy tő szőlő van ültetve, mely az fára felfut és az fákon, egy fán egy gönczi hordóbora s több is megterem; az gabonák között levő fának az teteit és ágait minden esztendőben elvagdálja, hogy nagy árnyékot ne tartson az gabonának. Ha az ültetett fák nem volnának, oly sík volna, mint Magyarországon az Alföldség; de az ültetett fák miatt olyan, mintha mindenütt ritkás erdőn járna az ember. Az földet, mivel örökké minden esztendőben szántja, azért mindenkor vékonyan megganéjossa, de csak imitt-amott vét egy-egy ökölnyi ganéjt. Az hold földei csak két-két arasznyi barázdákra van szántva, hogy az esső víz ne árcson az gabonának. Mindenféle madara elegendő terem; nyúla bő; őz és szarvas nincsen; róka is elég van, de öreg vad nincsen. Falui, városi és cassinái mindenütt sok; az falukon kívül is annyi az cassina mindenütt, hogy mindenütt az mezőben egy pisztoly-lövésnyire egymáshoz szép kőépületű cassinák, házak és palatiomok vannak. Az embere igen bő; mindenütt egyaránt lakik az mezei cassinákban. Minden épületi kőből és téglából csinálva vannak és mind cserepesek. Citrom, narancz, pomagranat, mandola, gesztenye és mindenféle gyümölcse elég terem. Notandum, hogy az citrom- és narancz-fát itt is telelni házakban vizik; az tengermelleyéki helyyeken, mint Genevában, és más helyyeken, citrom, narancz kin van csak földben és az hegyek oldaláiban s téren¹ is elég terem; de más helyyeken Olaszországban is mind beviszik telelni arra csinált házakban. Riskása is ezen parmai ducatusban nem terem, mert az terem Olaszországban legderekasabban mantuai földön, velenczés földön, az majlandin és az piemontinak egy darabjában, az hol állóvízes földek vannak; mert elvetésétől fogvást éppen felaratásáig az riskásának mindenkor vízben kell állani, kiről másutt írok. Az holott hegyes része van, minden erdeje és fája gesztenyefákból álló. Fassinával tüzel; az fának az ágait levagdálja, csomócskákban köti, megszáraztja és azzal tüzel, mivel az sík földön erdeje kevés van és nincsen is az

¹ T. i. télen.

ültetett fákon kívül; de annyi fassinát csinál az fáknak levagdalt teteiről, hogy megéri esztendőn által velle; még az levagdalt szőlővesszőket is csomókban csinálván, abból is fassinákat csinál és tüzel velle. Szénája elég terem, de affelől az jó tarlókat lekaszálja és azzal tartja az heverő marháját, melly az szalmánál jobb az marhának. Az lakossa, úgy az urai is, mivel mind olasz, olaszoson, roszszúl, soványúl él, csak az pénzkeresésben veti minden mesterségét. Az urak az városokon laknak; az nagyja (nadgya) is az uraknak egy-két szolgát és szolgálót, egy-két lovat és egy-két kutyát tart; nem többet, mint az magyar urak; csak az palatiomok építéssében és pénz keresésében gyönyörködik. Ezen parmai és piacenzai herczeg valami kevés contributiót ad az pápának és az váraiban is pápa praesidiomát tartja, hogy mind némettől s mind az francziától jobban megmaradhasson és az pápának subjiciálta magát.

Régenten ezen herczegségek a pápájé voltanak, hanem lévén ezen herczegnek Róma mellett valami principátussa, az pápával cserélt; eő az pápának cedálta azt, közel lévén Rómához, az pápa ismét az parmai és piacenzai ducatum adta neki érette és hogy protegálja, megígérte neki. Mindeket le nem írhatok; ez szomszédos és hasonló lévén az modenai ducatummal, arról bővebben írtam; fellyebb, ha tetszik, de ducatu Modenae megolvasni, ezen parmai ducatus hasonló az modenaihoz.

XIX.

Események 1704 januárius 3-tól 11-ig.

3. *Januarii* megindulván a *Castello Sancti Johannis* (mely az piacenzai ditionak utolsó városokkája), hajnalban indúltunk meg az hó hátáról; mentünk által az *Bardinezza* vizen jó kőhídon; azután aznap *Versa* vizén is ugyan kőhídon; aznap az *Schirpazo* vizén is általmentünk. Mind az három víz nem nagy víz és kőhidak is lévén rajtok, folyvást mentünk által rajtok. Értük estvére *Stradellát*, mely legelső passusa az mediolanumi provinciának (avagy, azmint nevezik, az majlandi statusnak). Ez az *Stradella* városocska, de

nem igen erős; egy hegyfarkon esik; fellyül rajta nagyobb-nagyobb hegyek és nem meszsze hozzá az tengerfelé havasok is vannak. Mingyárt Stradellán felül feudomok vannak, mely feudomok nemcsak Majlandhoz valók, hanem a parte feudomok regis Hispaniae. Vannak ott közel az hegyekben oly helyek is, mellyek feudom imperiale és mindennyi változásokban is az császárhoz tartott húséget és ordinarius proven-tusát beszolgáltatta az császárnak. Ezen Stradellának csinált volt az franczia egy igen erős lineát, kezdetvén az linea az Po vizétől fogvást ment Stradelláig az planiciesen; onnét ismét ment fel nagy darabon az hegyek közzé; mely igen erős linea, avagy írjam sáncz volt, kin kételkedtünk, hogy nehezen mehetünk el. Tegnap napon, úgymint 2. Januarii, iffiú *Vademont* herczeg, az császárnak cavalleriae generálisa (kinnek az édes atyja franczia részről majlandi gubernátor, az fia peniglen császár szolgálatában generális) ezen linea mellett felmenvén, az hegyek között megkerülte hajnal előtt *Vademont* herczeg az vélle levő egynéhány ezer commendérozott német lovas haddal és az *Ebergényi* lovas magyar regyementjével. Azmint már az sánczot avagy lineát megkerülte volt, belől aláereszkedvén, spanyor had lévén ezen lineákban, 3000 mingyárt elszaladott és recipiálta magát az hegyekben, Stradellában peniglen gvarnizont hagyott. Látván *Vademont* herczeg szaladásokat, jött egyenesen az passusra és az lineának az kapuját elvévén, ott állott, míg az armada érkezett. Érkezdvén az armada déltájban, az regyementek egymást bévárták és szép rendben ott passuson általmasérolván Stradellának az kapuja előtt egy pistolylövésnyire maséroltunk el; eleget lőttenek az városról, de semmi kárt nem tettenek; 4 embert sebesítettenek meg, az mi armadánkbelieket. Elmasérolván az város mellett, szállottunk az városon mingyárt túl csak egy jó szakállos lövésnyire, csakhogy szintén flintából ne érhessen az golyóbis bennünket az városból. Azon étszaka *Vademontot* küldötte *Gvido Staremborg*, az mi armadánk commendansa, az vélle levő haddal *Vogera* nevű nagy városban elől; mi peniglen, mihelyt az armada megszállott, ágyúkkal lövetni kezdtük Stradellát, hat apró mezei ágyúval; volt oly erős, mint Erdélyben Segesvár, vagy Magyarországon Nagy Szombat. Ostromnak akarván menni, itt esett el *Lictenstein* fejedelem regyementjének Obestlejtinántja, ki-

nek másnap az Obestvactmaistere succedált tisztiben. Éjfélen 12 órakor feladták Stradellát accorda nélkül ad gratiam, aut ad discretionem. Hoztunk 400 közrabot belőlle és 80 officért, egy generálist és két óbesteret és több feles tiszteket.

4. *Januarii.* Jó reggel mindenünnét az parasztságot és az gyaloghadat is reáfördítván, Stradellának az fortificatióit lerontottuk és az sánczot avagy passust is egy darabon elrontottuk, mely miatt esett mulatásunk délelőtt tiz órakerig. Tiz órakor megindulván az armada, generális Fobon maradott retrogvardiában az maga regementjével és Eugenius herczeg dragon-regementjével és több commendérozottakkal. Hogy az armada eltakarodott, generális Fobonon rajta ment az francia Stradellánál és alkalmas kis harcz volt; mind az két részről feles esett el. Akkor az Eugenius herczeg regementjének Laib companiája zászlóját el is nyerte az francia. Ordere szerént utánnuk nyomakodván Fobon generális, mind puskázott az francia előljárójával és úgy masérolt utánunk. Aznap az armada ment *Vogera* nevű nagy városhoz, mely Stradellához 14 olasz mélyföld. Rút idő volt, vert az havas esső és éppen éféltájban érkezett az armadának az hátulja. Ezen *Vogera* nagy város és kövel kerített, kiben is 200 lovas spanyor volt quartélyban; mely spanyor, *Vademont* érkezvén, mingyárt kiment belőlle és defendálni nem akarta. Eadem die az erős mársban több maradott el hatszáz embernél, sőt, azmint némellyek computálták, ezerig való maradott el az gyalog had közzül. Mivel havas esső esett, roszt út volt és étszaka maséroltunk. Mivel éfélre érkeztenek az regementeknek az utóljai, úgyannyira, hogy némely regementeknek az zászlóival az táborhelyre alig ment be 100 ember; az francia peniglen utánunk lévén mindenütt, csak fogta, vágta és fosztotta az mi elmaradott maródiainkat.

Eadem die az betegek alá hajtottanak volt 80 forspont-szekeret, mely szekerek rakvák voltanak maródiakkal; azokban is az hó, havas esső és roszt út miatt elállván az marha, mind edyig elmaradott az maródiakkal. Hogy az szekerek nem jöhettének, az maródiakat az retrogvardia leszállította rólluk, az szekereket mind megégezte és az marhát elhajtotta. Eadem die nekem is egy forspont-szekerem edgyetmásommal megrakodva, ott veszett több szekerekkel egyetemben. *Gombkötő* Mihály gombkötőm is ott az szekér mellett

rabságra esett; mellyet azután szabadítottam ki. Volt egy bárányom, kit Magyarországról hoztam volt fel; igen játékos volt és meg akartam tartani; ezt is eadem die nyerte el az francia Szilágyi fi, *Nyikita* nevű oláh béresemtől. Maga Nyikita elszaladott. Ha el nem veszett volna azon bárány, pro curiositate meg akartam véle Olaszországot járatni. Az velünk levő prófont-szekerek közzül is, az ki nem jöhetett, meggyújtották kenyerestől és úgy égette az magunk retrogardióink. Az mely marha elállott, az ínát levágták. Aznap jöttünk által az *Vara*, vagy, azmint némellyek híjják, *Vera* vizén jó kőhídon. Item aznap jöttünk által az *Copa* vizén is jó kőhídon, mely akkora víz, mint az Hernád Magyarorszában Halmajnál. Aznap jöttünk által az *Staffora* vizén is, éppen Vogeránál. Háltunk Vogeránál.

5. *Januarii*. Nagy időn indúlt meg az armada és igen kicsint maséroltunk, hogy az tegnap elmaradott had és maródiak érkezhessenek utánunk, mert hogy az rút időben, rosz úton és étszaka éfélig maséroltunk, úgyannyira elmaradozott volt az had, hogy harmada sem volt az hadnak az regimentnél és zászlóinál. Aznap általmenvén az *Corona* vizén, mely olyan, mint Erdélyben az Küköllő, mentünk hálni *Castel Nuovo de Scrvia* nevű városban, melly is feudom imperiale, noha az majlandi statusban vagyon; ez is kerített város, de az ellenség előttünk kiszaladott belőlle. Az tábor és regementek mezőben szállottanak, az generalátus és főbb tiszték be az városban.

6. *Januarii*. Megindulván, mentünk által az Scrvia vizén Tortonán alól és háltunk *Tortona* és *Alexandria* között az mezőben *Szent Giulian* nevű kis falucska mellett. Mind *Alexandria* híres városa s mind *Tortona* igen nevezetes, nagy, híres, erős városok és közel vannak, 2 órányi földre egymáshoz, az kik között háltunk; kiben az ellenségnek egynéhány ezer embere volt, circiter 8000 ember. Igen sötét, ködös idő volt és tovább nem mehettünk, mert az ködben sok eltévedvén az bagácsiában, ki *Tortonában* s ki *Alexandriában* éppen bement; ehez képest az puszta, fa nélkül és víz nélkül való mezőben az tábor megszállott.

7. *Januarii* szállott az armada az rettenetes, rút, havas, essős időre nézve, három faluban. Az Haub Quartély volt *Boscoban*; mi, az mi regimentünk, *Krippaum*, *Max Starem*

berg és Solari regementje, az 4 regiment szállottunk egy igen igen szép clastromban, ad monasterium Sanctae Crucis de Bosco, melyben fejr barátok, dominicanusok vannak; és azoknak kellett az 4 regimentet fával, kenyérrel, hússal, borral, szénával, szalmával és abrakkal tartani két nap. Notandum, Olaszországban az papokra, barátokra, apáczákra sine discrimine reá szállítják az hadat és az casarnák az clastromokban vannak sok helyeken.

8. *Januarii* helyben volt az armada; mi is helyben voltunk in monasterio S. Crucis de Bosco és Rostag volt. Ezen clastromban merő ítéletnapja volt és merő pokol volt az clastrom az rettenetes tűz és füst miatt, hogy soha azon clastrom olyan nyomorúságban nem volt, mint akkor és semmije sem maradt. Én ugyan tartottam meg az clastrom héjján feles edgyetmásokat. Mi előttünk peniglen voltak ebben az clastromban szállva 2 német regiment lovasok és az *Ebergényi* uram magyar lovas regementje; de mi mikor érkeztünk, az infanteria előtt kiküldötték őket tovább és mi szállottunk volt beléje, 4 gyalogregement.

9. *Januarii*. Jó reggel megindultunk, hátul jöven utánunk az francia; az *Orbo* vizének áradása, sebessége, és nagysága miatt az vizen hídát nem csinálhattanak. Tegnap is azért volt rosztog, mind az vizet próbálták. Látván, hogy nem lehet ezen *Orbo* vizen hídát csinálni az sebessége miatt, gázlót kerestének és az egész gyalog armadát az lovas had hordotta által az lovakon, nyereg szárnyáig való vízben; holt sok ló, ember, marha és számár, s német asszony és gyermek igen sok holt oda; és az kit elkapott az víz, az odaveszett. Mentünk hálni az *Bormia* vize partjára, *Castellaro* nevű faluban. Castellaron túl az vizen 6000 francia és spanyor had állott ott is előttünk, kik az révet akarták disputálni, hogy az *Bormia* vizén által ne bocsássanak ármádástól bennünket.

10. *Januarii*. Mindenütt felmentünk az *Bormia* vize mellett, mert itt alatt által nem mehettünk; és mentünk *Castel novo de Bormia* nevű falu mellé, éppen az *Bormia* vize partjára, melly akkora víz, mint az *Tisza Nagy Szöllősnél*; és mivel az víz áradva volt, mingyárt az hídcsináláshoz fogtak az mieink.

11. *Januarii*. Helyben voltunk éppen tiz órakorig; az vi-

zet próbálták, hogy hol lehetne az prófont- és munitiós szekereknek, ágyúknak és az cavalleriának általköltözni gázlóban, az gyalogságnak peniglen hídat csináltak Castel novo de Bormiánál, éppen az castély előtt. Mikor elvégezték az hídcsinálást, az hídnak az közepe kettészakadott; mellyet megcsinálván, mikor az gyalog regimenteknek nagyobb része általment, az *Krippaum* regimentje sűrűn menvén, éppen az síposok alatt az híd leszakadott és oda is holt az síposokban. Már több regiment gyalog nem is volt innét háromnál: Gvido *Starembeg*, *Solari* és az hajdú-regement; lovas sem volt innét több, mert gázlóban általment volt, hanem csak *Sereni* és *Ebergényi*. Azalatt meghozván, hogy jó rajtunk az francia, az szekereket, munitiót és ágyúkat megindították, kik közzül az ágyú és munitió általment, de az prófont- és egyéb szekereknek nagy részét elnyerte az ellenség, mert az vizen nem költözhetnek gázlóban hirtelenséggel. Látván az francia, hogy az had kétfelé van: fele túl és fele innét az vizen, egy hegyen kirendelvén magát, sebesen rajtunk jött; mely harczt mint lett meg, de ingressu in Pedemontem Armadae Caesareae alább megláthatni. Legtöbb dolga volt az mi regimentünknek, *Lictestein* herczeg commendérozottinak, *Solari* generális és Gvido *Starembeg* regimentjének; ezen regimentek voltak az sullyán. *Lictestein* fejedelem elesett, *Solari* generális elesett és sok több főtisztek. Francia több esett, mint az mienk. Az híd azalatt elkészülvén, általtakarodtunk. Azhol az gázló volt, az lovashad, ágyú, munitiós és prófont-szekerek takarodtanak és az egész bagacsiák.

Látván az francia, hogy confusióban vagyunk, az gázlóban az mi lovashadunkat neki hajtotta és felette sok bagaciát, 60 prófont-szekeret és többet 100 köz-forspont-szekérnél nyert el (az ágyú és munitió békével által jött volt elől); és az gázlóknak is neki jövéen, által akart jöni; ha peniglen általjött volna, már mi confusióban lévén, az mi armadánk, nagy kárunk lett volna; hanem az mi regimentünket fordították oda az vízpartra és az víznek közepiből puskáztuk viszsza az lovas francia regimenteket és az veres francia dragonyregementet, kinél jobb lovas regimentje nincsen az francia királynak. Aznap estig, setétig puskáztunk vélek, éppen míg elsetétedett. Későn estvefelé hozták volt mellénk segítségünkre az *Daun* és *Krippaum* regimentjét és hét

ágyút. Virradtig minékünk ott kellett állani parátsaftban, fegyverben, regementestől, Gvido *Starembeg* Feltmarsalch és armada commendánsa parancsolatjából. Aznap szép becsületet nyert az hajdú-regement az egész generalátus előtt. Az armada szállott mingyárt az Bormia vizén túl *Cassine de la Stade* nevű faluban egy része, egy része peniglen kívül melléje; egy szóval aznap éppen csak a vizen, az Bormián költöztünk által.

XX.

De ducatu Mediolanensi.

Castel Szent Joantól mihelyt kiindultunk Stadella felé, mingyárt értük az mediolanomi ducatum, avagy írjam az majlandi statust és azon jöttünk Bormiáig. Jóllehet ugyan ezen föld is az majlandi ducatusból való, de túl lévén az majlandi ducatusnak nagyobb része az Po vizén, arról most nem szóllok vagy írok, hanem említem breviter az majlandi statusnak az Po vizén innét való részét, az mely van Parma felől, melly majlandi statusnak innét való része neveztetett alexandriai és tortonai ducatusnak et partim pertinebat ad principatum Paviae; de, communiter loquendo, mind az majlandi ducatushoz tartozik. Az Po vizén, az parmai ducatus felől való részében az majlandi statusnak, legelső híres, nagy és erős városa *Alexandria* (melynek azelőtt régente külön ducatusa volt). Ennek az városnak az közepén foly el az híres Tanaro sebes vize (mely hajós víz és ritkán gázolható meg), mellyen által egy igen felette hosszú szép fedeles, bót-hajtásokra épített híd vagyon kőből csinálva, kinek nem hiszem ez világon mása legyen az paviai hídon kívül. Az város is nagy, szép és erős, igen jó lakóhely; vidékje jó vagyon és mindene bő és olcsó. Az városnak mindkét felől egy erős citadella vagyon. Híres *Monferrat* provinciának az végében vagyon az hegyekhez közel, de síkon esik az város és liózzá való egész alexandriai ducatusa. Ezután van *Tortona*, mellynek felette nagy vára van egy hegynek az végiben fen az hegyen; alatta nagy, erős városa vagyon és szép hely s igen jó lakóhely. Mint szintén Alexandriának, úgy ennek is kü-

lön districtusa vagyon, igen jó élőföld. Mind Alexandriában s mind Tortonában nagy franczia gvarnizon volt s vagyon legalább 8000 emberből álló. Commertiomja mind az kettőnek nagy van Genevával és az több tengermelleyéki helyekkel. Harmadik nevezetes helye *Valencza*, melly igen erős hely, de nem nagy város, az Po-parton esik. Ezeken kívül vannak várossi, kik szép városok és kerített helyek, mint *Vogera*, *Castel novo de Scrivia*, *Stradella* és többek, sokak, efféle városok.

Folyóvizei: az *Po* híres nagy vize az közepin foly le az majlandi statusnak, melly oly nagy, mint az Duna. Az *Tanaro* vize jó Asti felől; az is hajós víz Alexandrián alól. Az *Bormia*, melly Alexandriánál szakad az Tanaro vizébe és azzal edgyütt megyen az Po vizében. Ezeken kívül az *Orba* vize, *Scrivia*, *Corona*, *Vera*, *Copa*, *Staffora* vizei, mellyek mind folynak az Po vizében. Ezen majlandi statusnak az Po vizén innét való része olyan föld éppen, mint Magyarországot gondolhatná az ember az Jászság körül. Nagy hold földekre szántják az földet, mint az Alföldön. Az síkon az rettenetes mindenféle gabonája; az hegyeken mindenütt az sok jó bora terem; itt is terem ugyan az síkon bora, de nem olly bő, mint az parmai és modenai földön. Az szőlejét karóra miveli magyarországi módon. Lova, ökre, tehene, juha, diszna és mindenféle apró majorsága elég vagyon; szénája, szalmája, árpája, zabja és mindene bőven terem. Mindenféle épületei kőből valók; az egész mezők rakva vannak szép kőépületekkel; minden négy s öt köből termőföld mellett egy egy casina, az kiben laknak. Szomszédja ezen földnek egyfelől Parma, másfelől az genevai republica, harmadik felől Montferrat, negyedik felől az Po és azon túl osztán az derék majlandi ducatus. Mivel minden esztendőben szántja az földét, ahoz képest ganéjoz, de igen vékonyan. Az szántóföldének barázdáin itt nincsen úgy fa ültetve, mint a parmai földön, hanem csak sík magyarországi módon. Az népe igen von az császárhoz és hűvebb az némethez az több olaszországi provinciáknál. Lakosa igen barátságos ember. Az urak mind benlaknak az városokban. Továbbá az derék majlandi statusról alább írok.

Események 1704 januárius 12-től 24-ig.

Anno 1704.

12. *Januarii* hajnalban az armada *Cassina de la Strada* nevű helyből az vízparttól megindult, az mi regimentünk peniglen az vízparton helyben maradt retrovardiában, ott, azhol estve puskáztunk. Innét mi voltunk az vízen, az víznek az túlsó partján az francia. Reggel is eleget puskáztunk. Commendérozott lovas német had is mintegy kétszáz maradt volt velünk gróf *Prajnerrel*, Lotring regimentjebeli Obestlejtinanttal. Mikor már az egész armada eltakarodott, elől *Prajner* az mi regimentünk előtt megindult, utána *Caposztási* kapitány uram az mi regimentünkbeli három zászlóval; utána egy pisztolylövésnyire én mentem négy compániával és zászlóval, legutól egy hajításnyira óbester uram jött három compania és zászlóalja hajdúval; de az zászlókat mind lesütvén és beforgatva vittük, úgy lévén az orderünk. Az mezőben egy német mélyföldnyire az armada megállapodott és az mi regimentünket legelől bocsátotta avangvardiában. Egész eddig *Concordiától* fogvást mind retrovardiában volt az mi regimentünk, éppen eddig.

Avangvardiában menvén az mi regimentünk, értük *Acqui* nevű francia várat, kiben feles francia had volt. Itt mi paratsaftban állottunk ismét az vár felé egy parittyahajításnyira, míg az altelleria eltakarodott, mivel az armada elől bocsátotta az artelleriát, hátul félvén. Itt olly helyeken mentek el az ágyúk és artelleriához való szekerek, hogy nemhogy szekér, de lovas sem járt rajta; az hajdúk és muskatélyosok igazították fizetésért az útát előttök. Az ágyúkat békével elvitték, de prófont-szekér itt is elég maradt; még az armada patika-szekere is itt maradt, orvosságokkal teli. Ezen hegyekben láttam legelsőbben, hogy az szőlőkaró mind nádból van. *Acqui*ban nem lévén ágyúja az franciának, eleget lőttének itt is ki az várból és túl is hatott aprópuskából is az el-lenségnek az golyóbisa, de semmi kár nem esett bennünk. Elérkezvén az armada, mi ismét legelől mentünk és túl *Acquin* szállottunk az mezőben, belől egy szoroson, az *Bormia* vize mellé, igen szoros helyre, hogy sehonnét hozzánk had nem

térhetett volna. Míg mentünk is, két úton maséroltunk: az lovas had melleleg az úttal, az gyalog had az úton, hogy egymást segíthettük volna. Háltunk Acquin felül az mezőben.

15. *Januarii*. Ment az armada *Cane* nevű városhoz. Aznap jóreggel, mikor szintén indulni akart az armada, érkezett előnkben az sabandiai ducától híres *Marchio Parella*, ki is azelőtt császár generálisa volt, és megunván az hadakozást (kivált az első sabandiai és olaszországi hadakozásnak alkalmatosságával), mikor az sabandiai herczeg az császár ellen rebellált volt, eő akkor jószágától nem akarván megválni, mivel idevaló fiú volt, az császár ellen sem akarván véteni és fegyvert fogni, magát letette volt. Most az sabandiai herczeg hogy az császár mellé állott, eő is felült és ezeknek az körüllevő provinciáknak az banditái, tolvai és az egész parasztság őtet tették fejeknek, az császár mellett felülvén vagy felkelvén; kivel 20 ezer paraszthadnál több van, az ki hozzá tart. (Notandum, senki az paraszthad felől semmit se tarcsón, mert csak hegyben jó, sokszor próbáltam; de mihelyt mezőben ad conflictum kell menni, tudatlan lévén, semmire kellő; mihelyt 10 vagy 20 elesik és meghal közölök, mingyárt elszalad, akarmicsoda nemzetből álló paraszthad: sokszor próbáltam). Ezen *Marchio Parella* generális jött itt előnkben 300 banditával in recognitionem conjunctionis cum armada caesarea nomine ducis Sabandiae s magát is megjelentvén, hogy eő is az parasztsággal mellénk áll, mellyet eő eadem die maga is az császárnak megírt. Mikor szintén masérolni akart volna az armada, Acqui városából kijöven feles francia, éppen az tábor szélire ütöttek. Hirtelen az lármában lóra kapván az *Ebergényi* és *Pál Deák* uraimék magyar lovas regimentjeinek az jova, rajta ment azon francián és egy fertályóra alatt dissipálván, sok franciát vágtnak, fogtnak, úgy hogy kevés ment el 300 franciában s nagy nyereséggel, sok rabokkal, sok nyert lóval, nagy praedával jöttek be az armadára. Acquinál elkezdettk az égetést és pusztítást s mindenütt égetve mentünk *Cane* nevű városig az montferrati ditióban. Eadem die ment az mi armadánk *Cane* nevű városhoz, hova az sabandiai herczeg is 2000 emberrel jött az armada eleiben; ott conjungáltuk magunkat.

Eadem die az rosz út, sarak és hegyek s keskeny utak miatt az armada után nem érkezvén, az egész artelleria, ba-

gacsia, munitió és prófont-szekerek fele-útjában megszállottak; kikkel volt commendérozva és egyszersmind retrogardiaiban is óbester *Ebergényi* uram regementestől, három lovas német regement és az mi hajdúregementünk. Csak lassan mentünk utánuk, az mint előttünk az hegyen az artelleria, munitió és prófont-szekerek mehettének. Látván az generalátus, hogy nem mehettek az rossz úton az szekerek, 100 hajdúnak 200 forintot adott, az kik az utakat megcsinálták és az ágyúkat segítették felvonni az hegyeken által. Eadem die mentünk által az *Bajona* vízen kőhídon, melly nem nagy víz. Aznap mi be nem értünk az táborra, csak az völgyben háltunk.

14. *Januarii*. Beérkeztünk mi is minden kár nélkül, minden ágyú, bagácsia, munitió és prófont-szekerekkel, késő estve az armadához és az sabandiai herczeghez *Cane* városában. *Cane* városa alatt mentünk által az *Belbo* vizén gázlóban; az gyalognak pallót csináltak; ez akkora víz, mint az *Küküllő* Erdélyben. Ezen *Cane* erős hely volt, de mégis az francia előttünk kiszökött belőlle, pusztán hagyta.

15. *Januarii*. Az armada ment *Alba* felé, minket peniglen az *Ebergényi* uram lovas magyar regementjét magával edgyütt, az mi hajdú-regementünket is óbesterestül commendéroztak vissza a monferati ducatum holdoltatni és ha nem holdolna, elpusztítani az fellyebb említett *Marchio Parella* generálissal és az ő mindenütt levő paraszthadával. Az armada ment *Alba* felé (melly magyaról *Fejérvárnak* hivattatik); mi mentünk vissza, által az *Albo* vizén *Geneva* felé, az hegyeken levő részében *Monferrátnak*. Aznap mind gesztenyés erdőkön és nagy hegyeken mentünk; háltunk *Monasteria* nevű kerített városocskában, ki is meghódolt és contributiót adott vidékestől.

16. *Januarii*. Jött hírünk, hogy az francia *Alba* felé nyomakodik és mi is utána fordúltunk az hegyeken; az francia tábor alatt volt az síkon. Mi szállottunk az paraszthaddal és az két regementtel feliben az franciának egy igen nagy hegyre, hova az parasztok francia rabokat is hoztanak. Háltunk egy hegy avagy havas tetein, *Castiglion* nevű városocskában egy gróf házánál, felette mingyárt az francia tábornak. Az gróf is itthon volt velünk egész háza népével, szép két eladó leányával. Szép, új épületű castélya volt.

Eadem die *Szántó* kapitány 100 hajdúval és 20 katonával commendéroztatott *Nizza* nevű erős castélllyban egy fortaliciomocskában commendansnak.

Étszaka érkezett orderünk, hogy mivel az francia Albát akarja megszállani, mind mi, az hajdú-regement s mind Ebergényi uram regimentestől bemenjünk Albában és azt defendáljuk. Érkezett hírünk, hogy az francia nem tudván, mi felettek micsoda haddal vagyunk az hegyeken, látván az mi sok tüzünket, alatt az síkon elhagyván bagacsiáját; hogy szalad az francia, másnap reggel az parasztság elég lovat, öszvért és bagacsiát nyert az franciától. De mi oda nem mehettünk, hanem, orderünk szerént, másnap Albában kellett indulnunk innét, Castiglionból.

17. *Januarii*. Elhagyván az paraszthadat Castiglionnál, mi az két magyar regimenttel mentünk Albában orderünk szerént; melly magyarul Fejérvárnak hivatik; holott az hadakat casárnákban szállították, az tiszteket peniglen mind az clastromokban mind az két regimentbelieket, lévén ott egynéhány clastrom. Ezen Alba szép helyen esik, mint Erdélyben Fejérvár; csak olyan erős, noha ép hely, éppen az Tanaro vize partján.

Observáltam Marchio *Parellá*val jártomban és az marsot eő így observálta: mindenkor ebédet ett és ebédután estig ment. Mivel az armada reggel szokott délig menni és délután nyugszik, nekem az Parella dolga viszszásnak látszott; melylyet eő így explicált: az armada vigyázó had lévén, reggel megyen, délután nyugszik és jól vigyáz másnapig. Az paraszthad vigyázatlan lévén, azért megyen estig, hogy osztán az elenség nem tudja, estvére hova száll és fel nem verheti; melylyet én magam is jónak hagyok és akárki observálhatja, az ki paraszthaddal van, hogy délután, estvefelé változtassa meg az statióját.

18. *Januarii*. Helyben voltunk Albában. Meghallván az francia, hogy két magyar regiment jött Albában, megfordúlt Astiban. Én nem szeretvén az clastrombeli szállást, az városra kimentem szállani.

19. *Januarii*. Jött orderünk, hogy az két magyar regiment, Ebergényi uramé és mi, az armada után menjünk. Jött Albában helyünkben az Lictenstein gyalog regimentje.

20. Kiindultunk Albából Ebergényi urammal, maga lovas

regementjével és az mi gyalog regementünkkel. Az Tanaro vizén általmenvén, mentünk *Asti* nevű nagy város és francia véghely mellett el, kiben 6000 francia volt. Nem meszsze Astihoz hajdú-regement ment *Canali* nevű városban és ott hál-tunk. Ebergényi uram lovas regementje tovább ment nem meszsze más faluban *La Monta* nevű castélyban egy hegy teteire; és ezen két helyben hál-tunk az két regementtel azon étszaka.

21. *Januarii*. Mentünk az két regementtel edgyütt *Villa nova de Asti* nevű városban. Piemontnak széliben igen szép helyen esik az síkon. Azelőtt erős hely volt, de az előtteni hadakozásban az francia lerontotta az bástyákat egészszen. Aznap mentünk által az *Borbo* vizen.

22. *Januarii*. Értük utól az armadát és az sabandiai hercezet *Coconato* nevű városocskában, egy hegynek az tetein lévő ezen hely.

23. *Januarii*. Mentünk *Montej* nevű helyben az armadával; Piemontnak határának széliben, de ugyan Monferratban esik ezen hely; holott minket az több regementektől killyebb rendeltek, egy taraczk-lövésnyire lévő két casina egy hegynek az tetein. Edgyikhez mi szálltunk óbester *Bagossi* urammal és 8 compania hajdút szállítottunk mellénk; másik casinához obestvactmaister *Rafanides* János úr szállott két companiával; melly mind az két cassina monferrati volt. Egy hegyen mingyárt csak mellettünk volt *Marinsingo* nevű városocska, kiben francia volt; és mivel mi mingyárt csak mellette voltunk, minden órán puskázni kellett az franciával; kijárt belőlle az francia.

24. *Januarii*. Volt Rosztag. Óbester *Bagossi* uram, Obestvactmaister *Rafanides* uramat az két companiával mihoz-zánk hivatta az más casinától, hogy edgyütt lehessen az had. Kijövéen Raffanides uram az cassinából, valamely piemonti parasztság, az duca hadaféle, az cassinát meggyujtotta. Látván az francia, hogy az mi hadunk égett, beküldött Piemont széliben és az egy casináért egy várost égettetett fel. Megtudván az Sabandia herceg, hogy azért égette el az francia az eő városát, hogy az hajdúk szállásán egy monferrati casina elégett, Gvido *Staremborg* Feltmarsalcknak meghagyta és Generáladjutantot küldött *Bagossi* uramhoz, hogy az ki az casinát megégette, mingyárt akasztassa fel, ha ki nem talál-

ják peniglen, Obestvactmaister uramat verjék vasban. Nem tudván megtalálni, ki gyujtotta meg, az Obestvactmaistert vasban verték. Harmadnapig volt vasban és az úton is egy nap, hogy *Crescentina* felé és onnét tovább maséroltunk, vasban kellett masérolni.

XXII.

De ducatu Montis Ferrati.

Ducatus Montisferrati, avagy a mint vulgo nevezik, Montferrát áll két districtusból avagy provinciából, mert neveztetik Kis-Montferrat és Nagy-Montferrat. Az régi császárok idejében ezen provincia volt egy; de antecedentibus temporibus az császárok egy részét adták az piemonti hercegeknek, mellyet most Piemonttal edgyütt bír az sabandiai herceg; más részét adták ugyan az császárok az mantuai ducának avagy hercegnek. Item ugyan vannak feuda imperiale ben, mellyeket és városokat senkinek az császárok hozzátartozó falujokkal edgyütt nem adtak; hanem magoknak pro successu imperii megtartottak és most is úgy neveztetnek: feuda imperialia. Ezen Kis- és Nagy-Montferratnak főbb városai ezek: *Casál*, caput omnium, *Asti*, *Aqui*, *Alba* és sok több apróbb városok és városforma nagy faluk.

Patakjai sokak vannak, de derekas nagy vize több nincsen az Tanaro vizénél; melly Tanaro vize nagy víz, foly az Po vizében és azzal alá az tengerben. Egyéb apróbb vizei, mik vannak, megláthatni in anno 1704. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. et 24. Januarii lett utazásainkból és az armadának marsából.

Ezen Montferrát olyan provincia, mint Erdélyben az szászság, vagy Magyarországon az Cserehát: mindenütt hegyvölgy, de nem nagy, hanem apró hegyek; van olly része is, az ki nagy hegyekből álló. Igen kevés planities van benne; az völgyek mindenütt kaszáló rétek, az hegyek rakvák szőlőkkel; mindenütt, minden hegyeken, dombokon, halmokon az földé apró szántóföldekre vagyon osztva és minden szántóföldeknek az barázdáin szőlő van ültetve. Az szőlejét magyarországi módon míveli. Rettenetes sok és igen jó bora

van, mellyeknek híre van egész Olaszországon. Buzája és mindenféle gabonája kevés van, de sok bora teremvén, jó él az embere. Az szőleje között hoddal veti avagy ülteti az nádat és az szőlejének az karója mind nádból vagyon mindenütt; ha egy nád nem bírja meg, 2 s három nádat szúr egy tő szőlő mellé s megtartja; igen bővön terem az szőleje s bora. Mindenütt falui, várossi és cassinái, szép téглаépületei vannak; ezt sehol jártomban nem observáltam még eddig, mint itt, mert Montferratban minden hegyeken, valaholott legmagasabb hely van, ott vannak az faluk, az hegy tetein castélyok. Valamint Erdélyben hogy minden szász falunak volt régenten castélya, úgy Montferratnak minden falunak castélya volt, de az régi hadakozásban elrontattak; kevés van épen; az hegyeken lévén az castélyok, mingyárt körülötte az városa vagy faluja. Az népe és lakossa igen tolvaj és gyilkos, mert ha Montferratban az lakos embert öl, egyéb büntetése nincsen, hanem egynéhány fontot (egy font 8 garasból áll) ad az ducának és Rómában megyen szarándokságot járni; visszajövéen, tiszta ember. Igen bő az népe, keveses ellenség be nem mehet, mert minden hegyről, oldalból és völgyről puskázzák; kicsintől fogva nagyig mind puskát s flintát hordoz az lakossa; még az ábrázatja is kemény természetű. Minden lakosember be van írva zoldátnak (mint Erdélyben az székelyek). Obesterek, Obestlejtinant, Obestvactmaisterek, capitányok, hadnagyok, zászlótartók, strázsamesterek s minden prima plána van közöttök; és regementekre vannak osztva. Hadakozó időben az ducájok (avagy hercegek) mellett insurgálni, fegyvert fogni és táborozni tartozik.

Földe: igen jó élőföldre vagyon, noha szűk az földe, de mivel mindenütt munkában vagyon és teljességgel semmi haszontalan földe nincsen, még azholott szakadások vannak, oda is szőlőt ültet; azhoz képest az mi gabonája nem terem, az bora suppleálja. Fája kevés van, hanem fassinával él, azaz faágakat csomócskákban köt és azt megszárazstván, azzal él. Gyümölcse mindenféle igen bő és szép terem. Lova kevés van, ménesse sehol nincsen; ökre s tehene van, de kevés; juhot is keveset tart. Az földe vereses, agyagos, esős időben igen sáros. Utjai igen keskenyek, szekérrel nem is jár, hanem öszvéren és szamaron hordja az terhet és hol szekeret tart, kétkerekű talyigát tartanak. Az földét mindenütt gané-

jozza; szénája igen jó terem. Határos egyfelől Piemonttal, másfelől Genevával, harmadik felől alexandriai ducatussal, negyedik felől, az Po közte lévén, Majlanddal. Senki meg ne ítéljen érette, hogy minden Qualitását le nem írom, mert árkusok kelletnének leírásához.

XXIII.

Események 1704 januárius 25-től 28-ig.

25. *Januarii*. Megindulván az armada, az mi regementünk ment legelől avangvardiában; és mentünk az Po vize mellé, holott volt egy hegyen az sabandiai herczegnek egy igen-igen szép és erős *Verna* nevű vára, ki noha erős is volt ugyan, de szépsége olyan, kinél életemben szebb várat nem láttam. *Verna* alatt csináltak volt hajókra hídát az Po vizére, melly Po vize akkora, mint Magyarorszában Aranyosnál az Tisza, vagy Erdélyben Dévánál avagy Németinél az Maros vize. Mentünk által az Po vizén *Crescentinoban* hálni, melly is kerített város; egyfelől az Po vizén van egy hegyen *Verna* vára és annak erősségei és kerítései az Po vizéig alámennek; másfelől peniglen vagon *Crescentino* kerített városa, ugyan az Po-parton, az síkon. Ben szállott az egész infanteria *Crescentinoban* hálni.

26. Mentünk hálni *Palaczola* városában.

27. Volt Rosztag és ott az Quartélyokat repartiólták.

28. *Januarii*. Szakadoztanak el az hadak egymástól és szélyel mentenek Qvartélyban az Szecsia és Po vize mellé lineákban, mind piemonti falukra és városokra. Minekünk jutott *Villanova* városa Qvartélyúl. Ezen *Villanova Casál* nevű híres várossal (kiben francia van) általellenben van, csak egy jó taraczklovésnyire. *Casál* esik túl az Po vizén, ugyan *Montferrátban*, *Villanova* innét az Po vizén, de az franciának mindenkor ott derék hídja vagon által az vizen és sánca az híd végiben; az *Ebergényi* uram magyar lovas regementje is *Villanovában* rendeltetett, az mi hajdú-regementünkkel edgyütt. Ezenkívül 300 lovas commendérozott német és ötszáz gyalog német (az német gyalognak sánctot csináltak). Jött el velünk commendánsnak generális *Vis-*

conti. Minden heten mind az generálisok s mind az német had változott; mi, az magyarok, nem. *Trino* nevű városon általmenvén és masérolván, estvére mentünk Villanovában, Qvartélyunknak helyére; az több regementek is magok Qvartélyokban.

XXIV.

De ingressu ad Pedemontem armadae Caesareae.

Az mostani hadakozása Leopoldus I. császárnak vagyon Ludovicus 14. francia királlyal az spanyor királyságért, mely most vacálván Carolus II. halálával, az császár praetendálja, hogy az austriai házat illeti; az francia király peniglen az maga unokáját, Delfinusnak fiát, Dux de Anjot (mely most Filippus V. spanyor királynak hívattatik) tette spanyor királlyá és az egész spanyor koronához tartozó országokat kezéhez vette (s még Indiát is); s nem hívén az spanyoroknak, mindenüvé egész Spanyorországban, Olaszországban, Neapolisban, Siciliában, Flandriában és minden Spanyorországhoz tartozó országokban és provinciákban mindenüvé francia praesidiumot tett. Mezőben is feles hadat tartott s tart, úgy, hogy csak itt Olaszországban 130 ezer embere van az francia királynak. Ezen hadakozásnak kezdetin az francia király ligát csinált az sabandiai herczeggel, ki is 14 regementet adott segítségül az franciának (kinek titulusa ez: Dux Sabandiae, Princeps Pedemontis et Rex Cypri); és hogy ezen herczeg inkább velle tartson, az francia király két unokájával vetette el két leányát. Mivel ezen Ludovicus 14. francia királynak van egy fia, Delfinus (avagy Daufin, mivelhogy az francia királyoknak első fia, az ki immediate succedál az francia királyságban, mindenkor Delfinusnak hívattatik de ducatu Delfinatus); ki is már 45 esztendő felé való ember lévén, van három fia; az nagyobbik Dux Burgundiae (az ki Ludovicus 14. és fia Delfinus halála után immediate mint nagyobbik fia leszen francia király és úgy neveltetik, mint francia királyságra menendő iffiú); második fia ugyan delfinusnak Dux de Anjo (az ki már most spanyor király és Filippus V-nak hívattatik, csak iffjacska). Harmadik fia Delfinusnak Dux

de Berri, kinek még ország nincsen determinálva. Ezen felylyebb említett Dux Burgundiae, ki successive francia király léssen nagyatyja, Ludovicus 14., és édesatyja, Delfinus halála után, vette el az sabandiai herczeg leányát az király akaratjából. Hasonlóképpen Dux de Anjo, avagy Filippus V., az ki most spanyor király, az is vette el ugyanezen sabandiai herczeg második leányát és így az sabandiai herczegnek két leánya van férnél, az francia királynak két unokájánál. Jóllehet ugyanez az francia király háza és az sabandiai herczegé már ezen házasságok által mintegy egynek láttatott lenni (annyival is inkább, hogy ezen sabandiai herczegnek az anyja is az francia királynak az nagyatyjának az leánya és felesége peniglen az francia király bátyjának, Dux de Orleansnak leánya. Item az eő két leányát is az francia király unokái vették el) és úgy tetszett, hogy ezen két ház már örökös barátságot fog tartani. De mind az kettő csak politice élt egymással és nem voltak baráti egymásnak. Az francia király félt az sabandiai herczegtől, mivel annakelőtte is minden sabandiai herczegek s úgy az mostani is hadakoztanak ellene, hogy most is hasonlóképpen casuquo ismét ellene ne támadjon az császár és az confederátusok mellett. Hasonlóképpen az sabandiai herczeg is félt az franciától, hogy most módja lévén benne, mivel már egész Olaszországot az francia bírja, eő közben lévén, hogy az francia ne vindicálja, mind eleinek s mind magának az francia ellen való hadakozásit. Ahozképest az francia keresett módot, hogy hogy ronthassa meg ezen sabandiai herczeget, vagy legalább magát securussá tehesse, hogy ellene nem rebellál; és kívánta, hogy az sabandiai herczeg minden fortalitiomaiban, úgy az maga lakóhelyében is, Turinban, vegye bé az francia gvarnizont, mint az több olasz fejedelmek, mivel már egy olasz fejedelem se volt, az ki be nem vette volna az francia gvarnizont az fortalitiomiban és egész Olaszország az franciának már vasallusa és adófizetője volt; az mit parancsolt, mindenekben azt cselekedték, az sabandiai herczegen kívül. Voltanak sok egyéb apróbb particularítások is közöttük, az mint hogy interveniált ez is, hogy az francia királynak unokája, Dux de Anjo, az ki most spanyor király és Filippus V-nak hivattatik, az ki vette el feleségül ezen sabandiai herczegnek az leányát, ezen spanyor király járván Olaszországot, Neapolist

és több országot, visszamenő útjából akart menni az nagy-
 atyjához, Ludovicus 14. francia királyhoz és édes atyjához,
 Delfinushoz; Piemonton esvén általmenetele, ment Turinban
 az sabandiai herczeghez, mint feleségének apjához. Az sa-
 bandiai herczeg nagy solennitással látván, mint vejit az ki-
 rályt és mint leányát az királynét, midőn asztalt terítettnek
 volna, négy tányért tettek az asztalra. Egy francia úr, az
 ki fő hopmestere volt Filippus V. (avagy írjam Dux de An-
 jonak) az spanyor királynak, kérdi, mire való azon 4 tányér
 és nem kettő, mert az királynak és királynénak csak 2 tányér
 kell. Erre felelik, hogy az sabandiai herczeg, mivel maga re-
 sidentiajában vagyon, meg akarván vendéglenni, mint vejit az
 királyt és mint leányát az királynét, vélek akar feleségestől
 enni, azért edgyik tányér az királyé, másik az királynéjé,
 harmadik az sabandiai herczegé, negyedik az herczegnéjé.
 Arra feleli az király hopmestere, hogy mivel az spanyor ki-
 rály bírja Olaszországot, maga subditusával nem eszik és az
 két tányért eltaszította; kihezképest azután az király és ki-
 rályné ki sem mentenek az nagy palotára, hanem csak ketten
 ettenek az magok házokban; mellyet az sabandiai herczeg
 igen szégyenlett, hogy az veji és leánya így bántanak véle.
 Másnap az spanyor király útját continuálta Franciaország-
 ban az atyjához és onnét azután Spanyolországban. Ez mel-
 lett hallatott az is, hogy az francia király keresne alkalmatos-
 ságot, hogy az sabandiai herczeget szép móddal kézben ke-
 rítvén, megarestálhatná, hogy mivel Olaszország és Francia-
 ország között van az sabandiai herczeg két provinciája, Sa-
 bandia és Piemont, azokat minekutána magájévé tenné,
 Olaszországot, Franciaországot és Spanyországot úgy
 öszveszakasztotta volna, hogy egy provincia sem lett volna,
 az ki övé nem lett volna és contributiót nem fizetett volna.
 Az sabandiai herczeg peniglen, az ki magát szabados és abso-
 lutus úrnak tartja az maga két provinciájában, Piemontban
 és Sabandiában, sem adófizetést, sem vasallusságot örömost
 nem akart felvenni s annálinkább, hogy az fortalitiomiban
 is francia praesidiomok legyenek, absolute nem akarta. Inter-
 veniálván medio tempore az is, az mit az veji, az spanyor ki-
 rály cselekedett, véle nem ett, hallatván az is, hogy az fran-
 cia keres módot az eő megfogatásában: ahozképest írt mind
 az császárnak, mind az angliai králynénak (mivel most

Angliában asszony az király, meghalván az angliai király, Vilhelmus, az ország az királyi magból egy asszonyt, egy herczegnek az feleségét választotta királyné, az ki dicsőségesen és minden előtte való királyoknál szerencsésebben regnál és uralkodik s minden ellenség, mind vizen s mind szárazon, győzedelmeskedik), úgy több császár confederátussinak is írt, hogy ha bizonyos punctumokban az eő contentuma szerént cselekesznek, ötöt bizonyos időre megsegítik bizonyos számú ezer emberrel, et finito bello ducatum Montisferrati et ducatum Alexandriae nekie adják, eő az császár és confederátusok mellé áll az francia ellen, lévén ehez egyéb apróbb particuláris dolgok is, a mellyeket kért. Ezeket az császár, az angliai királyné és az confederátusok neki megígérték, sőt ez mellé azt is, hogy ha maga provinciájabeli piemonti s sabandiai hadai, vagy svajczer ország- vagy más idegen provinciabeliek lesznek is az duca szolgálatjában 24 ezer emberig és azoknak minden tisztekre fizetése fog járni az császártól és confederátusoktól. És ez mellé az egész császár és confederátusok Olaszországban lévő armadájának fő commendánsának és fő generálisának resolváltatott lenni, melly tisztségére az fizetése is resolváltatott, hogy ki fog adatódni.

Midőn ezen tracta folyt az császár, confederátusok és az sabandiai herczeg között, medio tempore az francia észrevette ezen munkát; és az francia király ordert küldött *Vandon* francia herczegnek (ki is az királyi ágból való fattyúfiú), ki az egész olaszországi armádát commendérozta, hogy az francia táboron segítségül lévő 14 regimentjét az sabandiai herczegnek arestálván, az zoldátot recruta helyett ossza fel az francia regimentekre, az tiszteket peniglen mind rakassa tömlöczre, mivel az urok el akar mellőlök állani és az császárnál csinál confederatiót. *Vandon* herczeg már Tirolisban bement volt 80 ezer franciával és Trient városát vitta s obsideálta (melly obsidióban én is ben voltam, mint ezt megláthatni fellyebb való írásomban in Anno 1705. die 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 7bris, consequenterque de bello in Tiroly), mellyet ha megvette volna, akart menni Bavaria széliben és az bavarussal magokat conjungálván és az magyaroknak is 30 ezer ember segítséget akarván küldeni, úgy látszott, hogy az császár birodalma ruinában volt; de az piemonti 14 regementre nézve

meg kellett fordulni vissza Olaszországban (azalatt az bavarust is Tirolból kiverték volt az mieink) és az modenai ditióban az Szecse vize mellett körülfogván az francia az sabandiai herczegnek 14 regementjét, az zoldátot regementekre franciák közzé osztotta, az tiszteket mind rabúl tömlöczben hányatta *Vandon* francia herczeg, mely tisztek azután két s három esztendő mulva szabadultanak meg per cambium más hasonló tisztekért. Nem lévén már semmi hada az sabandiai herczegnek több, hanem 2000 gyalogja maradott volt; azért az császárnak írt és parancsolatot hozatott az olaszországi császár-armadájának commendánsára, gróf *Gvido Staremborg* Feltmarcsalckra, hogy mingyárt indítson 2000 lovaszt be Piemontban, az sabandiai herczegnek segítségére.

Ezen parancsolatot vévén *Staremborg* uram, generális *Marchio Visconti* uramat (ki olaszországi, az majlandi statusból, legelsőbb familiából való) beindította die 10. 8bris A. 1705. Hostiliától és Concordiától 1400 válogatott jó lovas némettel és 100 jó lovaskatonával, *Ebergényi* és *Pál Deák* regementjebeliakkal, kikkel *Sigmondi* capitány commendéroztatott. Kik Concordiánál az Szecse vizén általmenvén, az francia lineákon békességesen, minden kár nélkül, étszaka elmentenek és azokat meghaladták (mint erről fellyebb is breviter írtam 1705. diebus 10. 11. et 12. 8bris, azokban az napokban peniglen az 10. 8bris usque ad 20. 8bris, sőt írhatom usque ad 24. Xbris Anno ejusdem 1705. mindennap dolgai és comediái voltanak az mi armadánknak). Meghaladván *Visconti* uram az vélle levő német haddal az francia lineátt, azután az modenai ducatuson, regioin, parmain is mind általmenvén, az nagy bátorságnak vetette magát; nem vigyázott és már továbbá nem is félt. Az piacenzai ducatusban megszállottanak, contributiót kezdettenek kérni s szedni és egy helyen egynehány napig megállapodtanak. Azalatt az francia reájok nézve özvegyülekezevén az hegyekben, *Stradellához* közel útjokat előttök elállotta; kik amikor azon maséroltanak volna, az francia feles kárt tett benne, circiter 200 elhullatván és megölvén benne; rabot is circiter százigvalót fogván, szélylyelverte őket az francia és az hegyeknek szorítván őket, beűzte és szorította az genuai respublicához az tenger mellé. Mivel az genuai respublica neutralis, tehát ott sem németnek az franciát, sem franciának az németet nem szabad bántani

az eő territoriomokon, az francia ott *Visconti* uramékat körülvette, minden utakat elállván körülöttök, hogy egyfelé se mehessenek; és egy holnapig így voltak. Nagyobb része el is veszett az havasokon és hegyeken való járásban az lovaknak; már minden ember elveszetteknek tartotta eőket, nem lévén futrácok is elegendő, úgyannyira, hogy az francia Franciaországból Provenczából a tuloni portusról hajókat és vasallusokat is vitetett volt Genuához, az kiken rabúl bevigyék eőket az tengeren Franciaországban, úgy remélvén, hogy az szükség miatt magokat rabúl fogják adni. Látván ezeknek veszedelmes állapotjokat az sabandiai herczeg, jó úttudó parasztembereket, kalaúzókat és maga tiszteiben is küldött hozzájuk, az kik az földnek és hegyeknek s havasoknak állását s járását tudták; kik egy estve egy gyalog ösvenyen az havasokon és kősziklákon megindítván *Visconti* uramat az véle levő német és magyar haddal, az setét és rút essős időben az francia között általvitték és békességesen az sabandiai herczeghez érkeztenek. Notandum, hogy az tenger vize innya nem jó, mivel midőn ezen német hadak *Visconti* urammal Genuánál voltak, *Sigmondi* capitány uram így referálja, látta, hogy egy német corporál megszomjuhozván, ivott az tengerből és két óra mulva megholt utánna; nem látam, hanem audita scribo.

Azalatt újabb ordere is érkezett az császártól az mi olaszországi armada-commendánsunknak, gróf Gvido *Staremborg* Feltmarsalcknak, hogy 9 gyalog és 12 lovas regementtel induljon be Piemontban az sabandiai herczeg segítségére; melly regementeknek nevei ezek: Az infanteriából *Gvido Staremborg*, *Lichtenstein*, *Solari*, *Raingraff*, *Thaun*, *Lotring*, *Krichbaum*, *Max Staremborg*, és *Bagossi* hajdú-regementje, nyolcz német regement és egy magyar az gyalogból.

Cavalleriából ezen regementek, úgymint: Princz *Eugenii*, *Darmbstat* herczeg regementje, item Princz *Lotring*, Taff. Princz *Vodemont*, general *Visconti*, *Voubonne*, *Palfi*, *Sereni* és *Rouavion*. Item az két magyar lovas regement, *Ebergényi* és *Pál Deák*, 10 lovas német regement és két magyar lovas regement. Summarie szólván: lovas és gyalog 21 regement, mellyet számláltunk 16 ezer embernek, mivel az marodiakat mind elhagytuk minden regementből. Generálisok ezek jöttek be velünk: Gróf Gvido *Staremborg*, Princz *Lotring*, ki az

császár nénjének az fia volt; egy lovas és egy gyalog regimentje volt, de az lovasban tett szolgálatot óbester névvel, de Piemontban mingyárt generálissá lett; *Vademont* herceg, *Liechtenstein* herceg, gróf *Solári*, *Voubonne*, *Felsz*, *Thaun*. Item ezen három is, úgymint: *Stailvil*, *Kribbaum*, *Max Staremberg* mihelyt Piemontban érkezünk, generálisok lettenek. Ezeken kívül jöttek sok óbesternek velünk, kik között kevés idő múlva sokan generálisokká lettenek.

Vévén ezen orderét az császárnak Gvido Staremberg Feltmarsalck, hogy az fellyebb nevezett 21 regementtel maga Piemontban induljon az sabandiai herceg segítségére, az több hadakat, regementeket és az egész maródiakat peniglen hagyja (hadgya) *Hostilia*, *Revere*, *Concordia* és *Mirandula* körül az lineákban, generál *Trautmanstorff* commendója alatt. Mivel az császár hada egészszen elromlott volt és az mi armadánknak sem köntöse (az ujonnan feljött hadakon kívül), sem pénze, sem futrácza, sem abrakja és, az mi legnagyobb, még kenyere sem volt (micsoda szükségben voltunk kenyérből, fellyebb megláthatni 24. Xbris Anni 1703. való írásomban, mellyet méltó megolvasni, de már továbbá olyan sem volt), úgyanynira, hogy kevés napok alatt már éhel kellett volna az armadának meghalni; ahozképest senkinek gondolatjában sem volt, hogy Olaszországban többé maradhassunk s annálinkább, hogy Piemontban bémeheessünk, vagy csak feléje is induljunk, mert mindenestől, maródiakkal edgyütt, az mi armadánk 30.000 emberből álló volt, beteg és maródi penig volt legalább 8000 az mi armadánkon. Az francia armadája peniglen 150.000 emberből álló volt. Az mi hadunk rongyos, éhel holt, mezítelen, fizetetlen, beteges volt; az franciájé in contrarium egészséges, köntösös, Qvártélyban lakott had volt; melyre nézve minden ember úgy gondolkodott, hogy Németország felé Tirolban visszanyomakodunk; Feltmarsalck Gvido *Staremberg* uram die 14. Xbris A. 1703. minden regementnek ordert küldött, hogy márshoz készüljenek, az maródiakat, szekereit és nehéz bagaciáját minden regement Reverben küldje, mellyből mi azt gondoltuk, hogy valami próbát teszünk és azzal kiindulunk Németország felé, noha tudtuk, hogy az császár Piemontban parancsolta menünk, de senki sem hitte és lehetetlennek látatott lenni.

Akarván *Staremberg* Feltmarsalck az császár parancso-

latjának engedelmeskedni, et quasi etiam impossibilia probare, ilyen fintát és hadi practicát inveniált és cselekedett. Egynehány lovas regementeket elől egynehány nappal megindított Verona, és onnét Tirolis felé, hogy láttassék, mintha az armada is azon akarna elmenni. Azelőtt való napokban az utakat háromfelé csináltatta; edgyik utat Tirolis felé vissza, egyenesen Németországra és az velenczéseknek megparancsolta, hogy mindenütt az eő statusokon Tirolig jó utakat és hidakat csináljanak az armadának. Az másikat csináltatta *Mérára* felé és onnét alá az Po vize mellett, mintha az pápa territoriumának egy részecskéjén akarna elmenni által az venetusok földén Carnioliára és onnét Horvátországra. Harmadik utat csináltatta egyenesen *Mantua* felé, az ellenségnek Haub Quartéllya felé. Látván az ellenség ezen motiókat, mind Mantua felé gyülekezett, gondolván, hogy akár Merára felé, akár Verona felé menjünk, minket observálhat és az útban elég kárt téssen; ha peniglen Mantua felé fogunk egyenesen, úgyis előnkben áll. Die 24. Xbris A. 1705. *Staremburg* uram (az Piemontban destinált regementeken kívül, mely 21 regement volt), valamennyi hada volt az császárnak, jóreggel helyből megindította, egynehány lovas regementet *Ponte Molino* felé küldött, az kik ott mutogassák magokat, mintha Mantua felé, vagy Verona felé akarnának menni; az gyalog regementeket peniglen síppal, dobbal, kieresztett zászlókkal felindította hajókon az Po vize mellett *Burgo fort* felé, mintha azt az sánczot akarná elvenni, mellyeknek mássa Olaszországban nincsen: *Atilia* sánczának hívatatik, kiről 24. Xbris 1705. írtam; és generális *Trautmanstorff*nak az volt a parancsolatja, hogy mivel eő marad ott Rever és Ostilia körül való hadakkal, azon motiót két vagy három napig úgy continuálja. Az francia azon motiókra vigyáfván, hogy mi lészen és mind Mantua felé takarodván az francia tábornak az dereka. Délben *Staremburg* uram az Piemontban menni destinált fellyebb nevezett 21 regementnek ordert küld, hogy estvére és legfellyebb éfélre mind *Concordiánál* gyüljenek öszve; mely német és magyar császár-regementjei az order szerént öszve is gyülekeztenek, ki estvére s ki éfélre. Ágyúk, munitiós, híd-hordó és 170 proviant szekerek is éfélelőtt elérkeztenek, úgy az generalátus is akkorra elérkezett; senkinek szekeret nem hagyának és nem engedtenek vinni az harminc ágyún, mu-

nitiós, hídhordó és proviant-szekereken kívül; az ágyúk, munitió és hídhordó szekerek előtt lovak voltak, az prófont-szekerek előtt peniglen ökrök. Mind öszvegyülekezvén az hadak, bagacsián kívül harcra kimehető ember volt 16 ezer ember az 21 regimentben, az maródiak peniglen már mind elmaradtanak volt minden regimentből Reverhez parancsolat szerént. Éfélben 12 órakor kezdett legelő az granatéros két hídon általköltözni az Szece vizén; általmenvén mind az gránátosok, azután az alsóhídon Concordián alól az gyaloghad takarodott, az felsőhídon peniglen Concordián felyül az lovas regimentek. Addig bagacsiát nem bocsátottanak által, valameddig az regimentek mind által nem mentenek. Bagacsiás avagy társzekereket senkinek nem engedtenek vinni az császár szekerein kívül, item az hídhordó szekerek voltak, mivel feles pléhből való rézhajók voltak velünk és ugyan ismét bőrből, bagariából való hajók is, melly új inventio, hidaknak való, ahoz mindenféle gerendák és deszkák s kötelek szekereken, az kikből az úton akármely vizen is mingyárt hídat lehet hajókra csinálni igen kevés idő alatt és olyant, hogy az armada, ágyú és mindenféle nehéz bagacsia elmehet rajta által. Mindezekről és az Szece vizén való általköltözésünkről 24. Xbris A. 1703. bőven írtam.

Ezen karácsony étszakáján mind takarodott két hídon az had, de virradtig által nem takarodhatott; az utólja az bagacsiának másnap délben takarodott által. Az mi hajdú-regementünk maradott retrogvardiában, mivel mindenütt hátul volt legfélelmetesebb (szokása ez az németnek, mindenkor az magyart odafordítja, ahoz legveszedelmesebb, de akármit cselekedjék is az magyar, kevés az becsületi érette az Német előtt, sőt még megneveti). Jóreggel, virradta előtt egy órával az előttünk való helyekből, lineákból, sánczokból, kerített cassinákból és apró fortalitiomiból az egész Szece vize mellett való lineáit elhagyván, elszaladott az francia. Olyan redutákat és sánczokat hagyott el az francia, hogy ágyú nélkül meg nem vehettük volna, ha megvárt volna bennünket. Ez volt 25. Xbris 1703. éppen karácsony napján.

Eadem 25. Xbris 1703. az Szece vizén általcsapott Szent Benedekből az francia, az mi töllünk elmaradott hadnak egy részét akarván az lineákban felverni; az Szece vize mellett

ment *Qvestella* nevű városocskára, aholott az Andrásai hajdúregementje feküdt, hová mikor az puskázás volt, érkezett casualiter 2 regement német, kik Reverben akartak menni és azon masérolván el, azon két gyalog német regement secundálta őket; kik sok franciát vesztettenek és fogtanak; mellyet is estvére mi is megtudtunk az mi armadánkon. 26. Xbris 1703. mentünk armadástól *Carpi* nevű városhoz az modenai ditióban, kibén feles francia gvarnizon volt; hova jött előnkben Dux de *Vandon* francia herczeg, ki az egész olaszországi francia armadát commendérozta, circiter 20 ezer emberrel, mivel az franciának nagyobb része Mantua felé vigyázott, az mi Trautmanstorff generális commendója alatt magát mutogató Revere körül maradott armadánkra és hirtelen nem jöhetett az egész tábora az franciának előnkben. Jóllehet az francia több volt, de mi resolutosok lévén, mingyárt rajta mentünk volna, de az mi armadánk masérolván, későn érkezett. Érkezhén az mi armadánk, regementenként az generálisok, csak egy pisztolylovésnyire az francia előtt, harcznak rendelték batalliában az regementeket és míg mind elérkeztenek az hadak, addig estve lett, mert harczunk lett volna aznap. Estvefelé ágyúval kezdtünk öszvelőni mind mi s mind az francia. Estve későn, éfél előtt, *Starembeg* uram elküldötte az maga regementjebeli Obestlejtinantot, *Samnicz* nevűt (ki soproni fi, igen derék, tanult ember volt), hogy nézze meg, mint fekszik az francia; reggel, ha lehetne, atagéroznánk és rajtamennénk; ki ötödmagával elmenvén, az francia strásáról esett egy lövés és *Samnicz*ot meglötte; melly lövésben meg is holt virradtig. Hogy visszavitték sebben, az *Feltmarsalck* igen búsúlt rajta *Starembeg*; azonban *Samnicz* luteránus lévén, volt rajta az *Feltmarsalck* az armada paterével edgyütt, hogy catholicussá legyen; de *Samnicz* nekiek halála óráján is ezt felelte: *Excellentissime domine, Quousque vixi uti honestus homo et honestus miles imperatori, jam in morte moriar deo et deum meum non denegabo.* Azon étszaka harczhoz kirendelve batalliában állottunk. Reggel harczot remélettünk. Mik lettenek ezen napon, láthatni fellyebb 26. Xbris 1703. lett írásimban. Másnap, úgymint 27. Xbris in A. 1703., jó hajnalban kiállottunk éppen eleiben kirendelve batalliában az franciának; de az francia magát retirálta egy nagy canalison étszaka, melly miatt neki nem mehettünk

semmiképpen, nagy vize lévén az canalisnak és széles; hanem ágyúval vesztegettük és kartácscsal egymást éppen délig mind az két részről. Látván az francia, hogy mi resolute vagyunk, az harcztot kerülte. Mi is látván, hogy az *Fosso Roso* vize és canalis miatta rajta nem mehetünk az francián, az sok ágyúval való egymás vesztegetése után mind mibennünk s mind az franciában elég kár esvén, az mi generálisaink mársot verettenek és Piemont felé való útonkot continuálni kezdtük és délben indultunk meg. Látván az francia, hogy resolute mársnak indultunk, az armadája már minket azon mársban meg nem előzhetvén és az harcztot is az francia kerülvén (nekie olyan bizodalma lévén, hogy jobban-jobban szaporodik és gyülekezik az hada és minket addig tartóztat, míg az egész hada elérkezik), egy része az francziának utánunk állott, az edgyik része peniglen mindenütt velünk oldalfél masérolt úgy, hogy az ki nem tudta volna, mellyik másik, egyféle hadnak gondolta volna; az mint maséroltunk, csak egy jó stucz lövésnyire esett az márs egymáshoz: edgyik úton mi, másik úton ők, úgy, hogy az oldaltjárók szüntelen puskáztanak. Az mi generálisaink az ágyúkat, munitiós, prófont-szekereket és az egész bagacsiát maséroltatták az úton, az egész harcznak mehető hadak és regimentek peniglen az út mellett oldalfélt maséroltanak az szekerek mellett, az francia felől. Az mi regimentünknek fele maradott az szekerek mellett, fele legutól, retrovardiában. Magam 25 emberrel leghátul maradván, az retrovardiának is utánna, az kurucz és francia az *Pál Deák* katonáiban egynehányat reám hajtott, kiket megsegítettem és az kuruczot és francziát róllok visszapuskáztam. Az kuruczot úgy kell érteni, ezen az földön az az kurucz, az kik az magyar regimentekből általszöktek az franciához és mind desertorok. Eadem die lötték el *Becsei* alatt az lovat ágyúval az franciák; magam is ott állottam akkor. Mely *Becsei* Ebergényi uram tiszt. Aznap mind egymás mellett masérolt az német és francia tábor; generális Vobon éppen csak mellette masérolt mindenütt az franciának az mi cavalleriánkkal. Éppen éfélre érkezett az mi táborunknak bagacsiája és az munitió az táborhelyre *Corregio*hoz. Egymás mellé szállottunk az franciával, ott is valamely canalis lévén közöttünk, ki miatt egymásra nem mehettünk. Aznap szabadságot en-

gedtenek és az egész modenai ducatum praedálni kezdetünk; mivel az modenai herceg az császárnak sógora, ki az császár hűségéért maga provinciájából kiment lakni Boloniában az pápa földére, de hogy az francia az fortalitiomiban bement, az föld népe az franciához állott, az maga urát sem uralja és a németnek is ellensége volt s ölte, sőt az lineákat az franciákkal egyelesen őrzötte az német ellen: mint ezt fellyebb láthatni, az ki olvasni kívánja, A. 1703. die 27. Xbris való írásomban. Másodnapján is 1703. die 28. Xbris, valamint szintén tegnap, úgy ma is edgyütt, egymás mellett maséroltunk az franciával. Oly gyönyörűséges márs volt et fuit curiosum videre, melynél szebbet sem látni, sem olvasni nem lehet; de mi úgy igyekeztünk menni, hogy az mi armadánknak az előljárója és az táborunknak s marsunknak az elei az franciájénál mindenkor valamivel elébb járjon, hogy valaholott valamely passust el ne foglalhasson előttünk. Oldalfélt szüntelen volt az puskázás az oldaltjárók között. Aznap *Szent Márton*hoz közel mentünk szállani. Mivel az lakos az franciától nem félt, mert barátja volt, az német odamenetelinek híre sem volt, sőt úgy hitték, hogy Olaszországból is kimégyen, ahoképest az föld népe mindenestől otthon volt, rettenetes, kimondhatatlan praedát tett az mi hadunk; úgyannyira, hogy az praedát nem bírván, sok maradott el, az kiket oda hátra mind elfogott az francia. Míg Piemontot értük, az praeda nem bírás miatt az ki elmaradott és odahátra elfogta az francia, lett az mi armadánk 3000 ember híjjával. Több volt az marha, mint az zoldát az mi táborunkon, úgyannyira, hogy az mikor az parmi földön voltunk ezután való napokon, az ki el nem adhatta, ajándékon elhagyattuk az zoldátal az sok marhát és nyert portékát, mert nem mehettek magok is az zoldátok az sok nyert portéka miatt.

Eadem 28. Xbris 1703. az francia reáment Concordiára és András regementjebeli hajdúk lévén benne, 200 hajdú, Concordiát töllök megvette, magukat rabúl elvitte. Ágyúkat is nyert töllök; ezekről A. 1703. die 28. Xbris fellyebb való írásimban bőven írtam. Másnap megindulván jóhajnalban az armada, értünk egy *Szent Márton* nevű várost, hova még tegnap estve az mi cavalleriánknak egy része *Vadémont* herczeggel már beszállott volt és az két magyar lovas regementtel. Ezen *Szent Márton* kerített város régenten derék fortali-

tiom lehetett, de az bástyái le voltak rontva; körülötte széles, mély árok vagy on teli vízzel, de sem munitió, sem francia gvarnizon nem volt benne. Körülötte sok mély canalisok vannak; melly várost ha az francia előttünk elfoglalt volna, nekünk felette nagy akadályt csinált volna; és igen féltünk, hogy itt ezen passusokat előttünk elfoglalja, aminthogy akarta is, de az mi cavalleriánk félórával elébb érkezvén beléje és minden passusokat, canalisokat elfoglalván, strásákkal megerössítvén; hogy az francia itt is meg nem előzhetett, csak oldalfélt szállott és utánnunk maradott, látván, hogy meg nem előzhet és nem mehet folyvást előnkben az canalisok miatt. Elmenvén St. Marton mellett, kiben már az mi hadunk volt, mentünk *Reggio*hoz, melly feje az regioi ducatusnak. Fortalitiomja szép vagy on, lövészerszám és minden munitio elegendő benne, francia gvarnizon is nagy volt, az város is jó nagy város; melly városnak az kapuja előtt csak egy jó stucz lövésnyire maséroltunk el egész armadástól, bagacsiástól és minden ágyú, munitiós és prófont-szekerekkel edgyetemben, és ott mentünk mingyárt az kapu előtt gázlóban által az *Crosto* vizén, az gyaloghad pallókon. Eleget lőttenek az városból hozzánk, de semmi kár nem esett bennünk. Egy lovat lőttenek el ágyúval; nekem is az lovam farán fellyül ment el egy öreg ágyúgolyóbis, de Istenem megtartott. Aznap értünk *Szent Illiriához* az parmai ducatus széliben, mint erről fellyebb bőven írtam die 29. Xbris A. 1703. tett írásimban. Ott az francia Regionál elmaradott tóllünk; hátrább valamivel és utánnunk szállott. Irhatom, hogy mikor Regio városa mellett megszállottunk, az hóstátban masérolván el az had, hova nem lóhttenek az casinák és élőfák miatt az városból, akkor nemhogy az közzoldát nem pusztított volna, de mi, az főtisztek is rettenetes károkat tettünk. Mi is megállapodván *Bagossi* urammal egy palatiomocskában, valami aranyos almariomokat, aranyos székeket, ágyakat, aszta lokat találtunk, az ablakon kihányatván, tüzet csináltattunk belőlle az udvaron (mert az lakos ember, mindenét kinhagyván, bészaladott az városra). Azonkívvül csak czitrom, narancs fákból és egyéb drága fákból 200 arany érnél többet vagdaltattunk öszve, melly nekünk mulatság, de az lakosnak kimondhatatlan kár volt; s hát ahozképest mások miket cselekedtenek, mikor mindennek mindent szabad volt

cselekedni és az mit talált elpraedálni; az lakosember csak előttünk szaladott ki az házából, mindenét ott hagyta, mert az német jövetelének híre sem volt.

30. Xbris 1703. reggel értük az *Trema* vizét, kin régente oly hosszú híd volt, hogy szakállossal is alig lehetett volna általlóni, de 200 esztendővel ezelőtt az francia elrontatta; azolta magában is jobban romolván, csak az ruderái extálnak. Azután mingyárt értük azt az híres római (kimaradt: út), melly platea magnának hívattatik; melly oly széles, hogy egynehány szekér elmehet széltiben rajta; mind rakott és csinált út s egyenes; mindenütt az út mellett kétfelől házak, cassinák és palatiomok vannak építve, hogy úgy látszik, mintha mind faluban menne az ember. Minden olaszországi városokból az utak ebben jönnek és osztán Bolonia felé megyen Rómában; ehez hasonló út, úgy tartatik, hogy Európában nincsen. Ezen útban eadem die értük az *Lenza* (némelyek nevezik Heliza, némelyek híjják Henza) vizének az hídját, melly igen szép kőhíd, bolthajtásokra csinálva és fellyül az hídon kőből pártázatok vannak, övig valók, hogy se ló, se marha, se szekér le ne eshessék. Tart az híd egy jó puskalövésnyit (itt már Róma visszafelé, hátra esett). Ezen hídnál az francia az mi lovas retrogvardiánkat utánnunk nyomta; hátra lévén még az bagacsiának nagyobb része, az mi regimentünk ott az hídhoz vissza commendéroztatott és velünk *Lichtenstein* herczeg, ki General Vactmaister volt; holott mi az hídat elfoglalván, egész estig ott voltunk, valameddig mind az egész armadánk minden bagacsiája eltakarodott; még az lovas retrogvardiát is elbocsátottuk előttünk; az mi hajdú-regementünk maradott legutól retrogvardiában. Az francia rajtunk nem jött tovább az hídnál. Az mi armadánk ugyancsak másérol, de az Feltmarsalck ezt cselekedte, tudván azt, hogy eő minket hátrahagyott, és ha sok lészen az francia, megtalál nyomni, ahoz képest az egész armada granatérosit elrakta az út mellett minden casinához 50. 60. 100. többet s kevesebbet, éppen az táborig, hogy ha minket megnyomna az francia, mindenünnet succursusunk lehessen. Estvefelé mi is az armada után mentünk; majd éfélre értük el az armadát, az holott volt Pármán túl szállva, mivel igen nagyot máséroltunk volt aznap, armadához képest szállván. Ezen Heliza vagy Lenza vize hídjától fogvást az

praeda megtiltatott, sőt az modenai földön való praedát is ezek az parmaiak vették pénzen tőlünk, marhát és mindent; mert az parmai herczeg az Neoburgi-házból házasodván, Leopoldus primus császárnak sógora lévén, eő volt neutralista és hogy mind az császártól, s mind az franciától inkább megmaradhasson, az pápa praesidiomát vette bé az városokban és az pápa protectioja alatt nyugszik. Azon masérolván el Parma városának (mely igen nagy és nevezetes városnak mondatik, mert egy folyóvíz foly az közepin által) éppen az kapuja előtt, senkit be nem bocsátottanak az commissariosokon kívül, az kik provisiót tettek az armadának, sőt az parmai herczeg kenyérrel s borral kedveskedett az hadnak, pénzt is 100 ezer tallért ígért, csak ne pusztítsuk az országát s nem is pusztítottuk. Az pénzt ígérte volt, hogy Genuában téteti le, de meghazudta magát, azt le nem tette, hanem mikor azon mentünk el, most ugyan fizetett volt alkalmas, bizonyos summát; mindezekről die 30. Decembris 1703. tett írásimban bőven írtam és ugyan 31. Xbris et 1. Januarii consequenter 1704. megírván, micsoda vizeken jöttünk eisdem diebus által.

1. Januarii *Radi* Gáspár uram Ebergényi uram kapitányának (ki liptai főember) öcscse, ugyan *Radi* nevű, ki is hadnagy volt az Ebergényi uram regementjében, vissza commendéroztatván az francia eleiben portára, hogy bizonyos hírt hozzon, jó-e utánnunk az francia, az Chiavenna vize hídján öszveakadván az francia előljárójával, ott *Radi* hadnagy lövés miatt elesett és megholt. 2. Januarii 1704. mentünk *Piacenza* híres nagy város mellett el, mely az parmai herczegé, de külön ducatusnak mondatik, ducatus *Piacenzae* (némellyek mondják ducatus *Placentiae*, mely jó és szép s bőségre nézve neveztetett úgy); az holott midőn az város mellett az bástyákhoz közel masérolt volna az armada, az városból egynehány apró puskával, flintával hozzánk lőttenek, ezt mondván, hogy távollyabb maséroljuk, mert ágyúkkal is hozzánk fognak lőni; kire *Staremborg*, mint armada commendansa, ezt felelte: Úr ez világon a császárnál nagyobb nincsen, generálist is magánál nagyobbat Olaszországban nem tart: ott masérol, azhol akarja és ha több lövés esik az városról, az egész vidéket elpusztíttatja; és éppen az városnak száraz árkában maséroltatta el az egész regementeket az bástya alatt.

Ezen *Piacenza* is nagy, szép és erős város; mint Parmában, úgy itt is pápa gvarnizonja vagyon, mivel az herceg neutrális akarván lenni, hogy se az császárnak, se az franciának ne lehessen praetensioja az fortalitiomihoz, pápa hadát vette be. Eadem die 2. Januarii A. 1704. kezdett az hó esni és másnap virradtig esett; lett szárközepig való hó, melly miatt az utak megroszszúltak és mingyárt olvadni kezdvén az hó, minden apró vizek megnagyúltanak, felette rosz útja lett az mi armadánknak; és az rosz út miatt minden gyalog regementekből az következő napokban sok zoldát maradt el, kiket oda hátra az francia mind elfogott. 3. Januarii A. 1705.¹ értük *Stradella* városát. Ezen *Stradella* nevű erős hely, noha kerített város, itt csináltatott volt az francia egy igen erős lineát éppen az Po végétől fogvást az síkon és planitiesen *Stradelláig*, ismét *Stradella* városától fogvást fel az hegyek között meszsze; ezen lineának mély árka volt és fassinával volt felrakva az sáncznak az oldala, mellyet 3000 spanyor defendált és nem hittük, nagy kár nélkül hogy általmeheüssünk rajta, de *Staremborg*, az mi armadánk commendansa, azt cselekedte volt, hogy tegnapi napon *Vademont* herceget (kinek az apja az francia részről gubernator az majlandi statusban és az spanyor s olasz armadának s hadaknak fő commendansa) az iffjut, ki az császár szolgálatjában Generalvactmaister, elől elküldvén egynehány ezer commendérozott lovassal és az *Ebergényi* magyar lovas regementjével; *Vademont* felmenvén az linea mellett az hegyek közzé, éppen az lineának az végiben került; ki, minekutánna az lineán békerülvén, alá kezdett ereszkedni, az lineát defendáló spanyor hadak elszaladtanak, recipiálván magokat az hegyekben, *Stradellában* pedig gvarnizont vetettenek. (Ezen *Stradella* esik egy hegyfaron az sík szélében; azon fellyül mind hegyek s havasok vannak éppen az tengerig, az genuai ditioig). Lejövén iffju *Vademont* herceg mindenütt az linea mellett alá, az lineának az pujában (?) megállott hadastól, míg az mi armadánk érkezett; déltájban, az holott az passuson az regementek egymást bevárván, szépen általmaséroltunk és az *stradellai* kapu előtt csak egy pistolylövésnyire maséroltunk el; eleget lőttenek az spanyorok ki belőlle, de egyéb kárt nem tette nek, négy embert sebesítette nek meg az arma-

¹ Tollhiba 1704 helyett.

dánk közzől. Megkerülvén Stradellát, szállottunk az túlsó oldalára, csak annyira, hogy flintából ne érhessen bennünket az városból az golyóbis. Lévén előttünk *Vogera* nevű nagy város, azon étszaka küldötte *Starembeg Vademont* herceget, az véle levő lovas commendérozott haddal *Vogera*hoz; melly is kerített város, hogy az *Vogera*ban quartélyban lévő kétszáz spanyort elfogja; de észrevevén az spanyorok, kiszaladtanak *Vademont* előtt. Mi peniglen az armadával estve 6 mezei ágyúval Stradellát lőtetni kezdtük; volt olly erős, mint Magyarországön Nagy Szombat, vagy Erdélyben Segesvár. Ostromnak akarván menni, éfélben itt esett el az *Liechtenstein* Ferencz regementjének Obestlejtinántja, kinek helyyében az Obestvactmaister másnap succedált. Éfélkor az spanyorok Stradellát feladták ad gratiam et disgratiam. Hoztunk el rabot 40 köz zoldátot, 80 főtisztet, egy generálist, két obestert és több fő tiszteket.

Jó reggel az paráságot és az infanteriának egy részét, reá fordítván Stradellának az fortificatioját és az lineának egy részét, földig levonatván, míg azon munkálódtanak, esett mulatásunk mintegy 10 órakerig délelött. Megindulván az mi armadánk, tiz óraker, hagyták generál *Voubont* retrogvardiában az maga regementjével; mind az kettő volt dragon-regement, lévén több commendérozottak is véle. Látván az francia, hogy mi megyünk, mihelyt érkezett, Stradellánál Vobonon rajta ment. Ott alkalmas kis harc volt; mind németben s franciában alkalmasint hullott, de sok lévén az franciának egész tábora, érkezvén, *Vobont* megnyomták; az holott az *Eugenius* regementjének Leib Companiája zászlóját az francia el is nyerte. Azután Vobon utánnunk nyomakodott, csak lassan, az francia előtt mindenütt puskázva jöven, ordere szerént. Aznap az mi armadánk masérolt éppen 14 mélyföldet, éppen *Vogera*ig, az holott ott értük *Vademont* herceget, az ki elől már kiszaladott volt *Vogera*ból az francia és spanyor, az mely 200 ott quartélyban volt. Jóllehet *Vogera* kerített város, de nagy helyy lévén, 200 lovas nem defendálhatta volna, mert igen nagy város.

Rút idő volt, vert az havas esső és éppen éféltájban érkezett az mi armadánkknak az hátúlja, mivel későn indultunk volt és nagyot maséroltunk; sok regementeknek az zászlóit 100 zoldát alig kísérte be az táborhelyyre, étszaka az rút út-

ban mind elmaradozott. Setét volt és ocsmány idő volt azon étszaka. Az francia utánunk lévén, az hol maródit (azaz elmaradottat) talált, fogta, vágta és fosztotta mindenütt oda hátul. Hajtottanak volt többet 80 forspont-szekeret betegek s maródiak alá, az kik rakvák voltanak maródiakkal. Elállván azon szekerekben is az rossz út miatt az marha, az lovas retrogardia oda hátra az maródiakat leszállítván az szekerekről, az szekereket megégették, az marháját elhajtották; az mely marha nem jöhetett, az inát levágták; sőt embert is egynehányat vágott le oda hátra az magunk retrogardiónk, akarván véle ijeszteni az többit, hogy ne maradozzon. Ugy az prófont-szekerekben is valamely nem jöhetett, prófontostól megégettük; az marhája is, ha nem mehetett, az inát levágták. Nekem is egy forspont-szekerem telerakva minden edgyetmásimmal, aznap az több szekerek miatt megszorúlván, és nem jöhetvén, mindenemmel odaveszett. *Gombkötő* Mihály szolgámat is véle elfogták, kit azután megszabadítottanak. Aznap is egynehány vizen jöttünk által és Vogerában háltunk. Aznap veszett el az Magyarországról felhozott bárányom is, kiről fellyebb írtam 4. Januarii 1704. Mivelhogy az hadnak harmada sem volt az zászlóinál, azért 5. Januarii A. 1704. kicsint maséroltunk, hogy hadd gyülekezzenek az éjjel elmaradottak; mentünk *Castel novoban*. Az *Scrivia* vizén 6. Januarii A. 1704. általmenvén, rút, setét köd ereszkedett, úgyannyira, hogy egy hajításnyira sem látott az ember. Lévén itt az ellenségnek két nevezetes helye: edgyik *Alexandria*, mely igen nevezetes, nagy és erős város, kinek citadellája is kettő vagyon; második *Tortona*, kinek szép fortalitiomú városa van az hegy tövében, az hegyen peniglen felettébb erős és nagy vára, kinél várat keveset láttam nagyobbat s olyat sem; melly két helyben ordinarie nagy gvarnizonja van az ellenségnek; most kiváltképpen az gvarnizonon kívül is volt circiter 8000 embere. Ezen két fortalitiom két órányi földre vagyon csak egymástól, kiknek között kellett elmasérolnunk. Az rút, setét ködben az bagacsiák eltévesztvén az utat, úgy az zoldátok közzől is felette sok, és nem tudván, hol jár, ki Tortonában, s ki Alexandriában ment az kapu eleiben, az kiket ott fogdosott az ellenség. Mellyre nézve az mi táborunk az setét ködben *Szent Julián* nevű öt házból álló falunál az sík mezőben megszállott, oly helyen,

az hol se víz, se fa nem volt; és azon étszaka is ott háltunk. Látván az generálisok, hogy az rút időben az had még mind elromlik, 7. Januarii 1704. masérolván, falukra szállították az szállóhelyen az hadakat. Mi is *Bagossi, Solari, Max Staromberg, Kribbaum*, ezen négy regement, szállottunk orderünk szerént ad monasterium Sanctae Crucis de *Bosco*, holott 8. Januarii rosztogot tartottunk. Azon clastromnak kellett bennünket hússal, borral, fával, kenyérrrel tartani és az tisztetek lovait szénával s abrakkal. Merő extremum judiciom volt azon szegény barátokon. Az tűz és füst miatt olyan volt azon clastrom, mint az poklot írják; az szegény barátok igazán akkor voltanak purgatoriumban. Az gyalog had elocsmányította az sok ocsmázkodással mindenütt az clastromot, még az házakat avagy cellákat is, hogy volt mit tisztíttatni utánunk az szegény barátoknak. Soha azon clastrom oly nyomorúságban nem volt, mint akkor és semmijek nem maradtott, úgy láttatott. Olly szép clastrom ez, hogy méltán az szép clastromok közé számlálhatni. Notandum est, hogy Olaszországban papokra, barátokra, apáczákra, clastromokra sine discrimine reá szállítják az zoldátot, sőt az clastromokban vannak sok helyeken az casárnák, mellyekről 7. et 8. Januarii A. 1704. való írásimban fellyebb bővebben írtam. 9. Januarii 1704. jóreggel armadástól megindultunk, az holott az Orba vize előttünk volt, mely sebes és nagy víz volt, kivált az mostani rút időkbén való megáradására nézve; tegnapi napon is azért volt rosztog, hogy ezen vizen csinálhassanak hídat, de sebessége miatt nem lehetett hídat csinálni; mivel peniglen már az francziának egész olaszországi erejének az dereka reánk gyülekezett volt, melly négy annyi is volt mint mi, ahozképest nem akartunk megharcolni, mivel meg is bágyadt volt az mi hadunk és sok maródink esett volt; kihez képest egy gázlót tanáltanak az vizen, az holott az lovas had hordotta által az egész infanteriát az lova farán nyereg szárnyáig való vízben, az holott sok ló, ember, marha, szamár, gyermek, német asszony és feles bagacsia vészett el, mert az víz sebes és nagy volt és az mit az víz elkapott, odaveszett. Aznap mentünk *Castellazo de Bormiához*, az holott az Bormia vizén túl 6000 spanyor és francia állott, az kik az révet akarták disputálni, de fellyebb egy gázlót keresvén az mieink, generális *Voubon* az cavalleriának egy részével általmenvén

az Bormia vizén, az spanyor és francia had előtte elnyomakodott. 10. Januarii 1704. felmentünk *Castellazótól* az Bormia vize mellett mentünk *Castel novo de Bormia* nevű faluhoz, az holott hídat kezdettenek mingyárást az mieink csinálni, de az víznek sebessége miatt nehéz volt munkálódni; aznap ugyan valamely részét megcsinálták volt az hídnak. Másnap, úgymint 11. Januarii 1704. hajnalelőtt hozzáfogtanak az hídnak csinálásához, de elébb el nem készült volt az híd; hanem készült el éppen 10 órákorra délelőtt; jóllehet jó erős hídat akartanak csinálni, de az víznek áradásának és sebességének miatta nem lehetett olyan hídat csinálni hamarjában, az kin az ágyúkat is el lehessen vinni, hanem gázlót próbáltak és kerestenek, az holott az ágyús, munitiós, prófont és egyéb szekerek, lovas had és bagácsia általköltözessen; mellyben úgy eltölt az idő, hogy éppen 10 órákor volt már az idő ebédelőtt. Elvégzővén az híd, az infanteria mikor masérolt volna rajta az *Kribbaum* regementje, sűrűn masérolván, az híd éppen az sípossi alatt ketté szakadott és az síposokban oda is holt; feles muskvatellyos is holt az vízben azon hídnak leszakadásakor. Az több regementek már mind által is mentenek volt; nem volt több regement innét az vizen, hanem Gvido *Staremborg*, General *Solari* és *Bagossi* regementje, két német gyalog regement és egy magyar gyalogregement. A cavalleriából sem volt több regement, hanem General *Sereni* dragonregementje és *Ebergényi* magyar lovas regementje innét az vizen. Item volt *Liechtenstein* herczegnek valami kevés commendérozottja és ugyan mindenik regementből az granatérosoknak egy része. Ebergényi uramat regementestől az Feltmarsalck Gvido *Staremborg* elhagyta volt hátra vigyázni Castellazonál, hogy ha az francia az nyomunkon akarna jőni, impediálja az Orba vizen és nekie hírt tegyen; mivel azon víz nagy volt, az nagy bátorságnak vetettük volt magunkat és az francia csak contemnálnván, semmit sem féltünk tőlle. Az francia peniglen tudván azon víznek nagyságát, nem jött az víznek az mi nyomunkon, hanem fellyebb mintegy két német mélyfölddel, az holott az víz kisebb lévén, könnyen általmehetett folyvást. Azalatt meghozzák *Staremborg*nek, az mi armadánk commendánsának, hogy az francia fellyebb kerülvén, általjött az Orba vizén és nyomakodik utánnunk. (Az mi híduink peniglen már el volt szakadva, egy

része túl s egy része innét volt az Bormia vizén az mi armadának). Melyre nézve *Pál Deák* regementjéből commendóroztanak mingyárt egy hadnagyot 16 katonával, az ki menjen az francia felé és lássa meg, igaz-e, hogy fellyebb kerülvén, általjött az francia az Orba vizén és igaz-e, hogy jó utánnunk és rajtunk akar jóni; melly commendóra küldötte nek *Veres Márton* nevű hadnagyot. Még az ágyúk, munitió, prófont és egyéb szekerek mind helyben voltak és az mársnak meg nem indultanak volt, az regementünk lévén szállva az ágyúk, munitió és szekerek mellett, mingyarást az regement parátsaftban mársnak készülve lineában, rendben kin állott, hogy mihelyt az híd készen lészen, masérolhassunk. Elmenvén *Veres Márton* nevű, *Pál Deák* hadnagya, recognoscérozni az 16 katonával (kik mellettem menvén el, véllek beszéltem menő útjokban is), félóra mulva jött hamar vissza; kin sétálván én is fegyverben az regementen kívül, eleiben mentem, ki nekem referálja, hogy csak egy hegyecske van köztünk és mind az egész francia tábor masérol, kinek végét-hosszát nem látná s mind bagácsia nélkül jó harcznak készülve. Ezen hadnagyot én sietve küldöttem bé, hogy mentől hamarébb az Feltmarsalcknak tegyen relatiót. (Magyar lévén, noha reám nem volt bízva, de nem állhattam, *Ebergényi*hez egymásután három rendbeli követet küldöttem, hogy magára vigyázzon, mert elszorítja az francia, és regementestől odavesz; mellyet nem mertem volna elkövetni, de tudtam, az az ordere, hogy ha nem állhatja, sok az francia, mingyárt nyomuljon az armada után és reá vigyázzon, hogy el ne szorítsák töllünk; mellyre *Ebergényi* uram sem várt ordert, hanem, azon izenetemet vévén, vágatva jött regementestől, mivel két kis német mélyföldre volt oda hátra és csak alig szaladhatott hozzánk, hogy el nem szorította az francia regementestől). Relatiót tévén *Veres Márton* hadnagy az Feltmarsalcknak, hogy erőssen jó az francia és csak egy hegyecske van köztünk s minálunknál sokkal erősebb; akkor parancsolta az Feltmarsalck, hogy sietve indítsák az ágyúkat, az munitiós, prófont, hídhordó, és egyéb szekereket s bagacsiákat sietve, az gázlón, mert az elszakadozott híd még sem volt kész. *Berner* lévén az artelleriae generális, ki igen híres ember, de öreg lévén mégis, 10 óra után is ágyban volt s feküdt; mig eő ismét parancsolatot adott, hogy az ágyúkat, munitiót

és egyéb szekereket indítsák, míg elkészültek s megindultanak, addig mind idő tölt; de ugyancsak megindították és az gázlón menvén, költözni kezdettenek; de olyan nagy vizen későre lehet a költözés, az lemenője is az víznek roszt volt és csak olyan keskeny, az mint egy szekér béeresztkedhetett. Akarván az Feltmarsalck maga is az franciát megnézni *Veres Márton* hadnagy mondása szerént, ha igaz, hogy jó, lóra kapván, nyargalva, kalap nélkül, csak parókában arra nyargalt; és eljövén az mi regimentünk mellett (kit én már parátsaftban állítottam volt), magam kívül sétálván az regimenten az mezőben, odajött hozzám és kérdezte, honnét jó az francia; kinek mutatván, hogy az avangvardiája az ellenségnek szintén akkor jó és vetődik fel az völgyből az hegyre, kinek az sylbakja két ember elől, azután 12 ember, azután egy Trup volt. Arra parancsolja nekem az Feltmarsalck (mivel az óbesterem ott nem volt, hanem a szállásán, egy cassinában volt az regiment mellett), hogy állítsam elébb helyből az mi regimentünket, közelebb az ágyúkhöz és munitió s egyéb szekerekhez és meg ne induljak onnét sehova, míg az utolsó szekér is meg nem indul helyből; azalatt az híd is, ha elkészül, léssen ordere az mársról. Azzal az Feltmarsalck kinyargalt tovább, jobban is nézni az franciát, én peniglen, parancsolatja szerént, az regimentet egy kis oldalocskában úgy állítottam, az mint nekem parancsolta és ordert adott. Látván, hogy súlyosan léssen ma dolgunk, mind magam s mind az egész regiment bagacsiáját megindítottam; az óbesterem is az magájét, látván, hogy az enyém megindult, elküldötte és az gázlón idején, békességesen eltakarodott az mi bagacsiánk, még csak egy lovat sem hagyunk velünk, csak gyalog, egy-egy flintával maradtunk az regimenttel.

Medio tempore érkezik az haubt Quartélyból generális *Solari* és *Liechtenstein* herczeg (kik mindketten Generálvactmaisterek voltanak), kik parancsolják, hogy az mi regimentünket mingyárt állítsam egy bizonyos helyre az országútjában, hogy ha az ellenségnek léssen akaratja az harczhoz, mi adunk elől tüzet, mert az híd még el nem készült, még 2 óra alatt léssen készen; kiknek detegáltam és megmondtam, hogy az hol most az mi regimentünk áll, az Feltmarsalck maga parancsolta odaállítanom és azt hagyta, hogy ott álljak, mig az legutolsó szekér is megindul s azután jó orderem, mint

maséroljak, minekutánna ágyú, munitiós, hídhordó, proviant-hordó és egyéb szekerek már mind elindulnak. Megértvén *Solari* generális és *Liechtenstein* herczeg, hogy az *Feltmarsalck* állított oda, az hol állott az regiment, jóváhagyták, hogy ott maradjak további orderig és állították oda (azhová engem akartanak állítani) az *Solari* generális regimentjét és a *Feltmarsalck*két magáét és ugyan *Liechtenstein* commendérozottit; azoknak eleiben állították *Raingraff* 44 granatérosát, kívül az mezőre, egy granatéros kapitánnyal és két granatéros hadnagygyal az regimenteken kívül, majd 200 lépésnyire, sík mezőre. Az mi lovashadunknak az dereka Generál Vobonnal még tegnap ment volt ezen Bormia vízen gázlóban által; az többi peniglen ma reggel. Nem volt több lovas német regiment innét az vizen az *Seréni* regimentjénél *Obestlejtinánt Haizler* commendója alatt és valamely commendérozott kevés lovas német, circiter 200, az mezei strása; ezalatt az *Ebergényi* magyar lovas regimentje is érkezett és állott az *Seréni* regimentje mellé. Az munitió, ágyú s prófont s egyéb szekerek is helyekből mind kiindulván az gázló felé és már az ágyúk takarodtanak is az gázlón, akkor izennek az generálisok, hogy továbbá mi parancsolatjok vagyon, hova álljon az hajdú-regiment. Akkor izenik és maga is hozzám jöven *Solari* generális mondja, hogy álljon az mi regimentünk az eő regimentje háta megé, háttal öszve, hogy mivel az francia sok, ha meg akarna bennünket kerülni, meg ne kerülhessen. Mellyet én úgy cselekedtem. Azalatt az óbesterem is az szál-lásáról eléjött az regimenthez. Ismét mingyárt parancsolják, hogy ott lévén egy cassina, küldjek 50 hajdút beléje egy hadnagygyal; ki mingyárt mellettünk lévén, küldöttem *Baranyai* hadnagyot beléje, fel az felső contignatioban. Ujjobban fél tyúkmony-sült alatt jött parancsolatom, hogy az cassinából *Baranyai* hadnagy és az hajdúk jöjjenek ki, hanem megyen beléje *Kribbaum* regimentjebeli commendérozott 70 német *Samnyicz* nevű capitánnyal. Ezen capitány öcscse volt azon *Samnyicz*nak, az *Feltmarsalck* *Staremburg* regimentjebeli *Obestlejtinant*nak, azki 26. Xbris A. 1705. Carpinál esett volt el. Az gázló volt *Castel novo de Bormia* nevű városocskán felyül mingyárást, az hídat peniglen csinálták az mieink éppen az város mellett által. Az *Feltmarsalck* siettetvén az hídcsinálást, maga is ott forgódott; *Solari* és *Liechtenstein* ge-

nerálisoknak azt izente, hogy az regimenteket hozzák helyebb az falu avagy városocska mellé az cassinákhoz; de az Generáladjutánt nem tudván jól megérteni, vagy kitől esett az vétek, de nem vittek helyebb bennünket, hanem kívül Castel novon voltanak valamely cassinák, circiter három, oda állítottanak bennünket. (Ha az városhoz, az kőfalak közzé recipiáltuk volna magunkat, semmi kárt nem vallottanak volna az regimentek, az szekerekben ugyan elvesztettünk volna). Azalatt, sok idő telvén ebben, az francia az hegyre feltakarodott, holott magát kirendelvén, jól látván az hegyről, hogy confusióban vagyunk, és látta, hogy az had már mind túl van az Bormia vízen, hanem csak 3 gyalog és 2 lovas regiment vagyon innét az vízen, valamely kevés commendérozott lovassal és kevés granatérossal; látván, hogy az híd is még nincsen egész perfectioban, az szekerek is nagy confusioval mennek az gázlón ágyúkkal és bagacsiákkal edgyetemben, az francia szokás szerént nagy felszóval felkiáltván: Eljen az francia király! sebessen rajtunk jött. Legelsőbben elől érkezvén az granatérosa az franciának, az mezőbeli lovas strását bepuskázván, azután az *Raingraff* regimentjéből való 44 granatérossal öszvepuskázván, noha azon kevés 44 német jól viselte magát (azmint hogy nem is láttam annál szebb granatéros hadat sohas), de az franciának csak az granatérosa is (azmint azután is mondatott) volt circiter 3000, kihez képest az 44 német granatérosból az capitány 14 emberrel jött vissza, az többi helyben megholt; az franciában is sok derék emberek hullottanak el, az kik elől jöttek. Azután érvén az francia *Liechtenstein* herczeg regimentjebeli circiter 60 commendérozottat; azt is rakásra lőtte; az az kevés német is igen jól viselte magát. Azután érte az cassinát, az kiben *Samnyicz*, Kribbaum capitánya, maga regimentjebeli 70 némettel volt commendérozva; kikkel elég dolga volt az franciának, és sok kárt tett az franciának. Hirtelen ki sem verhetette belőlle az németet, hanem az harcz után, de akkor kevésnek adott pardont, mind megölte. Az capitány *Samniczot* is megölték, ki noha parolára adta volt meg magát, de 1000 forint volt nálla aranyúl, szép köntöse, szép fegyvere, azért az francia megölte. Érkezvén az francia az mi 3 regimentünkre, elsőben az Feltmarsalck regimentjével öszvelővén, annak hat zászlóját elnyerte; 300 embere elesett, azon

regement megszaladott. Mellette mingyárt az *Solári* regimentje állván, az is kevés puskázásra megindúlt; annak is 4 zászlóját és francia elnyerte és 200 embernél több esett el belőlle.

Már volt az sor az mi regimentünkön és mikor már tüzet kellett volna adni, jó order, hogy maséroljunk: kész az híd. Öbester uram az első batalliommal sebessen nyomakodván, elment; az másik batalliommal én is szépen nyomulván, az hídon általmentünk. Lőtt az francia rettenetes sebessen, de ott egy ember sem holt meg in loco; sebben estenek, sem szaladva nem mentünk, hanem csak szépen; peniglen rettenetes lövést tett utánnunk az francia. Az Feltmarsalck és Solari két német regimentje az confusioban az hídról elszorúlván, szaladott bé *Castel novo de Bormiának* egy kis castéllýában, közel az hídhoz; hogy peniglen az francia rajta ne mehessen, mivel utánna volt, ott lévén egy kazal szalma, olyan fortélyt gondoltanak, hogy az szalmával az útat keresztül hordotta az német és meggyújtotta, mely miatt az házak is meggyuladván, az tűz miatt az francia rajta nem mehetett. Ott mind *Liechtenstein* herczeg s mind *Solári* generálisok elestének és megölettenek azon harczon.

Az francia egész cavalléria peniglen rajtamenvén az *Serényi* és *Ebergényi* regimentjén, kiket commendérozott *Vademont* herczeg és Generál *Felsz* az mi részünkről, azon Serényi német dragon és Ebergényi magyar lovas regimentjét az Bormia vízének neki hajtván, mind az regimentek s mind az generálisok ki úsztatva s ki gázolva ment által; maga is iffju *Vademont* herczeg úsztatott. Ott az részben nyert el az francia 60 való prófont-szekeret, 100 való forspont-szekeret és sok bagacsiát; ágyú, munitió és hídhordó szekereink azok már általmentenek volt. Az víznek az középiig már bementenek volt az franciák; az vízen túl való német had még reggel futráczon volt, készen nem volt; az vízen innét valók már verve voltanak és az egész mi armadánk confusióban s veszedelemben volt. Az order szerént általmenvén mi is az hídon, az hídnál hagytanak valamely commendérozott hadat (azonban az castélyból is az Solari és Starembeg regimentjei secundálhatták az hídat, hogy az francia el ne nyerje). Minket peniglen regimentestől fordítottanak az révben, az holott az lovas francia az mi lovasunkat neki hajtotta és általúzta s

mindenütt az hátán puskázott az Serényi és Ebergényi regementjének. Látván az francia mindenütt confusióját az németnek, azon Bormia vízének is nekijött és az veres dragony-regement, kinél jobb lovas regementje egy-egy nincsen az franciának, már az víznek az közepéig bejött volt, által akarván jöni, kik ha által jöhetnek volna, megkerülvén az hídat, azt is elnyerték volna s teljességgel dissipáltatott volna az mi armadánk; de hogy mi érkeztünk az mi hajdú-regementünkkel, mihelyt tüzet kezdettünk adni, szaporán halván az francia (tömötten nem is jöhetnek az francia regementek az víznek s révnek), ahozképest nem állhatván az mi tűzünket, az víz közepiről megfordult. Túl az parton lévén az töllünk elnyert 60 proviánt- és 100 forspont-szekér s bagacsiák, az kiket már elnyert volt töllünk, az francia dragonyosok azok közé állván, onnét rettenetes tüzet adott reánk, de mi meg nem mozdultunk. Ezen puskázásunk éppen estvefeléig volt; az franciának lovassának az dereka mind ott volt, az ki adott tüzet reánk, az víz köztünk lévén; de nem volt széles az víz, által lehetett hajítani edgyik partról az másikra. Eléfordulván Baron *Crári* Generál-Adjutánt hozzánk, izentem *Starembeg* Feltmarsalcknak, hogy hozasson vagy hat ágyút oda hozzám, az kivel hadd lövethessek által az szekerek közzől reánk lövöldöző francia regementekre, kik gyalog szállottak volt az szekerek közzé és onnét löttenek keményen reánk. Megmondván az izenetemet Feltmarsalcknak, mingyárt hat ágyút küldött hozzánk, kikkel kezdettem lövetni; azalatt az Generál *Traun* és *Kribbaum* gyalog német regementeit is odahozván, edgyiket jobb felől, az másikat bal felől (de ez már éppen estvefelé volt) mellénk. Sok esett el az franciában és az szekerek közzől is kilövöldöztük őket. Azzal az *Traun* és *Kribbaum* regementjét ismét elvitték töllünk, látván, hogy mi keményen defendáljuk azon passust és transitust; és magunk maradtunk ismét csak, praecise az mi regementünk ott, nemcsak estig, hanem egész virradtig, parát-saftban állván. De hogy jól besetétedett, azután nem is puskáztunk. Az mi regementünk déltől fogvást estig annyi lövést tett aznap, hogy nem aprónként, hanem egész munitió s szekérral küldték hozzánk az generálisok az port és golyóbist. Az hajdú-regement az armada-láttára ott az víznél aznap szép becsületet és dicséretet nyert. Noha rettenetes lövést tett

az francia, de kevés embert veszítettünk és circiter 30 hajdúnk esett sebben s egynehány halva; de az franciában sok veszett. Az francia mind fen lőtt; én mind alatt lövettem az hajdúsággal; meghagytam, alatt irányozza az lövésben az hajdú, az franciának az térde iránt s mind fellyebb jól járt az mi puskáinknak az golyóbissa. Isten segítségével főtisztünk egy sem esett el, sem sebben nem esett abban az kemény puskázásban és kemény harczban.

Az *Taun* és *Kribbaum* regimentjét hogy elvitték töllünk estvefelé (minket egész étszaka ott hagyván parátsaftban állani regimentestől), azokat vitték az hídhhoz, két ágyút is vivén oda melléjek; kik is puskáztanak ott, de nem volt semmi derék aktio. Megtartván ott az mieink az hídat, éfélben az castélyban beszorúlt regement pusztán hagyván és felgyujtván az castélyt, kijött belőlle és az hídon békével általjött hozzánk; azzal az mieink az hídat ott elbontották és mivel tábori hídunk volt, szekerekre rakattuk és az armadára bevitték az több szekerekhez. Aznap éppen csak az vizen hogy általköltöztünk. Az Haupt-Quartély volt *Cassine de la Strada* nevű faluban; az armada volt mellette szállva némely regimentekben, az faluban és cassinákban. Azon egész étszaka az francia mind síhatta, ríhatta az vízparton elnyert bagacsiákat, embereket, szekereket s sok marhákat; mivel nappal el nem vihette az puskázásban, étszaka hordotta, írhatom, szekerekbeli és praedált marha az ki velünk volt és elnyert az francia töllünk az vízparton, sűrűn öszveverve több volt és nagyobb helyen, mint az hol három lovas regiment elférne, de úgy öszvelőttük (mikor, közzéjük állván, onnét puskázott az francia), hogy ötödrésze seb nélkül meg nem maradt és semmi hasznát nem vehette többire az francia (az mint mind magunk láttuk s mind azután az francia desertorok beszéllették). Francia azon az harcon sokkal több veszett és derék emberei hullottanak el, de ugyan az franciáénak tartott az győzelem, noha eő neki az egész armadája ott volt, nekünk peniglen csak három gyalog és két lovas regimentünk volt az actioban; mint erről fellyebb is die 11. Januarii A. 1704. tett írásimban bőven írtam.

Másnap az harcz után, ugymint 12. Januarii 1704. jóhajnalban az egész francia generalátus járván az vízmellyékét, két salvét 200 emberrel adattam reájok. Azalatt az mi

armadánk masérolni kezdett és olly ordere lett az mi regementünknek, hogy ott maradjunk retrovardiában legutól, míg az armada mind eltakarodik; abban az helyben, ott álljunk, az holott puskáztunk és egész étszaka állottunk; lovas német is retrogardia maradott 200 velünk gróf *Prajner* Princz Lotring-regementjebeli Obestlejtinánttal. Mikor az egész armada eltakarodott, utánna *Prajner* ment az 200 commendérozott lovas némettel egy tarack-lövésnyire; azután egy jó darabbal ment *Kaposztási* capitány uram 3 compánia hajdúval egy pistoly-lövésnyire; én-utánnam ismét jött legutól óbester uram három compania hajdúval; de az zászlókat leforgatva vittük, úgy lévén az orderünk, mintha mind csak commendérozott had volna és nem regement, hogy úgy láttassunk az mársban. Az mezőben az mársban megállapodván, az egész armada (az elől elment lovas regementeken kívül) minket bevárt és az egész infanteriának az mi regementünket eleiben bocsátotta. Az egész mársban, egész *Concordiától* fogvást, az mi regementünk mind retrovardiában volt, hanem legelsőbben itt bocsátottanak legelől, avangvardia-formában. Mi menvén legelől, avangvardia-formában értünk egy *Acqui* nevű várat és várost, kinek szép erőssége vagyon; *Monferrátban* esik; melyben noha különben nem szokott volt az francia praesidiomot nagyot tartani, békességes helyen lévén, de az mi mostani mársunkra nézve *Alexandriából* nagy gvarnizont küldötenek volt beléje ezelőtt 6 nappal; *Acqui* felett egy dombon regementestől lineában kiállottunk csak egy pistoly-lövésnyire, vagy egy jó parittyahajtásnyira az várostól; és mindaddig ott állottunk, míg az egész artelleria, ágyúk és munitiók szekerek eltakarodtanak; mivel hátul féltették az artelleriát hagyni. Az út az városra ment, az kiben ellenség volt, nekünk kellett az szőlőhegyeken elmenni keresztül; olly helyeken ment el az egész artelleria, azholott nemhogy ágyú, de talám soha lovas sem járt. Az utakat hajdúk és muskatélyosok csinálták fizetésért az artelleria előtt. Az egész ágyúkat és munitiót békével elvittük, de az prófontszekerekben itt is az rosz útban elromolván, egynehányat elhagytunk. Ugy az egész armada patika-szekere, teli orvoságokkal, az is elmaradott, az rosz útban elromolván; melylyekről 12. Januarii 1704. fellyebb bővebben írtam. Az holott mi *Acqui* felett állottunk az hegyen, közel az városhoz, mivel

ágyúja nem volt az franciának, ágyúból nem lőhetett; apró puskával eleget lőtt, túl is hatott rajtunk az puskájának az golyóbissa, de semmi kár nem esett bennünk. Eltakarodván az egész artelleria, az szekerek mellett commendérozottakat hagyván, az armada elérkezett, az holott mi ismét legelől maséroltunk az táborhelyig. Az gyalog had masérolt az úton (az hol úton mehetett), az lovas had mellesleg az út mellett, hogy ha kívántatott volna, egymást segíthettük volna. Szállottunk meg Acquin fellyül az szorosson belől oly szoros helyre, az holott sehonnét ellenség nem aggreðiálhatott volna bennünket; háltunk az mezőben és hegy alatt, az Bormia vize mellett. 13. Januarii 1704. ment estvére az armada *Cane* nevű városhoz. Mikor peniglen hajnalott és indulni akartunk armadástól, érkezett előnkben az sabandiai herczegtől marchio *Parella*, ki az török ellen való hadakozásban az császár generálissa volt, hanem az első olaszországi hadakozásban, mikor az sabandiai herczeg az császár ellen rebellált, eő az herczeg provinciájabeli lévén, nem akarván jószágától megválni, magát letette volt. Most, hogy az sabandiai herczeg az császár mellé állott, *Parella* is akarván az császárnak szolgálni öregségében is, alliciálván magához az egész földnépét és parasztságot, az egész körüllevő provinciáknak banditái és tolvai s fegyveres parasztsága mind melléállván és marchio *Parellát* fejeknek declarálván, kik circiter 20 ezeren voltak, velle edgyütt az császár mellett felköltének és az francia ellen fegyvert fogtanak. (Observálhatni, akármely nemzetből való légyen is az paraszthad, senki ne bízzék hozzá, mert csak hegyben, távolról lőni jó; mihelyt aperto pectore kell mezőben szemben menni, 1000 parasztembert 100 zoldát felferhet; mert mihelyt az paraszthadban 10 vagy 20 elesik, mingyárást az többi elszalad. Próbáltam vélek). Ezen marchio *Parella* in recognitione conjunctionis cum armada Caesarea jött előnkben jóreggel 300 banditával és paraszthaddal nomine ducis Sabandiae, declarálván azt is, hogy eő is mellettünk lészen az egész föld népével (melly is noha nekünk nem használt, de jobb volt, hogy az az paraszthad is mellettünk volt semmint ellenünk lett volna) eadem die maga is *Parella* írt az császárnak, hogy eő is ott vagyon velünk az egész parasztsággal. Parellával szemben lévén az mi generálisink, igen örültünk rajta, látván, hogy csalhatatlanul mellettünk lészen

az sabandiai herczeg, mert mivelhogy az előtteni hadakozásban is az császár mellett volt és mihelyt egy harcztot elvesztett az császár hada, mingyárt az francia mellé állott volt, úgy most is az bormiai actus után (noha az nem volt derék harc) féltünk, hogy újjobban az sabandiai herczeg vissza ne álljon az francziához; de marchio *Parella* hozzánk érkezésével bizonyossá lettünk, hogy velünk fog tartani az herczeg.

Mikor szintén masérolni kezdett volna az armada *Acqui* városából, kijöven 300 való francia, az tábor szélire ütöttek. Felülvén hamarjában az *Ebergényi* és *Pál Deák* magyar lovas regementjének az java, azon franciát dissipálván, levágták és elfogták; kevés ment vissza benne. Nagy nyereséggel, sok praedával, lovakkal jöttek vissza egy fertályóra alatt, egynehány tiszteket is hozván rabúl. Mig azon actus véghez ment, az armada megállapodott (noha elsőben nagy lármánk volt, mert azt gondoltuk, hogy az egész francia tábor jó). Eléjövén *Ebergényi* és *Pál Deák* uraimék az nyereséggel és reportummal, az sebes franciákat parolára az Feltmarsalck visszabocsátotta *Acquiban*. Az sebes francia tisztek alá *Acquiból* gyalogszekereket hoztanak ki, mellyet 4 francia fogott edgyet-edgyet s azokon vitték vissza eőket. *Acquitól* fogvást *Cane* városáig minden helyeket felégettünk *Montferrátban*. Eadem 13. die Januarii 1704. az hová aznap masérolt az mi armadánk, jött az armada eleiben az sabandiai herczeg 2000 emberrel, az holott conjungálta magát. Az rútt út, hegy és sárok miatt az artelleria, ágyúk, munitió, prófont és egyéb szekerek s bagacsiáknak nagy része nem érkezhett *Cane* városához, csak feleútban kellett hálni, mellyekkel volt óbester *Ebergényi* uram maga magyar lovas regementjével és három lovas német regementtel commendérozva. Mi is lévén az artellériához és munitió s prófont-szekerekhez commendérozva, az mi hajdú-regementünk is ott volt és csak olyan lassan maséroltunk, az mint előttünk az artelléria és az szekerek maséroltanak.

Látván az generalátus, hogy nem mehetnek az ágyúk és szekerek, 100 hajdúnak adtanak 200 forintot, az kikkel volt *Csányi* capitány commendérozva, kik az ágyúkat felvonták az hegyen s az rosz útakat is megcsinálták előttök. Általmenvén az *Bajona* vizén jó kőhídon mi az artellériával az 5 re-

gement, háltunk az völgyben; nem mehettünk az táborra Canéhoz.

14. Januarii 1704. minden kár nélkül az egész ágyúkkal, munitió-, prófont- és egyéb szekerekkel beérkeztünk mi *Cane* városához az armadához, holott az szekerek gázlóban mentenek az *Belbo* vizén által, az gyalogok pallót csináltak volt. Ez az víz olyan, mint az Küköllő Erdélyben, vagy az Hernád Cassánál. *Cane* városa is, noha kerített város, de az francia kiszaladott előttünk belőlle, meg nem mert várni. Itt találtuk az sabandiai hercezet, az ki tegnap edgyezett volt meg 2000 emberével edgyütt az mi armadánkkal és az Feltmarsalckkal, Staremberggel. Az armada az sabandiai hercezzel edgyütt ment *Alba* várossa felé (melly magyarul Fejérvárnak hívattatik), minket peniglen, az mi regementünket és az *Ebergényi* uram magyar lovas regementjét 15. Januarii 1704. fellyebb említett marchio *Parellával* és az egész paraszthaddal commendéroztanak Montferratnak Genova felé való részének meghódoltatására és ha hódolni nem akarnak, elpusztítására; hová mi megindulván és visszajövén, az *Belbo* vizén által, egész nap az hegyeken mind gesztenyés erdőkön mentünk *Genua* felé való részen Montferratnak; mi semmi pusztítást nem tettünk az két regementtel, de az paraszthad minden vasakat kiszedett az falból is, minden edényeket elvitt. Estvére mentünk *Monastéria* nevű városban, mely meghódolt vidékestől és contributiót adott. 16. Januarii 1704. meghallván mi, hogy az francia *Albi* felé nyomakodik, mi is visszafordultunk az hegyeken, az holott az francia tábor alatt az síkon megszállván, mi estvére, felyül rajta, az hegyekre szállottunk az két regementtel és az paraszthaddal *Castiglion* nevű városhoz egy gróf palatiomjában, ki maga is otthon volt 2 szép leányával. Oda francia rabokat is hoztának az parasztok hozzánk. Eadem die *Szántó* kapitány az hajdú-regementből 100 hajdúval és 20 katonával commendéroztatott *Nizza* nevű erős castélyban commendánsnak. Érkezett étszaka orderünk, hogy mi az hajdú-regement és az *Ebergényi* uram magyar lovas regementje mingyárt *Alba* várossában menjünk és azt defendáljuk, mivel az francia Albát akarja megszállani. Éfél után virradta előtt jött hírünk, midőn mi estve az hegyekre szállván, sok tüzeket rakunk, nem tudván az francia micsodás haddal legyünk, az

kik az hegyeken közel hozzájuk vagyunk, nagy lárma esvén közöttök, *Asti* várossa felé megindult, minden bagacsiáját elhagyván és azt gondolván, hogy az mi egész armadánk viszzatért; kiktől az parasztság eleget nyert mindenféle bagacsiát. Mi orderünk szerént, az hajdú-regement, és az *Ebergényi* magyar lovas regimentje *Castilionból* másnap *Alba* várossában bémentünk orderünk szerént 17. Januarii, holott az zoldátot casármákban, az tiszteket mind clastromokban szállították. Marchio *Parellával* jártomban eszt observáltam, mindenkor délig nyugodt, és ebédet ett, ebédután estig ment; mely nekem viszzásnak látszott, mivel az armada délig megyen, délután nyugszik. Mellyet *Parella* nekem így explicált: Az armada vigyázó-had; délig megyen és azután is jó strásákra bízza magát és nyugszik; az paraszt had vigyázatlan lévén, jobb délig nyugodni és azután estig menni, hogy ne tudhassa az ellenség, holott száll meg és fel ne verhesse; mellyet én magam is jónak hagyok és az ki tanulatlan vagy paraszthaddal vagyon, eszt bízvást observálhatja: étszakára stadióját változtassa meg, sőt ha jó reguláris haddal van is, de ha csak kevésse van, az így cselekszik, nem esik akárkinék is kárára.

Die 18. Januarii 1704. Mi az két regimentek helyben voltunk *Alba* várossában. Meghallván az francia is az mi *Albában* való érkezésünket, ment *Asti* várossához.

Die 19. Januarii 1704. jött orderünk, hogy az két regimenttel az armada után menjünk. Jött helyyünkben az *Liechtenstein* regimentje *Albában* gvarnizonnak.

20. Januarii A. 1704. mi az hajdú-regement és *Ebergényi* uram magyar lovas regimentje *Albából* az order szerént kiindulván, *Asti* várossa mellett elmasérolván (az kiben 6000 francia volt), mentünk *Cánáli* nevű faluban avagy városocskában mi az hajdúk, az catonák tovább *La Monta* nevű castélyhoz s megháltunk. Item die 21. Januarii 1704. mindaz két regimenttel mentünk *Villa nova* nevű városban, mely szép erősség volt, de az régi hadakozásban az francia az bástyáit elrontotta; ez *Piemontban* esik, igen szép helyen.

22. Januarii 1704. értük utól az armadát az sabandiai herczeggel edgyütt *Coconato* nevű városocskánál, mely egy hegy tetein esik *Montferratban*. 23. Januarii 1704. mentünk armadástól *Montej* nevű helyhez, az holott az mi regemen-

tünket killyebb szállították az több regementeknél egy jó taraczklovésnyire egy hegynék az teteire két casinához; edgyik cassinához mi szállottunk óbester *Bagossi* urammal és 8 *compania* hajdúval, kiket kívül szállítottunk az cassinán; másik cassinához szállott Obestvactmaiszter *Raffanides* János uram két *compania* hajdúval. Mellettünk lévén mingyárást *Marintingo* nevű városocska, az kiben francia volt, minden órán puskáznunk kellett az franciával, mivel kijárt az ódalban puskázni belőlle az francia. 24. Januarii 1704. rosztag lévén, óbester uram az obestvactmaistert, Raffanidest, az más cassinánál lévő két companiával magához hívatta, hogy edgyütt lehessen az had; ki minekutánna kijött az cassinából, az piemonti parasztság az cassinát meggyútotta. Látván az francia, hogy ég az cassina, beküldött Piemontban és egy várost elégettetvén, azt izente az ducának, hogy azért égetteti, hogy ő is miért égettet az ő földén Monferrátban. Melyre nézve az duca Feltmarsaleknak izent és egy generáladjutánt küldött *Bagossi* uramhoz, hogy az ki az cassinát meggyújtotta, akaszszak fel; ha peniglen ki nem találhatni, tehát az Obestvactmaisztert verjék vasban. Nem tudhatván meg, ki gyújtotta meg, az Obestvactmaistert vasban verték és harmadnapig vasban volt; negyednapján bocsátották el. Az marsban is vasban kellett strása alatt menni.

25. Januarii A. 1704. mentünk armadástól *Crescentino*-hoz hálni, által az Po vizén, *Verna* mellett el; mely *Verna* micsodás hely, lássad fellyebb die 25. Januarii A. 1704. tett írásimban. Mentünk 26. Januarii *Paczalában*; 27. is ott voltunk, ott osztván el az quartélyyokat. 28. Januarii 1704. *Paczala* (avagy *Palaczola*) nevű helyből osztoltanak az hadak széllyel quartélyban. Minekünk esett *Villa nova* nevű városocska quartélyban az hajdú-regementnek és az *Ebergényi* lovas magyar regementjének; mely *Villa nova* oly helyen esett, hogy csak az Po vize volt köztünk és egy jó taraczklovésnyire esett *Casaltól*; mely *Casal* híres város, Monferát-nak feje, kiben egynehány ezer francia volt. Lévén ott az Po vizén az franciának derék hídja, velünk commendéroztnak 300 lovas németet és ötszáz gyalog németet; mely gyalog németek sánczot és castélyt csinálván, abban volt *Villa novában* és commendánsnak küldötték el velünk Generál *Viscontit*; az német, úgy az commendánsok is minden héten változ-

tanak, de mi, az magyarok, csak helyben maradtunk mindenkoron. Egész télen oly veszedelmes és félelmes hely volt, hogy egy óra sem volt, az kiben félni nem kellett az franciáknak felverésétől. *Trino* nevű városon általmasérolván, estvére mentünk *Villa novai* qvartélyunkban. 25. Januarii 1704. úgy az több regementek is maguk qvartélyokban szállottanak.

Hogy minden particularis dolgokat le nem írhatok, mik estenek ezen mársban, vétkül senki se tulajdonítsa, mert igen sokra telvén, nem kívántam mindent leírni; mert az mi portáink felette sok rabokat is hordottanak aprónkint ezen marsban, de én azokról nem is emlékezem. Revertől fogvást Villanováig micsoda vizeken jöttünk által, az kiben az holott híd nem volt, ha az lovas gázlóban ment is, az gyalognak hídát kellett csinálni, azoknak nevek ezek: Sechia. Fosso rosso. Crosto. Tréna. Lenza. Parma. Brágánza. Táro. Porolárió. Stona. Ongina. Gratándo. Lárda. Rovacolla. Chiavenna. Paderno. Nura. Riscue. Trebia. Narétta. Tidone. Bardinezza. Versa. Schirpago. Vera. Copa. Staffora. Corona. Scrivia. Orbo. Bormia. Bajona. Belbo. Tanaro. Borbo. Po. Mely vizeknek noha nem mindenike hajós, de ugyan mind alkalmas vizek, kivált illyen essős időben, mint most, ezen mi mársunkban voltak.

Hogy mi Piemontban olly sok francia között s oly nagy vizeken által eljöhessünk, azt senki nem hogy hitte volna, de lehetetlenségnek látszott mind ez világ előtt; sőt mi magunk is, az hadak, nem hihettük; de mivelhogy az császár parancsolatja volt, meg kellett próbálnunk, fuit aut superandum et transeundum, aut moriendum; mert különben ha megtértünk volna is útunkból, kit az francia s kit az parasztember mind megölt volna közülünk. Minket Isten nagy fáradságunk után bevitt Piemontban az császár parancsolatja szerént; méltán csinálták volt ezt az verset:

Audaces fortuna juvat, timidosque repellit!

Események 1704 januárius 29-től augusztus 27-ig.

Anno 1704.

29. *Januarii*. Helyben voltunk *Villa novában*, hová tegnapi napon jöttünk és érkeztünk volt és minékünk quartélyul esett és rendeltetett, az egész armada is tegnap szállván helyre, minden regimentek kiki maga quartélyában. Az sabbandiai dux maga személyében ment vissza maga residentiájában Piemontban, *Turiny* várossában. Eadem die kezdték *Villa nova* régi várát egynehány száz parasztemberrel fortificáltatni. Casal várossában az franciának derék nagy gvarnizonja volt és azonkívül egynehány ezer commendérozott hada mindenkoron; és jóllehet Casal az Pón túl esett, de ott az Po vizén derék hídja volt hajókra építve és az híd végiben oly erős sánca, hogy egy kiseded fortalitiommal elérkezett s mindenkor szabados útja volt reánk próbálni kijárni; kihez képest hogy mind mi s mind az több falukon lévő regimentek bátrabban subsistálhassanak, mindennap Villanovából magyar és német 200 lovas járt ki strására, kik mind előtte az sáncoznak s mind alá az víz mellett mindenfelé kemény vigyázásban voltak és mindennap változtanak. *Villa novának* az várában volt 500 commendérozott gyalog német, kik minden héten változtanak; az városon 300 lovas commendérozott német; azok is változtanak commendánsokkal edgyütt. Quartélynévvel voltunk mi, az hajdú-regiment és *Ebergényi* uram magyar lovas regimentje.

30. *Januarii*. Megengedte az generalátus, hogy az majlandi (vagy, azmint némellyek nevezik, mediolanomi) territoriumra és ducatusba, mint ellenség földére, szabad futracz járhasson minden helyekről, által az *Sessia* vizén. Ezen *Villa nova* olly helyen volt, egyfelől volt Casal várossa túl az Po vize partján és mindenütt túl rajta az monferrati ducatus, mely ellenség földje volt. Másfelől *Villa novához* egy taraczk-lövésnyire foly el az *Sessia* vize, mellyen túl mingyárást volt az mediolanomi ducatus; az is ellenség földje volt, holott minden falukban és castélyokban francia volt és azért engedte nek szabad futraczt, mint ellenség földére, által az *Sessia*

vizén minden császár regimentjeinek. Ezen Sessia vize olly víz, mint az Sajó Miskolcznál Magyarországbán.

31. *Januarii* helyben voltunk; szabadson futraczt hordottunk az ellenség földéről s kételenek is voltunk véle, mert dispositio nem volt semmiről az kenyeren kívül; az prófont-ról volt dispositio, hogy meg ne szűküljenek az regimentek.

1. *February*. Ebergényi magyar lovas regimentjebeli hadnagy, *Becsei* nevű, 30 katonával általmenvén portára az Sessia vizén, 80 franciát felvert, kik között sokat levágtanak és feles rabot hoztanak Villa novában hozzánk.

2. *February*. Gvido *Staremborg* Feltmarsalck jött Villanova-látni; ment eadem die *Verczel* várossában, ahonnét másnap ment az sabandiai herczeghez *Turinban*, azholott töltötte el az herczeggel az fársangi napokat.

3. *February*. Villanovában ebéden volt generális *Visconti* óbester Ebergényi uramnál; én is ott voltam; ebédkor az katoná strása hozott egy német capitányt bé, az ki Casalban az franciához akart beszökni. Item ebédkor jött Casalból francia trombitás az francia generálisoktól, kit mingyárt *Visconti* generális küldött Gvido *Staremborg* Feltmarsalck után, az hol lészen.

4. *February*. Az egész commendérozottak változtanak Villanovából; generális *Visconti* helyében is jött generális *Vobon*. Fobon aznapeste nagy tanácsot tartott Villanovában. Villanovai castély építésére több parasztember rendeltetett.

5. Francia rabokat hoztanak az katonák.

6. Semmi ujság nem esett.

7. Francia rabokat hoztanak az katonák.

8. Semmisem interveniált.

9. *February*. Francia és kurucz rabokat hoztanak bé Villanovában az katonák.

10. *February*. Csendesesen voltunk.

11. *February*. Villanovában az commendérozottak mind változtanak, mert Villanova volt az mi legderekasabb confiniumunk. *Vobon* generálist váltotta fel Generál *Taun*. Villanovai várépítésre 1000 parasztembert hajtottanak. Az castélybeli commendánsok is változtanak minden héten, mint az commendérozottak; holott volt az castélyban commendáns obestlejtinánt mindenkor.

12. *February*. Tegnap napon, mikor Generál *Vobont* fel-

váltották, megindult Fobon 600 német és magyar lovassal és étszaka masérolván által az Sessia vizén, ment az majlandi statusnak egy darabjának meghódoltatására, vivén magával 100 hajdút is, kikkel volt commendérozva *Bagossi László* hajdú-capitány. Az 100 hajdút *Bagossi Lászlóval* valamely két canális között lévő hídnál elhagyván, az lovashad továbbment, sok castélyokbeli franciákat hátok megé hagyván. Mindenfelől reágyülekeztvén az francia, *Vobont* hadastól megindították. Mivel több volt 1200 embernél az francia, hajtották *Vobont* hadastól az hídhoz az hajdúkig, az holott az 100 hajdú nagy tüzet adván az franciára, az francia megszaladott. Megfordulván *Vobon* az lovas német és magyar haddal, nagy victoriát nyert. Mely victoria az hajdúknak tulajdonított és nagy praedával jöttenek vissza s sok francia s spanyor rabokkal.

13. *February*. Generális *Vobon*, nem emlékeztvén meg, hogy az tegnapi victoriát az hajdúk tették véllé, azmit az német nyert, abban semmit az hajdúknak nem adott; az mit penig az hajdúk nyertenek, azt nagyobb részént elvette; egynehány rosz tehenet adott csak az hajdúknak. Ugy az véllé levő *Ebergényi* és *Pál Deák* katonai nyereségekből is elvett, holott az katona viselte legjobban magát *Pál Deák* Obestlejtinántja *Viszlai* András commendója alatt, az ki derék, vitéz ember maga személlében is. Aznap az majlandi statusnak legközelebb lévő része contributiót hozott az császár számára azon kis victoria után. Eadem 13. Februarii óbester *Bagossi* urammal mentünk *Verczelben* azon fortalitiomnak látására, mely speciális erősség nagy város; síkon esik, sehol hegy mellette nincsen. Épületei és palatiomi szépek nincsenek. Notandum, *Villa nova* felől bemenő kapuja oly szép és raritás, hogy templomnak is szép volna. Fortalitiomban ennél szebb kaput nem láttam s ritkán is láthatni.

14. Jöttünk vissza *Villa novában* *Verczelből*.

15. *Febr.* Francia rabokat hoztanak *Villa novában* az katonák.

16. *February*. Az mi regementünket kezdette téli qvartelyon mustrálni az commissarius; mely mustra három nap tartott.

17. *February*. Az tegnap elmaradott hajdúk mustráltatának. Aznap lévén rabok iránt való cambiomja az mijeink-

nek az franciával, de mind németek s mind hajdúknak csak az betegjét és maródiát bocsátotta el ma az francia, az egészsége meg odamaradott rabúl. Ezen mi rabjaink mind az marsban estenek, mind betegen; jött ki eadem die 106 hajdú rabságból, német circiter 1000. Az én gombkötőm is, jandi *Gombkötő* Mihály, ki 4. January A. 1704. az mársban esett volt rabságra, eadem die kiszabadult. Az egész körüllevő császár hadai aznap mind parátsaftban állottanak; túl ismét francia is feles, félvén mind az két fél egymástól, hogy az rabok szabadulása és cambiomja alkalmatosságával valami hadi practica ne essék. Vigyáztván mind az két fél keményen, sem mi, sem az francia nem is cselekedhetett semmi próbát is, hanem az cambiom szép csendesen, az arra rendeltetett deputátus tisztek által mezőben meglett. Az mieink is feles francia rabokat bocsátottak el.

18. *February*. Mustráltuk az Casálból tegnap kiszabadult hajdúkat, kik mind betegen jöttek ki, mivel az francia csak az betegessét adta ki az hadnak; az egészségessét az rabjainak mind meghagyta magánál rabságban. — Eadem die változtanak az commendérozott hadak Villanovában; változván az generálisok is, Generál *Taun* helyében jött Generál *Felsz* commendánsnak. Az fortalitiomban is commendánsnak más obestlejtinánt jött. Az építést újjobban, jobban continuálták az castélyban avagy fortalitiomban, de semmirekellő volt, mert egyfelől építették, másfelől leomlott.

19. *February*. Francia rabokat hoztanak Villanovában az *Ebergényi* katonái.

20. *February*. Csendesen voltunk. Az mi hajdú-regementünkben kimentvén *Jaxa* nevű kapitánynak két szolgálja szalmáért futráczra *Terra nova* nevű faluban, az villa novai parasztok megszorítván és francia képében hozzájuk lövöldözvén, edgyik szolgát megölték, az másik alatt az lovat agyonlővén, s magán is seb esvén az szolgán, rabúl Casálban az franciának bevitték; mely dologból azután nagy dolog lett, kinyilatkozván azon dolog az iffju Lotring herczeg villanovai commendánsságában, mint ezt alább megláthatni A. 1704. diebus 15. Márty, item 29 et 30. Márty. Item 22. Aprilis.

21. *February*. Casal mellett az Po vizén hajókon lévő malmokat, mellyek mingyárt Casalon felyül voltak és az francia számára őrlöttek casáliaknak, ellőtette az mi gene-

ralátusunk ágyúkkal. Eadem die mentem *Viszlai* András Pál Deák regementjebeli óbestlejtinánthoz *Alamota* nevű faluban ebédre, az hol az eő regementek qvártélyban volt; ebédután visszamentem Villanovában.

22. *February*. Gvido *Staremborg* Feltmarsalck eadem die megjárta és visitálta az véghellyeket, *Trinót*, *Villanovát*, *Verczelt* és visszament *Turinban* az sabandiai herczeghez reportummal. Eadem die hoztanak és fizettenek az egész armada tisztjeinek egy hóra, három forinttal fizetvén egy-egy portiót.

23. *February*. Óbester *Bagossi* uram ment *Turin* várossa látni. Mi csendesesen voltunk Villanovában.

24. *February*. Generál *Felsz* parancsolatjából commendéoztam száz hajdút, kikkel commendéozva ment *Csányi* capitány, *Baranyai* hadnagy, az kis *Csányi* hadnagy, kik innét *Trinóhoz* menvén, onnét generális *Taun* feles haddal ment *Monferrátot* égetni, pusztítani, contributió alá vetni; honnét nagy nyereséggel jöttek meg az hadak. Ezen alkalmatossággal *Baranyai* hadnagyon három seb esett lövés miatt, mind az lábán mind az három seb, melyben elig hogy meg nem holt. Ezen sebeire nézve, előbb esztendőnél, capitánnyá is lett.

25. *February*. Generál *Felsz* parancsolatjából commendéoztam 200 hajdút *Káposztási* capitány, *Motos* Péter magam compániámbeli hadnagy és *Bereczki* András hadnaggyal, kik *Meskó* nevű német obestvactmaiszterrel és az egész armadából, lova megdöglött gyalog rejtárokkal s gyalog dragonyokkal mentenek *Geneva* felé az tengeremlyéki helyeknek contributió alá vetésére s megholdoltatására; kik egynehány hónapig laktanak oda. Eadem die változott az commendéozott had is Villanovában; magát is Generál *Felsz*et váltotta fel Generál *Visconti*; az várbeli commendánst, *Kribbaum* regementjebeli óbestlejtinántot, *Prukkentált*, váltotta fel *Liechtenstein* fejedelem regementjebeli óbestlejtinánt; melly regementet eadem die értettem meg, hogy *Regal* titularis óbesternek adta az császár *Liechtenstein* halálával. Ezen *Regál* óbestlejtinántja repetáltatott két hajdút töllem, praetendálván, hogy az eő regementekből desertorok; mellyet midőn proponált nékem egy hadnagya, mellettem állván az tűz előtt *Raffanides* János, az mi obestvactmaisterünk, jó tűz volt, az

mely égett, füst is volt, az mely felment az kéményen, az ház és az kémény hasonlóképpen három contignatiós volt s igen keskeny és szűk kémény is volt, igen magossan építve; az alatt két veréb beesik az kürtön, száll az ágyam fejéhez, onnét az ágyam lábát, ágyam alját bójárta; mi megnémultunk. Az adjutánt az ajtóban állott, az sem tudta bétenni az ajtót, hanem kívül állott és mikor bécsaptam az ajtót, akkor repültek ki. Mely casus minekünk igen csodálatosnak látszott és mi történik vagy következik utánna, Isten kegyelmességében áll, az kinek magamat ajánlottam.

26. *February.* Csendesesen voltunk. Aznap jött vissza óbester *Bagossi* uram Turinból Villanovában.

27. *February.* Hoztanak rabokat az katonák Villanovában. Eadem die hallottuk, hogy *Solari* Generál regementjefélét az császár adta gróf *Harragnak*, az óbestedlejtinantjának.

28. *February.* Az Villanovában lévő lovashadnak az közoldátnak strásamesterig adtanak szénát és abrakot, de folyebbvaló tisztnek nem; úgy az gyalog tiszteknek sem adtak, kihez képest mindennap az tiszteknek futráczoltatni kellett szénáért, abrakért, szalmáért az Sessia vizén által az majlandi státusban. Mivel peniglen minden castélyocskában francia volt, azhová kellett futráczra jární, mindenkor fegyver alatt kellett az futraczt elhozni; majd mindennap megűzték az mi futráczolóinkat. Sem in natura, sem in pecunia azon télen semmi ló-portiót nem adtanak az tiszteknek, csak futraczérolni kellett nagy munkával az ellenség földéről, ki miatt az lovaink igen elvesztenek és elhitvánkoztanak volt.

29. *February.* Jóllehet februáriusban csak 28 nap szokott lenni, de most bissextilis esztendő lévén, volt 29 nap in *Februario*. Ezen nap kijövén az francia Casálból, az mezei strásánkat megpuskázta; azzal az francia fordult és bément vissza Casálban.

1. *Marty.* Csendesesen voltunk qvartélyunkban.

2. *Marty.* Szép csendesesen voltunk, lárma nélkül.

3. *Marty.* Változott az egész commendérozott gyalog német és lovas német is Villanovában, úgy az generálisok és fő tisztek is változván, Generál *Viscontit* váltotta fel Generál *Vobon*. Az castélyban lévő obestedlejtinánt commendánst is más váltotta fel. Mi peniglen az magyarok, *Ebergényi* lovas és *Bagossi* gyalog regementje csak helyben maradtunk min-

denkor. Eadem die megtiltatott az szabad futracz az Sessia vizén által, mivel az mediolanomi státusnak egy része megholdolt és contributiót kezdett adni.

4. *Marty*. Csendesen voltunk.

5. *Marty*. Csendesen voltunk Villanovában.

6. *Marty*. Ujjobban megtiltatott az Sessia vizén túl járása az futracznak az mediolanomi ditióban, mivel contributiót kezdett hordani azon föld; hanem engedték meg futraczérolni csak éppen az körüllevő cassinákban az Sessia vizéig és az Pozizéig; szénát nem adtanak az tiszteknek, ki miatt nagy nyomorúságban voltunk az lovaink s marháink.

7. *Marty*. Ment el Generális *Vademont* herczeg *Reverben*, az mi *Reverben* maradott armadánkat commendérozni Generál *Viscontival* edgyütt, kik Svajczer országban (vagy írjam Helvetián) mentenek által, nagyot kerülve.

8. *Marty*. Csendesen voltunk.

9. *Marty*. Bocsátottam ki az fűre minden lovaimat, az egy *Delia* nevű, erdélyi gubernátor uramtól vett lovamon kívül.

10. *Marty*. Mingyárt az fűről teljesen jöttek be az lovaim, holott csak tegnap csapták ki őket. Eadem die változtanak az egész commendérozott hadak Villanovából; Generál *Vobont* váltotta meg az ifjú *Lotring* herczeg, ki is még akkor csak óbester szolgálatot tett az cavallériában, lévén egy lovas és egy gyalog regimentje, ki kevés napok mulva generálissá lett.

11. Csendesen voltunk.

12. *Marty* holt meg *Sipos* István siposom. 15 nap volt csak beteg. Tornavármegyei, méhészi fiú volt; ott felesége és gyermekei voltak szegénynek.

13. *Marty* szabadúlt ki Casálból az *Jaxa* capitány 20. February elfogott szolgája, kit az villanovai parasztok vittek rabúl az franciának; Terranovában az futraczon fogták volt el, az társát peniglen megölték volt. Mely szolgálván az villanovai piacon, megesméré edgyik olaszt, az ki útet elfogta volt, hogy az piacon sajtot árul; megfogván, hozták én hozzám; én küldtem óbester *Bagossi* uramhoz, *Bagossi* uram küldötte az *Lutring* herczeghez, mint annak az corpusnak commendánsához; onnét vitték Trinoban, az holott az haub Qvártély volt, holott megkínóznán, az több társait is mind kivallotta.

14. *Marty* csendesen voltunk.

15. *Marty* háromszor lőtt Casálból az francia az mi mezei strásánkhöz, de semmi kárt nem tett, mellyet mi jelnek tartottunk és mingyárt parátsaftban állottunk.

16. *Marty*. Midőn 10. *Marty* megváltatott *Vobon* generális az commendórol Villanovából, az véle levő commendérozott lovas és német haddal ment által az Sessia vizen az majlandi státusban valamely városnak contributio alá való hajtására; melly városnak az castélyában francia volt. Meg akarván az véle levő haddal az castélyt is venni, az francia keményen megpuskázta és 100 németnél többet vesztett ott *Vobon*. Re infecta kellett visszajőni.

17. *Marty* változtanak Villanovában az commendérozott német hadak. *Lutring* herceget váltotta fel óbester *Kribbaum* uram, kik is kevés napok mulva generálissá lettenek mind az *Lutring* herceg s mind *Kribbaum*. Az castélyban is új commendáns jött.

18. *Marty* lőtt az francia ágyúval Casálból az mi mezei strásánkhöz, de kárt nem tett.

19. Jött ki Casálból, által az Po vizén az hídon, feles francia gyalog, kik az mi strásáinkkal megpuskáztanak. Nekünk lett lármánk Villanovában; azzal az francia megfordult és bement vissza Casálban, látván, hogy jó vigyázással vagyunk.

20. *Marty*. Az strásákra reáütvén az francia, monferráti parasztsággal edgyütt, jó hajnalban megpuskázott az mi mezei lovas strásánkkal; azzal visszament Casálban.

21. *Marty*. Az villanovai corpusunknak commendánsával, óbester Baron *Kribbaum* urammal kimentünk Casál felé az Po vizéhez, óbester *Ebergényi* urammal edgyütt; hallván, hogy az franciáknak feles hajói érkeztenek oda, azokat akaruk nézni. Mely hajók mellett feles francia lévén commendérozva, által az vizen nagy tüzet adtanak reánk; melly lövésben edgyet sem találtak közülünk, hanem óbester *Pál Deák* regementjebéli katona zászlótartó, egy, kívül járván egyedül, annak az lovát lőtték meg az első lapoczkáján. Azon golyóbis éppen az orrom előtt ment el. Isten megtartott; én mellettem elment, eő túl majd egy puska lövésnyire volt azon zászlótartó s őnéki találta az lovát; az kiből kilát-

szik, hogy Isten oda vezérli az golyóbist, az hová eő felségének tetszik.

22. *Marty.* Csendesen voltunk.

23. *Marty.* Estenek nagy lövések a mediolanomi státusnak fővárosában, Majlandban, az hová Dux de *Vandon* francia herczeg ment be, mint az francia armadáának commendánsa; s azért lőttének.

24. *Marty.* Az sabandiai herczeg és gróf *Gvido Staremborg* Feltmarsalck, mint császár hadának főcommendánsa, edgyüttjárván az véghelyeket, *Verczel*ben bémenvén, lőttének, nagy örömlövést tettek. Eadem die változott az lovas és gyalog német commendérozott had; óbester *Kribbaunt* váltotta fel *Vademont* herczeg óbestlejtinántja, *Martini*. Az castellyban is új óbestlejtinánt commendáns jött, ki erőssen építettett.

25. *Marty.* Lőtt Casálból kettőt ágyúval az francia az mi strásáinkhoz és meg is puskázta; azzal visszament.

26. *Marty.* Lőtt Casálból edgyet az francia az mi mezei strásánkhoz, de kárt nem tett.

27. *Marty.* Commendéroztanak 100 katonát és 50 német dragont, kikkel ment el Baron *Csari* Generál-Adjutánt *Monferrát*ban, az holott egy városocsát felvertének és elégettek, hogy contributiót nem akart fizetni az császár hadainak eltartására. Aznap hallottam elsőben, hogy *Erdély* is kuruczczá lett és Szeben, Brassó s Fogarason kívül hogy az várakban s városokban is kurucz vagyon. Lőttének 4 Casálból ágyúval az mi mezei strásánkhoz, de kárt nem tett.

28. *Marty* érkezett *Kecskeméti* uram, az *Viszlai* András uram, Pál Deák óbestlejtinántja praedicatora, kit *Debreczen*ből hozván fel, Svajczer országban taníttatta; ott két esztendeig lakván, fel is szenteltetett praedicatorságra; volt *Bagossi* óbester uramnál ebéden.

29. *Marty.* *Jaxa* capitány szolgálja, kit *Terranová*ban az parasztek megfogván 20. February, Casálban az franciához vittének volt rabúl; azon szolga 13. *Marty* megesmervén az villanovai piaczon azon olaszt (megszabadulása után), az ki őtet elfogta volt, minek utánna az olaszt megkínozták *Trino*ban, az több társait is kivallotta és itt *Villanová*ban diebus 29. et 30. *Marty* többet fogtanak meg 36 olasznál, kikben az-

után sokat exequáltatott az generális, mint erről alább in Aprili megláthatni.

30. *Marty* három ezerig való lovas és gyalog francia Casálnál az hidon általjövén circiter 60 kuruczczal, az mi mezei strásánkat béhajtotta és el is fogott benne. *Ebergényi* óbester uramnál lévén, óbester *Pál Deák*, óbester *Bagossi Pál* és az itt való német commendáns is, *Martini* uram, ki is már tituláris óbesterre lett, az lárma az óbester kinyargaltanak, mivel éppen délben volt az lárma, hozzájuk érkezvén Generál *Vobon* is, az óbesterekkel edgyütt az mi mezei strásánkat vissza helyben viszik. Érkezvén az körüllevő falukban való qvártélyban levő német regimentek, az franciát visszanyomják. Óbester *Pál Deák* és *Ebergényi* magyar óbesterek utánna rugaszkodván az franciának s kuruczoknak, *Pál Deák* óbester alatt az lovat ellövik; kit más lóra akartanak felvenni, de félittas lévén, fel nem ülhetett más lóra; rajta csoportozván az francia és az kurucz, elfogták *Pál Deák* óbester és rabúl Casálban az francia armada commendánsának, Dux de Vandonnak beviszik. Azzal az francia is visszament.

31. *Marty*. Generál *Felsz* engedelméből *Ebergényi* óbester uram küldött be Casálban, ki is meghozta, hogy *Pál Deák* seb nélkül vagyon és tisztességesen szabadon jár maga parolájára valahol akarja; mint tisztet illik, olyan respektussal tartják az franciák. Változott Villanovában az commendó és *Martini* óbester váltotta fel Max (seu Maximilianus) *Staremborg* óbester, az német infanteriából való.

1. *Aprilis* érkezett vissza Monferrátból *Divom* capitány az *Ebergényi* regimentjéhez, ki Baron *Csari* Generál-Adjutánttal volt Monferrátban égetni.

2. *Aprilis*. Commendóztatott *Radi* Gáspár *Ebergényi* regimentjebeli capitány Sabandiában 60 katonával és németekkel, kiknek éppen *Chamberri* várossáig kellett menni, kibeen francia volt.

3. *Aprilis*. Az franciától passust kéretvén, küldötte be *Ebergényi* óbester uram *Pál Deák*hoz az öcsét, Ferenc Deákot, ki *Pál Deák* regimentjében zászlótartó volt, az generalátus engedelméből; ki *Pál Deák*nak pénzt, köntöst és feje ruhát vitt be. 6 nap volt *Pál Deák*kal; ismét visszabocsátották az franciák; azután ment be egy inas és egy szakács utánna.

4. *Aprilis.* Meghozták, hogy ismét kikészül Casálból az francia reánk, megpróbálni, ha felverhet.

5. *Aprilis.* Feles gyalog francia jöven ki Casálból, az kasinák mellett magokat megvonták; az mi patrolunk azon men-
vén el, derék tüzet adott az francia; esett el egy német corporalis és két dragony. Magyarok is lévén edgyütt vélek, *Tasi Ferencz*, Ebergényi uram zászlótartója, s vélle egynehány katona, azokban semmi sem esett el. Lármanék esvén, fele had ment ki Villanovából, de addig az francia visszament.

6. *Aprilis.* Csendesesen voltunk. Mindennap lóháton kijár-
tunk sétálni *Ebergényi* urammal az casáli sánchhoz, kívül az mi strásáinkon; az Po mellett járván, sokszor hozzánk lövöl-
döztenek az franciák.

7. *Aprilis.* Az commendérozott hadak változtanak Villa-
novában; óbester *Martini* uramat váltotta fel Generál Visconti
regementjebeli tituláris óbester, gróf *Montecuculi*. Az castély-
ban is más obestlejtinánt jött commendánsnak, mivel azok is
változtanak, az castélybeli commendánsok.

8. *Aprilis.* *Varga Pál*, Pál Deák regementjebeli zászlótartó
az parancsolat szerént patallérozván az Po vize mellett, egy
árokából az franciák (kik oda éjjel lopódtanak volt be) mon-
ferráti parasztsággal edgyütt tüzet adván reá és az vélle levő
katonákra, *Varga Pált* agyonlőtték, kitől 200 aranyból többet
vettek el; megfosztották, mezítelen hagyták halva, lovát és
fegyverét bevitték Casálban. Lármanék esvén, míg az hadak
mitóllünk kimentenek, addig az francia békével elment bé,
Casálban. Az Casálhoz közel levő cassinákat, kikben az fran-
cia bevonhatná éjjel magát, mind lerontottuk. Hallottuk, hogy
Andrási Pál gyalog óbester Reverből elkéredzett, elhagyván
hajdúregementjét, Bécsből alá menvén, az magyarokhoz ment
s kuruczczá lett.

9. *Aprilis.* *Pál Deák* obestlejtinántja, *Viszlai András* uram
tisztességesen temettette el pompásan, *Allamota* nevű falu-
ban maga qvartélyában *Varga Pál* zászlótartó testét. Ott hal-
lottam Olaszországban legelsőben magyar praedicatiót; prae-
dicált *Kecskeméti* uram, *Viszlai* uram praedicatora, kiről 28.
Marty írtam s emlékeztem, hogy Svajczerországból érkezett
az táborra.

10. *Aprilis* mind reggel s mind délután aznap kétszer
jöttek ki az franciák Casálból és az mi mezei strásáinkat

bellyebb puskázták s lármát csinálván, azzal visszamentenek. Eadem die estve feles hajdút vittének ki és az árkokat elrakták; katonát is felest commendéroztak ki és németet is, hogy ha ismét kijő az francia, reá vehessék.

11. *Aprilis.* Hajnalban *Ebergényi, Bagossi* óbester uraimék és az német commendáns óbester is kiment az az mi portánkhoz, itt ben peniglen az egész had parátsaftban állott. Az francia kijött volt Casálból, de valamint megsejtvén az kinlevő portát, visszaszaladott; kevés puskázás is volt véllek; éjjel az mi portánk is visszajött.

12. *Aprilis.* Csendesesen voltunk.

13. *Aprilis.* Mentenek katonák portára az majlandi státusban és derék nyereséggel jöttek vissza.

14. *Aprilis.* Változott az egész Villanovában való commendérozott had; *Montecuculi* óbesterét váltotta fel óbester *Harag*. Az várbeli commendáns obestlejtinánt is változott. Hoztanak eadem die mundurt az hajdúknak Turinból, nadrágnak és köpenyegeknek való posztót és kardokat.

15. *Aprilis* volt nagy lármánk, mivel kitört volt az francia reánk Casálból. Aznap az elkészült nadrágokat és mundurt kiosztottuk az hajdúknak.

16. *Aprilis.* Lärmánk volt, aznap is kijöven az francia Casálból; az strásáinkat bepuskázta.

17. *Aprilis.* Kijöven az francia egynehány sqvadronnal és feles kuruczczal Kasálból, strásáinkat elpuskázta helyyéből bellyebb. Aznap és azon étszaka kin is hált az kurucz és francia, nem ment be étszakára Casálban.

18. *Aprilis.* Esett lárma és puskázás az strásákon.

19. Csendesesen voltunk.

20. *Aprilis.* Csendesesen voltunk.

21. *Aprilis.* Óbester *Harag* uramat váltotta fel *Prukken-tál*, Krippán uram obestlejtinántja és az commendérozott had is mind változott Villanovából.

22. *Aprilis.* Az mely olasz parasztookról 20. February, item 13. et 29. Marty írtam fellyebb, azon olaszokban hoztanak be ide három sindicust (magyarúl három tanácsbeli embert), kiket eadem die egy diófára felakasztottanak; kisirte ki őket *Odner* kapitány, *Harag*-regementjebeli. Még van azon olaszokban 21 megsententiázva, kiket másutt, Trinoban és egyéb helyyeken akasztottanak fel.

23. *Aprilis*. *Ebergényi* uram kimenvén lovon sétálni, véle lévén az commendérozott hadak commendánsa, *Prukkentál* obestlejtinánt is, én is véle lévén, az francia igen megpuskázott bennünket. Item estve erős porta jött ki Casálból, az mi strásánkat benyomta, de semmi kár nem esett az mieinkben; azzal az francia megfordult és bement vissza Casálban.

24. *Aprilis*. Szent György napján az egész commendón Villanovában levő német tiszttek mind *Ebergényi* uramnál voltak ebéden. Óbester *Kribbaum* uram is maga qvártélyából bejött ebédre *Ebergényi* uramhoz; én is ott voltam. Igen pompás ebéd volt. Éppen asztalnál létünkben hozott *Ebergényi* uramnak egy caprálja s öt katonája rabúl egy francia lejtinántot, az veres dragonyosok között valót, kit asztalhoz ültetvén, jól tartottanak. Ebédután küldötték generális *Felsz* kezében; nyertek tőle az katonák 60 dupla aranyat készpénzt, egyéb edgyetmásán és lován kívül. — Eadem die hallottuk, hogy Generál *Haiszter* az kuruczokat, kik *Karolyi* Sándor alatt voltak, erőssen megverte, elsőben¹ *Kis Marton*-ban, másodsor *Nesidernél*² az Fertő mellett és hogy nyertek az császár hadai *Karolyitól* és az kuruczoktól 300 prófont-szekeret, item 200 rakott szekeret, 11 ágyút és feles kuruczot fogtanak s vágtanak, úgy hogy az Dunán innét való kuruczság éppen kidissipáltatott volna. Hallottuk ugyan eadem die azt is, hogy Generál gróf *Forgács* Simon Bécsből elment és az kuruczok közzé ment.

25. *Aprilis*. Casál között és az mi mezei strásánk között az mezőben csinálta meg az császár részéről óbester *Montecuculi* egy piemontézer duca óbesterével edgyütt, az francia részről is lévén egy óbester, kik hárman tractálván, az rabok iránt való cartellát megcsinálták. Szolgával edgyütt is csak öt-öt személy volt egy-egy részről, az ki ott volt az tractában; az többi csak távolról nézte, az ki akarta látni. Megcsinálván az cartellát, már az rabokat mindenütt mind az két fél el fogja bocsátani. — Eadem die Generál *Feltmarcsalck* gróf *Gvido Staremborg* az egész generalátussal ment táborhely-járni az villanovai mezőben. Magyarországbán az Fiascsillag (avagy *Fiastyúk*) Szent György napjára lemegyen, úgy tartatik; itt meg ma nagyon fen látszott az egen.

¹ 1704. március 20-án.

² Helyesebben a Nezsider felé hátrálókat Feketevárosnál.

26. *Aprilis*. Délután nagy lármánk volt; feles francia jöven Casalból ki az hídon az Po vizén által, az mi mezei strásánkat nemcsak bellyebbnyomta, hanem ugyan nagyon behajtotta Villanova felé; melly lármára az mi egész commendérozott hadunk is kimenvén, az francia szép csendesen magát retirálván, viszszament.

27. *Aprilis*. Csendesen voltunk.

28. *Aprilis*. Csendesen voltunk Villanovában.

29. *Aprilis*. Kimenvén Ebergényi uram regimentjebeli kapitány, Szöcs Mihály, 50 katonával és *Becsei* Mátyás s *Labancz* István hadnagyokkal által az Sessia vizén az mediolanomi statusban portára, reménségek kívül akadtanak kuruczokban, kik között 7 levágtanak és 14 elevenen rabúl hoztanak egy irlandus kurucz zászlótartóval edgyütt, az több kuruczot peniglen éppen behajtották egy *Kocs* nevű francia véghellyig. Az *kuruczok* kik legyenek ezen az földön, úgy kell érteni, ezek desertorok az katonák és más regimentekből az császár hadai között és az franciánál magyar köntösben vannak szintén egy regiment névvel és compániákra csinálva; kiknek az francia igen szokott kedvezni, hogy nálla jobban szaporodjanak az ilyen desertorok. Behozván ezen kuruczokat, midőn examinálták, volt köztök 6 Ebergényi regimentjéből désert, volt 2 Pál Deák regimentjebeli désert, volt hajdú, Bagossi regimentjebeli 1 désert. Az irlandus kurucz zászlótartót ötödmagával kuruczokkal vitték generális *Gvido StareMBERGhez*, az fellyebb írt 9 rabot *Ebergényi, Pál Deák* és *Bagossi* regimentje megtartotta magánál, mint deserteket és másnap executiójok is lett.

30. *Aprilis*. Mindaz három magyar regimentbéli commendánsok megedgyeztek, hogy mivel még Olaszországban illy szerencse nem esett, hogy egyszersmind mind az három regimentbéli desertorokat fogtanak volna, azért pro exemplo egynek se legyen gratiájok az tegnap elfogott *kuruczok* között. Az Ebergényi regimentjebeli hat rabnak 2 meglövöldözték, a 4 felakasztották az villanovai mezőben, kívül az városon. Az hajdú Bagossi regimentjebeli egy rabot, ki corporális volt az regimentben, azt is felakasztották kívül az városon, az út mellett, egy fa oldalára. Az Pál Deák regimentjebeli 2 katonát akasztották az alamotai határban fel, kiknek edgyike corporális, másika köz zoldát volt. Az irlandus ku-

rucz zászlótartót, az kit az Feltmarsalckhoz vittének volt tegnap ötödmagával, azokat is megesmerték, hogy mind desertorok voltak és az regimentek kezekhez vévén, az mely német regimentbeliek voltak, azokat is mind felakasztották és így egynek sem lett gratiája, mivel ki magyar s ki német regimentbeli desertorok voltak. Notandum, az egész télen generálisokon, őbestereken mind végigment az villanovai commendantság; utoljára obestlejtinánt is colt commendáns, de soha egyszer is az magyar őbestereknek nem adták az commendantságot, sem *Ebergényi*, sem *Pál Deák*, sem *Bagossi* uraiméknak. Ugy látom, akármicsoda hív, igaz, jó, bölcs és okos, avagy vitéz s maga alkalmaztató legyen is az magyar, de nomen hoc Hungarus az német előtt odium parit és nem kívánja becsületben accomodálni. Mai napon vége lett az qvartélynak; már kezdetik az campania.

1. *May*. Kezdetvén az új campania, szállott ki aznap az sabandiai herczeg hada mezőre. Aznap *Ebergényi* uramat megpuskálták az kuruczok.

2. *May* jött orderünk, hogy az mi regimentünk is mezőben szálljon, úgy az *Ebergényi* uram regimentje is ki, Villanovából.

3. *May* szállott az egész armadánk az villanovai mezőre.

4. *May* helyben voltunk armadástól.

5. *May* is helyben voltunk armadástól. Az egész francia tábor gyülekezett Casálhoz.

6. Éfélután mingyárást az egész francia tábor takarodni kezdett által az hídon Casálnál felénk; mellyet látván az mi generálisink, meg akartanak véllé harczolni, noha háromannyi is volt az francia, mint mi; de az sabandiai herczegnek nem volt kedve az harczhoz, azt praetendálván, hogy jóllehet az császár hada jó had, de az eő hada új és tanulatlan lévén, harcznak nem meri vinni; mert ha az harczot elvesztené, az egész országát is akkor elvesztené; kihez képest Villanovából is kihozván az mieink az gvarnizont és pusztán hagyván, reggel ármadástól megindulván, retiráltuk magunkat ármadástól *Trinohoz*; holott mingyárt sánczot kezdetünk csinálni s ásni.

7. *May*. Az francia rajtunk akarván jőni, Trinót is pusztán hagytuk; kihozván az gvarnizont belőlle, megindultunk armadástól, holott az francia utánnunk jövéen, az armada

hátulját megcsapta. Az Fobon és Eugenius dragon regimentjében sok kárt tett, Generál *Fobont* az francia elfogta, Fobonnak rézdobjait is elnyerte. Ment az mi armadánk *Crescentino*hoz. Az nap sok kárt vallottunk; maródit eleget fogott az francia.

8. *May* helyben voltunk és erősítették *Crescentinót*, holott az *Haub Quartély* ben volt az városon. Az tábor úgy volt szállva, hogy *Vernából* ágyúval secundálhatták volna és sáncot kezdtünk csináltatni az egész tábor körül. Az ásást minden regementre felmérték, ki mennyit ásson. *Crescentino* innét volt az *Po* vizén, *Verna* túl egy hegyen; és úgy voltunk szállva, hogy *Verna* nevezetes várából az ágyúkkal secundálhattanak volna, ha az szükség kívánta volna. Úgy *Crescentinóból* is.

9. *May*. Continuáltuk az sánczok csinálását.

10. *May*. *Viszlai* András, Pál Deák obestlejtinántja szép nyereséggel s sok rabokkal jött meg az portáról. Voltam az armadát járni s sétálni lovon az sabandiai herczeggel.

11. *May*. Oly forgósél volt az táborban, hogy az sátorokat öszvedőtögette. Aznap commendérozták Generál *Felszet* egy kis corpussal, 4000 lóval a parte fiókarmadának, kivel *Ebergényi* uramat is regementestől elcommendérozták, éppen pünköst napján.

12. *May*. Volt délelőtt rettenetes sűrű és nagy jégesső, az fejrőség elborította az földet; majd bokáig érő volt az jégesső és nagy is volt. Aznap ágyúkat vontanak az sánczokra, de továbbá is erősítették. Oly erős sánc volt ez, hogy már az franciának aggressusától nem féltünk. Az francia tábor volt hozzánk szállva egy kis taraczk-lövésre. Mig az sáncz kész nem volt, ha rajtunk jött volna az francia, bizonyosan kinyomott volna bennünket; de már az sánczunk meglévén, semmit sem féltünk.

13. *May*. Az *Sabandia* herczeg maga napján, *Emmanuel* napján az császár, anglus, hollandus és több confederatusok követjeivel járván az egész armadát, kirendelve állván az armada: az feltmarsalck *Staremborg*, az mi hajdú-regementünk mellé állott s ott praesentált az ducának *Koszperderrel* lóról, mi lévén szélül.

14. *May*. Egy részét *Monferratban* commendérozta az francia az maga hadainak.

15. *May.* Ebergényi uramék feles haddal kin lévén, akadtanak egy compánia Majlandból jövő *kuruczra*, kiket felper-
tenek, zászlójokat elnyerték s sokat vágtak le.

16. *May* akart lenni két hajdúnak executiója, kik valamely parasztembert öltenek volt meg; megtudván az Feltmarsalch Gvido *Starembeg* az executio hogy meg akar lenni s nem lévén informatioja, miért, az eötsét, iffju *Staremberget*, ki kapitány az maga regementjében, leküldötte *Bagossi* óbester uramhoz, instálván gratiájokért (mert az armada commendánsa sem adhat gratiát az regement commendánsa akaratja ellen), kiknek *Bagossi* uram gratiát adott, de vétkeket megizente, kihez képest az életeknek megengedődött, de resolváltatott, hogy gallyára condemnáltassék edgyik egy esztendeig. Koczkázván, az vétkeesebbiknek 4 hozott az koczka, az másiknak hatot; kihez képest az kinek négyet hozott, az több gallyához condemnáltatott rabokkal elvitetett az tengerre, mivel itt Piemontban s Olaszországban olly szokás van, hogy nem mindenkor ölik meg az embert, hanem az gallyákra condemnálják kit több s kit kevesebb esztendőkre, kit peniglen örökössön.

17. *May.* Csendesen voltunk. Commendéroztatott 200 hajdú portára Monferrátban, kik felest nyertenek. Az mely 2 capitányon volt az commendo, mivel részeg volt, processust akart ellenek láttatni az óbester; sok instantiára engedett meg nekiek.

18. *May.* Izent reánk az francia, hogy 3 nap alatt reánk jó.

19. *May.* Az sánczunk elkészült jól. Semmit sem tartotunk az franciától.

20. *May,* Csendesen voltunk. Mindennap desertorok jötenek. Mindennap porták jöttek s mentek s nyertek. Volt disputatio az német és hajdútiszték között az rang iránt; utoljára admittálták az hajdútisztéket mindenekben.

21. *May.* Ez napokban valamely pap társaival edgyütt akarta *Verna* várát feladni az franciának, kit az vernai vár oldalára felakasztatott az herczeg; az több társait másutt exqválták. Mint az több német regementek, úgy kezdettenek minden szolgálatot tenni az hajdútiszték.

22. *May.* Az sabandiai herczeg akasztatott fel három zoldátot az maga laibgvardiájabeli lovasokból, kik elszöktének

volt, de elfogták az útban. NB. Piemontban mikor akasztanak, az hóhér az vállára áll, úgy tapodja és maga fojtja meg.

23. *May.* Szántó capitány portára volt, sokat nyert s rabokat hozott.

24. *May.* Egy hajómalom elszakadván (melly francia factio volt), az mi Pon levő hídunkat mind az kettőt elszakasztotta. Az hídakat kifogták, az malom alább menvén, az francia hídját is elszakasztotta, mely is közel volt alól rajtunk. Aznap az edgyik hídat, az mienket, megcsinálták ismét.

25. *May.* Az másik hídunkat is megcsinálták hajókra.

26. *May.* Az sabandiai herczeg mindennap megjárta az táborunkat.

27. *May.* Egészszen elvégeződött az sánczépítés. Item mingyárt túl Crescentinón új sánczokhoz fogtanak; mellynek építésén az hajdútsizt szintén úgy commendérozva volt, mint az német.

28. *May.* Viszsza, hátra szállott az francia Trinohoz.

29. *May.* Verna vára felett üstökös csillag látszott háromszor általmenni az vár felett, melly égi jelt minden emberek tartottanak oly csudának, hogy Verna várának veszedelmét és Istennek azon az helyen nagy ostorát jelenti. Melly dolog alább Verna megvételekor és elrontásakor s sok ezer embernek alatta elvesztésekor be is tölt in anno seqventi.

30. *May.* Az francia armada ment *Verczel* várossának obsidiójára, látván, hogy az mi armadánknak semmit sem tehet. Jöttek az táborra az sabandiai herczeg bátyjának, az *néma herczegnek* két fiai tábor-nézni Turinból.

1. *Juny* az sánczokon mindenütt már fel lévén húzva az ágyúk, raktanak minden ágyúra egy-egy tonna puskaport és golyóbisokat melléjek. Eadem die az tegnap érkezett *néma herczeg* fiai járták meg az egész táborunkat.

2. *Juny* hallottuk, hogy *Vademont* herczeg, az császár Reverénél levő armadájának commendánsa, megholt. Hallottuk azt is, hogy az öreg *Vademont* herczeg, ki az francia részről majlandi gubernátor, az fia halálát hallván, aznap vendégséget csinált az egész majlandi dámáknak s cavalléroknak. Eadem die az tegnapelőtt jött *néma herczeg* fiai visszamentek Turinban.

3. *Juny.* Crescentinón túl az ujjonnan kezdett sáncz felére elkészült.

4. *Juny.* Verna mellett egy sánczban járt mindenkor obestvactmaister 300 gyaloggal; elkerülvén az sor, commendérozták *Raffanidest*, az mi obestvactmaisterünket azon commendora; hová elmenvén *Raffanides*, éppen mikor változása volt az hadnak, akkor küldöttek más obestvactmaistert helyében, azt izenvén, hogy az regementnek nincsen rangja, azért nem szolgálhat az több obestvactmaisterekkel s gyalázatosan jött vissza; ilyen emberséges az német, az holott az magyar leginkább iparkodik az becsületén, ott kívánja becselenséggel illetni.

5. *Juny.* Értettük, lettenek udvarnál promotiók és hogy 32 generálist promoteált az udvar; kik között itt az mi táborunkon levők között Generálvactmaister gróf *Felsz* (kinek az anyja az császárné öregasszonya) lett Feltmarsalchlejtinánt. Baron *Kribbaum* és gróf *Max Starembeg* obesterek Generálvactmaisterré, iffju *Lotring* herczeg és *Stainvil* obesterek Generalvactmaisterré.

6. *Juny.* Értettük, *Vademont* herczeg regementjét obester *Martininak* adták, az ki 34 esztendeig volt főtiszt azon regementben.

7. *Juny* kezdette az francia *Verczelt* lőni, kiben 14 battallion hada volt az sabandiai herczegnek. Császár hada volt egy regement, gróf *Harag* regementje. Commendáns volt *Tesze*, az duca generálissa.

8. *Juny.* Porták jártanak mindennap és francia rabokat hordoztanak. Francia desertorok szüntelen jönnek; igen szökött az francia. Medárdus napja lévén, igen szép idő volt s nagy hévség is lett utánna. A 4. *Juny* interveniált rang dolga eléfordult az generalátus előtt, de semmi deciosa nem lett. Az eperjtől olly dögi esett az légynek, kinél nagyobb légyveszedelmet nem is hallottam. Valamely légy fái eperjet ett, elveszett, peniglen felette sok volt az fái eperj. *Tiba*, Ebergényi uram zászlótartója portára menvén, minekünk is egy öreg új zászlótartónk, ki ez napokban jött volt az Pál Deák regementjéből strásamesterségből hozzánk zászlótartónk² nevű, azon portán elesett. Commendéroztanak

² Az eredetiben is ki van pontozva.

újjabb hadakat Zuzzához, az Franciaországból jövő új francia tábor eleiben.

9. *Juny.* Keményen kezdettenek *Verczelnél* lőni. Hallottuk, hogy hatodik, idest 6. *Juny* Zuzzánál harcza volt az franciának, az holott az császár hadai visszaverték volt az franciát, de az piemontézer had roszzúl viselvén magát, az mieink recedáltak. Piemontézer feles veszett, francia is ezerig; de sok lévén az francia, az mieink recedáltak.

10. *Juny.* Az francia közelebb szállott *Verczelhez* és lineát csinált; egyfelől az francia, másfelől az spanyor keményen obsideálta.

11. *Juny.* Sűrűn járt az porta mindennap. Francia deser-tor elég jött. *Torma* kapitány, Pál Deák regementjebeli portán elfogatván, sebben az franciáknál megholt rabságban.

12. *Juny.* Az francia és spanyor táborig járt éppen az mi portánk, sokat nyertenek az portások. *Szántó* és *Bagossi* László kapitányok 150 hajdúval mentenek portára Mon-ferrátban.

13. *Juny.* Az Po vize igen megáradván, egy malmot elszakasztott, mely az mi Crescentino és Verna között levő felső hídunknak felét elszakasztván, az az híd reá menvén, az másik hídat, az alsót, egészszen elszakasztván, elvitte; s egy hídunk sem maradott által az Pón.

14. *Juny* nem csinálhatták meg az víz nagysága miatt az hídat. *Szántó* és *Bagossi* kapitányok az portával az hídhoz érkezének, de nem jöhettének által az vizen.

15. *Juny.* Hallottuk, hogy *Zuzzát* megvette az francia és mieink onnét recedáltak. Hallottuk, hogy *Eszterházi* Antal Magyarországbán kuruczczá lett, regementjét az imperiomban hagyván, mivel az rangot neki sem akarták megadni. Eadem die kezdette derekason lőni *Verczelt* az francia, mely lövés az mi táborunkra jól meghallott. *Szántó* és *Bagossi* László kapitányok megérkeztenek az hajdúsággal Monferrátból jó nyereséggel; hajókon költöztenek által az Pón, mert az víz sebessége miatt meg sem csinálhatják az hídat.

16. *Juny.* *Verczel* alatt közelebb vitte az francia az batériáit. Eadem die rettenetes esső esett Crescentinonál; olly zápor volt, hogy sátorokat vitt el; merő futás volt az armadán; az *Dora* vize is hirtelen megáradván, az is kiöntött volt úgyannyira, hogy az *Dora* vize áradása és az záporessőnek nagy

vize miatt az regementeknek mind ki kellett az sánczból szaladni, két regementen kívül; mi az hajdúk és az Lotring gyalogregementje maradhattunk meg csak; az több regementek kibontakoztanak s sok edgyetmások veszett az vízben.

17. *Juny.* Hallottuk, *Forgács* Simon az németet Magyarorszában megverte. Próbáltatta az duca és *Staremborg* generális az új inventiós ágyúkat, mellyeket *hamar-ágyúknak* hínak, kivel annyiszor lőhetni edgyel, mint másféle ágyúval hárommal. Ezen inventio most statáltatott és az német is *Svinttstucknak* híjja.

18. *Juny.* Hallatott, az anglus 60 ezer embert adott segítséget az császárnak az imperiomban. *Verczelt* erőssen lőtte az francia.

19. *Juny.* Hallatott, az svajcerek még curiert sem akartanak hozzánk Bécsből az eő ditiojokon általbocsátani, sőt ellenünk akartanak lenni, de sopiáltatott azon dolog. Mivel az hídat meg nem csinálhatták az nagy víz miatt, járóhídat csináltak Vernánál.

20. *Juny.* Franciaországban az kálvinista franciák rebelálván az király ellen propter non liberum religionis exercitium, az király 50 ezer embert küldött ellenek, kik nagy emberölést tettenek köztök; ők is eleget öltenek meg az király hadában s fegyverrel post 3 annos sopiálta az király. Ez volt in *Languedok* et *Sevennes* névű provinciákban.

21. *Juny.* Az verczeli gvarnizon excursiót tett ki az francia bateriára, az ágyúknban beszélgett, bateriáit lerontotta, sánczokban való franciákban megölt; ezt cselekedte az *Harag* német regementje, nem az piamontézer.

22. *Juny* nem lőtte az francia *Verczelt*. Francia desertorok mindennap jöttek.

23. *Juny.* Renoválván az francia bateriáit, ismét lőtte *Verczelt*. Mi *Crescentinonál* helyben voltunk az sánczban.

24. *Juny.* Járt *Crescentinoban* egy sidó, ki felől azt beszéllették, hogy az az sidó, az kit *Christus* urunk megátkozott, hogy örökké járjon, de semmije ne szakadjon el az ítélet napjáig. Melly példabeszédet, mivel sokszor hallottam, curiosus voltam, hogy véllé beszélhessek, de másnap az táborról elment, nem szólhattam semmiképpen véllé; sehol azután híret sem hallhattam, hova lett és hova ment az táborunkról.

25. *Juny.* Mindennap Verczelig az francia tábor szélire járt az portás töllünk s eleget nyert az franciától.

26. *Juny.* Egészszen teljességgel circumvallálta Verczelt az francia, hogy egy kutya sem mehetett beléje híre nélkül.

27. *Juny.* Voltanak portára Szabó Pál és Csányi kapitányok; nyereség nélkül jöttek vissza.

28. *Juny.* Oly esső (vagy északadásnak mondjam) volt, hogy egy sátor sem volt, az kit meg nem hatott; dörgés és villámás is rettenetes nagy volt.

29. *Juny.* Az verczeli lövés continuáltatott az franciától.

30. *Juny.* Hallottuk, General Haiszter, császár generálissa, gróf Forgács Simont megverte.³ Item hallottuk, Károlyi Sándor Ebesdorfon⁴ az császár vadait megölette, oroszlánit, parduczit, tigrissit és egyéb vadait. Ugy cselekedett, mint az ki az Dianna-templomot megégezte, hogy maradjon híre.

1. *July.* Az Zuzzánál való francia alá kezdett jöni az hegyek közzől majd Turinig. Öszvegyűjtvén marchio Parella az parasztságot, feles franciát vágott, ölt és fogott el az szorokban; azután nem járt ki Zuzzától az francia.

2. *July.* Az porták jöttek, mentenek mindennap.

3. *July.* Lőtt az francia örömet mind az táboron, mind az lineában, úgy az váraiban is, hogy Dux Burgundiae francia király fia feleségének fia lett. NB. ezen francia király fiának, Dux Burgundiaenak az felesége ezen mostan élő sabandiai herczegnek édes leánya; s mégis egymás ellen hadakoznak.

4. *July* mindennap az désertorok trupponként jöttek, de szolgálatban be nem vették őket, csak passust adtanak nekik, azhová akartanak menni. Egy regimentben is, császáréban, nem vették az desertor franciákat.

5. *July.* Hallatott az verczeli lövés. Mi az armadán helyben voltunk.

6. *July.* Étszaka az sabandiai herczeg az egész lovas német és piemonti haddal és az gyalog regimentekből válogatott egynehány ezer commendérozott haddal generális Staromberggel edgyütt ment Trinohoz, holott valamely cassinákban egynehány száz francia commendérozottat megszorítván, azokat rabúl elfogta. *Trinot* is akarták megpróbálni, de arra

³ Koroncónál 1704. június 15.

⁴ Ebersdorf, június 9., I. Lipót császár születése napján.

nem lehetett mód. Az duca azon véle levő haddal egy hétig állott ott Trino mellett, akarván az franciát Verczeltől avocálni. Volt egy clastromban szállva az herczeg; az hadak mellette, körülötte.

7. *July*. Szántó capitány 100 hajdúval Monferrátban az francia lineáját felverte, feles rabot fogott.

8. *July*. Desertorok jöttek felesen mindennap az franciától.

9. *July*. Az verczeli obsidiót continuálta az francia keményen. Estve lőtt ismét örömet az francia, hogy az francia király unokájának, *Dux de Anjon*nak, mostani spanyol királynak, kit ő Filippus V-nak hínak, fia lett. NB. ezen spanyol királynak is felesége ezen sabandiai herczeg leánya s mégis ellene hadakozik; mivel ezen herczegnek két leányát az francia király fiának, delfinusnak két fia, *Dux Burgundiae et dux de Anjo* vették el.

10. *July* próbált ostromot Verczelen az francia az contrascharpában akarván bémenni; de semmit sem tehetett.

11. *July*. Continuáltatott az verczeli obsidio az franciától.

12. *July*. Az sabandiai herczeg az véle Trinonál levő haddal közelebb ment Verczelhez. Az francia tágitott Verczelen.

13. *July* hallottuk, az verczeli commendáns betegnek tettette magát.

14. *July* folyt az obsidioja Verczelnek.

15. *July*. Az sabandiai herczeg közelebb jött vissza hozzánk az armadához, Crescentinohoz.

16. *July*. Hallotuk, hogy az bavarust az császár hada derekasan megverte Bavoriában, de az particularisokat nem hallottuk akkor még, hanem azután, mint megromlott ott az francia. Az bavarus is Bavoriából kiszaladott.

17. *July* estve érkezett parancsolatom, portára készüljek.

18. *July* megindultam 250 emberrel, Verczel alá bémennem éppen az táborig; semmi franciában nem akadtam, hanem 8 desertort küldöttem vissza, kik az franciától szöktének.

19. *July*. Napoltam. Étszaka mentem Trino alá; ott sem akadtam semmi ellenségben. Egynehány francia jöven szemben velem, magokat desertoroknak mondták; azokat beküldtem a táborra az generálisoknak.

20. *July.* Feles francia jövéen hajnalban rajtam, kivel nem bírtam, mert négyannyi is volt, mint én; azért az ris-kásás földeken keresztülmenvén, visszamentem az mi táborunkra. Magam is csak gyalog voltam azon portán.

21. *July.* Az duca bejött Crescentinohoz az armádára az vélle levő haddal. Aznap *Verczelt* feladta az commendáns, mely oly hely volt, kit még ezután félesztendeig is lehetett volna defendálni. Még prést⁵ sem lőtt volt rajta az francia. Az *Verczelben* levő 9 ezer ember is rabúl adta magát gyalázatosan az franciának, *Dux de Vandon* herczegnek.

22. *July.* Jött az specificatioja az bavariai harcznak.

25. *July.* Nagy solemnitással naphaladatokor lőttünk az bavariai harcznak az örömet: mivel ez oly harc volt, hogy az császár egész Baviariát elnyerte véle; maga is az bavarus kiszaladott országából is s mingyárást *Ulmát* és több imperiális városokat az császár hada az imperiumban is éppen az *Renusig* visszavett.

24. *July.* Csendesesen voltunk.

25. *July* az portákat szüntelen küldözték.

26. *July.* Semmi dolgok nem folytanak, hanem csak az porták jártanak; az desertorok mindennap jöttek az franciák közzül.

27. *July.* Csendesesen voltunk.

28. *July* hasonlóképpen.

29. *July.* Csendesesen voltunk, örültünk az bavariai harc megnyerésén, búsultunk az *Verczel* elvesztésén, kivált az benne rabbá tett 9000 emberen.

30. *July.* Desertor franciák jöttek, az porták jártanak szüntelen. Hallottuk, *Ivria* alá készül az francia.

31. *July.* Csendes voltunk. Minden postán meghallottuk, mint folynak az dolgok császár és az magyarok között.

1. *Augusti.* Az armadának derék futrácza lévén azon napon, commendéroztattam 100 hajdúval és 60 katonával bedekunknak, lévén egy piemontézer generális is, az kivel volt valamely piemontézer lovas had is. Én éppen voltam *Trino* mellé az commendérozott haddal; ott kellett délig lennem, míg az egész armada futráczolt, mivel valamely fran-

⁵ Bresche.

cia regementek szállottanak volt Trino mellé, az kitől féltették az futraczt, hogy meg fogja csapni.

2. *Augusti*. Csendesen voltunk.

3. *Augusti*. Ismét az *Lotring* herczeggel commendérozattam 100 hajdúval, 80 katonával ugyan futracz eleiben czubedekunknak. Lévén lovas német is 300 az herczeggel; én éppen *Trino* alá küldtettem akkor is. Jóllehet hogy az francia kiindult volt reánk, de nem aggreðiált. Az herczeg csak kevés ideig volt velünk; bément az táborra, csak reám hagyta az hadakat. Békével bémentünk. Desertorok akkor is sokan jöttek az franciától.

4. *Augusti*. Az porták szüntelen continuáltattanak, s kivált az katonák mindennap eleget nyertenek.

5. *Augusti*. Ujjabb, mint tegnapelőtt, úgy most is annyi személyek voltak *Lotring* herczeggel futraczra commendérozva; mikor az futracz volt, érkezett 8 gyalog francia regement Trinohoz; kihez képest az futraczt sietve végbevívén, kár nélkül visszamentünk.

6. *Augusti*. Lőtte meg az francia mindenütt levő váraiban, lineáiban s táboriban nagy solemnitással naphaladatkor *Verczel* megvétele örömet.

7. *Augusti*. Ismét kin voltam az *Lutring* herczeggel futracz eleiben commendérozva; minden kár nélkül ment végben.

8. *Augusti*. Commendéroztak feles hadakat széllyel az mi generálisink az franciának motioira nézve, nem tudhatván bizonyosan, hova szándékozik az ellenség; noha volt híre, hogy *Ivria* alá, de nem tudhattuk bizonyosan.

9. *Augusti* szállott az derék francia tábor *Szent János*hoz és *Szent Gyermán*hoz, de az munitióját *Verczel*ben hagyta.

10. *Augusti* kezdetett feles sütőkemenczét csináltatni és nagy prófont-házat erigált az francia mind *Szent Gyermán*ban s mind *Szent Joan*ban.

11. *Augusti*. Commendérozták az mi hajdú regementünket az *Verna* felett való sánczban, az hegyre.

12. *Augusti*. Helyben szállottunk regementestől az sánczban, mellyet most építenek *Vernán* felyül.

13. *Augusti*. Porták járván, derék szerencséjek volt.

14. *Augusti.* Mindennap innét az sánczból derék futráczink voltanak bé Monferrátban, az ellenség földére.

15. *Augusti.* Commendérozták Generál *Felszet* az lovas regementeknek nagyobb részével az *Doria* vize mellé, hogy vigyázzon az francia motiojára.

16. *Augusti.* Kis Boldizsár, Pál Deák capitánya, megholt, kit ez minap lőttek volt meg; begyógyítván az sebet, megrekedett s megholt bele.

17. *Augusti.* Szántó capitány 100 hajdúval volt az francia monferráti sánczára próbálni; keményen megpuskázván egymást, nyert keveset s visszajött.

18. *Augusti.* Csendesen voltunk.

19. *Augusti.* Érkezett hir az *hoffstaini*⁶ híres harczzról, ki nek mássa ebben az elmúlt seculumban nem volt keresztények között, holott *Eugenius* herczeg császár fő generálissa és *Marbourg*⁷ angliai főgenerális megvervén az franciát és bavarust, micsodás victoriát nyertenek, láthatni alább, 26. *Augusti.*

20. *Augusti.* Az porták jártak szüntelen, hol edgyik, hol másik fél vesztvén; Pál Deák regementjebéli portát felvervén az francia, *Bihari* nevű hadnagy elveszettnek tartatott; sebben esvén, egy árokban vonta magát.

21. *Augusti.* Sebben *Bihari* megjött, kit nem is vártanak.

22. *Augusti.* Az francia tábor *Ivria* felé nyomakodott.

23. *Augusti.* Generál *Kribbaum* uramat küldötték Ivriában commendánsnak, holott az ducának derék gvarnizonja volt; küldték el Generál *Kribbaum* urammal capitány *Sális* uramat 80 hajdúval, *Letenyei* hadnagy és zászlótartó *Nagy István* uramékkal, be Ivriában.

24. *Augusti.* Mindenütt égette az közellévő helyeket az francia *Ivria* felé való mársában.

25. *Augusti.* Ivriához közelebb ment az francia. Az mi armadánkról az porták szüntelen jártanak és derék nyereégeket hoztanak.

26. *Augusti.* Fogták el az francia király francia ármádája commendánsának *Dux de Vandon* herczegnek írt leveleit, kiben az egész particularitássi fel voltanak téve az *hoffstaini* imperiomi híres harczznak, az holott *Eugenius* herczeg,

⁶ Höchstädt (1704 aug. 13.).

⁷ Marlborough.

császár fő generálissa, *Malbourggal* edgyütt, az angliai királyné fő generálissával, az franciát és bavarust megverte, az holott francia esett el 31 ezer halva, generális 14. Item rab generálist hoztanak Nro 9. Item 27 batallion és 4 lovas regiment az franciák közzül. Német és anglus esett el 10 ezer. Oly harcz volt ez, kihez hasonló az két seculumban nem volt az keresztények között.

27. *Augusti*. Az 19. és 26. *Augusti* fellyebb említett harcz jobban is verificáltatott, hogy micsoda nagy harcz volt és szerencsés az császár részéről; és hogy Francia *Feltmarsalck Talárd* is rabbá lett az mieinknél, *Arho* peniglen, az bavarus fővebb *Feltmarsalckja* elesett s egészszen dissipátatott az francia tábor.

XXVI.

Ivrea ostroma. — Hadifogság.

(1704 augusztus 28—december 12.)

28. *Augusti*. Ujjabb leveleit fogták el az francia királynak, kiből az egész olaszországi dispositiói kilátszottanak. Estve későn jött parancsolat, hogy márshoz készüljünk: *Ivria* felé megyünk.

29. *Augusti*. Az mi táborunk helyben maradott *Vernánál* és *Crescentinonál*; mi peniglen, az hajdú-regement, megindulván hajnal előtt az vernai sánzból, mentünk estvére *Strambe* nevű helyhez. Aznap jöttünk el *Laco de Candia* nevű lacus mellett. Aznap szállott az francia is *Ivria* alá.

30. Helyben voltunk *Strambenál*. NB. itt oly olcsó volt minden, pro exemplo egy juhot 2 krajcáron meg lehetett venni, noha oka ennek az olcsóságnak az futás volt. Generál *Felsz* is az véllé levő lovas haddal itt közel volt hozzánk más falunál.

31. *Augusti*. Az francia az bateriáit kezdette csinálni, mivel igen indisposite találta *Ivriát* és kívül nem lévén sáncai az mieinknek, az francia az közellévő hegyecskéket mingyárt elfoglalta; azhova ágyúkat vonván, mingyárt löni kezdett az városra. Az városból is keményen löttenek hozzájuk. Én is bémentem aznap az obsidio alatt *Ivriában*, az holott

is aznap lőtték meg az mieink az örömét az imperiombeli *hocsteti* harcznak nagy solemnitással, hogy *Eugenius* herceg, császár főgenerálissa és *Malbourg* angliai főgenerális megverték az bavarust és az franciát, melly victoriáról diebus 19. 26. és 27. Augusti fellyebb emlékeztem.

1. *Septembris* az obsidio jobban kezdetett; az francia nemcsak ágyúval lőtt, hanem olly közel jött, hogy aprópuskával is kezdett keményen löni fel az ivriai bástyákra és contra kárpákban; ez peniglen igen rossz volt az mi részünkről, hogy Ivria körül mindenütt apró hegyek voltak, kiket elfoglalván az francia, minden felől belőhetett nemcsak az contra kárpában, de fel az bástyákra is. Eadem die commendéozták *Motoz* Péter hadnagy uramat az *panketi* castélyban commendánsnak 50 hajdúval.

2. *Septembris*. Ment portára *Csani* kapitány 60 hajdúval által az Doria vizén az francia tábor felé, holott az gyalognak jó portázó helye volt.

3. *Septembris*. Voltam ebéden Strambaban az odavaló grófnál, igen szép castélyban. Azalatt érkezett *Szántó* kapitány, az ki 40 hajdúval még Crescentinótól és Vernától jött volt erre Ivria felé portára; szép nyereséggel érkezett. Délben érkezett orderünk és mentünk hálni *Rumvay* nevű faluban regementestől.

4. *Septembris*. Mentünk az *panketi* castélyhoz regementestől, holott melléje szállottunk az gyepre az falunak és az castélynak. *Motoz* hadnagy uram kijött az castélyból az regementhez, de az commendéozottja más tisztekkal ben maradt az castélyban. Eadem die óbester *Bagossi* urammal és obestlejtinánt gróf *Prajner* urammal (ki Lötring dragonyregementjebeli obestlejtinánt és commendéozva vagyon itt közel 200 némettel) jártuk meg Ivrián felyül mingyárást az mely kemény és erős passusok vannak az havas torokban, kiket paraszthad őrzött, lévén duca hada is, svajcerből álló, valami kevés. Oly erős passusok vannak ott az szorosban, kiket 100 ezer ember ellen is 500 ember megtarthatna, ha jól defendálná. *Szilágyi* zászlótartó 20 hajdúval ment portára.

5. *Septembris*. Mivel az holott mi voltunk regementestől, csak egy kis taraczk-lövésre volt Ivriától, azért bémentem és Generál *Krigbaum*nál, az commendánsnál voltam ebéden. Már akkor egynehány bateriából lőtte az francia az várost,

mikor ben voltam. *Csani* capitány szép nyereséggel jött meg az portáról.

6. *Septembris*. *Pánkétnál* helyben volt az regiment. Ment *Szántó* capitány 40 hajdúval portára. Ismét reggel ment mingyárt *Jaxa* capitány is 30 hajdúval portára. *Szilágyi* zászlótartó portástól megjött, rabokat is hozott kettőt. Edgyik bástyájának *Ivriának* elvette az francia az lövését.

7. *Septembris*. Mivel az francia keményen fogott az ob-sidiojához *Ivriának*, egynehány bateriából kezdett löni, mivel peniglen az hegyek eminensek voltak az város mellett, valahova szerette, odalőtt az városnak, arra az szegeletire. Az több bateriák között egy hegyen volt az franciának három ágyúja, az kivel nem lőtte az bástyát, hanem csak ijjesztő módon az városon az házaknak az födeleit lövöldözte. Azon ágyúkat nekünk igazítván, éppen *Pankéthoz* ellőtt véle és éppen az regimentnek az közepiben lőtt sokszor. Egyszer *Motoz* hadnagynak éppen az kalyibájában lőtt. Utoljára ki kellett az helyüinkből is nyomakodni az falu mellé másuvá, mert éppen az regimentünk közzé lövöldözött, által az *Doria* vizén. Azon étszaka kétszer volt lármánk.

8. *Septembris*. Jó reggel nagy lármánk lett minekünk, mivelhogy *Ivrián* alól az francia az *Doria* vizén által való jövést próbálta; mellyet hallván gróf *Prajner* Lutring obest-lejtinántja az véle levő, víz passusára vigyázó kétszáz lovas némettel, mellőlünk elmasérolt *Felsz* generál orderéből az *Felsz* corpussához. Generál *Felsz* is az véle levő egynehány lovas regimentből álló corpussal hátrább szállott. Nekünk is, az hajdú-regimentnek Generál *Felsz* oly ordert adott, hogy ha az vizen által kezd jőni az francia, retiráljuk magunkat *Parella* nevű castélyhoz, éppen az havasalja oldalában, az honnét osztán akármerre elmehetni. (Ezen *Parella* nevű castélyról íratja magát fellyebb említett marchio *Parella*). Az óbesterem az óbestvactmaisterrel és az tiszteknek nagyobb részével sétálni ment volt lóháton; medio tempore, inter-veniálván az lárma és az franciának az vizen való általjövételhez való apparatusa, én az regimentet parátsaftban állítottam. Noha az lovas hadunk elment, de én helyben állottam parátsaftban. Azalatt kiizent Generál *Krigbaum*, az *ivriai* commendáns, hogy az francia jó az vizen által, azért regimentestől mingyárt bemenjünk *Ivriában*; kinck én repli-

cáltam, hogy az óbesterem itt nem lévén, én parátsaftban állok, de meg nem indulok sehová is, míg az óbesterem nem jó, hacsak az ellenség miatt nem leszek kéntelen; és megizentem, hogy nekünk Generál *Felsztől* olly orderünk van, hogy ha az francia jó, tehát Parella felé menjünk. Generál *Kribbaum* ujjobban hozzám küldött, hogy bémenjünk; én ujjobban az elébbeni szómat repetáltam. Medio tempore megérkezvén óbester uram, kinek is ujjobban is iisdem verbis izent Generál *Kribbaum*, hogy bemenjünk Ivriában, óbester uram izente neki, hogy most *Felsz* generális az mi brigadérosunk, ki nem azt parancsolta, hogy Ivriában menjünk, hanem azt, hogy ha az ellenség casuqvo jőne, a parellai castély felé menjünk.

8. Septembris ibidem. Azon órában retiráltuk az castély-beli hajdúságot is és az egész regementtel megindultunk *Felsz* generál ordere szerént a parellai castély felé. Éppen az parellai pataknál megállottunk egy árnyékosban regementestől. Az tisztek fölöstökönöztek. Oda érkezett vissza *Szántó* capitány az 40 hajdúval az portáról, ki feles franciát vágván le, 10 rabot is hozott. — Ezen helyre érkezett egy Generál-Adjutánt, hogy az sabandiai herczeg és az Feltmarsalck *Staromberg* parancsolja, hogy mingyárt Ivriában menjünk, Ivriát defendálni. Eadem hora mingyárt indultunk be regementestől Ivriában; de minden bagacsiánkat kin hagytuk és visszaküldöttük az táborra; semmi bagacsiát be nem vittünk egyebet, hanem én mentem 2 szolgálával és 3 lóval, az óbester 4 lóval; 3 capitány, az qvártélymester, *Letenyei* hadnagy és 2 zászlótartó egy-egy lóval, az több tisztek csak mind gyalog jöttek be; semmi köntöst nem vittünk be egyebet, hanem az rajtunk valóval és egy pár tiszta fejer ruhával mentünk bé Ivriában minden állapotás nélkül. Az francia azalatt az hídat csinálta és költözött által az vízen, hogy jobban, kétfelől obsideálhassa Ivriát. Mivel Ivriának az várossa és az castélyja egyfelől van az Doria vizen, másfelől ismét van az citadellája, egy darabjával az városnak és mintegy az közepin folyik el az Doria vize s ha kétfelől nem obsideálta volna, nehéz lett volna az franciának megvenni. Bemenvén Ivriában, én szállottam az első batalionnal az város közepin az dombon lévő castélyocska eleiben, az holott az munitio volt; az holott az mi regementünk strásájára bíztuk mingyárást az munitiót; az piemonti és svajcer had kezéből kivették. Az

óbestér szállott az utolsó batalionnal az franciscánusok clastromában, az holott már volt capitány *Salis* az régen bécommendérozott hajdúsággal, *Bereczki* és *Letenyei* hadnaggyal s *Nagy* István zászlótartóval. Kérték mingyárt 110 embert strására, 80 dologra az regementtől.

9. *Septembris*. Continuáltatott az obsidio keménnyen, mellynek megszállása derekason 30. Augusti és 1. 7bris kezdetett volt. Az francia keménnyen takarodott az Dorián csinált új hídján által, mi mindazonáltal egy szerencsére az mi lovaink még velünk voltanak, azokat is kiküldöttük; több lovat nem hagyunk magunkkal, hanem én egy Pajzán lovat, óbestér uram egy kanczát s *Letenyei* hadnagy is egy lovat. Az regementből való kin levő portáink mind megérkeztenek, hanem az *Jaxa* capitány portája kiszorúlt tőlünk, bé nem jöhetett.

10. *Septembris*. Keménnyen hullott az had és szökött az duca hada ki az várból az francia közzé, de hajdú egy sem. 20 s 30 s néha 40 is elszökött egy nap az piemontézerek közzül az franciához.

11. *Septembris*. Az francia 140 ágyúval 9 helyről kezdette löni Ivriát; tizedik helyről bombát hányt.

12. *Septembris*. Éppen az város pallizádájához hozta egy bateriáját az francia. Étszaka *Szántó* capitány kicsapott az francia sánczára és feles franciát vágott le.

13. *Septembris*. Délben *Szántó* capitány kicommendérozott 40 hajdúval; feles franciát vágott le az aprosban;¹ minéreket is vágott le. Megfordulván *Szántó*, az piemontézerek is akarván az bástyáról segíteni, az francia ágyúval 2 piemontézer capitánt s 3 hadnagyott lőtt el, apró puskával 10 piemontézert ejtett el és 40 megsebesített. Hajdú is kettő esett el; mely nem lett volna, ha az generális meg nem fordította volna *Szántó*t bejöveteli után és az bástyára nem állította volna s olly helyre az hadakat, az hova minden tartalék nélkül lóhet az francia mind ágyúval s mind apró puskával.

14. *Septembris*. Pankét felől is egy bateriát csinálván, 3 ágyúval kezdett onnét is löni az francia. Máig az piemontézerek közzül szökött el 300. Annyi holt meg, sebes is volt annyi; hajdú is feles sebes volt.

¹ Approche.

15. *Septembris*. Egy minát felvettetett az francia, éppen az pallizádát, az hol az mi silbakunk állott; az mina az silbakot eltemette volt az földben övig; kiásták, béhozták s megélt. Éppen az kőfalra jött egyfelől az francia. Az mit az francia ágyúval egy nap rontott, mi étszaka reparáltuk fassinákkal s fákkal.

16. *Septembris*. Éfélkor az francia rajtunk jövéen, egy oldalát el akarta tőllünk az városnak nyerni, kivel virradtig puskáztunk. Mind az két részről sok ember esett el. Mikor megvirradott, az francia visszanyomúlt, mi is bellyebb állottunk az francia ágyúi előtt az törésről. Azalatt ebédelőtt az francia ujjobban egy minát felvettetett, kiben egy silbakt kárunk volt, de az pallizádáknak egy részét is felvettette és ujjobban megtérvén, az pallizádáknak egy darabját megégette s levágta. Ezen dolog mind az két részről sok ember halálával ment végben. Az városnak egy oldalán már olly prést lőtt volt az francia, hogy 15 szekér széltében elmehetett volna rajta és az mi bástyáinknak ágyúlovésit már elvette volt; kihez képest estve felé Generál *Kribbaum* 500 svajczer és piemonti zoldáttal, item 200 hajdúval, óbester *Bagossi* urammal, ivriai gubernátor és feles piemontézer tisztekkal magát az castélyban recipiálván, az egész regementeket, zászlóival edgyütt, az városon hagyta, sabandiai herczeg német óbesterét, *Salemburgot* hagyván commendánsnak, bizonyos condi(ti)ókat hagyván neki, hogy ha az francia megád és reáll, az várost adjuk fel. (Én is az regementtel vélle maradtam). *Saleburg* mint commendáns samádát üttetett s az lövés mind az két részről megszűnt. Mi küldöttük ki tractára piemontézer óbester, gróf *Trinitét*, az duca laib gvardiájából óbestvacmaisterrel edgyütt. Az francia részről is jött bé egy francia gyalog óbester, marchio *Denevil*, egy francia óbestlejtinántal edgyütt, kik egynehány óráig tractálván *Salenburg* óbesterrel (mivel Generál *Kribbaum* elment volt az castélyban). Az francia generalátus az város előtt állott és az mi követeink ott tractáltanak véllek. Medio tempore interveniált olly casus is, hogy *Salemburg* óbesterrel én edgyütt állván az törésen, egy francia ösmerője jött az contrascarpához, kihez *Salemburg* az törésen futott alá és egymást megcsókolták; ezért én megszöllítottam az commendánst.

16. *Septembris*. Itidem. Mig az tracta volt, az piemonté-

zerek, esmerősök lévén az francia tisztekkel, beszélgettek az contrascarpánál az francia tisztekkel és esmerőjüket csókolták. Az várból, citadellából s városból is feles zoldát kiment, az franciával edgyütt egyelesleg szedték az mieink az szőlőt. Ben az francia két zálognak valamely collatiót készítettünk s jó borokat vitetvén nekik, edgyütt ettünk s ittunk vélek, capitány *Bagossi* László uram velem lévén, és az egész piemontézer főtisztek. Az accorda meg nem lehetvén, egyszerűsmind az kin, franciánál levő főtiszteink beindultanak, az nállunk levő francia tisztek kiindultanak és mihelyt az mi tiszteink az kapun belől, az francia kimenő tisztek az francia aprosig mentenek, az frigy felbomlott; mind az két részről keményen lőttünk öszve. Generál *Kribbaum* is étszakára alájött az várból hozzánk.

17. *Septembris* keményebb lövést tett az francia, mint eddig és a város falát jobban is lerontván, ostromhoz készült.

18. *Septembris*. Látván, hogy tovább nem tarthatjuk az várost, az egész élést, munitiót, marhát, lisztet, egy szóval mindent az városból, egy részét az castélyban, más részét az citadellában takarítottuk. Generál *Kribbaum* 500 svajcer és piemontézer, sabandiai herczeg zoldátjával s sok piemontézer főtisztekkel s az ivriai gubernátorral, ismét kétszáz válogatott hajdúval, *Bagossi* óbester urammal edgyütt ment az castélyban. Az egész regementeket peniglen zászlóinkkal edgyütt *Sallenburg* óbesterrel (ki az sabandiai herczeg német regementjének óbestere) küldötték az citadellában, az hová nekem is kellett mennem. Az várost pusztán hagytuk az franciának, az hová az francia estvére bément. Mi az citadella felé való szép kőhidat, mely az város és citadella között volt, minával felvettettük. Azon étszaka csendességben voltunk.

19. *Septembris*. Az francia az új bateriáit készítette erősen mind az castély s mind az citadella ellen. Az castély és citadella között csak az víz volt, kihez képest correspondeáltunk egymással. Ezen estve is Generál *Kribbaum* egy capitánt és egy hadnagyot küldött által hozzánk hajón az dispositiókkal; étszaka vissza is ment, mert nappal nem lehetett járnai az golyóbistól.

20. *Septembris*. Az francia az bateriáján munkálódott erősen; mi mind az várból s mind az citadellából ágyúval,

bombával, kővel, apró puskával igen sok kárt tettünk az franciának, míg az bateriáit építtette, egynehány helyen.

21. *Septembris* egynehány helyről kezdette egyszersmind mind az várat vagy castélyt s mind az citadellát lőni.

22. *Septembris*. Jó hajnalban az mieink excursiót tettek ki az várból, egyfelől capitány *Salis* 40 hajdúval, másfelől capitány *Szántó* 40 hajdúval, harmadik felől *Bereczki* András hadnagy, ő is 40 hajdúval, vélek levő több tisztekkel edgyütt és ugyan 40 granatéros piemontézerrel; kik kimenvén, az francia bateriáiban az ágyúkat bészegezték, százig való franciát vágtanak. Item egy francia őbestlejtinántot is és feles több francia regementekbeli tiszteket vágtanak; rabot csak kettőt vittnek bé elevenen az castélyban. Az franciát az táboráig vágták s szerencsésen, cum triumphu, visszajöttek.

23. *Septembris*. 40 ágyúval és 8 mozsárral kezdette az castélyt lőni az francia; az citadellát 24 ágyúval és oda is öt mozsárból hányta az bombát és követ kettőből.

24. *Septembris*. Sok sebes esett közöttünk. Medicina nem lévén, szalonnával kötöttük az sebeseket. Rettenetes nyomorúsága volt az sebeseknek. Az hely kicsiny volt, az had sok volt. Rosz lévén az fortalitiom, erőssen romlott az fal. Rettenetes munkát és töltéseket csináltunk mi ben. Az körüllevő hegyekről keresztül-kasúl járt az golyóbis közöttünk; nem lehetett egy órányi nyugalom is.

25. *Septembris*. 13 bateriából kezdett rettenetes lövést reánk tenni az francia. Az castély és citadella között folyván el az Doria vize, az honnét éltünk vízzel (mivel csak essővíz volt az kútakban mind az castélyban s mind az citadellában), azt is úgy elfogta, hogy nappal vizet sem lehetett méríteni, hanem csak étszaka, mingyárt ellőtte az embert. Az piemontézer főtisztek bomba ellen alsó boltokban mentenek és felyül vastagon földdel megtöltették s ott laktanak; nekem rendeltének szállást az puskaporos bótnál. Ha az puskaporban bomba vagy egyéb tűz esett volna, odalettem volna. Az puskaporos bótnál háromfelől volt strásám, kik közöl edgyik mindenkor megkiáltotta étszaka, mikor bomba jött. Egykor jött egy bomba, mellyet meg nem kiáltott az strása; néztem, miért nem kiáltott, hát az bomba megölte; úgy ütötte, mintha fejét vették volna. Az fejét elvitte, az teste megmaradott; ez

volt *Jaxa companiájabeli* tót hajdú. Sok emberünk veszett mindennap. Piemontézer egy nap 30. 40 s több is elszökött.

26. *Septembris*. Legerősebben fogott hozzánk ágyúval, bombával, gránáttal, tüzes golyóbyssal, kővel, apró puskával az francia; lőtt 140 öreg ágyúval bennünket. Az hely rosz és igen kicsiny volt mind az castély s mind az citadella. Volt ezerig való sebes s nem volt orvosság, az kivel köthették; csak sós szalonnával kötötték az sebeseket. Életünk elég volt; vágómarháink, sajt, szalonna, riskása, salamon, sódor, füstölt hús, só, liszt, bor &c., de az várunk semmirekellők voltak. Nagyrend kőfalakat tört le az francia, de az mit eő nappal lerontott, mi éjjel töltéssel, fassinával, gerendákkal megcsináltuk. Az mit dolgozott az zoldát, megfizettek jól neki érte. Súlyos munkáért egy tallért is megadtanak két órára; de az egy talléros igen meleg munka volt, vérrel veritégzett. Ha 40 zoldát dolgozott rajta, jó, ha 10 megmaradott seb nélkül. Estve későn Generál *Kribbaum* küldött ordert, hogy 50 hajdúval hozzámenjek az castélyban az citadellából; megindulván, étszaka általmentem az Doria vizén be az castélyban. Helyemben ment az regimenthez az obestvactmaister *Raffanides*.

27. *Septembris*. Jó hajnalban az francia ostromnak indult az citadellának. Látván *Salenburg*, hogy meg nem tarthatja, samádát üttetett, feladta az citadellát, magok is mind rabbá lettenek; mellyet mi az castélyból néztünk és mint viték ki őket rabúl, az zászlókat is azmint elszedték az regimentektől.

28. *Septembris*. Mi keményen viseltük az castélyban magunkat. Kérette *Vandon* az castélyt töllünk, esküvén, hogy gratiát nem ad, ha fel nem adjuk. Capitulálni kezdettünk vélle, hogy ha elbocsát szabadon *Vandon* herczeg bennünket az mi táborunkra, feladjuk neki az várat. Mi követet küldöttünk, *Bufon* nevű piemontézer óbestlejtinántot, az francia is zálogot küldött. Nem akarván az francia az mi kérésünkre reáállani és nem akarván bennünket elbocsátani, azt kívánta, hogy rabbá legyünk. Nem lehetvén meg az akkorda, késő estve az francia zálogot visszabocsátottuk és az lövést mingyárt elkezdettük; azon étszaka sok francia veszett. Capitány *Szántót* kiküldöttük újjobban azon étszaka, kit én magam kísértem ki az pallizádán kívül és ott is vártam meg.

az meddig viszsztatért; mivel peniglen ott volt már mingyárast az franciának az arossa az pallizáda mellett, beléugrosván az hajdúk az francia arossában, feles franciát vágtanak le. Minden kár nélkül tértenek meg. General *Krigbaum* az obsidionak az elein kő miatt sebben esett volt, de abból meggyógyult. Item eadem die ujjobban egy kő megütötte az fejét és sebes volt az generális *Kribbaum*, feküdt. Az piemontézer had éjjel-nappal egyiránt csak szökött tőlünk az franciához; sokszor az tiszte is látta, mikor menni akar, de mégsem szállította meg. Állhatatlan és nyomorúsághoz nem szokott nemzet.

29. *Septembris*. Az generális az regimentek commendansival reggel consiliomot tartott, hogy az piemonti had erőssen szökik, azonban, noha élésünk volna, de az kútbéli essővíz két nap alatt elfogy, vagy még ma is; az folyóvízre alá nem járhatni; kihez képest vizünk nem lévén, resolváltatott, hogy adjuk fel az várat, már tovább nem lehetvén, az víz nem léte miatt, tartani. Kiküldöttünk *Vandonhoz* és magunkat rabbáadtuk az víznek elfogyása miatt (nem akarván azt várni, hogy egy itczényi víz se legyen). Az hadaknak is nagyobb része már sebben feküdt; még csak az sebeseknek sem volt helyek egy lyuknál egyéb. NB. az legutolsó ágyúlövése az ellenségnek, egy golyóbis, 14 piemonti zoldátot és két tisztet ölt meg. Retirálván magunkat az contrascarpából az belső helyben, és váracskában, francia commissáriusok jöttek be és az contrascarpákban s kapukban francia gvárnizon s rabbá lettünk. Mikor feladtuk az várat, ágyúnk sem volt már több egynél, mind elromlottanak volt. Fassinánk sem volt az várnak építésére.

30. *Septembris*. Az tisztek adtunk scribtotenus parolát, hogy el nem szökünk, míg meg nem szabadítanak s mindenütt fegyverrel volt szabad járnunk az tiszteknek. Ebédután mentünk ki az várból, az tisztek fegyverrel; az köz zoldát fegyverét lerakta. Az várból az városig kétfelől állott rendet az francia commendérozott had; azok között mentünk ki. Az mi regimentünk lévén császár regimentje, mi mentünk elől; én mentem legelől. Az törésen mentünk alá; leérkezvén az városra, mi, az tisztek, mentünk szállásokra, az szegény köz zoldát ment az város közepin egy castélyocskában rabságra.

1. *Octobris*. Voltunk *Ivria* várossában. Hallottuk az francia tisztektől, hogy lett az francia tábor 6000 ember híjjával az ivriai obsidio alkalmatosságával. Mi is, az ivriai gvarnizon, in tot computálván, az obsidio kezdetin voltunk legalább 6000 ember, kik mind rabságra mentünk, sok peniglen elesett, megholt az obsidióban; sokan desertáltak. Császár hada több Ivriában nem volt az egy hajdú-regementnél; az többi sabandiai herczeg svajczer és piemontézer hadai voltak.

2. *Octobris*. Megmondották az francia commissariosok, hogy az mi lakásunk, az Ivriában fogott rab tiszteknek, léssen az majlandi státusban *Vigevano* várossában, az holott az verczeli tisztek is ott vannak jobb részént és már Ivriában, az citadellában elfogott tisztek is odamentenek s eddig ott vannak. Mind óbester *Bagossi* uramnak s mind nékem az mely lovaink ben voltak Ivriában, mivel az citadellában voltak, az lovakat az citadellában elfogott tisztek magokkal elvitték volt, sem lovat, sem sézát, sem szekeret semmiféle módon itt nem kaphattunk; *Bagossi* uram 30 aranyon vett maga alá egy rosz lovat, az ki 20 forintot alig ért volna; én nem vehettem és nem kaphattam; kihez képest mi az egész magyar tisztek, úgy az piemontézer tiszteknek is nagyobb része óbestvactmaisterekig (mivel az óbesterek és óbestlejtinántok az francia tisztektől, kik azelőtt ismerőjök voltak, lovakat vettenek és minden piemontézer óbesterek lovakon mentenek) gyalog megindultunk. Csak egyedül *Bagossi* uramnak volt lova. Egy francia dobost adtanak mellénk. Aznap mentünk *Szent Joanig* (magyarúl *Szent Jánosig*). Aznap *Bagossi* uram felét az útnak az maga lován jötte el, felét én; egy órában *Bagossi* uram, más órában én jöttem az lován. Generál *Kribbaum*nak is volt három lova; eő is utánnunk jött, ott ért bennünket *Szent Jánosban* el, az hálóhelyen. Az köz rab zoldát aznap maradott Ivriában.

3. *Octobris*. Generál *Krigbaum* maga lovát adta alám. Mentünk *Verczelben*. Délután *Krigbaum* ment elől *Majlandban*.

4. *Octobris*. Mentünk *Novárában*; én mentem egy rosz postalovon, az ki nem ért volna három forintot. Novára *Majlandhoz* való.

5. *Octobris*. *Verczelben* postasézát fogadtam és az francia

commissariosoktól adatott orderem szerént mentem az majlandi statusban levő *Viczevano* nevű városban, melly hely volt determinálva az ivriai gvarnizon rabságának helyének. Ezen *Viczevano* szép és nagy város, az régi spanyor királyoknak vadászatokban lévő mulató helye volt. Residentia is szép vagyon benne, egy castély. Majland híres várossához csak 20 olasz mélyföld, mely jó három magyar mélyföldet tenne csak. Szállást rendeltének nekünk az egész hajdú-tiszteknek óbesteremmel edgyütt egy nagy palatiomban, egy marchionak házában, ki *Veterani* generalisnének attyafia. Ott találtuk *Viczevanoban* az egész verczeli gvarnizonbéli rab-tiszteket; de azoknak orderök volt, hogy mingyárt Majland várossában menjenek és csak az ivriai tisztek lesznek *Viczevanoban*. Már ott voltak az ivriai citadellabeli tisztek; ez előtt három nappal érkeztenek volt oda. Mi is az ivriai castélyban elfogott tisztek mind oda érkezünk és szabadságunk volt, fegyveresen jártunk parolán, hogy el nem szökünk.

6. *Octobris*. Az egész verczeli tisztek, kik rabúl itt voltak, mentenek Majlandba, orderek szerént. *Jekei* uramat *Bagossi* Pál óbester uram küldte Majlandban passust kérni, hogy holmiért kiküldhessen az mi armadánkra és köntöst hozathassunk magunknak.

7. *Octobris*. *Jekei* uram megjött; passust ígértének, de most el nem hozta.

8. *Octobris*. Sabandiai duca trombitássa ment Majlandban *Vademonthoz*, ki gubernatora az majlandi statusnak az francia részéről.

9. *Octobris*. Ezen ment vissza azon trombitás az sabandiai herczeghez, ki által *Bagossi* uram szabadulásunkról izent az ducának.

10. *Octobris*. Hallottuk, Verczel mellé szállott az francia armada.

11. *Octobris*. Hallottuk, az franciának egy flottája érkezett az tengerre Genuához, mellyen az mantuai herczeg jött feleségestől Franciaországból.

12. *Octobris*. Hallottuk, az tengeren az anglus megverte az franciát.

13. *octobris* szállotta meg az francia Vernát s hallottuk az lövéseket.

14. *octobris*. Jött az sabandiai herczegtől trombitás, ki az rab tiszteknek és köz zoldátoknak is pénzt hozott az ivriai gvarnizonnak, de az verczelinek nem, mert rosszszúl defendáltak volt Verczelt.

15. *octobris* ment Viczevanon át az *mantuai duca*, ki feleségestől tengeren jött francia hadakkal és flottával az genevai respublicáig, onnét ismét spanyor hadak kísérték Majlandban s onnét Mantuában. Mindenütt lőttenek, az melly francia véghelyekben bément, vagy mellette elment.

16. *octobris*. Hallottuk, hogy az francia király az mantuai ducát az egész olaszországi armadájának főcommendánsává tette (de csak nomine, mert nem eő reá, hanem *Vandon* francia herczegre bízta in re) és Sabandiát s Piemontot neki ígérte *vita durante* (mivel *ultimus deficiens*), sőt királyi titulussal is bízatta.

17. *octobris*. Az franciának *Bardot* feladták az ducának benne lévő hadai, melly Franciaország felől Svajczer ország és Sabandia között specialis fortalitiom, mellyet holnapokig s tovább is lehetett volna defendálni. 4 nap defendáltak az sabandiai herczeg svajczer és piemonti hadai, *Magai* is az commendáns, egy svajczer generálissa az ducának, az franciához állott, kinek az francia 10 ezer tallér pensiót ajándékozott *annuatim*.

18. *octobris* voltam elsőben rabságomban nyulászni a viczevanoi mezőre.

19. *octobris*. *Bagossi* Pál urammal Majlandban indultunk. Mentünk postasézán *Biagruszáig*, holott az egész verczeli gvarnizonbeli piemonti tiszteket, kiket tegnap kiküldöttek Majlandból nyelveskedések miatt és Biagrusza várossát rendelték nekik. Biagruszától megyen egy nagy canális Majlandnak éppen be az várossában; ott postahajóra ültünk, mellyet ló vitt, postamódon vágatva vonta alá, felé az vizen. Utban találtuk *Vademont* herczeget, az majlandi gubernátort, ki feleségestől ment az mantuai herczeg és herczegné eleiben; akkor akarván acceptálni s köszöntni; ki jöllehet 15. *octobris* ment volt el Viczevanón által, de megállapodott Biagruszában. Estvére mind az mantuai herczeg feleségestől s mind velle edgyütt *Vademont* herczeg csak incognité, postán, késő estve mentenek Majlandban, akarván az pompát távoztatni.

Mi is aznap *Bagossi* urammal bémenvén Majlandban, szállotunk az velencei házhoz.

20. *octobris*. Mentünk Generál Kribbaumhoz, ki ivriai commendáns volt és velünk edgyütt lett rabbá. Mint császár generálissa, becsületben tartatott az franciától és szabadon járt mind eő, mind mi, az vélle elfogatott rabtisztek. Generál Kribbaum vitt mind engem s mind *Bagossi* óbester uramat Generál *Kolmanéro* nevű spanyor generális látogatására, mivel voltunk szemben az majlandi spanyor királyok majlandi residentiájának belső udvarán. Aznap megjártuk azon residentiát is mindenütt. Jártuk meg aznap Majlandban az Szent Christoff-templomot, kihez hasonló Európában nincsen. Az spanyor királyok ezen templomhoz nagy költséget rendelkeznek elvégezéséig, hogy odavaló legyen; már 400 esztendeje, hogy építik, de világ végéig sem leszen készen. Szüntelen építenek rajta, de mennél újabb és szebb márványkövekből való mesterségeket gondolhatnak ki, úgy igyekezik építeni, hogy soha el ne készüljön, hogy az az spanyor királyok destinálta jövedelem örökre hozzávaló lehessen. Velünk egy vendégfogadóban volt szállva Majlandban egy velencei generális, ki beszéllete, hogy eő most jött, az svéciai királynál volt követ és látta az svéciai tábort. Dícsérte, hogy szép had; úgy Magyarországon általjövén, látta az magyarok táborát is s dícsérte eőket.

21. *octobris*. Majlandban voltunk *Setala* nevű praepost tárházában, kiben mit láttam, alább megláthatni de civitate Mediolanensi írt írásomban. Hallottuk, hogy az császár invocálta Rómából az követjét és az pápáját is Bécsből elküldötte.

22. *octobris*. Viczevanoból az postasezia bejövén Majlandban előnkben, azon kiindultunk *Bagossi* urammal délkor. Jövén Majland várossán által, mutatta az posta azt az házat, az meddig két esztendővel ezelőtt az *Ebergényi* és *Pál Deákkal* levő magyar katonák benyargaltanak volt az városban (mely igen nagy próba volt; csoda, hogy mind oda nem vesztenek). Aznap estvére mentünk vissza Viczevanoban.

De civitate Mediolanensi.

Majland (avagy Mediolanom) várossában ezeket observáltam: Ez felette nagy város, kinél nagyobbát én nem látam. Azt tartják felölle, az ki Majlandot nem látta, nem látta Olaszországot. 14 olasz miliánál több az kerületi. Igen szép és igen gazdag város, egynehányszor nagyobb Bécsnél. Gazdag urak és igen sok cavallér van benne; Olaszországnak éppen szívének mondatik. Pálátionmok sok és szépek vannak benne. Canálisok mennek reá, kiben mindent könnyen szállíthatni bé az városban hajókon, kevés munkával. Posta-hajók is vannak, kiket lovak húznak és oly sebessen megyen, az ló vágatva viszi és húzza az hajót, mint az posta szokott az szárazon járni (non obstanti az szárazon való posták observáltatnak). Valamely idegen ember megszáll az városon, élete vesztése alatt tartozik az gazda az nevét bévinni az commendánsnak (az mint ők híjják, az vicegubernátornak, mivel az főgubernátor *Vademont* herczeg). Királyi residentiája szép vagyon az spanyor királynak, kiben az gubernátor, *Dux de Vademont* lakik. Az király tart az gubernátor mellett 60 hazérost, mint az császárnál szokott lenni. Inassit mindenféle scholában és artificiomokra úgy lovagolni s cospertcezeni is tanítják az gubernátornak, mint szintén az császár inassit. Oly pompával él az gubernátor, mintha király volna és méltán híhatják vice-királynak. Temploma Majlandnak felette sok vagyon; de mindenekfelett van az Szent Christoff temploma, kinél ez világon nem lehet szebb. 400 esztendőtol fogvást építik, de világvégezetig sem végzik el, mivel az spanyor királyok nagy épületnek akarván és híres templomnak csináltatni, nagy intrádát rendeltének épületire, mig el nem végzik és mikor elvégződnék az épület, azon proventus redeálna az királyra, az mely most annuatim fordítódik az épületire az templomnak; kihez képest igyekeznek mentől szebb, mesterségesebb márványkövekből való mesterséges szép metczéseket s faragásokat csinálni, az kivel sok munka vagyon és lassan folyhat, noha szüntelen építik. Tornyai leírhatatlan és kimondhatatlan szépek; apró tornyok már vannak is készen, de az dereka még csak in

rudera látszik az templomnak és nagy tornyainak, az kik lésznek idővel. Az hosszát az templomnak kétszer alig lehetne általhajítani. Sok oltárok benne. Az templomot Sanctus Carolus Boromeus tisztességére (mely 4. 9bris esik) ötven nap szokták készíteni és felczifrázni, az nagysága miatt hamarabban nem lehet. Az teste ott van S. Boromeusnak, kit igen venerálnak; egy rostélyon megláthatni, az templom közepiben alatt vagyon egy bolthajtásban az földben. Sok ezer ember jár, az teste azhol van, imádkozni; nagy bolthajtás az föld alatt, az hol van. Az testét 4. 9bris ki szokták tenni nagy solemnitással.

Ezen templomban van illy állapot is: Sanctus Bernardus az Christust, az mely szeggel megfeszítették, elkapta Rómából. Postán jött vélle, 18 ezer ember üldözte, de el nem érték; szaladott vélle Majlandban, holott az Sz. Christoff templomban felhajította (azmint az olasz papok beszélnek) és az felső részén az templomnak az kőfalban odaragadott! láttam és nekem mutatták, ott áll az szeg. Ezen templomnak az híján¹ magam voltam; van egy kis lyuk, az kin lenézhetni és az ki lenéz az templom héjáról be az templomban azon lyukon, az emberek csak úgy látszanak az templomban, mintha egy-ujnyi emberek volnának; olly magos az templomnak az héjja. Felette nagy lévén az templom, az melly soha teli nincsen, egy részében imádkoznak, más részében dolgoznak s némely részében szerelmeskedni is eleget láttam, mivel tilalma nincsen.

Estvére mindenféle ember az Sz. Christoff temploma eleibe jár sétálni; sok főember, elévaló várossi ember, sőt hercegek is. Nemhogy Majland városát lehetne egészszen describálnom, de csak ezen Sz. Christoff-templomot is az ki describálni akarná, egész könyvet fogna be. Majland várossa olly nagy, hogy 100 ezer ember nem volna elég defensiojára; azért éjjel-nappal az kapuja nyitva áll az városnak és olly privilegiumja van az régi spanyor királyoktól, hogy valamihelyt valamelly ellenség Franciaország felől az Ticze vizén, Németország felől az Ada vizén általjöhet, mingyárt Majland várossa meghódoljon neki, magát ne rontassa; az citadellában penig mindenkor derék praesidiom vagyon;

¹ Padlásán.

abban várossi ember nem lakik, csak spanyor zoldát. Ez felette erős hely, derék obsidio nélkül senkinek magát fel nem adja; nem is olasz, hanem mindenkor spanyor gubernátor vagyon benne, olyan, az ki grandes Hispaniae. Az városnak is van szép fortalitiomja, derék bástyái és szép fortificatioja van de nagysága miatt az kapukat nem állja, mert fellyebb való írásom szerént, 100 ezer ember sem volna elégséges az defensiojára. Fejér népe szép van, sok ezer az kurva benne, de igen infecták per morbum Gallicum.

Vagyon Majland várossában egy *Setula* nevű praepost, kinek lévén raritássi, azokat meg akarván nézni, óbester *Bagossi* urammal edgyütt ezeket observáltam és láttam nálla az tárházában: Vagyon egy kettős gyermek üvegben, égett borban; 24 esztendeje, hogy ott van az teste; az apja most is él, az anyja megholt. Kettős bornyúfő. Perpetuum mobile van Nro 3. Siréneknek félkeze. Czethal csontja, tengeri ló feje s fogai, tengeri farkas feje s fogai, mindenféle indiai mérges állatok megnyúzva és belől szalmával megtöltve, basiliscus és egyéb raritások vannak nálla. Láttam ugyan nálla indiai fakardot, mely merő olyan, mint az lapoczka, nyilakat, kéziveket, láncsát s dárdát tiszta fából; indiai madártollból egész asszonyember-öltözetet, tollból egész papi öltözetet; mesterséges nagy, széles, hosszú és sokféle ábrázatokat mutató irtóztató tüköröket, crocodillust. Láttam 24 lot mágnest, melly 27 font vasat felszíjt; egy lánczot szívott fel előttem, mely 27 fontot nyomott. Rinoceros szarvát, unicornis-szarvforma halcsontot. Láttam ennek felette megéghetetlen czérnát, melly meg nem ég, kiből nállam van egy kevés, óbester Bagossi uramnál is; láttam követ is, az kiből ilyen czérnát csinálnak. Fuit curiosum videre egy tenyérnyi kövön egy kis szekér és ló nyargalódzott magától. Volt cristály matériában ben víz. Drágakövek egy massában avagy matériában kettősek. Termés-cláris. Gyöngynek az háza, az kiben gyöngy volt. Gyöngynek szaporodása. Minden császároknak coronázatjokra veretett pénz is volt egy-egy. Ezeken kívül láttam ezen praepostnál sok raritásokat, kiket nem győzők leírni; s annálinkább Majlandban, az ki mit lát, ha mind leírná, egész könyvek kívántatnának leírására.

Anno 1704.

23. *octobris* küldötte Generál *Kribbaum* uram *Gál* nevű kapitányát az mi piemonti táborunkra, kivel *Bagossi* uram is *Berzeviczit* kiküldötte s magának paripát hozatott.

24. hallgattuk az vernai lövést Viczevanoban mindennap.

25. *octobris* hallottuk, hogy succursusunk indúlt be Németországából, de lehetetlen lészen eljöni Piemontban.

26. *octobris* hallottuk, hogy az magyarok Selymeczen országgyűlését tartanak az békesség iránt.

27. *octobris* hallottuk, az mi armadánk csak helyben van Verna és Crescentino között ez nyártól fogvást; Generál *Felsz* contributiót szed Monferrátban az császár számára. Az mi katonáink Novaráig portáznak, most is egy francia generálist fogtanak.

28. *octobris* jött egy spanyor zoldát, az ki passust hozott, mellyet fellyebb 7. *octobris* ígértének volt, kivel ment *Jékei* zászlótartó uram az mi táborunkra, óbester uramnak és nekem edgyetmásokat hozni.

29. *octobris* adtanak Viczevanoban az városon szállást és beszállottunk az városon az palatiomból az hóstátról mind óbester uram s mind az több tisztek szállásokra.

30. *octobris*. Capitány *Gál*, az ki 23. *Sbris* ment volt el *Berzeviczi*oel, visszajött s holmit hozott, beszéllette, *Jékei* uramat az francia táboron találta s ment, mivel passusa volt, hogy az mi táborunkra mehessen.

31. *octobris*. Mortaráig volt az mi ármándánkról az portás, holott Mortarából az ágyúval is hármat lóttének és úgy adtanak hírt az vidéknek. Óbester uram paripái, kik *Gál* kapitánnyal jöttek, akkor elérkeztenek, egy cassinánál háltnak volt ez éjjel.

1. *Novembris*. *Gál*, az *Kribbaum* uram kapitánya, jóreggel elment töllünk Majlandban az generálishoz, az ki pénzt hozott volt az ducától az ivriai rabtisztéknek és zoldátoknak. Eadem die küldötte *Bagossi* uram *Raffanides* óbestvactmaister uramat *Lodiban* az köz rab zoldátokhoz, hogy pénzt vigyen és biztassa az szabadulással eőket; kinek ott is kellett *Lodiban* maradni három tiszttel edgyütt.

2. *Novembris*. Értettük, Castiliont *Eugenius* megvette.

Megvette volt, de kevés napok mulva az francia visszavette.

3. *Novembris* az vernai lövés megszűnt.

4. *Novembris* hallottuk, Verna alatt ostromot vesztett az francia.

5. *Novembris* hallottuk, Dux de *Malbourg* Franciaország felé nyomakodik az imperiomból az angliai hadakkal pusztítani.

6. *Novembris* hallottuk, az mieink *Landaut* megvették imperiomban.

7. *Novembris* kezdetett egy heténél továbbtartó rettenetes eső, az mely miatt az franciának Verna alatt levő batriái leomladoztanak, ágyúi az földben süllyedtenek, élést neki nem hordhattanak, egész tábora veszőfélben volt. Hallottuk, Dux de *Vandon* francia herczeg processióval imádkozott az eső megállásáért, melly új dolog az franciánál.

8. *Novembris*. 4 nap megszűnt az vernai obsidiótól az francia.

9. *Novembris* hallottuk, az bavarai electorné egész Bavarriát az császár kezében adta, az várakban az praesidiomot bevette, az császár is pro tempore az electornét Bavarriának egy darabjának birodalmában meghagyta gyermeki tartására.

10. *Novembris* értettük, hogy az bavarai elector nem gondolván feleségének és gyermekeinek elhagyásával s országának elvesztésével, Frandriában (azholott ő spanyor részről gubernátor) az spanyornak és franciának ott levő armadáját commendérozza.

11. *Novembris*. Érkezett vissza *Jékei* zászlótartó uram, óbester *Bagossi* uram bagacsiájának egy részével; *Morvai* urammal és *Marczi* lovászommal, az *Delia* és *Fakó* lovaimmal s némelly edgyetmásimmal, az gombkötőmmel edgyütt; kik beszéllették, hogy az mieink az eső miatt *Vernánál* az *gabani*ai sánctot elhagyták, de az francia, az mináktól félvén, belé nem mer menni.

12. *Novembris*. Beszéllették *Jékei* s *Morvaiék*, hogy az francia az külső sánctokon 8 ostromot vesztett; minákkal is sokat rontottak az mieink az franciákban el.

15. *Novembris.* Az gabanai sánczban bement az francia.

14. *Novembris.* Óbester *Bagossi* urammal mentünk Majlandban, Biagrúszáig magunk lovain, onnét postahajón Majlandban, velünk lévén óbestvactmaister *Raffanides* uram, ki akkor jött Lodiból. Item *Salis*, *Szántó*, *Bagossi* László capitány, hadnagy *Bereczki*, *Gulácz*i; zászlótartó *Jékei* és *Keczer* uramék velünk lévén, szállottunk az velencei házhoz.

15. *Novembris.* Az spanyor had között egy tiszt *Salis* uramnak attyafia találkozott, mivel az *Salis* elei svajczerországi volt.

16. *Novembris.* Nagy részét öszvejártuk Majlandnak. Estve német, francia, spanyor generálisokkal Generál *Kribbaum* urammal edgyüttmentünk conversatioban marchio de *Desa* nevű úrhoz. Szép palatiomja vagyon cum apparatusu.

17. *Novembris.* Mentünk *Bagossi* urammal az apácákhoz, az kikkel confidenter voltunk szemben, mint világiakkal; az ajtót kinyitották. Bezzeg, nem magyarországi apácák!

18. *Novembris.* Majlandnak az kapujánál canálisra ültünk; ebédre *Biagraszában* jöttünk hajón; ott találtuk az lovainkat. Estvére mentünk vissza *Viczevanóban*.

19. *Novembris.* Passussal küldötte óbester *Bagossi* uram az mi táborunkra *Jékei* zászlótartót *Staromberghez* és *Bécsben* kéredzett, mivel az franciától lett volna licentiája.

20. *Novembris* hallgattam az mezőről az vernai lövést.

21. Vitte *Salis* uram óbester uram paripáit Majlandban eladni.

22. *Novembris.* Az vernai lövés aznap megszűnt.

23. *Novembris.* Hallottuk, az francia tegnap ostromot vesztett *Vernánál* és azért nem lőtt.

24. *Novembris* hallottuk, hogy 19.000 német jött *Bressiához* Generál *Lainingerrel*, az ki *Piemontban* succursusnak igyekezik bójönni; de kevés reménység van, hogy bemehesen.

25. *Novembris.* Vitte eladni *Borbély* Pál Majlandban két paripámat.

26. *Novembris* lett hó legelsőbben *Olaszországban* és nagy hó esett, térdig való, egy éjjel.

27. *Novembris* hallottuk az kemény lövéseket Vernánál.

28. *Novembris*. Kemény essők kezdettenek lenni hóval egyelesen; ocsmány idő volt.

29. *Novembris* estve felette nagy dörgések és villámások voltak, kemény záporessők estenek; mégis ezen rút időben is az vernai obsidiót continuálta az francia. Az zoldátnak bélétt felsőruhát csináltatott, mert nem subsistálhatott más-képpen. Szökött, veszett, holt keménnyen az hada, de félben nem hagyta az obsidiót. Bort s égett bort is adott az francia az aprosan az hadnak.

30. *Novembris* kimondhatatlan záporesső volt.

1. *Decembris*. *Jékei* zászlótartó uram, az ki 19. 9bris ment volt el, érkezett vissza *Turin*ből, holmi edgyetmásokat hozván óbester uramnak s nekem is. Verna felé jövén, az mi táborunkról az Feltmarsalektól választ hozott *Bagossi* urámnak s kérte az Feltmarsalek, hogy ne menjen és ne kívánkozzék Bécsben, mert rövid nap megszabadítja. Beszéllették *Jékei* uraimék, hogy még Vernánál az vártól messze van az franciának az bateriája; az közelebb való bateriáját az franciáknak minákkal az mieink felvetették.

2. *Decembris* keménnyen hallatott az lövés Vernánál.

3. *Decembris*. Igen kemény fagyos idő járt egy hétig.

4. *Decembris* küldtem *Nagy István* zászlótartó uramat Majlandban az paripákat eladni.

5. *Decembris* Hallottuk, hogy az mi succursusunk, az ki Piemontban akarna menni, *Qvatuor Deci Ponti* nevű passusokat elvett az franciától az Oglión innét és Cremonáig portáz.

6. *Decembris*. Hallottuk, hogy minket, az rabokat, tengeren Franciaországban akarnak vinni.

7. *Decembris*. Confirmatioját hallottuk, hogy az mieink az Oglío vizén általjöttek és Cremonáig portáznak; az mely had, ha lehet, Piemontban succursusnak igyekeznek.

8. *Decembris* értettük, hogy az mi olaszországi táborunk *Paczolát* és *Sancinót* az Oglío mellett megvette az franciától.

9. *Decembris*. Morvait küldtem Majlandban; másnap vissza is jött.

10. *Decembris*. Értettük, az francia Vernánál ostromot próbált az contrascarpán, de az mieink visszaverték.

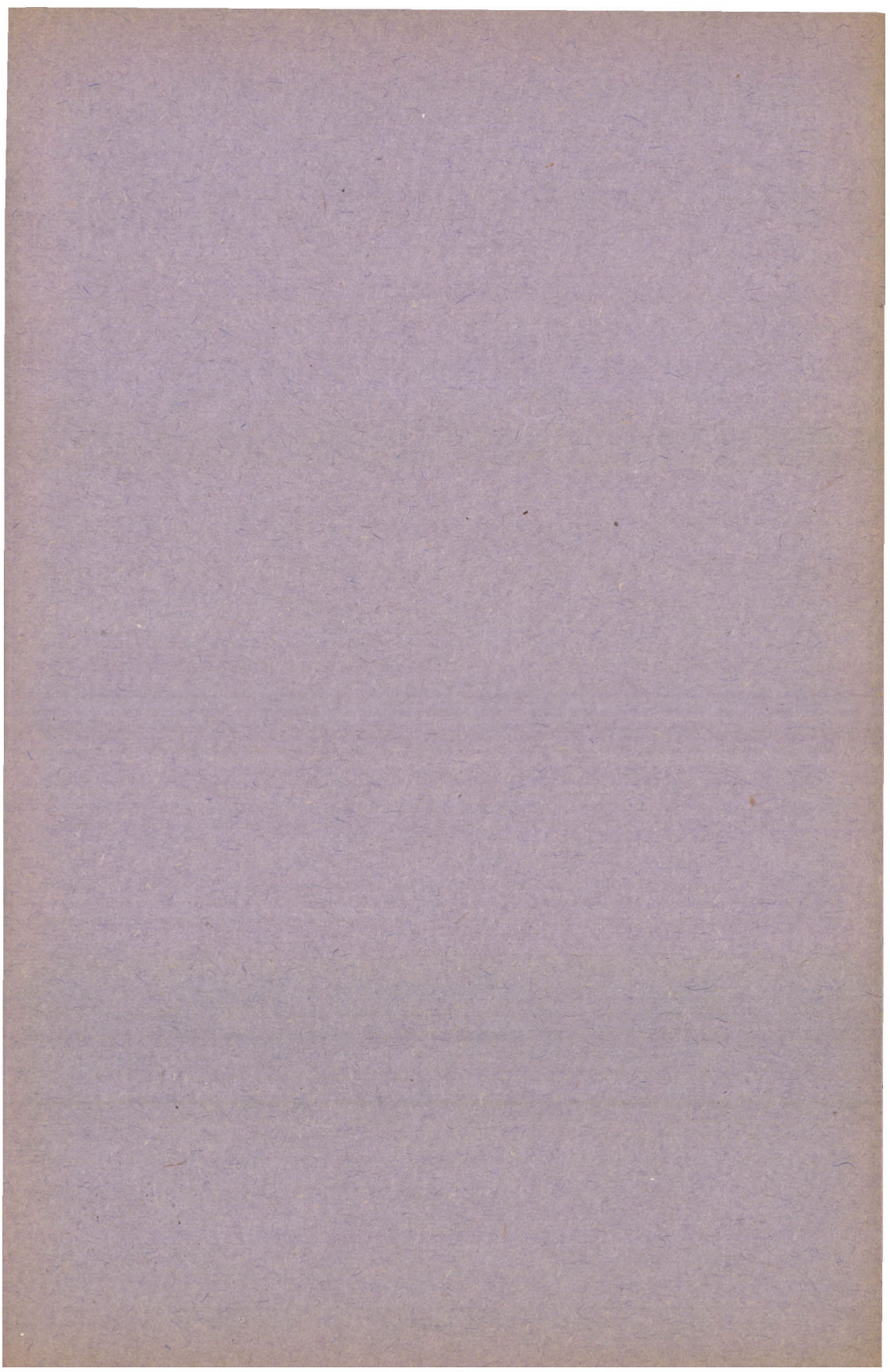
11. *Decembris.* Ujjabb ostromot próbált és sok embert vesztett Vernánál az francia. Viszszaverték az mieink.

12. *Decembris.* Értettük, az anglus és hollandus az francia és spanyol hadat megverte az tengeren és az *Gibeltar* alatt levő obsidiót felszabadította Spanyolországban. Mely nagy állapot igen.

(Több nincs).

TARTALOM.

	Oldal
Előszó	5
I. Gyulai útazása Erdélyből Steierország határáig	5
II. Gyulai Steierországban	27
III. De Styria	28
IV. Gyulai Karinthiában	34
V. De Carinthia	36
VI. Gyulai Tirolban. Trient ostroma	43
VII. De bello in Tirol	71
VIII. De Tirol	78
IX. Gyulai Olaszországba érkezik	95
X. De ditione Venetorum	97
XI. A mantuai hercegségben	103
XII. De ducatu Mantua	104
XIII. Események 1703 okt. 1-től dec. 24-ig	108
XIV. De ducatu Mirandulae	121
XV. Események 1703 dec. 24-től 29-ig	125
XVI. De ducatu Modenae	135
XVII. Események 1703 dec. 30-tól 1704 jan. 2-ig	137
XVIII. De ducatu Parmae et Piacenzae	143
XIX. Események 1704 jan. 3-tól 11-ig	146
XX. De ducatu Mediolanensi	152
XXI. Események 1704 jan. 12-től 24-ig	154
XXII. De ducatu Montis Ferrati	159
XXIII. Események 1704 jan. 25-től 28-ig	161
XXIV. De ingressu ad Pedemontem armadae Caesareae	162
XXV. Események 1704 jan. 29-től aug. 27-ig	196
XXVI. Ivrea ostroma. Hadifogság	222
XXVII. De civitate Mediolanensi	236

DUNÁNTÚLI EGYETEMI NYOMDÁJA
— PÉCSETT —